A. H. TAMMSAARE

A. H. TAMMSAARE

Kogutud teosed

4

A. H. TAMMSAARE

4

A. H. TAMMSAARE

Kogutud teosed 4. köide

TALLINN · „EESTI RAAMAT" · 1979

A. H. TAMMSAARE

Novellid (1922-1939) Meie rebane

TALLINN · „EESTI RAAMAT" · 1979

E
T 18

Väljaande kolleegium:
K. Itra P. Kuusberg, H. Puhvel, E. Sõgel, E. Teder, J. Toomla, A. Vinkel.

Koostaja *H. Puhvel,* tekstikriitiline toimetaja *M. Mikli.*

Kunstiliselt kujundanud *R. Pangsepp.*

4702700100

T 70305—617
M 901(16)—79

© Kirjastus «Eesti Raamat», 1979

1923

PÖIALPOISS

Matus

See oli sügisese pööripäeva aegu, kui ma paarikümne nooremehega — enamasti noored kirjanikud, kunstnikud ja õpilased — pealinnast välja sõitsin T. raudteejaama, kus meid hobused ootasid V. mõisa viimiseks, mis raudteejaamast versta kümme eemal.

Läänetuul oli paari nädala eest mahatulnud õhukese lume pea täiesti uhtunud, ainult siin-seal leidus teel veel jääkolakat ja kusagil aia ääres või maanteekraavis valendas laiguke määrdinud lund.

Nõnda pidime poristel vankritel logistama rõskes ja sumbunud sügisõhus, tinase taeva uitsetava vihma käes. Puud seisid tilkes, ja kus nende oksad küündisid, seal pisardasid nad meile vastikut ja õudset märga krae vahele.

Meid kõiki rusus mingisugune seletamatu raskus, nagu leinaksime tõepoolest oma südames seda, kelle matusmatkal praegu olime. Ometi teadsime kõik, et see nõnda polnud, kuigi me sellest teineteisele lausa ei rääkinud.

Ehk miks pidigi meil leinatuju olema, olid ju ainult mõned maetavat tema elupäevil näinud, kuna teised temast polnud kuulnudki, tutvusest või sõprusest rääkimata. Meie kõik olime noored — mina vaevalt üle kolmekümne, teised kõik kahekümne ümber — ja sellepärast uskusime oma tuleviku suurust ja õnne, iseäranis viimast, lahkunu oli aga vana, armetu ja vaene, ning vaevalt oli ta õnne leidnud, sest miks muidu läks ta N. valla vaestemajja oma elupäevi lõpetama, kus ümbritsesid teda nääklemine, sõimlemine, riid ja tüütavad satikad.

Vaevalt võis ta oma elu viimaseil päevil täies mõistuseski olla, muidu oleks pidanud võima ta ometi omale vähegi parema suripaiga leida: ta oleks pidanud kas või seltskonna poole pöörama, tema südame peale koputama, ja nii tõesti kui ta seda oleks teinud, siis oleks ta vististi tähelpanu leidnud. Selle tõenduseks oleks juba meie praegune sõit, sest mitte meie ise oma tahtmisel ei hakanud niisuguse pori ja pimedusega tüütavail vankreil logistama, vaid seltskond nõudis seda meilt kui viimast kohustust, viimast auavaldust tuntud kirjaniku Vanakamara põrmu vastu.

Valitsus oli omalt poolt seltskonnale lahkelt vastu tulnud ja oli lubanud lahkunu põrmu viimase pühenduse paigaks vana V. mõisa herrasmaja, mis praegu suuremalt jaolt tühjalt seisis. Pealegi oli ta lubanud kõik võimalikud kulud oma kanda võtta, muu seas ka meie sõidu- ja ülespidamiskulud, sest meie pidime kadunu korjuse vaestemajast ära tooma V. lossi, kus siis viimane püha talitus pidi sündima seltskonna ja valitsuse asemikkude ühisel osavõttel.

Hea meelega oleks see auväärt põrm pealinna sõidutatud, sest seal oleks tema austamine palju hõlpsamaks ja väärtuskohasemaks võinud kujuneda, aga kahjuks oli lahkunu viimaseks sooviks olnud, nagu kolm vallasanti ühest suust tunnistasid, et tema vanu ja väsinud luid kuhugi mujale ei vintsutataks, kui aga kõige lähemale surnuaiale.

Küll oli ta ka soovi avaldanud, et tema surmast isegi omastele enne ei teatataks, kui valla küüdimees ta juba hauda sõidutanud, aga seda soovi ei juletud kui täiemõistuslist tähele panna, sest muidu oleks pidanud ka tema kolmandat soovi täitma, milleks ta vaestemaja juhataja kätte tarviliku rahasummagi oli annud: oleks pidanud matusepäeval kõik vallasandid, olgu mehed või naised, täis jootma, et neil tõuseks tuju laulda tema mälestuseks.

Nõnda siis: me sõitsime mõisa, tegime seal nõutavad korraldused ja läksime siis kahe, kolme versta taha N. valla vaestemajja, et kirjanik Vanakamara korjust viimaste auavalduste paika viia.

Mis ta küll oma elupäevil oleks teinud, kui ta oleks teadnud, et tema kõhn korjus valla vaestemajast V. lossi toimetatakse, liiatigi veel paarikümne noore ja elujõulise nooremehe austaval saatel, kes kõik kannavad rinnas suuri lootusi ja usku oma õnnepäikesesse!

Mina isiklikult pean tunnistama, et mul hakkas pisut õudne, kui me videvikul surnuga vana lossi suure trepi ees peatasime, et teda avara saali gooti võlvide alla kanda, mida linnast kaasatoodud küünlad ainult tumedalt ja väriseval helgil võisid valgustada. Hea meelega oleksin tahtnud puusärgi kaant kergitada ja vaadata, kas korjus ikka veel rahulikult selili lamab, käed rinnal, või on ta ehk enda küljeli keeranud imestuse pärast, nii väga imelikuna tundus mulle meie talitus.

Võimalik ka, et minu tundmuste elustajaks polnud sedavõrd meie eneste tegevus kui mitmesugused vanad jutud, mis ma selle lossi kohta varemalt kuulnud ja lugenud ning mida mulle täna siinsamas saladuslikult püüti suurendatud kujul uuesti kinnitada. Ei peetud headtõotavaks, et niisugune vallasant, nagu olnud seda kirjanik Vanakamar — joomar, ropu suuga, kurja keelega ja jumala teotaja ning salgaja, — tühja lossi tuuakse, kus liiguvad niikuinii õudsed ja kurjad kujud.

Ma ei tea miks, aga kui ma kümme noortmeest olin auvahtidena puusärgi ümber asetanud — neli kummalegi poole, üks peatsisse, teine jalutsisse — ja teised kümme pisut köetud kõrvalruumi põrandale laotatud õlgedele puhkama lasknud, siis tuli mulle äkki meelde, et olla inimesi, kelle juuksed hirmu tõttu mõne tunni kestes halliks, päris valgekski muutunud. Veel siis, kui oma väikesesse sooja tuppa läksin, mis tundus välise külma ja niiskuse kõrval nagu paradiis, mõtlesin selletaoliste juttude peale ja ei saanud oma mõtteist muidu lahti, kui võtsin kaasatoodud raamatu ja hakkasin seda lugema, et kuidagi aega hoopsamini surnuks lüüa, kuni kätte jõuab silmapilk auvahtide vahetuseks, mida mina kui selleks määratud ja volitatud isik pidin korraldama.

Minu noored kaaslased said ometi kordamöödagi silmad pisut kinni lasta, mina kui vanem pidin kogu öö valvama, ehk küll vankri raputamine ja purev sügise röskus ühes vastiku vihmaga tinase uneuima olid toonud. Polnud midagi parata, olin seltskonna nimel väljas, ei tohtinud tema usaldust kurjasti tarvitada.

Pealegi puudusid mul sõiduks nõutavad soojad riided ja jalanõud, mis oleksid võinud mu tüütavat rinnahaigust hoida igasuguste ootamatute juhtumiste eest, ja sellepärast oleksin tänase ilmaga vaevalt söandanud lin-

nast välja sõita, kui mitte neiu Puuro poleks oma sõnadega asja otsustanud ja mind ajanud unustama arsti hiljutist hoiatust, mis ennustas vähemagi külmetamise juures paratamatut katastroofi. Võimalik, et arst liialdas, ma isegi usun, et ta seda tegi, kartes, et ma muidu oma tervise parandamiseks nõutavat hoolt ei leia, aga ometi poleks ma tema tõsiseid sõnu kunagi unustanud, kui mitte see kergemeelne neiu oma süütu lapselikkusega selleks kaasa poleks aidanud.

Olen ilmas kõik suutnud, aga ühte mitte: naistele vastu panna. Seesama kordus ka nüüd. Juba oli pooleldi otsustatud, et V. mõisa sõidab herra Koger, mitte aga mina, kui korraga mõni teab missuguse tuju aetuna neiu Puuro minu juurde astub ja ütleb:

«Herra Kaljo, sõitke teie, ma ei taha, et herra Koger sõidab, tema pole küllalt tõsine.»

Milleks tal siin minu tõsidust vaja oli, jumal seda teab, aga kui ma temale kohe ei vastanud, jätkas ta:

«Ma palun, sõitke, mul on teie vastu niisugune usaldus.»

Ja et oma sõnadele kinnitust anda, nihkus ta mulle lähemale ja ütles tasakesi, nagu suurt saladust, mida teised ei tohi teada:

«Te ehk kardate praegust ilma? Ma annan teile oma salli, teate, selle halli, see varjab. Sõidate? Jah?»

Olin lõpuni võidetud. Nüüd oli mul ükskõik, kuhu või kuidas ma oleksin sõitnud. Kui keegi mulle rongile istudes oleks öelnud, et surm vedurit juhib, ka siis oleksin sõitnud. Oleksin sõitnud ükskõik kas põrgu või taeva, sest mul oli tundmus, et mida kaugemale sõidan, seda lähemale nihkub mulle neiu Puuro, see seltskonna silmatera, meie suurema rahaonu isemeelik tütar.

Unustasin kõik võistlejad ja lipitsejad, unustasin kunstnik-kirjaniku Kogerigi, kui mulle seltsimajast lahkudes pehme ja soe käsi lubatud salli vargsi tasku pistis. Mõtlesin ainult oma talismani ja tema noore andja peale, nagu tegin seda hiljemgi veel seal mõnusas soojuses istudes ja aeg-ajalt vastu nägu surudes halli pehmet, pehmet salli, mis kandis mingisuguseid nimetuid lõhnu, nagu ma neid tunnud ainult neiu Puuro läheduses.

Vaimu valdavate mõtete peale vaatamata tundsin ometi, kuidas uneuim mööda luid-konte laiali valgus, ja et kiusatusest vabaneda, raputasin endast joovastavad

elamused ning andusin täie innuga sõbralt laenatud prantsuse romaani lugemisele, mis pidi olema paremaks vastukihvtiks igasugusele unele kui kangeimgi moka kohv. Seadsin enda mõnusalt laua äärde toolile ja unustasin hiljutised õrnad unistused ning ka õudsed kuulujutud vana lossi kohta, kus praegu viibisin.

Läbi seina kostis õlgedel lamavate noortemeeste tume jutukõmin ja argselt tõusev üksik naer, mis aga varsti sumbus. Saal oli sedavõrd vaikne, et kui ma ise surnu ümber poleks kümmet noortmeest auvahiks seadnud, siis oleksin pidanud tahes või tahtmata arvama, et seal pole kedagi või seal on ainult korjus oma puusärgis, millel kaan kõvasti peal.

Ei tea, kui kaua ma nõnda endamisi selles mõnusas soojuses ja vaikuses lugesin, aga korraga näis mulle, nagu kostaks saali poolt kerge kahin — midagi kümnete kergete jalgade astumise taolist. Katkestasin lugemise ja kuulasin kikkis kõrvul. Oli, nagu kostaks vaikne sosin hulgalt õrnult huulilt.

Asi tundus mulle kahtlasena. Ega ometi minu käsutada antud auvahid, noored kirjanduse- ja kunstijüngrid polnud jõudnud ümberkaudsete kergemeeliste tütarlastega kokku rääkida, et nad õhtul, kui kõik vaikseks jäänud, saali surnu juurde ilmuksid? Mõtlesid need noored arutud inimesed selle aupaiga muuta alatuks lõbukohaks, lootes, et mina ehk unustan oma peale võetud kohused?

Ma ei läbenud enam laua äärde istuma jääda, vaid tõusin vaikselt ja ilma mürata toolilt — kogemata puutusin siiski tassi ja tühja veeklaasi, mis vaevalt kuuldavalt kõlises — ning hiilisin kikivarvul ukse juurde, mis saali viis, et läbi lukuaugu piiluda. Kuna aga võti ees oli ja vaatamise võimatuks tegi, siis pöörasin teda ettevaatlikult lukuaugus ja tõmbasin ta pikkamisi eest ära. Nüüd oli vähemalt teisele silmale tee vaatamiseks vaba ja seda võimalust tarvitasin viibimata. Aga ma võin puhtsüdamliselt igaühele soovitada, et ta kunagi läbi ühegi lukuaugu ei katsuks vaadata, mitte kunagi, sest muidu võib tema käsi niisama käia kui minulgi sel valveööl.

Vaevalt sain pilgu saali heita, kui tundsin, kuidas kogu mu keha värisema lõi, ja viimast jõudu kokku võttes suutsin vaevalt enda lähemale toolile nihutada, kuhu langesin peaaegu meeletuna.

On see unes või ilmsi? küsisin endalt, kui olin meelt pisut juba kogunud, ja õudses uudishimus ajasin enda uuesti jalule, tõstsin tooli ukse juurde ja seadsin ta nõnda, et tema peal istudes paras oleks teine käsi vastu pehmelt vooderdatud ust toetada, mis võimaldaks püsivamalt läbi võtmeaugu saali vahtida.

Kui keegi mulle varemalt oleks tõendada püüdnud, et läbi võtmeaugu vaadates teatud sündmusest nii selge pildi võib saada, nagu see mulle täna avanes, siis oleksin seda vähemalt suureks liialduseks pidanud, aga nüüd on mul asja kohta hoopis teine arvamine.

Pidin vististi kaua võtmeaugu ees kummargil küürutama, sest muidu poleks mu pahem käsi, mis vooderdatud uksele toetas, nii ära surnud ega tuimalt valutama hakanud. Seda valu ja käesuremist panin ometi ainult hiljem tähele, vaatamise ajal ei tunnud ma vähematki, nii väga köitis mind see, mis ma nägin. Julgen isegi arvamist kaitsta, et kui mul mõni ihuliige vaatamise ajal oleks ära raiutud, isegi seda oleksin tühiseks pidanud silmale avaneva pildiga võrreldes.

Veel praegu, kus mul sündmuse kohta teatud ülevaade ja kus ta minust päev-päevalt, tund-tunnilt ikka kaugemale nihkub ja nõnda oma elulisest väärtusest tükk-tükilt kaotab, veel praegu ei tunne ma eneses küllalt rahulikku meelt ja mõttetarga erapooletust, et kõike nõnda kirjeldada, nagu ta tõepoolest oli või nagu mina seda tol silmapilgul tundsin. Arvan, et kui mindki kellegi suudlus ärataks peatsest surmast, mida loen arsti kurvast pilgust, siis võiksin ehk küllalt erapooletuks tunnistajaks olla nähtule.

Mis mulle kõigepealt silma torkas, oli valguse eredus vanade võlvide all, kus puhkas puusärk, mille ümber pidid seisma eelpooltähendatud korras noored auvahid. Aga neid viimaseid ei olnud enam, oli ainuüksi puusärk ja auvahtide asemel lugematu hulk pidulikus ehtes herrasid ja daame, kes oleksid nagu talitamas midagi väga tähtsat ja pühalikku.

Esimesel jahmatusel lõid mu silmad sedavõrd virvendama, et mul võimata oli ainustki neist ära tunda, aga kui pärast pisut toibusin, siis nägin oma imestuseks, et puusärgi ümber poolringis seisavad ainult tuttavad näod: meie parema seltskonna noored ja vanad mees- ja naisliikmed, seltside asemikud, valitsusasutuste edustajad, kirjanikud, kunstnikud, ajakirjanikud, näitlejad,

heliloojad ja igasugused teised vaimliste huvide harrastajad.

Oleksin hea meelega oma meelekohti hõõrunud, pead murdes küsimuse üle: kuidas või miks on need inimesed korraga südaööl siin, kuna nad ometi alles homme hommikul pidid tulema, kes raudteega, kes autoga, kes, võib olla, koguni lennumasinaga, aga mul polnud arutamiseks mahti, kogu mu isik keskenes vaatlemisse, minust polnudki muud järele jäänud kui aga võtmeaugul piiluv silm.

Räägiti midagi, aga nii vaikselt, et läbi vooderdatud ukse ainustki sõna minu kuulmeid ei puutunud. Võimalik ka, et mu ergud sedavõrd pinevil ja korratuses olid, et kuulmeis vastuvõetud häältest peaajule kui keskjaamale teateid edasi ei saadetud. Praegu näib mulle, et viimane oletus on tõenäolisem kui esimene, sest miks muidu hakkasin ma sõnu taipama, kui erkude pinevus pisut järele hakkas andma.

Niisiis, räägitud sõnade järele, mida oletasin suude ja huulte liikumisest, astusid haridusministeeriumi ning kirjanikkude, kunstnikkude, heliloojate ja näitlejate keskliidu asemikud puusärgi juurde — esimene peatsisse, teine jalutsisse, seda panin hoolikalt tähele — ja tõstsid tema kaane ilma pikema jututa pealt ära, nagu polekski ta kinni kruvitud, mida aga ometi mina ise oma käega tegin, pealegi nõnda põhjalikult, et veel ukse all istudes ja nende tegevust pealt vaadates parema käe peopesa kruvikeeraja pea surumisest õhetas. See täitis minu niisamasuguse imestusega kui nähtuski, et haridusministeerium ja kogu kujurline ilm siin oma edustajate kaudu niisuguses üksmeeles talitasid, mida ma muidu polnud kunagi tähele pannud.

Kaan pandi kõrvale ja haridusministeeriumi asemik, kes minu pool puusärki peatsi lähedal seisma jäi, andis käega märku.

Alguses ei saanud ma midagi aru, mispärast minu tähelpanu ja põnevus aina kasvasid. Nägin ainult, et publikum oli enda keskele vaba tänava jätnud, mida mööda tulid pikas, pikas reas mustis sabakuuis ja valgete kaelasidemetega karsked nooredmehed ja helevalges ülikonnas noored lilledena õrnad ja lõhnavad neiud — ikka kordamööda: nooredmehed ees, neiud järel — tulid kordamööda Vanakamara korjuse juurde, mille nägu ma nii selgesti nägin ja mida ma nii tungi-

valt silmitsesin, et oleksin ma kunstnik ja oskaksin tarvitada sütt, sulge või pintslit, siis võiksin selle näo veel praegu täpipealse sarnasusega paberile või lõuendile visata; tulid ja suudlesid teda kordamööda otsa ette, vaatasid, ootasid nagu midagi, punastasid või kahvatasid ja kadusid kaugemale saali sammaste varju, kuhu ei küündinud kroonlühtrite valgus.

Nägin vanemaid mehi, isasid, kes millegipärast vihastasid, nägin emasid, kes vaikselt endamisi pisaraid pühkisid, kui nende tütred läksid peale korjuse suudlemist otsima pimedamat paika.

Kahetsen väga, et ma ära ei lugenud neid noori, kes korjust suudlemas käisid, aga ma arvan, et kuigi ma veel kord seda kõike võiksin olnud kujul pealt vaadata, ometi ei saaks ma ka siis sellega toime, sest miski vaevalt aimatav täitis mind nii üliloomuliku ootusega, et igasugune vaimline tegevus võimatuks muutus.

Suudlejate noorte rida jatkus vahetpidamata, ilma et midagi iseäralikku oleks sündinud, ainult haridusministeeriumi asemiku nägu läks ikka tumedamaks, suu lõi mossitama ja kulmud tõmbusid kortsu, nagu oleks tõepoolest midagi halba sündinud, ja tema suu liikumisest arvasin lugeda võivat sõnu:

«Mitte ainustki neitsilikku! Mitte ainustki!» Umbes sedasama aimasin ka kogu seltskonna näoilmes ja olemuses: kõik, olgu tuttavad või võõrad, olid millegipärast nagu tusased, ainult kujurlise ilma asemik, kes korjuse jalutsis seisis, näis millegi üle kahjurõõmsalt muigavat. See ainuke muie köitis lõpuks minu tähelpanu ja üllatuses märkasin, et see muigaja polnud keegi muu kui kirjanik-kunstnik Koger, kelle asemel mina neiu Puuro pealekäimisel siia V. mõisa lossi pidin sõitma.

Mõni aeg sain ma seda seltskonna meeleolule trotsivat näoilmet vaadelda, kui temas äkki muutus sündis: hakkasin märkama mingisugust põnevust, närvilisust, lihaste kramplikku kokkutõmbumist, nagu tunneks inimene teravat valu, mida ta teistele teadmata ja kaebamata püüab kannatada. Kogeri meeleline pingutus läks lõpuks nähtavasti nii piinavaks, et ta enam rahulikult ei saanud seista, vaid mingisuguseid ebamääraseid liigutusi hakkas tegema. Selgesti nägin, kuidas tema kaelal veresooned pakitsevalt peksid, kuidas meelekohtades tuikas ja kuidas ta vahetevahel hambad kokku litsus, nii et lõuapära musklid ümarikkude kühmudena nähtavale tulid. Tema silmad puurisid aineti korjuse näkku, nagu oleks tal selle vastu taltsutamatu viha või nagu tahaks ta teda mõnel muul põhjusel üheainsa pilguga olematuks teha.

Mina kui ühe silmaga vaatleja ei saanud kuidagi aru, millest tuli Kogeri muiglevasse näoilmesse see ootamatu muutus, kuigi oma südame verega tundsin, et pidi olema põhjuseks midagi suurt ja tähtsat. Pidi olema midagi niisugust, mis ka mind ei võinud ükskõikseks jätta, sest ma tundsin, kuidas lahtuma hakkav ärevus ja põnevus minus uue hooga tõusis.

See on ainuke kord mu elus, kus mul hirm hakkas oma südame pärast ja kus kartsin, et meelekohtades võiks midagi pakatada, mis toob mingisuguse musta, pimeda lõpu kõigile: võtmeaugule, eredale saali valgusele, gooti võlvidele ja neid kandvaile sammastele, Kogeri muigele ning Vanakamara korjuse tummale, rahulikule näole.

Mu mõtteid rebestas äkki uus tähelpanek, mis näis ei tea miks seletavat kogu seltskonna tusase meeleolu: noortemeeste ja neidude rida, kes tulid suudlema korjust, hakkas lõpule jõudma; viimane neist paistis juba tänava hakul, mis viis läbi rahvamurru.

Millegipärast kiindus mu pilk just viimasesse neidu, keda ma inimeste vahel enam aimasin kui nägin. Iga samm, mis ta korjuse poole liikus, aina suurendas mu põnevust, ja äkki lipsas kusagilt aimus mu liikmeisse, et ka Koger on ärevuses just selle viimase pärast. Tahtsin oma vaese silma peast välja vahtida, et aga võimalikult ruttu näha, kes on see viimane, kellest oleneks nagu kogu koosoleva seltskonna pakitsev ootus.

Nagu tahaksin ebateadlikult oma meeli pisutki puhata lasta, et jõudu koguda uusiks pingutusiks, libistasin pilgu veel kord korjuse rahulikule näole ja vaatlesin neid, kes tulid teda suudlema, et pärast seda kuhugi teiste selja taha kaduda, mis ei köitnud enam kellegi tähelpanu, sest inimestest oli võidu saanud nagu lootusetus ja umbusk. Aga ometi näisid nad ikka veel midagi enneolematut ootavat ning seda suurema kärsituse ja põnevusega, mida lähemale korjusele nihkus viimane neiu, kes pidi teostama kümnete poolt varemalt korratud rituaali.

Olin vahepeal kirjanik Kogeri unustanud ja nüüd sattus mu eksiv pilk päris kogemata uuesti tema näole.

Ei ole elus kordagi näinud ega saagi vist enam näha inimest, keda valdaks meelte pingutus nii ebaloomuliku, võiks peaaegu öelda haiglase kirega. Oletan, et kui samal silmapilgul oleksin võinud iseendale näkku vaadata, siis oleksin ehk midagi sarnast võinud näha, aga jumalale tänu, et ma seda ei võinud, sest muidu oleks mul kogu sündmusest palju halvem mälestus kui praegu. Õige, meis on palju loomalikku, ajuti olemegi päris loomad, aga elu põnevamal silmapilgul inimeses äkki neljajalgset näha ei tee kellelegi lõbu, ammugi mitte, kui see inimene peaks olema sina ise. Kunagi polnud ma aimanud, et Kogeri paksuhuuline suu võib nõnda kokku kiskuda, tema tüseda nina sõõrmed nõnda laiali puhuda ja närviliselt väriseda, tema väikesed kilavad hallid silmad nõnda oma tüüpilise tungiva pilgu kaotada ja avaldada ainult meeletut, niisket läiget, nagu olin seda tähele pannud ainult loomade juures paaritamisekstaasi kõrgemal hetkel, kust peale algab ainult mingisugune ebamäärane olematus, millest tõuseb uus kirgede valing. Koguni tema nurgeline, hingeliselt kuiv otsaesine omandas nagu hingelise lailavuse ilme ja pakitsevad veresooned paistsid tuhakarva naha all kui tujukal käel visatud joonistus.

Ei tea miks, aga seda nägu vaadeldes tuli mulle äkki meelde vaidlus kahevõitluse üle seltskonnas, kus mina olin püüdnud mingisuguse meeletu innuga tõestada selle mõttetust. Täna tundsin, et oleksin võinud otse oma arvamise vastu talitada, kui mu ees oleks seisnud midagi Kogeri näoilme taolist. Heal meelel oleksin niisugusse märki kas või nurga tagant kuuli saatnud, nii hirmus vastik ja trotsiv oli see nägu.

Järgisin ta pilku ja korraga oli mulle nagu pool ilma seletatud: korjuse ees seisis viimane neiu, kelle küljes rippus silmega kogu saal, ka need, kes lahkunu külma otsaesist olid juba suudelnud. Iga küünalgi kroonlühtris näis ainult selleks põlevat, et näidata inimestele selle ilusa ja õrna noorusrea viimast lüli. Külmist võlvestki oleks nagu mingisugune seletamatu pingutus või põnevus läbi voolanud ereda valguse leegitsevate helkide aegajalise vaheldavuse näol, mis vajutas pitseri kogu meeleolule.

Neiu seisatas korjuse ees. Ka temasse oli hakanud üldine ärevus. Näis, nagu tahaks ta iga silmapilk suudluseks kummardada, aga ikka hoidis teda mingisugune

salahirm või vastikustunne tagasi. Ja siis kuulsin äkki selgelt ja rahulikult räägitud sõnu, mis tuleksid nagu mõne vana vaimuliku suust altari ees seistes, kui ta hoiab karikat käes:

«Ära karda, mu tütar! Mis sündima peab, see sündigu.»

Ning siis paindus see valge kogu, mille igas joones avaldus armsus, headus ja lapselik meel, üle külma korjuse suuandmiseks tema kortsunud otsaesisele, mida oli suudelnud täna juba niipalju värskeid ja verevaid huuli.

Tundsin kõigest, mis nägin, et silmapilk oli otsustav. Olla või mitte olla? ses oli küsimus. Ja oli, lõpuks ometi oli, mida nii suure põnevusega oodatud: kogu saal oli ühine õnnelik naeratus. Mehed surusid teineteise kätt, naised langesid teineteisele kaela, noored vaatasid seletatud, õndsal pilgul teineteisele näkku, kogu õhus tundus ainult suure õnne joovastus. Õnnejoovastuses korjuse ees naeratas ka valge neiu, kelle äkki tundsin ta imelisest naeratusest, mille sarnast pole kellelgi teisel kui aga temal.

Loomusunniliselt tõusis mu vaba käsi pehmele sallile, mille olin pannud omale ümber kaela, otsad laotatud rinnale, et oleks soe ja et tunneksin sallist hoovavat hurmavat lõhna oma janunevais haistmeis. Magus uim täitis kogu mu keha ja kõike unustades lasksin oma väsinud silmad üürikeseks kinni vajuda, surusin pea vastu pehmet uksevoodrit ja maitsesin, isegi ei tea miks, kõige ülevamat hingelist mõnutsemist.

Kui ma vähese mõnulemise ja puhkuse järele silma uuesti võtmeaugule seadsin, siis tardus veri mu soontes, nii et suure vaevaga suutsin ära hoida toolilt kukkumise: korjus istus puusärgis ja ta polnud enam korjus, vaid elav kirjanik Vanakamar, nagu ma teda mõni aasta tagasi juhtumisi näinud. Neiu Puuro seisis ikka veel tema ees ja naeratas, aga mitte enam heldelt ja lapselik-armsalt, vaid võidurõõmsalt, pisut nagu upsakaltki, mida ma varem temas kunagi polnud tähele pannud.

Kogu pildi kestvam vaatlemine käis mul üle jõu. Mind valdas mingisugune seletamatu nõrkus, mis algas jalust ja tõusis surinal mööda liikmeid ülespoole — põlvini, niueteni, puusadeni, kõhuni, ja vähe puudus, et ta oleks ka südameni pääsenud. Kõrvus kohises, peas

voolas midagi nagu edasi-tagasi, risti-rästi, õlad, käsivarred muutusid soojaks ja lõdvaks, labakäed ja sõrmed kaotasid vähemagi vastupidavuse ning järele jäi ainult üks soov: maha heita, ei, maha laskuda, iga liiget jätta nagu ta on, kõige peale ükskõikselt käega lüüa ja ei kunagi enam tõusta.

Ainult üks kord elus olen varemalt midagi samataolist tunnud, aga siis mitte nii intensiivselt või mitte sedavõrd hingeliselt, vaimliselt, vaid palju enam puhtkehaliselt: sõjaväelaatsaretis haigeravitsejana teenides pidin kord abiks olema, kui kellegi sõduri pead opereeriti, kusjuures tuli purustada osa pealuust ja lasta voolata ojana auravat, lõhnavat verd. Tol korral ei takistanud mind ei mu sõjamehe kohustused, mis käskisid verd mitte karta, vaid ennem teda armastada, ei arsti nõudlik ümberkäimine ega karistuse kartus; langesin esteks nagu hinge tagasitõmbeks toolile, ning kui viimasel jõupingutusel veel kord silmad avasin ja ikka veel verd voolamas nägin, libisesin ühes tooliga verisele põrandale, nii pikk kui olin.

Vististi oleks ka täna minuga niisama sündinud, kui mitte tool poleks nii ukse lähedal seisnud, et ma temast võisin tuge leida jõudu kogudes.

Kui kaua ma oma rammetuses viibisin või mis saalis sel ajal sündis, seda ei saa ma vististi kunagi teada ja nõnda oli päris loomulik ja arusaadav, et minule pärastpoole nii mõnigi asi ja sõna tumedaks pidi jääma, palju tumedamaks kui vast mõnele teisele, kel oleks jõudu jätkunud vahetpidamata vaatlemiseks.

Oma toibumist märkasin sellest, et kuulmeid hakkas puutuma mingisugune kõma, millest sai peagi kõlav helin, kuni aimasin, et see võiks ehk olla mõne inimese hääl, mis kajab avaras ja tühjas ruumis.

Võtsin oma jõunatukese kokku, pingutasin oma roidunud, tähelpanu-lõtvu liikmeid üliloomulikuks saavutuseks ning äkki taipasin mehehäälel räägitud kõmavaid sõnu, mille rääkijaks pidasin mingisuguse loomusunnilise aime aetuna Vanakamara korjust, keda olin näinud puusärgis istumas, naeratav neitsi tema ees.

Esimesed sõnad, millest sedavõrd aru sain, et katsuda julgeksin neid edasi anda, käisid vististi nõnda:

«Kordan teile: ma ei ava oma suud, et elavatega vaielda või et nende arvamisi kuulda, sest mis oleks elavail koolnuile öelda. Või heitsite oma noorsoo tõesti

ainult selleks minu suudluste proovitulle, et surnuga sõnakooku vedada?

Uskuge, kes igavikku näinud, seda ei huvita enam elavate sõnad, ja mina olen teda näinud, olen temaga kui sõbraga kõndinud, olen temaga kui mehega suu suu vastu juttu ajanud, olen näinud tema silmade kurbust, olen joonud tema naeratuste nukrust ja ma ütlen: oleksin mina elus kordagi nii nukker olnud, nagu on seda tema naeratused, siis poleks ma ainustki sõna kirjutanud, mitte ainustki, vaid oleksin tummalt inimeste keskel kõndinud, kuni mind enam poleks olnud. Aga minu nukrus ulatus ainult maitsmiseks ja minu kurbus oli ainult selleks paras, et helistada ja tantsitada ilusaid sõnu inimeste rõõmuks, kes edvistasid ja poseerisid neid kiites niisama, nagu mina neid kirjutadeski. Olin nii otsekohesuseta ja tühine, olin kõiges nii liialdaja ja salgaja, et ma korjusenagi ei leia õiget ja ausat keelt oma mõtete ja tundmuste väljendamiseks. Olin kui meest himutsev naine, kellele pole tähtis ei ilu ega tõde, vaid ainult hilp, mis köidab tähelpanu, mis torkab silma ja mis kõditab silmapilkselt kõige tühisemat tuju, kõige maisemat iha.

Nõnda kulusid mu paremad aastad, kulusid kerges auahnuses, kulusid kurjas kadeduses oma ametivendade vastu, kulusid eidelikus keelepeksmises, salasosistamises, pilkes, väikluses, igasuguses tühjas-tähjas, nagu oleksin mõni himur plika, kelle ergud tasakaalu kaotanud enne täisealiseks saamist.

Mis tegin ma hingeliselt paremat kui teie kõik, kes te mu korjuse ümber seisate, nagu oleksin ma surres mõneks pooljumalaks saanud?

Nii mõnelgi kingsepal on oma sandaali või saapa headuse ja iluga rohkem hingelist ja vaimlist kokkukõla, kui oli minul nende suurte elamuste ja mõtetega, mida püüdsin esitada oma teostes kui oma hinge ja vaimu väärtuslikumat varandust.

Mõistsin kohut kõige peale, mitte aga iseenda peale. Sõimasin ja sajatasin sind, mu hiilgav hulk, kes sa mu ümber seisad, aga unustasin alati ütlemata, et ise olen osa sellest hulgast, et olen tema sisulisem saadus hingetuses, armutuses, kõlvatuses, laiskuses, loiduses, ükskõiksuses, pealiskaudsuses, tühjuses, väiklases edevuses, ahnuses, kadeduses, kurjas keelekandmises. Unustasin seda meelega ütlemata või seletasin hingetuse

vaimu suuruseks, armutuse õigluseks, kõlvatuse inimlikuks täiuseks, laiskuse luuleallikaks, loiduse loomisroiuks, ükskõiksuse kosmiliseks ilmavaateks, kuhu kõik peavad püüdma, pealiskaudsuse luuleliseks kerguseks, tühjuse suureks sügavuseks, milleni julgevad alla laskuda ainult tulevad sugupõlved, keelekandmise lõbusaks ja vaimurikkaks juteluseks, edevuse andeka inimese põhiatribuudiks.

Kõige selle pärast oli mul iseendaga alati surmlik igav ja ma ei mõistnud ainustki silmapilku muidu elada, kui pidin otsima kas või kõige tühisemate inimeste seltsi. Nende pilgud, nende naeratused, nende meelitused, kuigi nad olid võltsitud, nende tehtud tähelpanu andis mu elule mõtte, andis mu sisemisele minale sisu. Õudses hirmus kartsin üksi jääda, üksi olla, ikka pidi mind ümbritsema mingisugune kari. Isegi kirjutades mõtlin selle karja peale, aimlesin, mis teda võiks huvitada või riivata, vihastada või vaimustada, sest minu peaeesmärgiks oli — võita maksku mis maksab hulga tähelpanu. Oma riidedki, oma ihuliikmedki seadsin selle järele.

Tahaksin ma täna kõik öelda, mis mul keelel kipitseb, siis võiksite mulje saada, nagu ei võiks ma ka peale surma ilma keelekandmiseta elada. Aga iseenda peale ei jõua ma kunagi keelt kanda, ma ei jõua sõnusse valada olevatki väiklust ja tühjust, mida märkan nüüd, korjusena, mitte esimest korda.

Juba valla vaestemajas santide riidu ja sõimu kuulates mõistsin, et ka mina kogu eluaeg muud pole olnud kui ainult mingisugune mõnav vallasant, keda tuttavad ei salli ja kelle vastu võõrastel puudub huvi. Heitled ja pured raasukese leiva pärast, kuni viimane raasuke enam kurgust alla ei lähe; tüütad teisi ja teised tüütavad sind, kuni hinges pole enam armunatukest, vaimus suuruse kübetki, aga ometi usud oma teoste kaudu igavest elu ja ei mõtle kunagi selle peale, et igavik kõnnib kui Jeesus Kristus mõne kunstniku kujutatuna, kõnnib ja läheb sinu lähedalt mööda, puutubki sind oma mantliga, milles on pisut talupoega, pisut karjast, pisut prohvetit ja nukrat tarka, nagu oleks tema see, kes ilma loonud.

Seal, vaestemajas, vallasandina, mõtlin mõnikord, et hakkan uut elu, et hakkan elu uuesti otsast peale, et võtan veel kord kepi jalge vahele ja kihutan temaga

ratsa kas või ilma otsa ja tulen tagasi kui uus mees, kel tsipake igavikku pilgus ja kõnnakus. Aga kui selleks katset tegin, hakkasid kõik vallasandid naerma, ilma et ükski oleks aru saanud, et tahan oma elu uuesti alata, ja järelvaataja pidas mind silmas kui vanainimest, kel pole peas enam harilikku korda. Nii ma suringi, surin sellena, nagu ma elanud, ja siis toodi mind siia ning pandi mulle auvahid ümber.»

Senini oli kõneleja ebamääraselt kõrgete võlvide alla vahtinud, nüüd muutsid ta silmad äkki vaatesihi, vähemalt tabas tema teise silma pilk kinnist ust, kus taga mina istusin, nagu aimaks ta minu siinolu. Tõmbasin nõksatades oma pea tagasi ja ei söandanud enne silma võtmeaugule lähendada, kui sõnavool veel suurema hooga edasi läks.

«Uskuge, see on esimene edevus, esimene kõlvatus, mis minuga sünnib mitte minu oma süü läbi. Elades patustasin iseenese vastu, korjusena kannatan teiste patutegude pärast. Kas ei läinud ma oma elu eelõhtul õigesse paika, lootes, et minuga sünnib minu väärtust mööda? Milleks tõite mu siia? Milleks need auvahid? Olen ma siis tõesti halvem kui mõni kingsepp või rätsep, kes tegi tööd oma palehigis, pettis pisut, valetas pisut ja kooris pisut oma kaasinimest? Kas pole mul õigus rahulikult surra ja maamulda minna nagu igal teisel korralikul inimesel, kel olid omad nõrkused?

Juba vaestemajas elades armastasin rahu ja juba siis mõnulesin mõeldes, et surm toob päris rahu. Oleksite mulle ometi siis auvahid ümber pannud, kui olin veel noor ja kui kõditas mu meeletut auahnust iga avalik tähelpaneku-põrmuke! Liialdamata võin teile kinnitada: juba ainult teie auvahtide pärast oleksin siis heal meelel puusärki heitnud ja enda lasknud maha matta, oleksin salanud kõik oma teosed, kui aga oleksin võinud üle elada seda, millega mind raugana ja väsinuna surres tüütate. Te oleksite pidanud mind siis matma, kui elas veel mu naine ja kiigutas põlvil me pojukest, nemad ehk oleksid sellest pisutki rõõmu tunnud, sest nemad armastasid kõike vaadelda, millel on pidulik ja pühalik ilme. Aga teie jäite hiljaks, harilikult jääte ikka pisut hiljaks, ja nüüd pole enam ühtegi, keda minu matus võiks rõõmustada, tõsiselt huvitadagi, maha arvatud vast N. valla vaestemaja riiakad sandid, kes siia

ei pääse, sest mina ise olen vaid kõdunev korjus ja minu naine ning laps on juba ammugi surnud, ilma et mina ise oleksin suutnud või et teie oleksite tahtnud neid millegagi rõõmustada . . .»

Nägin, kuidas korjuse silmad niiskelt hiilgama lõid, kui ta oma naisest ja lapsest rääkides jätkas:

«Teie muidugi ei näinud mu poega, sest teil polnud tema vastu huvi, nagu polnud teil seda minugi vastu elusalt, aga mina armastasin teda ja tema peale panin kõik oma lootuse: tema pidi seda teostama, mis minu käes oli äpardanud, tema pidi seda lõpetama, täiuseni viima, millest mina rääkisin ainult aimamisi.

Aga kui mu naine elust väsinult köhima hakkas, kui ta hakkas läkastama, nagu tahaks ta kogu oma hinge ja südame korraga minu ette välja sülitada, siis kahvatusid kord-korralt ikka rohkem ka poja kõhnad palekesed, kahvatusid seda kiiremini, mida härdamalt ema neid õrnusiilil suudles. Kahvatusid naeratavad huulekesed, kahvatus kogu tillukene suu, mis hakkas veeretama juba esimesi sõnu, ja jäid järele ainult suured ja tõsised lapsesilmad, täis elutõtt ja naeratavat nukrust, nagu kõnniks neis igavik oma prohvetimantlis.

See oli esimene kord minu elus, kus aimasin, et on olemas igavik, et ta kõnnib mu ligi, et ta piirab mu olevust, piirab ja puutub mind oma prohvetimantliga. Veel selgemini tundsin seda siis, kui panin puusärgid, ühe suurema, teise väiksema, lühikese vaheaja järele kelgule ja vedasin surnuaiale.

Kui te ometi siis oleksite tulnud, kui te oleksite tulnud ühes auvahtide ja pärgadega ning oleksite võtnud need kaks puusärki ja maha viinud selle auga, mida tahate pakkuda nüüd minule, siis oleksin rõõmustanud ning sügavamaks tänutäheks oleksin vaikselt ja alistunult kannatanud teie praegust talitust.

Aga ei, teist ei olnud ühtegi seal, kogu ilm oli mulle nagu välja surnud, sest te kõik häbenesite mind tunda, vedasin ma ju kelguga puusärki. Te tundsite häbi minu pärast ja hoidusite arglikult kõrvale, kui kõndisin läbi tänavate, igaviku aimus rinnas.

Aga mida tahate siis nüüd? Ega ometi minu sugulasi rõõmustada? Asjata vaev, sest millegagi ei või teie nende rõõmu suuremaks teha, kui ta on, said ju nemad minu surmaga autoriõiguste pärisomanikuks ja need õigused annavad küllalt põhjust rõõmustamiseks. Tänasest päevast peale peab iga koolilaps minu teoseid tundma, kuigi ta neid ei mõista, igas viisakas majas peavad mu koguteosed raamaturiiulil seisma, kuigi neid keegi ei loe, iga raamatukogu saab ühe meie rahvuslikuma kirjaniku teoste ostmiseks haridusministeeriumilt riiklise abiraha, nii et autoriõiguste omanik on auväärt kodanik, kel pole vähematki tarvidust iseenda ega omaste matmisel riigi või valla abi järele.

Sellepärast jätame ka minu sugulased sellest matuse klimbimmist välja. Arvesse tuleks võtta ainult teid endid, kes te siin minu korjuse ümber seisate ja näod teete, nagu toimetaksite midagi püha ja pidulikku või nagu kannaksite praegusel silmapilgul tsipakenegi sellest igavikutundest oma hinges, mis valdas mind puusärke vedades. Aga tõest', tõest' mina ütlen teile, teie silmad on liig ergad ja teie suu rääkimiseks liig nobe ja arukas, kui et teie südames liiguksid igaviku mõtted. Teie meeled on kaugel minust ja mu matusest, sest teie mõtlete oma äri, oma teenistuse, oma armatsemise, oma himude peale. Teie tulete mu matusele kui teenistusse, kus maksetakse kroonupalka, teie täidate siin ühe oma tüütumaist kohusist või te tulete siia kui parajasse paika, kus vastastikku üksteise ees võite edvistada oma kübarate, sabakuubede või lakk-kingega ning seda veel kroonu kulul. Te teete näo, nagu oleks teil huvi kirjanduse ja kunsti vastu, aga ometi tulete ainult selleks, et üksteisele õnne soovida selle surma puhul, kes oli ja on teile vastik, paremal korral ainult ükskõikne oma kehalises olemuses, sest tema oli teist vaesem ja räpasem. Ärge loovige ka sõnade või tegudega minu isiku sisemuse poole, mis on väljendust leidnud mu teostes kas meelega või kogemata, teadlikult või ebateadlikult, tahtes või koguni mu tahtmise vastu, sest mis võiks teil sellega asja olla, kui teil on alles sabad taga, ühel pikem, teisel lühem, aga igaühel oma kenake saba . . .»

Nende sõnade juures käis erev kahin läbi kogu saali, sest igaüks püüdis oma ligemist sellest küljest vaadata, kust võiks ehk seda kehaosa või liiget leida, millest kõneleja nii tõsisel ja asjalikul toonil oli rääkinud, nagu poleks siin koguni mitte püütud ennatut nalja heita, vaid ainult konstateerida kõige harilikumat tõsiasja.

Ka minu silm ei suutnud uudishimule vastu panna, unustas korjuse ja vilksas publikumi ridadesse, kuna

vaba käsi loomusunniliselt iseenda kuue alt midagi kobavalt otsima tõttas. Minu üllatus oli suurem, kui kunagi aimata oleksin võinud: igal vähegi ägedamal või ärevamal liigutusel, mis pani lehvima meestel fraki taguhõlmad ja daamide toredad kleidid, paljastades üht või teist meeliliigutavat kenadust, välgatas siin ja seal kena sabake, mis nähtavasti kuigi riivavalt ei seganud üldist kogumuljet. Minugi esialgne imestus kahanes sellepärast peagi, liiatigi veel, kui ma hoolsal silmitsemisel ka haridusministeeriumi asemiku fraki all tabasin välgatamas helepruuni sabajuppi.

Uudishimuliselt tõttasin kunstnikkude, kirjanikkude, heliloojate ja näitlejate keskliidu edustajat Kogerit otsima, et ka teda sabakultuuri vaatepunktist pisut tähele panna, kuid kahjuks ei leidnud ma teda enam tema endiselt paigalt korjuse jalutsist ja nõnda pidin palja uudishimuga rahulduma, sest hiljem, kui vaatlemine võimalik oleks olnud, olin juba oma uudishimu unustanud. Ühes Kogeriga pääsis ka neiu Puuro minu tüütust silmitsemisest, sest ka tema oli teiselt poolt puusärki kadunud, ilma et oleksin tähele pannud, millal või kuhu.

«Nõnda võiks ainuke vähegi mõõduandev põhjus teie siinolemiseks seletuda kui puhas rõõm,» jätkas korjus rahuliku asjalikkusega, «millest kõige suurem osa langeb minu sugulaste südamesse, ja see rõõm on ainuke, mis mind selles matusejandis pisutki lohutab. Palju raskem oleks siin elava korjusena istuda, kui näeks, et ümber seisavad nukrad näod, nutust punetavad silmad, rasked südamed, ja kui teaks, et ilm tunneb enda sinu kaduga vaesemana, tühjemana. Aga et midagi sellesarnast pole olemas, siis rõõmustan puhtast südamest ühes teiega, mu auväärt edustajad, asemikud ja sugulased, rõõmustan, et kuigi korjusena, ometi olen võinud rõõmsa silmapilgu valmistada kenakesele hulgakesele, kes saadab mind mu viimsel teekonnal.

Rõõmu mõttes on koguni parem, et matusele pole kutsutud ega lastud N. valla vaestemaja sante, kellega ühes elasin ja kelle keskel suringi, sest nende seas oleks vähemalt üks olnud, kes üldise meeleolu lahkhelina oleks südamest kurvastanud minu korjuse juures: ta oleks kurvastanud kibedas kahetsuses, miks mina enne surin kui tema. Teil ei võiks kellelgi niisugustki kurbuse põhjust olla ja nõnda suren kui tõsine vallasant:

ükski ei kurvasta, ükski ei nuta, üle valla aina kergendav tundmus.

Vannutan teid igaviku nimel, kui teie seas peaks ehk ometi mõni leiduma, kel sulab pisaraisse sõna või kellele on minu korjus kurvaks meeldetuletuseks, siis mingu see ära, mingu jalamaid, sest seda nõuab lihtne seltskondlik viisakus. Pealegi, kogu mu elu oli lahkheli paleuse ja saavutuse, tahtmise ja täitmise, mõtte ja teo, maise ja ebamaise mina vahel, sellepärast tahaksin vähemalt korjusenagi maitsta hingede kokkukõla.»

Viimased sõnad rääkis ta päris lapselikul ja südamlikul toonil, nagu oleks ta mõni vana preester, kes jagab jumala nimel pattude andeksandmist.

Ta peatas pisut, pistis käe tasku, võttis kella välja, vaatas seda tähelpanelikult, nagu mõtleks ta millegi üle järele, ja ütles siis magusalt haigutades:

«Aeg on käes! Ootan neitsilikku.»

Ja ta laskis silmad saalis võlvide all ringi käia, nagu otsiks ta sealt oodatavat.

Algas liikumine, erutus, ärevus, mida mina kui hingeline baromeeter tundlikult endasse vastu võtsin. Aimasin kõige selle põhjust: neiu Puuro oli kadunud ja kõik otsisid teda, sest korjus oli veel paar korda lausunud oma enne öeldud sõnu: «Ootan neitsilikku.» Jooksmine, tõttamine ja otsimine kestis tükikene aega, nii et haridusministeeriumi asemik tarviliseks arvas korjuse poole pöörata ja teda paari lohutava sõnaga rahustada, kuid ta tegi seda nii tasa ja saladuslikult, et minu kõrv mitte ainustki häälikut kinni ei püüdnud.

Võmalik ka, et minu mittekuulmise põhjuseks oli hoopis teine asjaolu, nimelt: neiu Puurot otsides kordasid kõik tema ristinime, nii et minu kuulmeisse midagi muud ei mahtunud kui aga võib-olla sadadelt ja tuhandeilt huulilt helisev Raina. Viimaks näis mulle, nagu häälitseksid seda nime jämedad kivisambad ja võlvidki, kuhupoole korjus oma pilgu oli tõstnud, kogu õhk helises sellest nimest, kuni korjuse suugi liikuma hakkas, nagu kordaksid ka tema veretud huuled seda ainukest sõna. Olin vaatlemise unustanud, olin silmad sulgenud, olin otsaesise vastu ukse voodrit toetanud, sest ma ei tahtnud enam midagi näha, vaid ainult kuulata, nii väga helises õhk teisel pool ust avaras saalis selle nimest, kelle aetuna istusin praegu siin ukse taga. Ma ei liigahtanud enne, kui saali asus salapärane vaikus,

«Peate matused edasi lükkama.»

«See pole võimalik. Riik on matusekulud assigneerind, käsud on antud, korraldused on tehtud, homme hommikul tuleb erarong matuselistega pealinnast kohalikku raudteejaama, koolides on see päev leinapäevaks kuulutatud udupiltide ja muude asjakohaste ettekannetega, kuidas oleks siis võimalik matuseid edasi lükata.»

«Siis matke mind elavalt.»

«Teie armastate naljatada.»

«Olen nõutu, sellepärast.»

«Mina ka,» vastas peakordnik otsekoheselt, millest märkasin, et ta korjusega kui oma hea tuttavaga räägib. Aga kui ta natukese mõtlemise järele uuesti korjuse poole pöördus, siis kuuldus hääletoonis juba võim.

«Mis te vigurdate?» ütles ta halvakspanevalt.

«Ootan,» vastas korjus, nagu varemgi, ükskõikselt.

«Te olete ju surnud.»

«Siis matke mind maha.»

«Heitke pikali!»

See kõlas juba kindla käsuna, mis vasturääkimist ei salli, kuid korjuse peale ei avaldanud ta nähtavasti vähematki mõju, sest tema vastas endise osavõtmatusega:

«Ootan neitsilikku.»

Nüüd sündis midagi, mida ei mina ega ka saalisolijad arvatavasti ei oodanud, sest muidu poleks sel sündmusel niisuguseid tagajärgi olnud ei minu ega teiste inimeste tegude peale: peakordnik andis oma abilistele salaja märku, ja enne kui keegi midagi oleks teadnud aimata, lehvisid õhus mitmedkümned valged kahisevad lindid, nii et minu silm üürikeseks peale nende enam midagi ei seletanud.

Kostis naiste meeletu kiilumine ja meeste maruline möirgamine, mis peaks nagu kedagi ässitama, kihutama, julgustama. Ja äkki nägin, et korjus kargas puusärgis püsti, sirutas oma lõdvad, kondised käed ülespoole ja ütles üsna rahulikult, hoiataval toonil:

«Pidage, meeletud, te tahate korjuse kallal vägivalda tarvitada.»

Alles nüüd märkasin, et kogu kordnikesumm oli puusärgi ümber kobaras koos, kõigil otsustav näoilme, käed valmis raudseks haaramiseks, ja ma aimasin, mis tähendas peakordniku salajane märguanne: ta tahtis lasta korjuse pikali panna ja puusärgi kaane kinni kruvida,

aga korjus oli püstikargamisega kogu kavatsuse nurja ajanud, sest keegi nähtavasti polnud selleks ette valmistatud, et tema, kes ta tänini nii korraliku kodanikuna oli istunud, niisuguse tembuga võiks toime saada.

Korjuse sõnad mõjusid: vaikis naiste kiilumine ja meeste ässitav möirgamine ning korrapidajad seisid naelutatuina oma paigal, nii et ei lehvinud ainustki valget linti.

«Veel üks samm,» jätkas korjus endisel toonil, «ja ma põgenen.»

Kõik mõistsid nähtavasti, et asi võib traagilise pöörde omandada, sest korjuse näoilmest võis järeldada, et ta vaevalt tühje sõnu räägib, nagu seda teevad sagedasti elavad. Korrapidajad taganesid puusärgist eemale ja nende käsutaja püüdis uuesti rahulikke läbirääkimisi jätkata, öeldes sõbralikult:

«Kas teile tõesti lõbu valmistab elavatega jännata.»

«Seda mitte,» vastas korjus niisama sõbralikult, aga ta jäi seisma, nagu kardaks ta ikka veel kallalekippumisi.

Kõigi silmad rippusid tema laiapihalise kõrge kuju küljes, mida kattis helevalge ilusais voltides langev rüü, nii et mulle tahtmata meelde tuli piibliloo jutustus, kuidas sõdurid kord lunastajat ehtisid valge mantliga, kui nad mõtlesid teda naerda. Praegu ei naernud keegi, ei mõelnudki naerda, sest silmapilk oli liig tõsine ja ärev, ja kui korjus uuesti oma suu avas rääkimiseks, nagu kuulutaks ta mõnda uut armuõpetust, kuulas kogu saal hinge kinni pidades.

«Igal asjal on oma kord ja seadused,» ütles ta. «On teist keegi surnud olnud või on teist keegi praegu surnud? Ei? On teist keegi vangikojas istunud või istub ta praegu seal? Ka ei? Kahju, väga kahju, sest nõnda mõistate vaevalt mind, kui ütlen: kes igavikku läinud, need ei tunne aega või nad tunnevad teda kui kitsast pimedat kambrit, kui hauakoobast, kui puusärki, millele kaan peale kruvitud. Aga kui igavikust läbi kõnnib neitsilik, siis sünnib aeg, sünnib kui õrn lilleke, mis õilmitseb ja lõhnab, oodates noppijat. Mina olen niisugune lilleke, aga kus on see, kes mind nopiks, kus on see, kes mind armastab, armastus avab mulle igaviku uuesti, kuni tõuseb uus lõhnav aeglilleke.

Ootan neitsilikku!»

«Meil ei ole,» vastas haridusministeeriumi asemik

vabandavalt. «Oli preili Puuro, aga enam ei ole, nägid isegi, ta jooksis häbelikult kivipostide taha, mis kannavad neid võlve.»

Korjus naeratas ja vaatas peakordniku poole.

«Miks te naerate?» küsis see.

«Teie ei seisa oma kutse kõrgusel,» vastas korjus.

«Kuidas nii?»

«Teie tahate siin majas korda pidada, aga ei tea, mis siin sünnib.»

Ootasin mingisuguseid paljastusi, mis oleksid võinud seletada herra Kogeri muhelevat näoilmet ja neiu Puuro häbelikku põgenemist korjuse eest, kuid hoop tuli sealt, kust ma teda kõige vähem oletasin, sest korjus jätkas:

«Ütelge mulle näiteks: kes on seal toas?»

Ta näitas näpuga ukse pihta, mille taga mina istusin, ma arvan, ta näitas näpuga võtmeaugu pihta, mis läbi mina piilusin, ei, ta sihtis näpuga mulle otse silma sisse ja nagu pikk jääpurikas pisteti mulle südamesse, kus sulades ta külmajudinad üle kogu mu keha laiali saatis.

Kõigi silmad pöördusid minu ukse poole ja vahtisid nii aineti ning imestanult, nagu oleksid nad alles nüüd teda esimest korda tähele pannud.

«Seal toas istub see, kes mind armastab: seal toas istub neitsilik,» ütles korjus rahulikult ja selgelt, nii et seda kõik pidid kuulma, sest kõigi silmi ilmus äkki õnnelik helk ja nende kehad tegid mingisuguse ebamäärase liigutuse, mis laskis oletada, et nad esimesel parajal silmapilgul ukse kallale tormavad, selle, kui vaja, kas või sisse murravad ja loodetud neitsiliku korjuse juurde viivad igavikusuudluseks. Aga enne kui ükski jõudis paigast liikuda, täiendas korjus oma ütlust nõnda:

«Seal toas istub neitsilik ja hoiab surma süles. Nagu armastaja naine istub surm tema põlvil, ja kes surma lähedust ihkab, see mingu sinna ja toogu neitsilik.»

Nüüd seisid kõik paigal ja ühelgi polnud enam himu minu toale läheneda, nii et korjus sundivalt pidi ütlema:

«Ma ootan. Homme tahate mind matta.»

Aga ükski ei liikunud, nagu ei tahaks teda enam keegi matta. Kõigi silmis värises kasvav hirm, nagu oleksin mina siin toas see õudne kodanik, kelle pärast on koolides homme püha ja raudteel erarong, mitte aga korjus, kes seisis puusärgis püsti.

«Olen tüdind aeglillest, ihkan igavikku. Ei too teised neitsilikku, toon ise,» ütles korjus, ja kogu saalist kostis salapärane sosin vastuseks:

«Too ise, too ise, mine surma lähedusse.»

Ja korjus astus sõnalausumata puusärgist põrandale ning pikana ja valgena, nagu ta oli, hakkas ta aeglasel sammul minu uksele lähenema, pilk otse võtmeaugus, mingisugune igatsev ja küsiv pilk.

Tundsin, kuidas mu keha külmavärinais lõdisema lõi, nii et hambad suus lõgisesid; tundsin, et ma siia ukse alla enam ei suuda istuma jääda, vaid kuhugi mujale pean minema; tundsin, et meeletus oleks veel midagi teha või midagi mõtelda, aga ometi ajasin enda suure vaevaga toolilt üles ja läksin, istusin laua äärde oma endisele paigale, nagu oleksin siin kõige eest varjatud, mis nüüd pidi tulema.

Vaevalt sain enda mõnusalt toolile asetada ja näo teha, nagu magaksin ega ole kogu aeg ennast siit liigutanud, ammugi mitte läbi võtmeaugu piilumas käinud, kui juba ukselt tasane koputamine kostis, mida aga mina nagu kuuldavakski ei võtnud. Las koputab, mõtlesin, las lööb või ukse sisse, aga mina avama ei lähe, korjustele olgu minu toauksed suletud.

Koputamine aina kasvas, aina valjenes, aga imelikul viisil hakkas mu hirm ometi kahanema. Küll mõtlesin veel, et hea oleks, kui nüüd meelemärkuse kaotaksin, nagu tookord sõjaväelaatsaretis, kui nägin niipalju värsket, auravat verd, aga see kõik oli ainult mõte, mis ei tekitanud enam ergukavas vapustavaid tundmusi ega toonud enneolematuid elamusi, sest üleelatud hirm oli mu nähtavasti sedavõrd küpsetanud, et ma koguni siis poleks aru kaotanud, kui tõepoolest oleksin oma põlvilt leidnud surma kui armastava naise.

Valjenev müra ukse taga läks tüütavaks. Minu pärast oleks võinud kas Vanakamara korjus või ükskõik kes sisse tungida ja minuga teha mis süda iiales kutsub, ainult kui mu rahu poleks rikutud ja kui aega oleks antud pisutki puhata ja hellitada oma kätt, mis valutas uksele toetamisest. Aga ei, rahu oli seekord möödas, pidi tegutsema, ja kõike jõudu kokku võttes püüdsin toolilt tõusta, et minna ust avama, kuid selle asemel hüüdsin ei tea miks segasel häälel: «Sisse», nagu võiks see midagi aidata, kui uks on lukus. Aga näe imet, ometi aitas: uks läks lahti, ja kui nagu aupakkumiseks

püsti tahtsin tõusta, siis olid mu jalad sedavõrd vajunud ja surnud, et ma tahes või tahtmata toolile tagasi langesin, kuuldes järgmisi sõnu:

«Vabandage, herra Kaljo, aga kell saab juba kolm.»

Ajasin silmad pärani ja ei vastanud kohe, vaid alles natukese aja pärast, nagu oleks mul millegi üle järele mõelda:

«Tean ... mu jalad on surnud ... tulen kohe.»

Auvaht läks. Varsti järgnesin temale ka mina ja täitsin oma kohuse, mille seltskonna usaldus mulle peale pannud: lasksin kümme vahtipidavat noortmeest magama ja seadsin teise kümne esimese asemele — neli kummalegi küljele, üks peatsi, teine jalutsi.

Nähtavasti olin eila end pisut külmetanud, sest keha kippus võdisema ja pähe tõusis imelik udune ilme, nagu olin seda tähele pannud palavikuga. Hommikul oli mul harilikust tugevam köhahoog ja juhuslikult oma röga silmitsedes nägin selles vaevalt märgatavaid verekiukesi, mille peale ma suuremat tähelpanu ei saanud pöörata, liiatigi et mul juba varemalt midagi selletaolist oli olnud ja niisama kadunud nagu tulnudki. Saan ma kord linna tagasi, mõtlesin, siis mõni päev vaikist lamamist ning kõik on jälle harilikus korras, ainult tänane päev tegi mulle pisut muret, sest ilm oli endiselt niiske, ja kuigi sadu oli üle jäänud, siis oli tuul selle eest valjemaks ja vingemaks muutunud.

Mõtlemiseks polnud täna palju aega, sest kohused kutsusid, ja salli hoolikamalt ümber kaela mässides, nii et ta kogu mu suud õhurõskuse vastu oleks võinud kaitsta, korraldasin kõik, nagu määratud, nii et kui matuselised tulid, võisin neid vastu võtta täieliku piduperemehena.

Mitte palju pole minu elus nii tegurõõmsaid silmapilke olnud kui see ilmaliselt vastik ja tume sügishommik selles mahajäetud ja õudses lossis. Mingisugune seletamatu õrnus ja hellus tõusis mul selle vallasandi korjuse vastugi ja kõik, mis ma tema pärast tegin, tegin puhtast südamest ja liigutatud hingest, nagu oleks ta mulle mõni lähedane ja millegagi sugulane isik. Sidusin nende matustega isegi ei tea mis imelikke lootusi, nagu peaks mul siit mingisugune uus elujärk algama. Oli selle põhjuseks öine erutav nägemus või mõni muu alateadlik elamus, selle peale ei julgeks ma kuidagi vas-

tata, aga õnnelik ärevus jätkus ka matusehommikul ja põnevusega ootasin peieliste tulekut.

Tulid kõik, kes tulema pidid, tulid needki, keda oodata ei teadnud, tulid lähedalt ja kaugelt, tulid jalgsi, tuliste hobuste ja autodega, tuues pärgi ja elavaid lilleside, nii et kogu pühalik talitus tõotas saada suurepäraseks auavalduseks lugupeetud kirjanikule, aga mina ootasin ikka veel, ootasin seda suurema põnevusega, mida rohkem tulijaid saabus, nagu piinaks mind mõni õudne ja kurjakuulutav uudishimu, kui palju neid õige tuleb ja kes tuleb küll viimaseks.

Jah, kes tuleb viimasena!?

Aga viimast ei tulnudki, sest Puurode perekonda oli minu elamusrikkal valveööl tabanud ootamatu ja uskumatu lein, mida mina kui muinasjuttu kuulasin: tütar Raina oli ühes kirjanik-kunstniku Kogeriga isamajast põgenenud.

Oleks see sõnum mind mõnel vähem tähtsal silmapilgul tabanud, siis oleks tema mõju minu peale kahtlemata palju sügavam olnud, aga nüüd oli ta ainult üksik sündmus sel elamustest nii rikkal matusel. Ainuke, mis ma vast selle sõnumi tõttu endas tähele panin, oli suurenev hellus, peaaegu pühalik härdus maetava korjuse vastu, mispärast tema ümber talitama hakkasin, nagu oleks ta mu oma vend, veel enam, nagu lamaksin ise korjusena selles puusärgis, ning kui me teda lossisaali võlvide alt välja kandsime, olin vististi mina ainuke, kes pisaraid ei saanud tagasi suruda, nagu tunneksin oma läheduses midagi selle igavikumantli sarnast, mis puutuvat ajuti mõne õnneliku hinge.

See on kõik, mis endas tähele panin, kui mitte arvesse võtta tühist juhuslikku unustust, mis on nii loomulikult seletatav minu sellepäevaste vastutusrikaste kohustega ja mida märkasin alles siis, kui olime metsa vahelt välja jõudnud lagedale maanteele, kus vingus lõikav tuul, uhtudes kogu surnuvoori niisuguse kurjuse ja vihaga, nagu ei tahaks ta mitte ainult liha, vaid ka luid ja üdi läbi pureda: suure ähmiga olin oma salli väikesesse tuppa lauale jätnud, sinnasamasse, kus ma öösel une peletuseks sõbralt laenatud prantsuse romaani lugesin.

Viiul

Meid oli kenake summ moodsa seltskonna liikmeid ekskulleri Ravatänava juures pühitsemas tema uue korteri sisseõnnistamist söömingu ja joominguga, mängu ja tantsuga ning kristliku palvega püha Luteruse usu kommete järele, milleks oli saabunud auväärt vaimulik. Küll oli Ravatänav tahtnud kutsuda veel õigeuskliku või apostliku vaimuliku, et ka see oma usu kommete järele tema uut eluaset pühitseks (Ravatänav oli nimelt kauemat aega Venes viibides harjunud armastama õnnistatud vee riputamist, mis andis teatud täielikkuse tundmuse), aga naine arvas selle üleliigseks, arvas, et aitab ühegi vaimuliku lugemisest ja laulmisest seltskonnapäraseks sissejuhatuseks vastutusrikkast riigiteenistusest eraellu asudes ja sellepärast luges ja lauliski ainult õndsa Luteruse usu vaimulik, jättes õnnistatud vett riputamata. Kuid veel hiljem avaldanud Ravatänav kusagil laulukohvikus kahetsust, et oli pidanud naisele järele andma vaimulikkude kutsumises, sest tema arvates võidaks vaevalt ülevamat silmapilku oletada, kui oleks võinud olla kutsutud külaliste läbi ruumide kõndimine vaimulikuga eesotsas, kes oleks riputanud pühitsetud vett toredatele vaipadele, ajaloolisele mööblile ja portselanile, raskele hõbedale, kuulsatele maalidele ja igasugusele otsitud tühja-tähjale, mis vedeles hulgana kohasel ja kohatul paigal mööda avaraid ruume. Minu ja vististi nii mitmegi teise selleõhtuse külalise arvamise järele polnud Ravatänava kahetsusel kuigi põhjendatud õigustust, sest oma piduperemeheliku lahkusega tegi ta õigeuskliku vaimuliku puudumise kõigiti heaks. Mitte ainult et ta oleks meid mööda oma toredaid ruume iseenda ja

teiste lõbuks ümber talutanud, vaid ta kutsus meid imestama iga mööblitükki, iga vaipa, maali või iluasja, paludes igaüht meist oma käega katsuda imesteldava imelist pehmust, kergust, raskust või mõnda muud eriomadust, mis laskis aimata, miks need asjad kõik nii päratumaid summasid olid maksnud. Igal asjal oli oma algupära, oma ajalugu, oma traditsioonide ilm, mida lahke piduperemees ei väsinud ega väsinud seletamast ning kordamast, kui seda kuidagi vaja oli. Kõlasid suured ja kuulsad ajaloolised nimed, sest iga vähemgi asjake kuuldus seotuna mingisuguse suure sündmuse või isikuga. Ravatänav ise, näiteks, tarvitas söögilaual ainult neid riistu ja asju, mida olid puutunud isikud, kel osa Romanovi soo verest — nõnda selgus tema lahkeist seletusist õhtusöögi vältusel. Aga ka oma külalisi austas ta täna õhtul ainult suursuguste söögiriistadega. Minule, näiteks, juhtus taldrik, millelt püha Rasputin loomuliku kahvliga keisri juuresolekul kord küpsist oli söönud. Seda üllatavat uudist kuuldes ei saanud ma kuidagi hoiduda ainetise pilguga oma taldrikule vahtimast, nagu peaksin sealt öeldud sõnule tõestust otsima. Minu pilk oli sedavõrd kestev, et mitte ainult minu lauanaabrid seda tähele ei pannud, vaid et ta ka piduperemehele endale silma torkas, provotseerides tema huulilt järgmisi naljatavaid sõnu:

«Herra studioosus, kas otsite taldrikult isa Rasputini sõrmejälgi, et nii üksisilmi vahite?»

Piduperemehe nali tundus õnnestununa, sest vastuseks kõlas üldine naer, kuna kõigi silmad minu poole pöördusid, nagu oodataks mu vastust.

Kuid mina jäin vastuse võlgu, jäin võlgu esimest korda pärast värvide omandamist, mis pidid olema muu seas ka sõnakuse tunnistuseks. Muidu olin vastuses ikka leidlik ja minu sõnaosavust ei imetlenud mitte ainult «rebased» ja noored neiud, kelle juures mul harilikult suur menu. Oleksin ma ometi teistega kaasagi naernud, siis poleks ma endast nii armetut muljet naerjaisse jätnud kui nüüd, kus ma õige vastuse puudusel endiselt oma kuulust taldrikut ainetisel pilgul sirvisin, nagu häbeneksin silmi tõsta tänases hiilgavas seltskonnas.

Hiljem, tagantjärele, pidin endale tunnustama, et mul sel õhtul tõepoolest pisut piinlik hakkas ja sellest see minu ebaleidlikkus ja kohmakus vastuseandmises oleneski. Tundsin enda tühisena ümbritsevas toreduses,

liiatigi kui kuulsin, et mitte ainult meie tänane piduperemees pole suurte ajalooliste asjade harrastaja, vaid et pea kõigil külalistel on kaasas või kodus mõni haruldane asi või asjake, mis tunnistab, et nemad on suurele ajaloosilmapilgule tegelikult kaasa elanud. Mina olin ainuüksi neist saatuse sohilapsist, kel puudus osasaamine ajaloost ja kes selle tõttu nähtavasti ka ajalugu ei loo ega temale midagi ei anna. Mind valdas äkki tundmus, nagu oleks minu elu asjatu ja nagu ei võiks ma enam midagi suuremat korda saata, kui oli minu hiljutine värvide omandamine. Sellest isikliku tühjuse tundest ja viletsusest oleneski nähtavasti kõik muu, mis minuga sel õhtul sündis, vastasel korral ei oskaks ma olnule mingit seletust leida.

Algasin pärast seltskondlikku äpardust seega, et pisut rohkem jõin, kui olin kavatsenud. Iseendast polnud sellel suuremat tähendust, sest täna jõid nähtavasti kõik veidi rohkem, kui olid kavatsenud. Arvan seda muu seas sellepärast, et naisterahvadki hakkasid oma ajaloolisist ilu- ja ehteasjust ikka elavamalt rääkima ja neid näitama isegi niisugusilt paigult, kuhu pilguheitmine paremas seltskonnas muidu peaks olema viisakuseta. Kui keegi naljatoonil selle peale tähelpanu juhtis, siis naerdi ainult ja kohe leidus daame, kes kelmikat nägu tehes oma uudishimulikud või kahtlevad naabrid kõrvaltuppa viisid, et seal mõnesuguste salapäraste monogrammide või kroonide olemasolu tõestamist jätkata ning pärast võidurõõmsal naeratusel endisele paigale tagasi ilmuda.

Pidulikku õhku tiinestas mingisugune seletamatu joobnustav fluiid, mis kiirgas ümbritsevaist asjust ja imbus inimestesse, vallates neid suursugustava vaimustusena. Sõnus ja liigutusis, pilkudes ja naeratusis väljenesid koosolijate olemuse intiimimad tunnused. Saadi mõnusaks ja koduseks, nagu ollakse seda ainult lähedaste keskel. Ka mina hakkasin kodunema, unustades oma hiljutist tühist äpardust. Aga keelepaelad ei tahtnud mul siiski lõdveneda lõbusaks juteluseks, sest kõik, mis ma vahetevahel ütlesin, ei leidnud pea vähematki tähelpanu, nii tühistena tundusid minu sõnad teiste omadega võrreldes. Ometi ei lasknud ma seega oma tuju rikkuda, vaid jõudsin mõttega viimaks sinnamaale, et arvasin kõige paremaks mitte muidu suud avada kui aga valitud roogade ja jookide maitsmiseks või tähelpanelikult heakskiitvaks naeruks.

Hiljem, kui jutt kaldus hüpnoosile ja sugestioonile, tekkis kuri kiusatus kaasa rääkida, aga see kadus peagi, sest ka neis küsimusis puudutati niisuguseid külgi, mis mind vaikimisele sundisid. Olin tänini hüpnoosi ja sugestiooni ikka oletanud elavate vahel, aga täna õhtul omandas mõiste hoopis laiemad piirid. Vististi oli see lahke piduperemees ise, kes tõstis küsimuse: kas ei oleks võimalik, et elavad hüpnotiseeriksid või sugereeriksid ka elutuid või vastuoksa, s. t. elutud hüpnotiseeriksid ja sugereeriksid elavaid.

Iseäranis huvitas tänast seltskonda küsimuse viimane pool, nagu jutelusest osavõtjate arvust järeldama pidi. Toodi näiteid metsrahvaste keskelt, kus teatud ehe või hilp inimsööjagi teisiti seisma, liikuma ja talitama panevat. Mis on aga võimalik algelistes oludes ja tingimusis, kas ei peaks see palju laiemal määral tõestuma kõrgemal kultuurilisel tasapinnal, kas või näiteks meie moodsais ringkonnis. Leitigi, et ka kõige kultuurilisemas ümbruses inimene sedamööda oma olemuses ilmselt muutub, kuidas muutub tema kehakate, ehe. Maamatski hakkavat parketil teisiti liikuma kui põllupeenral või loomalaudas, teisist rohkem arenenuist rääkimata. On aga lugu tõesti nõnda, nagu tähendatud elunähtused tõendavad, siis poleks ju kuigi julge järeldada, et — tahad inimest harida ja arendada, kõrgemale tasapinnale tõsta ja kultiveerida, siis muretse asjade, muretse ümbruse eest, mis võiksid inimesse mõjuda süvendavalt, peenendavalt, suursugustavalt. Kui pole ükskõik, kas sa kartulit või kastanit, antoonovkat või apelsini sööd, siis pole niisama ükskõik, kas sa tarvitad laual savitaldrikuid, portselani või rasket ajaloolist hõbedat, sest vastasel korral oleks arusaamata, milleks need rahvuslikud ja ebarahvuslikud muuseumid.

«Asi ise võib rämps olla ja sagedasti ongi ta rämps,» seletas herra Ravatänav, kuna kõik aupaklikus vaikuses kuulasid, «aga see vaim ja hing, s. t. ajalugu, minevik, traditsioonid, mälestused, mis asjaga seotud, see maksab, see on väärtus, sest see kandub inimesest inimesse. Teised õpivad ja lähevad ülikooli ja kuulavad professoreid, aga minul pole seda vaja, sest minul on asjad ja neis on koos kõik raamatukogud ning professorid. Veel enam: oma asjade keskel viibides piirab mind suursugusus, mis puudub raamatukogus ja millest mina ometi osa saan. Hiljuti olin alles põline talupoeg, aga

nüüd olen põline mõisnik — von, parun, krahv, vürst, peaaegu kuningas või keiser, — olen seda mind ümbritsevate asjade vaimust ja hingest.»

Piduperemees sattus vaimustusse, ja vaimustus on inimeses ikka teatud liialdus, seda olen tähele pannud. Täna aga tundus, et mu tähelpanek on eksitus, sest mitte ainult ekskuller Ravatänav, vaid ka kõik teised, kes asjatundliku kainusega oskasid rääkida elavate hüpnoosist ja sugestioonist elutute kaudu, rääkisid ja talitasid tõepoolest nõnda, nagu oleksid nad üleöö tõusnud mõnesugusesse kõrgemasse seisusse. Seda tõendas kõige selgemini paari kõrgema võimukandja ülalpidu, kes olid lahkelt ilmunud korteri õnnistuspidule oma endise jooksupoisi juurde, kutsulates tema ja ta külaliste arutusi kui evangeeliumi. Ei või teisiti, kui pean otsekoheselt tunnistama: mul hakkas pisut õudne nende asjade keskel, mis küllastavad inimesi nii suursugustava vaimuga. Rahulikumaks muutusin alles siis, kui mul meelde tuli, et ka mina ise midagi samataolist olen läbi elanud, ja alles nüüd mõistsin, kui hirmus saladuslik on elu oma sügavustes. Eks ei sündinud ka minuga värve omandades umbes seesama, mis Ravatänavaga tema varanduse keskel: tõusin iseenda kui ka teiste silmis äkki suure astme kõrgemale, ilma et sel silmapilgul oleksin osanud tõsiasjale loomulikku seletust leida. Alles nüüd avanes ta mulle herra Ravatänavat kuulates, kes rääkis asjade ajaloost, nende traditsioonest, minevikust, mis tingib nende elava vaimu, sugereeriva hinge. Õige, mispoolest on mõni vana vaip parem kui minu uued värvid? On temal põlisem vaim kui neil?

Ei tea miks, aga ma sain rõõmsaks, unustasin endise äparduse ja joogid maitsesid kohe magusamatena. Nüüd oli ka minul midagi, mis oleks võinud õigusega seista meelivalitsevate ajalooliste asjade kõrval, olgugi et siin selleks tõsisemat tähelpanu ja arusaamist ei võinud oletada. Kui varemalt vaikimine ja teiste kuulamine minult nõudis teatud jõupingutust, siis tegin seda nüüd omapärase üleoleku tundega, peaaegu irooniline muie vahetevahel huulil. Nõnda kestis see tükk aega: teised jutustasid vastastikku oma asjade ajalugu, mälestasid nende kuuldud või oletatud minevikku, joobusid iseenda ja teiste sõnust, mina lasksin hea veel parema maitsta ja vaikisin.

«Herra üliõpilane, teid ei huvita nähtavasti haruldased asjad?» pöördus äkki minu poole küsimisega naisterahvas, kes istus minu pahemal käel ja tundis tänini erilist huvi paljaspealise kolmekümne viie kuni neljakümneaastase herra vastu teisel küljel.

Imelikul viisil ei mäleta ma selle herra nägu mitte enam ja vaevalt tunneksin teda tänaval või kusagil mujal kohates. Minu mälu puudulikkus on siinkohal seda imelikum, et mul küllalt põhjust peaks olema just seda nägu mäletada, kuigi kõik teised selleõhtused näod oleksid mälestusest kustunud. Aga pole parata: tean ainult, et sel herral oli paljas pea ja et ta herra Ravatänavaga väga sagedasti kokku jõi ja valjult temaga arvamisi vahetas, nii valjult ja nii sagedasti, et ta lõpuks oma paremal käel istuva õrna naabri sootuks unustas, nagu poleks see koguni mitte haruldane asi ega peida endas sugereerivat vaimu ja hinge. Ühel niisugusel silmapilgul see oligi, kus mainitud daam mind oma küsimisega austas.

«Huvitavad väga,» vastasin mina, «kuulan suure tähelpanuga.»

«Kas teid muusika ka huvitab?» küsis daam.

«Noorelt olin kui hull muusika järele,» vastasin.

«Noorelt!» kordas daam heledalt naerdes, millega ta meid üldise tähelpanu osaliseks tegi, ja siis valjult seletas: «Herra üliõpilane ütleb, tema olnud noorelt kui hull muusika järele. Kas kuulete: noorelt!»

See sünnitas üldise naeru, mis algas piduperemehest ja lagunes kulutulena kõigi külaliste peale, isegi kõrgeile võimukandjaile mitte armu andes. Tahtsin oma kaitseks midagi öelda, aga Ravatänav jõudis ütlusega ette:

«Teadus ja kunst on teineteist leidnud. Mina armastan kunsti rohkem kui teadust, kes on minuga?»

Kõik armastasid kunsti rohkem kui teadust ja sellest tõusis hirmus müra ja kära, nii et piduperemees üldisel heakskiidul võis öelda:

«Lisette, sa näed ja kuuled: me kõik palume ja ootame.»

«Preili Mardus, palume, palume!» kostis läbisegi.

Minu naaberdaam lõi näost lõkendama ja esimest korda panin tähele, kui ülekohtune oli paljaspealine herra nii sagedasti Ravatänavaga kokku juues ja arvamisi vahetades. Mina tema asemel oleksin teisiti talitanud, mina kindlasti.

«Miks teie midagi ei ütle?» küsis daam sel silmapilgul minult ja ma mõistsin, et olin niisama talitanud, nagu see paljaspealine, keda hukka mõistsin. Enne kui vastata jõudsin, tõusti mürinal lauast ja mindi rüsinal saali, kus minu lauanaaber viiuli kasti avas ja klaveri lähedusse astus teise daami kõrvale, kes kaasmängijana noote soris.

«Pange tähele, studioosus,» sosistas mulle Ravatänav seletavalt, «see lambakints maksab miljonid, kümned miljonid. Mängib ise, peaaegu ise mängib niisugune riist.»

Lahke piduperemees tahtis veel midagi juurde lisada, aga et klaver sissejuhatuseks mängima hakkas, siis tegi rääkija valjult «st!» ja vaikis. Aupaklikus vaikuses viibisid ka teised, kogu saal. Oli see määratud mängijale või tema kiidetud mänguriistale, seda ei julgeks ma praegugi tõendada, sest minu vaimline ja kehaline seisukord polnud sel õhtul kuidagi soodne ei mängija ega mänguriista üle otsustamiseks, liiatigi et minu nõrkuseks on olnud ikka puhkpillide armastamine. Tean ainult, et üldine vaimustus oli suur, mis minugi kaasa kiskus, tean, et mängijalt nõuti aina lisa, minagi nõudsin, sest ma ei söandanud teistest muusikaarmastuses maha jääda.

Kui ettekannete lõpul kõik preili Marduse poole tõttasid, et teda tänada ja tema mängu ning mänguriista kohta oma imetlust avaldada, läksin ka mina kaasa, aga minul ei õnnestunud vaimustust lõikavale kunstnikule ainustki sõna lausuda, sest kuidagi juhtus nõnda, et mitmekordne herrade ja daamide poolring mu temast hoolimata eemale surus. Rahuldusin viimaks sellega, et klaveri ligi pääsedes selle peal olevaid noote hakkasin lehitsema, vähemalt nõndagi oma muusikalist huvi avaldades.

Mu närvid kippusid millegipärast pinevile ja ma nagu ootasin midagi, ilma et vähematki asjalikku alust selleks oleksin teadnud. Kui siis preili Mardus viiulit kasti pannes äkki minu kõrval seisis, aimasin loomusunniliselt, et olin teda oodanud.

«Preili, küll olete teie õnnelik,» ütlesin, et midagi öelda.

«Miks nii?» vastas neiu.

«See tähendab: mina olen õnnelik,» seletasin.

«Kumb meist siis lõpuks õnnelik on,» rääkis neiu naerdes, ehk ma küll sugugi naljatada ei püüdnud, «mina või teie, või meie mõlemad?»

«Mina,» vastasin.

«Seda ma usun,» oli neiu nõus.

«Kui küsida tohin, kas teie ei ole siis? Teil on teistele nii palju anda.»

«Teistele anda?» küsis neiu.

«Te mängite ju,» seletin.

«Mängin . . . Kellele? Neile seal,» tähendas ta saalist lahkuvate ja kaugemale asetuvate daamide ning herrade kohta. «Neil pole ju tõsisest muusikast vähematki arusaamist.»

«On see võimalik!» hüüdsin imestuses. «Nad olid ju kõik ääretus vaimustuses.»

«Miks olete niisugune?» küsis preili Mardus siin ja lisas juurde: «Miks on elus niipalju pettumusi, niipalju lootuste nurjaminekuid?»

Seda mina ei teadnud, sest minul polnud tänini ainustki pettumust olnud.

«Muidugi, kust võisitegi seda teada,» tähendas neiu, tegi siis äkilise liigutuse, vahtis aknast välja elektrist sätendavale tänavale ja ütles kurvalt — mina tundsin, et kurvalt:

«Lootsin teid teistsugusena, hoopis teistsugusena!»

«Ma võiksin teistsugusem olla, kui teaksin, missugune,» seletasin vastutulelikult.

«Peab siis naine mehe iseloomu määrama?» küsis neiu.

«Määrake, armuline preili,» palusin kandu aupaklikult kokku lüües. «Minu iseloomu on ikka naised määranud ja ma pole seda kunagi kahetsenud.»

«Olete suur meelitaja,» ütles neiu.

«Ei, ma räägin tõsiselt,» kinnitasin.

«Kõik mehed kinnitavad, et räägivad tõsiselt, aga nad ju ainult räägivad.»

«Mina pole nagu teised, uskuge ometi, minu ausõna.»

Umbes nõnda mäletan meie mõtetevahetust, kui seisime klaveri juures, neiul viiul kaenlas, kust aeg-ajalt lipsas mõni nukker akord vastukajavasse saali. Muidugi pidi neiu Marduse hääles, liigutusis, näoilmes ja sõnadeski midagi niisugust olema, mis mind seletamatu jõuga tema külge köitis, aga neid saladuslikke jooni või varjundeid ei suuda minu sulg edasi anda ja selle tõttu võib kogu sündmus nii mõnelegi uskumatuna tunduda.

Sellepärast ei katsugi ma meie edaspidist kõnelust enam sõna-sõnalt jälgida, algusegi tõin ainult selleks, et näidata, kui vastupuiklemata ja lihtsalt sugulased hinged teineteist võivad leida koguni seal, kus loomulik kultuuriline rike kõik mõeldavad takistused teele ette peaks veeretama.

Lähenesime teineteisele isegi ei tea miks. Mul hakkas hea ja mõnus, sest ma leidsin, et mina pole täna õhtul siin ainuke, kes süütult kannatab ümbritseva õhkkonna rasket ja lämmatavat survet, vaid et ühes minuga kannatab vähemalt ükski õrn ja kaastundlik hing. Istusime tühjenenud saali nurka sohvale ja andusime oma pakitsevate hingede vastastikusele väljavalamisele. Iga järgnev sõna sai mingisuguseks kosmiliseks magneediks või kitiks, mis meid aina lähendas, sugulustas, ühendas. Varsti tundsin, et raske pole ainult tänast õhtut, vaid raske on kogu elu kujutella ilma neiu Marduseta, kes hoidis rüpes oma kallist mänguriista kui mõnda talismani, mis võimaldab võimatud asjad ja joovutab usuga hingede ühtesulamisest.

Loomulikult mäletan oma sõnust ja mõtteist nii hirmus vähe, et arvamine esile kipub, mul polnudki siis mõtteid, vaid ainult unenäod, nagu oleksin täis magusat viina. Aga ei unu mu meelest neiu Marduse näoilme ja tema siniste silmade igatsev kurbus peaaegu mustade ripsmete ja kulmude all. Tema kahvatud huuled tõmbusid ainult nukrale või irroonilisele naeratusele ja lasksid välgatada kaks rida valgeid hambaid. Kui kauemini ühtesoodu kõige peale tagasi mõtlen, siis näib mulle, et need hambad on ainukesed, mida tõepoolest nõnda mäletan, nagu nad olid, ja mu kehas lööb voolama mõnus voog, mis ulatub otsaga ristluust allapoole.

Õnnistatud olgu naine, kelle hambust hoovab niisugune jumalik voog!

«Miks ei ole teie mehele läinud?» küsisin temalt, kui vestsime juba nagu kaks head ja ustavat sõpra.

«Hakkan ma juba vanaks jääma?» küsis ta kurblikul naeratusel vastu.

«Jumal hoidku, mitte seda,» vastasin, ilma et endale vähematki aru oleksin annud, kui vana minu kaaskõneleja võiks olla.

«See on minu saatus,» ütles ta. «Minusugust ei taheta, minusugust mitte — olen liig otsekohene, liig aus, abielu on salalikkude ja kavalate tarvis.»

«Te peaksite pealinna rikutud õhkkonnast loobuma ja loomulikumat ning tervemat ümbrust otsima,» andsin mina nõu.

«Seda on mulle varemgi öeldud, aga . . .»

«Aga?»

«Aga sellest poleks mingit kasu.»

«Miks mitte?»

Ta tegi ebamääraseid liigutusi, nagu võitleks ta mõnesuguse nägematu võimuga, ja ütles siis:

«Inimesed ei tea, mis nad räägivad, ka teie ei tea.»

«Aga ehk tohiksin teada,» palusin.

«See on nii imelik,» rääkis ta. «Ma pole seda kellelegi usaldanud, ka oma onule, Ravatänavale mitte, ja nüüd on äkki tundmus, nagu peaksin teie ette oma südame välja valama.»

«Ma palun,» mangusin mina.

«Juba esteks, lauas istudes, oli mul see tundmus . . . Onu kordab mulle alati: Lisette, vali omale mees, nagu sulle meeldib, vali rikas või vaene, küllap mina su elujärje kindlustan, et sul millestki puudus ei oleks. Ütleb: vali mõni kunstnik, kellega sul ühised huvid, mõni noor kirjanik, kellega sul hingeline sugulus, või mõni teadlane, kes su vaimu köidab. Aga ma ei saa, ei või.»

«Miks siis mitte?» küsisin.

«Ah jumal, näen teid täna esimest ja võib-olla ka viimast korda, pean ma siis tõesti teile jutustama oma ainukese suure elusaladuse? Millega olete seda ära teeninud?»

«Ma teenin, uskuge, ma teenin.»

«Aga ehk lähete juba homme ja räägite seda kellelegi kolmandale, see jutustab neljandale ning nõnda edasi, kuni on kogu linn kõla täis.»

«Kõigi pühade nimel — ükski hing ei pea sellest kunagi teada saama,» kinnitasin palavalt ja ma tundsin, kuidas maitstud jookide uimastav vaim ergutatud hooga mu ajudesse tõusis ning kogu kehas laiali valgus. Needsin endamisi alkoholi ja tema petlikult võrgutavat maiku, sest praegu oleksin tahtnud olla täiesti kaine ja arus, et tumestamata teadvusega anduda oodatavale.

«Hea küll,» ütles ta, «aga kas te usute seda, mis esteks lauas ääres räägiti, s. t. kas te usute hüpnoosi ja sugestiooni?»

«See on ju teaduslikult kindlaks tehtud . . .» tahtsin seletama hakata.

«Ei, ei, vastake otsekoheselt, kas teie usute või mitte?» küsis ta.

«Jah, usun,» vastasin.

«Ka seda, et asjad võivad nõnda inimese peale mõjuda?»

«Ka seda,» kinnitasin ja tahtsin oma värvidest seletama hakata, milleks arvasin saabunud olevat õige silmapilgu, sest olen tähele pannud, et naistel on selles asjas palju vastuvõtlikum arusaamine kui meestel. Aga tema oli liig sügavalt oma mõtete küljes kinni, kui et ta millelegi muule oleks võinud tähelpanu kinkida.

«Aga mina alguses ei uskunud, kui onu rääkis,» seletas tema tuliselt. «Vaidlesime mitu korda selle üle. Aga siis panin äkki tähele, et onuga on midagi juhtunud. Millal see just algas, seda ei tea, aga korraga torkas silma: onul oli teine kõnnak, teine seisak, toon, hääl, näoilme, päris uus inimene. Ka teised, mitte ainult mina, nägid, et onu saab uueks. Enne oli ta näiteks väga kannatlik ja leplik, nüüd kärsitu ja rahuldamatu. Enne ei armastanud ta valjult oma arvamist avaldada, nüüd teeb ta seda heal meelel. Enne ei meeldinud talle külalised ega külaskäimine, nüüd ei tahakski ta muud teha kui aga pidutseda. Enne ei kuulnud tema suust valitsuse kohta muud kui kirumist, aga nüüd naerab ta, kui teised kiruvad, ja ütleb: pagana karused poisid. Enne pidas ta end targaks ja tüütas kõiki oma õpetustega, aga ükski ei tahtnud teda kuulata, sest teised pidasid teda rumalaks, nüüd usub ta, et ei temal ega kellelgi teisel pole siin ilmas tarkust ega õpetust vaja, kui on aga varandust, ning kõik peavad teda väga arukaks. Enne püüdis ta vabal ajal raamatut lugeda, aga nüüd ütles ta alles hiljuti: eks need loe, kel paremat teha ei ole. Kord ostis ta näituselt ühe pildigi, nüüd tõendab ta, tema olevat sellest üle, sest teda huvitavad ainult haruldased asjad. Enne vaatas ta kõige peale läbi musta prilli, nüüd läheb tema arvates kõik paremusele. Enne meeldis talle kõik tüse, maine, reaalne, nüüd kõhetu, taevalik, ideaalne. Vaadake, niisuguseks uueks inimeseks muutus minu onu ja seda kõike nähes tuli minu peale hirm, rinda täitis imelik õudne tundmus ning ma uskusin, et asjadel peab imevägi olema, asjad peavad mõjuma, hüpnotiseerima, sugereerima või nimetage seda kuidas tahate. Aga mis arvate sellest siin?»

küsis ta äkki viiulit minu poole sirutades, «kas see võib mõjuda?»

«Ah jaa!» hüüdsin mina. «Herra Ravatänav rääkis . . .»

«Onu ei tea midagi!» hüüdis neiu vahele.

«Ta ütles, see riist maksvat miljonid,» seletasin.

«Kümned miljonid,» parandas tema.

«Õige, ta ütles kümned miljonid,» kordasin eksitust parandades.

«Onu ei tea absoluut mitte midagi,» kinnitas neiu, «kinkis küll selle viiuli, aga ei tea. Ja mõtelge ometi, mis ta mulle selle juures ütles . . . minule: kui sa nüüd ka mehele ei saa, siis jää vanaks tüdrukuks.» Rääkija naeratas nukralt ja jutustas siis alistunult edasi: «Muidugi heitis ta nalja, sest ta teadis väga hästi, kuidas mina juba siis kunsti küljes rippusin, aga kui ta ise võiks aimata, kui hirmsasti tema naljanool märki tabas, ainult vastuoksa: mina ei lähe kunagi mehele ehk olgu siis, et ma sellest õudsest mõjust pääsen.»

«Missugusest?» küsisin sisemisest ärevusest muutunud häälel.

«Ma ei lähe kunagi mehele, kui ma ei pääse sellest siin,» kordas ta selgitavalt ja näitas oma viiulit. «Ah jumal, et ka onul see õnnetu mõte pidi tõusma, mulle just seda viiulit kinkida. Ennem oleksin võinud igavesti oma viiekümnerublalist mängida ja õnnelik olla neist lihtsatest helidest. Kui teil millalgi himu peaks tulema viiulimängu järele, siis annan teile südamest nõu: ärge ostke omale kunagi samasugust vana riista, mille ajalugu, minevikku ja saatust te ei tunne, ja ärge võtke teda ka kingina kelleltki vastu.»

Tahtsin talle tõendada, et ma kunagi viiulit mängima ei hakka, või kuigi hakkaksin, siis pole kunagi karta, et mind selles mõni õnnetus tabaks, sest minul endal pole miljoneid ega ole mul ka rikast onu, kes mulle nööpnõelagi kingiks, aga ma ei saanud sõnagi suust, sest tema jätkas katkestamata oma kaasakiskuvat jutustust:

«Tõtt öelda, see hakkas nõnda . . . Aga te peate oma sõna, ei räägi kellelegi?» pöördus ta küsimusega minu poole.

«Preili,» vastasin mina, «vaadake siia, need kohustavad,» ja ma tähendasin oma värvide peale. See mõjus ja jutustaja jätkas:

«Jah, nõnda hakkas see: ühel hommikul küsis onu,

miks ma öösel viiulit mängin. Aga ma polnud mänginud, niipalju kui teadsin. Siis ütles onu: Lisette, sinuga pole asjad korras, sa pead mehele minema. Ja siis tuli mulle herra Pullo kosja, palus onult minu kätt. Panite ehk tähele seda herrat, kes lauas minu kõrval istus? Tüse, tubli, mehine! Sest pole midagi, et tal on paljas pea, on niisugune perekonna viga, aga muidu on ta väga hea südamega ja rikas — endine onu ametivend, nüüdne ärisõber, kuldne inimene, kellega onu hästi sobib. Onu muidugi rõõmus, naerab, särab, nimetab mind õnneingliks, herra Pullot Jeesuseks Kristuseks — ta on sõnades hirmus jumalakartmata, teised hüüavad teda ateistiks ja nihilistiks, aga muidu on ta üsna vaga, käib lauakirikus ja ohverdab kirikuvaestele — nojah, ütleb: Lisette, mu inglike, sinu hingepeiu on ilmunud, sinu lunastus on kätte jõudnud, mine. Muidugi tegi ta ka nüüd nalja, sest varsti ütles ta päris tõsiselt ja pühalikult: ära mõtle, et ma sind sunnin, ela minu katuse all kas või eluotsani ja teeni kunsti, aga ma arvan, et kui sul tahtmine peaks tõusma maise õnne, s. t. perekonnaelu järele, siis ei ole pealinnas paremat partiid, kui on minu armas sõber Pullo. Ta on küll pisut jõhker, aga ta on sõna paremas mõttes täismees, õrnus ja pehmus on naiste osa. Nõnda rääkis ta ja andis mulle mõtlemisaega teise hommikuni. Kogu ööl ei saanud ma silma kinni, uinusin alles koidikul, aga siis kuulsin äkki, kuidas mu viiul mängima hakkas, esteks vaikselt, siis valjemalt, kuni ta rõkkas kui meeletu: hõiskas, naeris, rõõmustas, kuni kõik sulas leina, kaebesse, nukrusse, pisaraisse, lausa nuuksumisse. Niisugusena pole ma ühtegi viiulit kuulnud, teda ennast ka mitte.

Kuulasin ja kuulasin, kuni tundsin, et mul pisarad mööda palgeid alla veerevad, siis ärkasin üles ja kohkusin: mina seisan keset põrandat, öötualetis, nagu õhtul asemele olin pugenud, juuksed lahti, õlad ja käsivarred paljad, jalad vaesekesed külmal parketil, ühe sõnaga — hirmus; ja mängin, mängin veel siis edasi, kui peeglis iseenda kuju näen. Ja kuuleksin nagu paluvat häält: ära jäta mind maha, ära jäta mind maha, ära unusta mind, ära unusta mind! Kui onu hommikul mult küsis: noh, Lisette, kas ei või jaa, kas kunst või elu? siis palusin veel üheks päevaks aega. Aga ka järgmisel ööl seesama: viiul nutab, viiul kaebab, viiul valab pisaraid ja palub — ära unusta mind, ära unusta mind! ja kui üles

ärkasin, siis . . . siis . . . ei, seda ei julge ma enam rääkida, mis siis oli. Jumal hoidku, kui keegi sellest kuuleb, hakkavad mind hulluks pidama, arvavad kes teab mis.»

«Seda ei saa keegi teada . . . ma palun,» ütlesin härdalt ja püüdsin tema kätt, mis eest ära nihkus mööda kahisevat siidi.

«Küll on see hull, et ma teile milleski vastu panna ei suuda, kui te palute,» jätkas neiu, «aga pidage meeles: ma usaldan teid kui oma hinge. Ärge tarvitage seda usaldust kurjasti!»

«Ma vannun,» ütlesin pühalikult.

«Hea küll, siis kuulge: kui teisel ööl iseenda pisaraist üles ärkasin, seisin viiuliga peegli kohal tiigri nahal — onu kinkis mulle selle ühes viiuliga . . . ilus, pehme, vöödiline, armastan tema peal lamada ja unistada, ah kuidas ma unistan! — seisin paljajalu tiigri nahal, mängisin viiulit, ning mis kõige koledam — seisin üsna alasti, täiesti, kui porgand. Millal või kuidas ma oma ööehted olin keha ümbert riisunud, mitte vähematki aimu, seisan ainult ja mängin ning nutan, nagu leinaksin kedagi või nagu paluksin nii härdalt jumalat . . . Na, mis te selle kohta ütlete?» küsis ta.

«Oh jumal!» ohkasin vastuseks.

«Ja teate, mis hommikul sündis? Ütlesin herra Pullole ära, ütlesin onule: valin kunsti, kihlan end temaga. Ja kuidas tema ka mind ei palunud ega hoiatanud, aga mina jäin kindlaks, kindlaks tänapäevani. Mõnikord on endast päris kahju, mõtlen: nüüd olen noor, aga mis pärastpoole, kui kõik mehele lähevad ja naised võtavad? Mina olen loomu poolest nimelt väga perekondlik, meie kõik oleme, minu onu ka, olgugi et ta mõnikord — kui tuju peale tuleb, nagu ta ise naljatades ütleb — üle aisa välja lööb. Ja nüüd mõtelge minu seisukorda: oled perekondlik, armastad abieluõnne, armastad lapsi, aga kihlad end viiuliga, kihlad igaveseks ajaks, nagu oleks ta mõni elav olevus. Ja uskuge, temal on elav hing, ta on täis vaimu, tema vaim on ka minu peale tulnud. Temas on mitu hinge, mitu vaimu ja need mitu hinge ja vaimu on minu peale tulnud, sellepärast olengi niisugune, nagu olen: isemeelik, jonnakas, kangekaelne, iseennast täis, halastamatu, tujukas, sestsamast aga allaheitlik, järelandlik, alandlik, halastaja ja helde, unistaja ja igatseja, kes on kui meevaha, millest tee,

mis süda kutsub. Ega siis onu mulle muidu alatasa kinnita, kui ta mind viiuliga näeb: sinus on kaduma läinud eine Hausfrau, ein Hausmütterchen, aber... ja dies schicksalsschwere Aber. Pole midagi parata, ise on ta selles süüdi, miks tõi ta selle viiuli, miks kordas ta mulle tema minevikku, tema ajalugu. Olen armastama hakanud neid mälestusi kui muinaslugu. Mõtelge ometi: Itaalia palav taevas, kihvtitatud puu — onu kinnitab, et kihvtitatud —, sest helid armastavad kihvti, muidu ei hakka nad südamesse kinni, ei voola hinge, ei tee pööraselt rõõmsaks, meeletult kurvaks. Aastasadade jooksul kümnete meistrite käes mängida olnud ja igaüks on temasse valanud oma hinge, oma elamused, õnne ja õnnetuse, oma saatuse, sest puu on vastuvõtlikum kui inimese süda, puu on ustavam kui ükski hing, puu on õrnem kui ükski elav olevus, kinnitab minule alatasa mu maestro. Igal elaval olevusel on üks hing, aga puul võib olla mitu hinge, nii mitu hinge võib olla puul, kui mitu talle sisse on mängitud, tema mürgitatud südamesse. Mõni selle viiuli hing peab hirmus olema, sest onule on kinnitatud, see olevat sama viiul, millega see noormees mänginud, kellest Tolstoi kirjutab oma «Kreutzeri sonaadis». Mäletate, kuidas see noormees surma sai?» küsis ta.

«Mäletan,» vastasin.

«Aga tema nime?»

«Nime ei mäleta.»

«Ükskõik, aga ma arvan, juba siis pidi sel viiulil mõni hirmus hing sees olema, sest kuidas muidu oleks tema hääl selle naise peale nõnda mõjunud, et ta abielu läks rikkuma. Kole! Kui ma nõnda mõtlen, siis tuleb mõnikord hirm peale: aga mis siis, kui ta ka minu käes helisedes kellegi ajab abielu rikkuma, kui ta tekitab kurjad himud? Ja siis tahaksin ta võtta ning hävitada, tahaksin ta olematuks teha ühes tema mürgitatud hingedega, aga igakord hoiab mind mingisugune seletamatu salavõim tagasi. Mõtlen, et kui olid ilmas kord hinged, mis oma helinaga panid värisema südameta puugi, ja kui need hinged, võib olla, otsisid oma õnnistust, oma lunastust neil helinais, siis otsivad nad seda veel praegugi puusse imbunud surematuis hingemälestusis, aga siis tähendaks selle viiuli hävitamine ka nende helinate hävitamist, tähendaks hävitust hingede lunastusigatsustele, tähendaks ma isegi ei tea mis suurt ja salajast asja, nii et mul

hirmuvärinad peale tulevad. Kui kole palju olen mina pidanud tema pärast kannatama! Ja mis ma kõik ei ole läbi elanud! Ainuke lohutus — keegi peale teie ei tea sellest midagi, ja kui teie vaikite, siis viin oma saladused ja kannatused iseendaga hauda, nõnda olen otsustanud. Käisin kord käetarga juures, et ehk teab see midagi, aga ei midagi; läksin kuulsa kaardimoori juurde, kus paljud oma saatuse teada said, aga mina tulin tühjalt ära; leidsin ettenägija, keda kõik kiitsid, aga see ei osanud minule muud öelda, kui et ma väga õnnetu olen ja et see õnnetus on mu õnne alus; ainult see imetegija ja hingede valitseja India tark, kes elab meie keskel kui ilmavürst, ainult temal oli kõik selge, sest ta ütles kohe...»

Kui kurb kui see ka ei ole, ometi pean vabandama, et unustanud olen, mis ütles see imetegija ja hingede valitseja, pean vabandama seda enam, et India targa sõnades avaldus ehk kogu selle mõistatusliku loo müstiline seletus. Kunagi pole isand Alkohol mind nii saatuslikul silmapilgul tabanud kui tol õhtul ja annaks jumal, et niisugune õnnetus enam kunagi ei korduks, sest ma olen kindel, et poleks seda alkoholi vaimu minu peaajus, tingimata oleksin kõik mäletanud ja kõigest paremini aru saanud. Nüüd räägin peaaegu umbkaudu, kobamisi, sest nagu läbi udu välgatab siiapoole teadvusläve mingisugune hingede rändamine igatsuse ajel, lunastuse ihkel, kuni ajuti nende kogumispaigaks võib muutuda mõni kivi, taevatäht või kõdunenud puutükike, mis heliseb. Häda sellele, kes julgeb puutuda niisugust hingede kodu, hingede pesa, sest see kaotab oma hingeõnnistuse igaveseks.

«Siin ma nüüd olen,» jätkas neiu pärast sügavat hinge tagasitõmbust, «mul on valida, kas siin maa peal üürikest õnne loota või igaveseks hukka minna. Mina valisin viimase ja nüüd pean oma hingede kodu hoidma kui oma silmatera. Ööselgi ei söanda ma temast lahkuda, nagu oleksin tõepoolest temaga abielus...»

«Issand jumal!» ohkasin mina ja haarasin rääkija käe, mis vastu puigeldes minu võimusse andus. Nagu oleksid need kaks igaveseks kokku pandud, nõnda puhkasid nad õrnas kaisutuses siidist kahisevas soojas rüpes, kuna vaikne, mahe ja nukralt kaebav hääl edasi kurtis:

«Tema on ainuke, kes mind mu valgel asemel näeb, tema on ainuke, kes puutub mind, kui helistan oma

nukrust südaööl meeletus tujus, ainult tema, kes on külm ja elutu ja kes on saanud surematute hingede peidupaigaks. Usun, et minugi hing kord temas ulualuse leiab ja ühineb mõne sugulase hingega igaveseks ajaks, aga siis helistab teda keegi teine, mitte mina, siis seisab, võib olla, keegi teine tiigri nahal ja nutab viiuliga oma unustusi ööpimedusse . . .»

Umbes nõnda rääkis ta, kui ta lähenes oma jutustuse lõpule. Võimalik, et ma kõige ilusama, peenema ja suursugusema olen unustanud või et mu meeled seda ei tabanudki, sest nagu juba tähendatud, olin ma sel õhtul pisut liiga joonud ja pealegi polnud mul kunagi juhust leidunud kunstnikuhingega seltskonnadaami südame saladusi ja pihtimisi kuulata ega tundma õppida.

Isand Alkohol ja emand Veenus olid täna nähtavasti lepingu teinud, et üheskoos minu arust nii paljugi tumestada ja kärpida kui vähegi võimalik, ja sellepärast pole sugugi ime, et istusin kui võlutu, õigem kui meeletu: surusin neiu kätt ja vahtisin talle silma ja suhu, nagu ootaksin igavikku.

Kui kaua see nõnda kestis, ei tea, aga ma mäletan, et viimaks oma pea siidist kahisevasse rüppe surusin nagu mingi ülivõimu sunnil või minu peos puhkava palava käe tõmbel, ja et ma seda kätt arutult hakkasin suudlema. Mäletan veel, et mu nägu kuidagi viiulit puutus ja et see millegipärast vaevalt kuuldavalt helisema lõi, ah! seda kõike mäletan nii selgesti, et ta veel praegu põleb mu meelis. Aga seda ei mäleta ma mitte, et oleksin endale aru annud, kui hirmus sündmata ja meeletu oli see, mis praegu tegin, ei, seda mõistsin alles siis, kui kõik oli sündinud ja kui tõsiasjad astusid oma paratamatut rada.

Siiski, olnu peale tagasi mõeldes ei tunne ma vähematki kahetsust, sest kõiges aiman vägevamat võimu, mis määrab elavate kui ka elutute saatuse. Olin saatuse mängukann ja võin kinnitada: häda sellele, keda saatus tabab tema õndsamal viivul, sest tema võrgust pole pääsmist.

Maitse silmapilku, nõrjuta viimane magus tundmuste tilk elukarika põhjast ja joo ahneil sõõmudel, sest varsti on kõik möödas, nagu minul seal toreda saali nurgas sohval, — sest äkki haarati mul kareda käega kukla pealt kraest kinni ja visati sohvast paar sammu eemale, nagu oleksin mõni koerakutsikas või kassipoeg. See sündis nii ootamata, et sootuks aru kaotasin, neiu rüpes kätega loomusunniliselt pidet otsides viiuli kaelapidi paremasse pihku kahmasin ja rõvedat sõimusõna kuuldes, nagu oleks mul mõne lihtsa lihuniku või voorimehega tegemist, mänguriistaga meeletus vihas vastu hiilgavat lagipead virutasin.

Kostis hirmus raksatus ja naisterahva hullumeelne kiljumine, sest viiul oli minu käes tuhandeks killuks karanud, ainult kael püsis minu kramplikus käes tervena ja vuhises pidulikus õhus uue hoobi tujus.

Jumal seda teab, millega kõik oleks võinud lõppeda, kui mitte piduperemees ühes külalistega müra peale kokku poleks jooksnud, nii et leidusid silmapilk kümned käed minu ja mu vastase eraldamiseks, kes polnud, nagu nüüd alles märkasin, keegi muu kui õnnetu preili Marduse mitmekordne kosjakandidaat herra Pullo.

Tähendab: see viletsakene polnud ikka veel lootust kaotanud, kõige peale vaatamata uskus ta ikka veel oma ihaldatud õnne — saada neiu Marduse seaduslikuks abikaasaks. Sel silmapilgul ei aimanud ei mina ega vististi ka keegi teine, missugusel saatuslikul kombel minu meeletu vihavaling tema unistuse teostamist elustas.

Oma imelise mänguriista hukkumist nähes tegi preili Mardus hullumeelseid jõupingutusi enda valitsemises, kuid tema meeled kaotasid tasakaalu ja ta langes kui osi meelemärkuseta sohvale. Esimesena tõttas temale appi minu vastane herra Pullo oma palja lagipeaga ja andis valjul häälel käskusid veetoomiseks ja veel millekski muuks, mida minu kuulmed ei tabanud. Rohkem ei tea ma midagi, sest samal silmapilgul astus herra Ravatänav minu juurde, võttis mul sõbralikult käe alt kinni ja viis mu saalist esisesse, kus ta mulle lahkelt seletas:

«Herra studioosus, mis te arvate, kas poleks kõige mõistlikum praegu lahkuda, kus keegi meid ei tülita?»

Sellega olin ka mina nõus, ainult ma ei võinud muidu, kui pidin end oma teos vabandada katsuma, pidin väriseval südamel kahetsust avaldama selle hirmsa kahju kohta, mis ma temale või tema perekonnaliikmele oma meeletusega teinud, unustades, et mina kui värvikandja üliõpilane oleksin pidanud otsima hoopis teistsugust lahendust ükskõik missugusele arusaamatusele. Aga siin selgus, kui õieti oli neiu Mardus oma onu mõistnud, rääkides tema hingelisest muutusest peene-

nemise ja suursugunemise sihis, sest ilma vähemagi etteheiteta ütles ta mulle rahustades:

«Herra studioosus, teie talitasite, nagu mees talitama peab, sest ka mina poleks teie asemel teisiti esinenud.» Siis astus ta mulle paar sammu lähemale ja ütles usaldavalt: «Eneste vahel öelda: herra Pullo on ju tõbras, täieline tõbras. Mis ajast saadik ta juba tüdrukule lootust annab, aga mitte ega mitte! Viiulikrapi pärast olge mureta, küllap mina emaga juba nõu leian. Peaasi — teie talitasite kui tõsine noormees. Jällenägemiseni,» ütles ta kätt andes, «teinekord teeme lepitust, joome sinasõprust, sest te meeldite mulle.»

Pool ogarana leidsin enda tänavalt selge taliilma karskes õhus, mis mind peagi turgutas ja mõtete voolu selgitas. Alles nüüd mõistsin täies ulatuses, missugune põhjatu traagika Ravatänava muinasjutulise rikkusega koormatud maja ümbritseb. Neiu Mardusel oli õigus, kui ta toonitas, et herra Ravatänav mitte midagi ei tea, absoluut mitte midagi, sest kõigi andmete järele otsustades nägi tema igal pool eluvahekordades ainult reaalseid jõude valitsemas, kuna aga tõepoolest inimeste saatuse määrajaks on seletamatu müstiline võim tumeda tagapõhjana.

Ootamata pidin juba järgmisel päeval pealinnast lahkuma, kus mind olid tabanud ainult pettumused ja lootuste nurjaminekud, kui neiu Marduse sõnu tarvitada. Aga enne sain temalt lühikese kirja, milles ta teatas, et veel samal õnnetul piduõhtul, kus kõik veidi liiga olid joonud, palunud herra Pullo pärast hirmust katastroofi, millest ka mina saatuslikult osa olin võtnud, uuesti tema kätt ning pool meelemärkuseta, pool meeleheitel arusaadavail põhjusil annud tema lõpuks oma jaasõna, sest niikuinii ei olla tal oma purustatud elust suurt midagi enam loota. Viiul on läind, igaveseks läind!

Oimetuna sõitsin vaksali ja kramplikult pidin jõudu pingutama, et mitte unustada selle sõidu otstarvet, sest minu meeli ja mõtteid täitis ainult neiu Marduse nukker kuju, nagu ta istus kord minu kõrval, viiul põlvil.

Alma mater'isse jõudes lugesin paari päeva pärast pealinna lehis silmapaistvat kuulutust esiküljel, milles figureerisid ainult kaks nime: Arthur Pullo ja Lisette Mardus.

Tähendab: see saatuslik samm oli siis ometi paratamata astutud.

Pisut alamal, samal leheküljel, seisis teine kuulutus palju rasvasemate tähtedega ja see köitis mu tähelpanu palju kestvamalt kui esimene, sest tema oli mulle täieline üllatus. Paksus mustas ringraamis lugesin, lugesin mitu korda, vaevalt uskudes oma silmi:

Head viiulimeistrit

tarvis

eht Stradivariuse (Anno Domini 1723)
parandamiseks. Rikkalik tasu.

Kuulutuse lõpul herra Ravatänava uue, äsja õnnistatud korteri aadress.

Olin keeletu.

On see inimene aru kaotanud, et ta mõtleb lasta selle hingede koopa ära parandada? Kas ta siis tõesti ei aima, mis ta sellega ühele oma lähimale teeb? Või tahab ta ehk meelega selle õnnetu õrna hinge purustatultki veel helisema panna kõdunenud ja mürgitatud puus? Pean ma lõpuks uskuma, et Ravatänav ise on samasugune tõbras nagu tema kallis sõber Pullogi? Ah jumal, kes vastab, kes vastab! Sest nii hirmus meeletu, kui see ka ei oleks, aga tõtt teades võiksin ehk selle viiuli parandatult Ravatänava enda lagipähe uuesti puruks lüüa.

Naistevõrgutaja

Rannuk elas meie seas kui mõistatus.

Juba ülikoolis looris teda mingisugune vaikne saladuslikkus — meie kõik tundsime seda nõnda. Tema ei teinud küll midagi iseäralikku, vähemalt ei teadnud keegi temast midagi selletaolist, ometi arvasime temas peituvat rohkem, kui teadsime.

Miks see nõnda oli, seda oskaksin vaevalt seletada, või kuigi seda seletada katsuksin, siis ehk ei ustaks mind. Mina arvan nimelt, et Rannuk oli lihtsam ja ebasaladuslikum, kui meie mõista suutsime — see oli kõik. Temas oli lapselikkus sõna otsekoheses mõttes.

Kui ta meie seas paljutähendavalt vaikis, siis mitte sellepärast, et temal oleksid mingisugused müstilised saladused, vaid otse ümberpöördult: tema vaikis meie keskel, nagu vaikivad lapsed mängides täisealiste juurdetulekul.

Temal oli piinlik, et ta oli nii lapselikult lihtne, nagu ta oli, meil kõigil vististi on pisut piinlik, et oleme enamasti nii lihtsad, nagu oleme, sest kuidas muidu seletada seda alalist veiderdamist ja poseerimist, mis valdab ja ümbritseb meid.

Ärge arvake, et tähendan ainult naiste peale, kelle elu oluliselt ei saagi muud olla kui aga peitemäng, ei, veiderdamist ja poseerimisest rääkides mõtlen ka mehi, ükskõik mis elukutse neil oleks. Muidugi olete minuga päri, kui nimetan näitena mõnda kirjanikku, kunstnikku või näitlejat, sest kõik saavad ju aru, et ei või ükski milleski midagi luua, nii-öelda — sünnitada, kui temas ei leidu osa naisest, sellest olulisest peitemängijast.

Loomulikult arvame, et loojad armastavad iseendast head ja teistest halba rääkida, armastavad pisut keelt kanda — armastab seda vististi Jehoovagi oma raamatute raamatus, sest vaevalt suudab veel tänapäev keegi puhtsüdamliselt uskuda, et tema üksipäinis oleks jõudnud kuue päeva jooksul luua kõik need ilmad, mis hiilgavad oma valgusest, ja ka need, mis peegeldavad ainult teisi, ning et teised jumalad tema kõrval poleks mitte kui midagi teinud.

Hoopis teine lugu on Rannuki-taolise mehega, temas ei taha keegi oletada looja olulisi tunnuseid, sest kõik ütlevad, et milleks peaks tema oma kivide ja lillede keskel poseerima või keelt kandma: kivid ei kõnni ega kõnele ning lilled ei tee kelmikalt silmi.

Sellepärast see näiski, et Rannuk ainult nende seas täiesti tema ise võis olla. Mul oli juhus ainuke kord teda lillede ja liblikate keskel tabada ja seda Rannukit ei unusta ma kunagi. Koguni jutukakski muutus ta siin, sest lillede ja liblikate suhtes võis ta vabalt neist asjust rääkida, mida inimesed enda kohta peavad kas haavavaks, häbiks või ebakõlbuliseks.

Oo, te oleksite pidanud kuulma seda Rannukit, kes rääkis lilledest ja liblikaist! Tema näoilmesse tekkis midagi õndsat või seletatut, mida nii harva olen tähele pannud inimestes.

Aga see ilme võis väga üürikene olla, kui kuulaja meeleolu seisis temaga kuidagi lahkkõlas. Ainuke vargsi heidetud Rannuki pilk kuulaja näkku otsustas nähtavasti eksimata, kas maksab edasi rääkida või mitte, sest vaevalt võib vastuvõtlikumat ergukava leida, kui oli Rannuki oma. Väiksemgi helk teise silmis, pisemgi liigutus näojoontes võis ta tapist ja tabast tõsta, nagu oleks ei tea mis heidutavat sündinud. Kogu tema sisemus oli nagu mõni värvisillerdav liblikas, kelle läheduses ei saa ainustki ettevaatamata liigutust teha, ilma et ta lendu ei tõuseks ja eemale ei lipendaks — kaugemale, kus on ainult lõhnavad lilled ja päikene, mis ei riku meeleolu.

Ja ometi sattus ka tema ajakeeru, sai nii-öelda moodsaks inimeseks, kellel poleks vaja häbeneda seltskonnas liikudes. Ajavaim langes kõigi peale, muidugi pidi ta ka Rannuki hingehõlmust kinni hakkama.

Millest või kuidas see just algas, mõni seda teab, aga meie kõigi imestus oli suur, kui lehed teate tõid —

Rannukit olevat revolvrist lastud, nii et ta praegu raskelt haavatuna haigemajas lamab. Laskmise põhjus — romantiline.

See oli sündmuste esimene järk, mis tegi vaikse Rannuki mõneks ajaks päevakangelaseks, sest naised hakkasid äkki tema vastu huvi tundma. Mõtelge ometi: keskealine kooliõpetaja naisgümnaasiumis, naisemees, lapse isa ja korraga niisugune asi — kõigile tundmata mees peab teda laskma oma perekonna au kaitseks.

Huvi kõrgem punkt Rannuki asjas oli protsessis, pärast seda ununes kõik. Leiti, et lähemalt vaadates polnudki asi nii huvitav, kui alguses arvati, polnudki ju midagi muud kui aga teise mehe naisega edvistamine, mis oleks võinud tekitada ainult muhelevat keelepekssmist, kui Mündid oleksid olnud sõna tõsises mõttes seltskonnaliikmed. Aga just seda nad ei olnud ja sellest siis see laskmine ja kõik muu rämps, mis päevavalgele kerkis. Lugu oli pisut nagu halva maitsega, pisut naeruväärnegi, mida aga asjata imestada, kui Rannuki iseloomu arvesse võtta. Tema iseloomu tõttu see nõndagi läks, et kui kõik juba teistele huvidele olid andunud, algas Rannuki lugu uuesti ja nüüd juba katastroofilise pöördega.

Ühel ilusal päeval tormas Rannuk minu kabinetti ja parajasti seesolevast kliendist hoolimata hüüdis ta:

«Naine tahab ennast lahutada!»

Kohe ei mõistnud ma, missugusest või kelle naisest ta räägib, aga peagi pidin kõige lihtsama tõsiasja kaasteadjaks saama: olnud sündmusi arvesse võttes algas Rannuki naine lahutusprotsessi ja Rannuk ise ilmus minu juurde sooviga, et mina tema kasude kaitsmise oma kätte võtaksin.

«Saad sa sellest midagi aru,» kordas Rannuk mitmendat-setmendat korda, «Gerda tahab end minust lahutada, süüdistab mind abielurikkumises, tahab lapse endaga võtta.»

«Päris loomulik,» vastasin mina.

«Kuidas loomulik?» hüüdis Rannuk vastu. «Me pole ainustki halba sõna vahetanud, ma pole midagi teinud.»

«Aga laskmise protsess,» vastasin mina.

«Oled vannutatud advokaat ja ikka veel usud sa kohut,» imestas Rannuk lapselikult.

«Sinu oma seletused kohtu ees . . .» tahtsin öelda.

Rannuk tegi kätega ebamäärase liigutuse.

«Arusaamatus,» ütles ta siis.

Ma naeratasin tahtmata, nii armetu oli Rannuk sel silmapilgul.

«Kas sa siis proua Münti lähemalt ei tunne?» küsisin.

«Ei,» vastas Rannuk nii lihtsalt, nagu oleks see iseenesestki mõistetav.

«Siis ei saa ma millestki aru,» laususin, ja alles nüüd tuli meelde, et mul on ju tegemist Rannukiga, nagu ma teda tunnen juba ülikoolipäevilt.

«Mina ise ka mitte,» vastas Rannuk. «Aga see pole nõnda, nagu sina arvad, sest sina arvad, nagu kõik arvavad . . . Anna andeks, et sinu juurde tulin, aga ega ma sellepärast, et muidu tahaksin . . .»

«Jäta see,» ütlesin vahele.

«Ei, ei, muidu mitte. Aga ühte palun: tee nõnda, et lahutusest midagi välja ei tuleks, et Gerda ära lepiks. Sina ju tunned mind, tunned ka teda peaaegu lapsest saadik, räägi temaga, sina oskad. Olen mina mõni naistevõrgutaja või abielurikkuja või olen ma seda kunagi olnud?»

Tahtsin talle midagi vastata, aga nagu loeks ta mu mõtteid, rääkis ta ruttu edasi:

«Sa mõtled ikka selle protsessi peale, tean, aga loe enne seda ja räägime siis, tulen pärast lõunat tagasi, nüüd tõttan tundi.»

Ja taskust võttis ta kahmaka pabereid ning viskas minu ette lauale. Nagu lugedes selgus, polnud paberites vähem ega rohkem kui aga Rannuki pihtimine ja mina sain tema pihiisaks.

«Kõigil on oma marupäevad,» nõnda algas Rannuk oma pihtimist, «kõigil — rahvastel, üksikutel inimestel, loomadel, taimedel, kividelgi ja igal pool on kihutajaks mingisugune alateadlik element. Sõjad ja revolutsioonid, mida armastatakse nimetada suurteks, pole kunagi muud olnud kui aga üldine massiline hullumeelsus ja tagantjärele peab vaene peaaju kogu oma jõudu pingutama, et neisse istutada mingisuguse mõtte, ilma milleta inimene elada ei suuda. Suured isikud, olgu mehed või naised, on rahvaste elus ikka tundunud kas jumalavitsana, vaimuhaigetena või lihtsalt ogaratena, kelle askeldusi ja teoseid peavad mitmed põlved kohendama ja parandama, enne kui neisse sängitatakse eluline mõte. Päris suured on need, kelle teoste pärast heideldakse kümnete põlvede kestes, kas või igavesti, kelle

teosed on nii mõttetud, et neisse võib seletada ükskõik missuguse mõtte. Näitena nimetaksin mõnda usulist ilmutamise raamatut või ka piiblitaolist koguteost, kust võite kõike muud leida, mitte aga mõtet.

Inimene armastab mõttetut ja õndsad on need, kes rahuldavad teda ses suhtes, olgu kehakatte, kommete või ilusate kunstide alal. Koguni mõtet näeks inimene heal meelel vürtsitatuna mõttetusega, sest nõnda maitseb ta kõige paremini. Inimene armastab mõttetut sellepärast, et iga mõistlik mõte on kuiv, aher ja eluliselt väärtuseta. Iga loov mõte on teatud määral hullumeelne mõte, sest tema eeldab, et ei millestki võib midagi luua. Sellepärast pole mina kunagi tahtnud nende sekka kuuluda, kes püüavad luua, ma pole kunagi tahtnud kuuluda loojate sekka. Aitab sellestki mõttetusest, aitab sellestki hullumeelsusest, mis ilmas olemas, milleks peaks teda loomisega veel suurendama. Mõnikord on mul tundmus, et minus endaski on mõttetut ja hullumeelset rohkem kui teda mulle enesele elamiseks või kaasinimeste aitamiseks paratamata vaja. Vast pool minu tööjõust kulub võitlemiseks minus endas peituva mõttetuse ja hullumeelsuse vastu, seda tunnen praegusel silmapilgul selgemini kui kunagi enne. Vististi on nõnda, et kui kõik inimesed oskaksid kirjutada ja kui nad julgeksid iseendast just nõnda kirjutada, nagu nad ennast oma püüetes, tegudes ja mõtetes avaldavad, siis neid märatsejaiks või tõmpideks kretiinideks tuleks pidada — nende eneste kirjutuse põhjal.

Ütlin eelpool, et olen püüdnud hoiduda kuulumast loojate sekka, aga pean ometi kinnitama, et ei ole ühelgi mõtlejal suuremat hukutust, kui — saada loojaks, igaüks muidugi omal viisil. Sellele hukutusele olen tänini jõudnud vastu panna, olen ainult vaadelnud ja kirjeldanud, andes olevast täpselt vastavaid dokumente. Niisugune oli minu elu ülim ülesanne ja eesmärk. Eraldasin lilledest nende lõhna ja liblikaist nende kireva võluvuse, eraldasin neist nii-öelda kõik, millel eluline väärtus, et mitte alluda nende hullustavale mõjule, sest mul oli selge, et see, mis värvid ja lõhn minus ellu kutsuvad, pole enam teadusele tarvilik — pole üldse enam midagi mõttelist või mõistlikku, vaid siit algab hullumeelsus, algab, kui tahate, mõtte surm.

Aga me elame ajajärgul, mil on mõttetu rääkida asjade mõttest, palju enam valitseb meid endid ja meie

ümbrust mingisugune ebateadlik aje, mis ei võta arvesse miskisugust mõtet. Isegi mina, kes ma pool eluiga olen oma sisemust kasvatanud ja distsiplineerinud, pidin aru saama, et mõistus ja mõistlikkus pole ilmas kõik. Algas sellest, et unustasin ajuti oma elu ülesande ja andusin silmapilksetele tundmustele: ei otsinud asjades enam täpseid tõsiasju, vaid panin tähele, kuidas need tõsiasjad minusse mõjuvad. Veel enam: ma ei annud endale sellestki aru, mis minusse teatud korral mõjub, kas üksikud asjad või neid piirav õhk, valgus, üldine meeleolu, olin õnnelik, et minusse veel midagi mõjus, nagu peituks selles tõsiasjas mingisugune eluline voorus ja väärtus. Harvad annavad endale aru, mis tähendab niisugusel korral see, et tuul puhub ja et ta puhudes puutub su nägu, liigutab su juukseid, vihiseb kõrvade ääres, jahutab töö palavikust punetavaid silmi ning et ka riietatud kehaosad, koguni kõige õrnemad ja intiimimad, tunnevad, nagu uidaks kellegi õrn käsi sinu ümber paitades ja silitades, tahtes äratada himu. Asjata on niisugusel korral meelde tuletada, et sul on kohused oma töö, kaasinimeste või lähemate omaste vastu, sest midagi muud ei mahu sinu sisemusse, kui aga tundmus, et kellegi õrn käsi nagu puutuks sind himusid äratades. Häda sulle, kui tuulekesega ühes tuleb päikene ja hõõgab nagu mõni palav ihu sulist padjul, veel suurem häda, kui päikesepaistel lõhnavad lilled, lendleb liblikas, sumiseb mesilane, lõõritab linnuke kui meeletu. Nende kõigi keskel ei ole mõistusel pääsu ja mõte istub kui hunt aia nurgas, kari tigedaid koeri laksutavail hambul ümber.

Niisugune hunt olin mina tol päikesepaistelisel õhtueelsel, kui puhus tuuleke, sumises mesilane ja laulis meeletu lind. Ma ei teadnud midagi muud kui aga seda, et kõik, mis minu elundeid puutus, valgus ühisesse punkti — südamesse, ja et seal polnud muud kui aga magus voogamine, nagu oleks tulekul mingisugune suur õnn. Vähemalt kakskümmend aastat oli sellest ära, kus ma midagi niisugust tundsin, ja nüüd olin jällegi, nagu oleksin esimest aastat üliõpilane. Jälle ootasin, jälle uskusin mingisugust suurt õnne tulemas, nagu võiks midagi suuremat tulla, kui on niisugune ootamine, niisugune usk. Aga ei üliõpilaspõlves ega nüüd teadnud ma seda ja sellepärast oli mu sisemuses hurmavalt magus ootus. Laotasin käed laiali, tõstsin nad tuulele

vastu, püüdsin päikest sülle võtta, nagu oleks ta mõni noor neiu, kes ootab, et keegi hingeõhuga jahutaks ta hõõgavaid meelekohti.

Kui ma nõnda seisin, kui ma nõnda ootasin, tuli tema, tuli üksipäini keset lilli, mesilasi ja liblikaid, tuli päikesepaistele ja tuule kätte, tuli nõnda, nagu poleks mind olemaski. Tuli ja istus minu ette kivile, võttis kusagilt peiduurkast tibatillukese klaasi mingi vedelikuga päikesepaistele helkima, veeretas teda peos, nagu tahaks ta teda silitada ja kallistada, tõstis siis äkki silmad, vaatas mulle otsa, nagu oleksime ammuaegsed tuttavad, naeratas. Ka minule tundus, nagu oleksin seda nägu, neid silmi, seda naeratavat suud kusagil millalgi varemalt näinud, kus nimelt, seda ei teadnud ma siis ega tea praegugi, ehk ma küll nüüd kindlamini kui kunagi varem usun, et küllap ma neid silmi ja seda suud kusagil enne olin näinud. Sellest silmapilgust ei mäleta ma midagi muud, temast endastki ei mäleta ma midagi muud kui aga seda, et tema näoilmes oli midagi valusat, mis minu sisemust kusagilt käristas. Olenes see tema loomulikest näojoontest või olid tema näojooned mingisuguse sisemise palangu sunnil nõnda kokku kiskunud, et nad minule haiget tegid, seda ei tea ma, aga tol korral nõnda tema ees seistes hakkas mul temast kahju ning mul oli nagu hea sellest kahjust.

Äkki kiskus ta oma lähedusest pihku sattuva lille, viskas sellega minu poole ja ütles:

«Teie nägite.»

Ja nüüd kadus tibatilluke klaas jälle oma peiduurkasse.

«Vabandage, preili,» kogelesin mina.

«Proua,» parandas tema ja naeratas jällegi.

«Andke andeks,» laususin uuesti.

«Mis kurja te siis olete teinud?» küsis ta.

«Te ju ise ütlesite, et ma nägin,» vastasin.

«Mida te nägite?»

«Ma ei tea,» ütlesin mina. «Vististi teie klaasi.»

«Minu lõhnaõliklaasi,» naeris ta vallatult, nagu oleks ta mõni naiivne plika või väike tütarlaps. «Mul on kodus veel hulk teisi klaase, neid te pole veel näinud, keegi pole veel kõiki mu klaase näinud, nii palju on mul neid.»

«Mul ei ole,» ütlesin mina, et midagi ütelda, sest ma tundsin, et mul on kohus rääkida, kui tema räägib.

Nõnda algas meie kõnelus ja tutvus, algas tuule käes, päikesepaistel ja lillede keskel, kui laulsid linnud. Tagantjärele selle peale mõeldes tundub kõik meeletusena, näib hullumeelsusena, mis peitus kõiges ümbritsevas, selles kiviski, kus peal tema istus, maamullas, millel mina seisin, ja sealt hõõgus ta meie organismi.

Varsti kõndisime kahekesi, kõndisime ja ajasime juttu. Mina rääkisin tol korral vististi rohkem kui kogu oma eluajal, sest tema tahtis, et ma räägiksin maast ja taevast, tuulest ja päikesest, lillest ja liblikast. Kuidagi sündis nõnda, et kõndides sai tema eestvedajaks ja mina olin kui taltsutatud loomake, keda talutatakse ükskõik kuhu või kui kaua.

Päike oli juba loojas, kui kõrvuti istet võtsime, nagu ei mõtlekski me kojumineku peale. Vististi olime mõlemad väsinud kõndimisest ja rääkimisest, sest miks muidu võisime nii rahulikult vaikida teineteise kõrval, nagu oleksime juba kümmekond aastat abielus.

Vaikisime ja vaatlesime puie vahelt välkuvat merd ning meie jalge ees valendavat ringteed — vähemalt tegin mina seda. Aga ma ei saanud muidu, kui pidin aeg-ajalt oma pilgu pöörama kaaslasele, kelle silmad vilksatades minu vaate eest pakku pugesid, tunda andes, et nad sel ajal, kus mina merd vaatlesin, mind puurisid. Ja mul hakkas tundmus, et need põgenevad silmad viivad igakord uuesti mingisuguse osa minust endaga kaasa.

Aga siis äkki ei peljanud ta silmad enam minu pilku, nad hõõgasid nagu mustad elusad söed, kui ta suu küsis:

«Kas surm on valus?»

«Seda ma ei tea, ma pole veel kunagi surnud,» vastasin mina.

«Aga mis te arvate?» küsis tema.

«Missugust surma te mõtlete?» küsisin.

«Ükskõik missugust,» vastas tema.

Ja nüüd hakkasime arutama, missugused surmad on võimalikud ning missugused on kõige valusamad. Rääkisime poomisest, uppumisest, lämbumisest, tapmisest, rabandusest, kihvtitamisest, kukkumisest suurest kõrgusest, rongi alla viskamisest, kägistamisest, vingu jäämisest ja paljust muust. Ikka uusi ja uusi surmavõimalusi leidis tema ning iga uue kohta tahtis ta teada saada, on see valus või mitte.

«Miks te nii vara surma peale mõtlete?» küsisin temalt.

«Noorelt peabki surma peale mõtlema,» vastas ta, «vanaduses tuleb ta mõtlematagi, vanaduses on ükskõik, millal või kuidas ta tuleb.»

«Kui inimene surma armastab, siis peaks ta ise tema eest muretsema,» ütlesin mina.

«Mina arvan sedasama,» oli tema nõus. «Igaüks peaks oma surma eest muretsema.»

Nõnda rääkisime, nagu ei mõistaks me räägitud sõnade tähendust, vähemalt näis minule, et praegusel silmapilgul elu või surma valik meile päris ükstapuhas võiks olla. Elu ja surm oli omataoline kull ja kiri, mida iga laps oskab mängida. Arvan, et kui tema sel silmapilgul minult oleks küsinud, kas ma ennem elada või surra tahan, siis ma igapidi temaga nõus oleksin olnud: valigu tema kumba tahes, mina olen temaga ikka peri. Võimalik, et tema minult lõpuks midagi niisugust oleks ehk küsinudki, aga enne sündis midagi, mis minule meelde tuletas, et pole sugugi ükskõik, kas elada või surra. Tulid nimelt mööda ringteed kaks poissi, ei liig suured ega liig väikesed, vaid parajad põngerjad, tulid tasakesi rääkides, nagu ajaksid nad mingisuguseid salaasju, jäid meie kohta teele seisatama, nagu kuulataksid nad, pistsid siis korraga sõrmed suhu ja vilistasid läbilõikavalt, kõrvulukustavalt korra, kaks, kolm korda ning jooksid siis naerdes ära, üle kiviaia. Niipea kui see oli sündinud, tõusin sõnalausumata püsti ja läksin mööda mäekülge alla, nagu oleksin lausa üksi istunud ja nagu poleks ma kunagi nii ükskõikselt surmast rääkinud. Ja kui ma kuulsin, et keegi mulle järele ruttas, lisasin sammu.

«Herra!» hüüti minu selja taga ja korrati seda sõna.

Aga mina ei vastanud, vaid pistsin jooksu, ja kui ma jooksul arvasin kuulvat, et keegi mulle järele jookseb, siis andsin jalgele tuld, niipalju kui vähegi suutsin. Ma ei julenud tagasi vaadata, sest millegipärast tuli mulle meelde, et tagasi vaadates hakkab metsavaim tingimata kannul käima, kinnitades igal sammul: kaheksi, kaheksi, kaheksi, kaheksi. Jooksin veel kivitänavalgi, alles esimest kordnikku nähes taipasin, et pole sünnis joosta minusugusel mehel. Võtsin voorimehe ja käskisin sõita.

See oli kõik, mis minuga sel õhtul sündis, s. t. minu

arvates ja mälestades oli see kõik; kes rohkem usub, usub tühja, nagu alati.

Mõni nädal läks sellest päevast mööda ja kõik see aeg käisin, kui vähegi mahti sain, lillede keskel, kus paistis päikene ja puhus tuul. Olnud hirm oli minust jäljetult kadunud, hakkasin peaaegu arvama, et ma polegi nõnda kartnud, nagu ma kartsin, ja et ma pole kunagi kellegi eest põgenenud. Temast, kellega tol korral nii meeletult surmast rääkisin, polnud enam kihku ega kahku. Mõnikord oleksin tahtnud teda tabada, kas või ainult selleks, et näha, missugust mõju ta nüüd minu peale avaldaks ja millest me räägiksime, kui me üldse räägiksime. Aga siis ilmus ta äkki minu juurde koju, kui üksinda olin, sest naine oli lapsega välja läinud jalutama, ilmus, nagu oleksime mõni teab kui vanad ja lähedased tuttavad.

«Tulin teid vaatama,» ütles ta ja naeratas nagu tol korral, kui ta küsis, kas surm on valus.

Ma ei teadnud, mis temale vastata, ei teadnud, millest temaga rääkida, sest äkki tundsin tema ees häbi, nagu oleksime millalgi üheskoos midagi teinud, mis selleks põhjust annab. Aga siis küsis ta äkki minult:

«Kas te armastate lapsi?»

«Väga,» vastasin mina.

«Mitu last teil on?» küsis ta edasi.

«Üks,» vastasin.

«Minul pole ühtegi,» seletas tema, «minu mees ei armasta lapsi, tema saab alati kurjaks, kui ma lastest rääkima hakkan. Kui te teaksite, kui hirmus õnnetu ma olen, hirmus õnnetu!»

Ta nuttis, üsna nuuksus kohe, ja kui mina teda püüdsin trööstida, rääkis ta:

«Veel täna ütles ta mulle: üks kahest, mina või laps. Tahad sa last, siis otsi teine mees, tahad sa mind, siis loobu lapsest, katsu, et temast lahti saad, minusse see asi ei puutu. Aga ütelge nüüd ise, kes aitab mind, nagu ma olen, kes usub, et mees nõnda tahab, kõik ütlevad, nemad peaksid kõigepealt mehega rääkima. Mõni ämmaemand küll, aga nende juurde ei taha ma minna, kardan neid. Tulin sellepärast teie palvele, ehk saate teie mulle abiks olla.»

«Mina!» imestasin ma. «Ma pole ju arst.»

«Seda mitte, aga teil on ehk tuttavaid, kelle ees teie sõna maksab. Kirjutage paar rida mulle kaasa või öelge

telefoniga, muidu on kõik otsas, minu elu on purustatud, mees ajab mu enda juurest ära.»

Tema häält kuulates ja tema kõrvetavaid silmi nähes tundsin, et minu töötuppa hakkas õhustik tekkima, nagu puhuks siin leige tuul, paistaks päikene ja lõhnaksid lilled, tundsin, et algab jällegi mingisugune mõttetus, päris hullumeelsus. Juba kartsin, et ta ehk jällegi minult võib küsida, kas surm valus on või mitte, juba aimasin, et küsimus, kas ma lapsi armastan, sugugi targem pole kui surmavalu üle järelpärimine.

Nagu ma tol korral mõtlemata tema juurest põgenesin, niisama mõtlemata oleksin tahtnud ta täna enda juurest välja saata, ja et mul mingit muud abinõu käepärast ei olnud, siis istusin laua äärde ja kirjutasin ärevalt käel mõned sõnad oma koolivennale, naistearstile dr. Kobrale. Nüüd läks see naine, läks, nagu oleks ta tõepoolest võhivõõras inimene, ja üksinda tuppa jäädes mõistsin, et minu tänane hullumeelsus oli suurem olnud kui tookordne.

Dr. Kobra oli ainuke mees, kellega ma üliõpilaspõlves vähegi läbi käisin, sest tema oli ainuke, kes mõistis vaikida. Teised vahtisid mind, nagu oleksin mingisugune imeloom, temal polnud minu vastu mingit uudishimu, temal polnud enda ega teistegi vastu uudishimu, nii asjalik oli ta. Aga kui ta nüüd minuga kokku sai, siis oli ka tema uudishimuliseks muutunud.

«Rannuk, kas ka sina oled juba mainitud suhtes?» naljatas ta ja ma tundsin, kuidas ma üleni punaseks läksin. Kui midagi vastuseks tahtsin ütelda, patsutas ta mulle käega naeratades õlale ja ütles: «Tegid hästi, et minu valisid, mina oskan vaikida.»

Ma ei saanud sõnagi suust, nii pööraseks oli kõik pöördunud. Mitu-setu päeva olin päris meeletu, nii et nainegi seda tähele pani ja nagu hirmunult minu ümber talitas. Kartis ta minu mõistuse pärast või oli tal aimu, mis minuga sündinud või mis mina teinud, seda ei teadnud ma tol korral, alles pärast aimasin, et tema hirmul olid omad põhjused.

Ma ei jõudnud veel oma meeletusest päriselt toibuda, kui tabas mind juba uus üllatus, mis hullem kui kõik senine: ühel pärastlõunal tormas minu juurde sisse keegi võhivõõras mees ja süüdistas mind otseteed tema naisega abielurikkumises. Tõepoolest, sel silmapilgul ei osanud ma muud arvata, kui et kas mina või tema aru

on kaotanud. Aga kui ta taskust kirjakese tõmbas, mille ma hiljuti dr. Kobrale selle naisterahva kaudu läkitanud, siis mõistsin, et oleme vististi mõlemad täies arus.

Tahtsin hakata talle seletama, kuidas lugu sündinud ja et mina abielurikkumises täiesti süütu, et ma abielurikkumise peale kunagi pole mõelnudki, aga temale näkku vaadates valdas mind ootamata mälestus, mis pani unustama rääkimise. Mul tuli nimelt meelde, et see mees polegi nii võhivõõras, nagu ma alguses arvanud, et ma olen seda meest enne näinud — saunas näinud. Silme ette kerkis tema lüheldane lihav keha, mis matsakas ja paindumata nagu mõni jäme rull. Niisuguses kehas leidub harva armukirge, ennem peitub temas mingisugune väike himuke, mis vürtsitatud mõne nilbuse või loomuvastasusega. Nõnda mõtlesin, kui see riietatud liharull ähvardavalt minu ees seisis, mõtlesin ja võrdlesin teda selle teisega, kellega olin üheskoos kõndinud tuule käes, päikesepaistel, lillede keskel. Sel teisel pidi teistsugune keha olema, sel pidid olema närvilised ja vooljad ihuliikmed, mis on täis püha meeletust. Aga liharull ei mõista seda pühadust, teda ei huvita see põrmugi, temal on ainult himutsevad kissis silmad ja rasvane naer, kui ta sirutab ähkides oma käe kenaduste järele, mis hõõgavad kirest.

Küsisin endamisi: miks on need kaks mees ja naine ja miks peavad just nemad ühel asemel magama? Miks on nõnda, et see, mis inimese elus peaks olema kõige püham, muutub lausa päise päeva ajal ihu ja hinge rüvetuseks?

Enne kui esitatud küsimustele vastust leidsin, tõmbas võõras taskust revolvri, kähises mulle näkku sõimusõna «naistevõrgutaja» ja laskis minu pihta paugu, mis rabas mu jalust ja röövis mõistuse.

Praegu selle peale tagasi mõeldes arvan ma, et kui sel kriitilisel silmapilgul painajalik mälestus minu suud poleks sulgunud, nii et ma oleksin võinud rääkida, siis poleks vististi olnud ei laskmist, ei seda õnnetut protsessi ega ka kõike muud. Parajal paigal räägitud sõna on see, mis hävitab inimeses nii mõnegi meeletuse teos: sõna saab teo aseaineks. Kinnitan kõigi pühade nimel, et minu vahekord proua ja herra Mündiga oli niisugune ja mitte niisugune, nagu kohtus selgus, sest see, mis ma seal seletasin või seletustes lasksin läbi paista, ei vastanud tõele. Kui aga keegi peaks arvama, et ma oma sele-

tusi moonutasin herra või proua Mündi pärast, siis eksib ta: seletuste moonutamine sündis ainuüksi minu enda pärast.

Võimalik, et mu seletused oleksid teistsugused saanud, kui mu haav poleks olnud nii raske, aga kaua haigevoodil lamades, kus järelmõtlemiseks oli nii palju rahulikku, vaikist aega, omandasin kogu sündmuste käigu kohta hoopis teise arusaamise. Ma ei püüa tõendada, nagu oleks see arusaamine tingimata tõele vastanud, aga ühte kinnitan: minule näis ta antud korral läbi ja läbi põhjendatuna.

Kõigepealt pidin revideerima oma vaateid mehe ja naise kohta. Tänini olin naises näinud mehe kaaslast, perenaist ja laste ema, kel on oma töö- ja võimupiirkond, oma huvid, oma üldised ja erilised õigused. Erootika oli minule seni olnud kui mitte just kõrvaliseks asjaks või abinõuks, siis ometi ainult üheks tähtsaks teguriks teiste tähtsate kõrval inimese elus. Nõnda olin arvanud ja nõnda olin ka elanud. Mina ise olin hommikust õhtuni tööd teinud ja minu naine oli tööd teinud, sest töös nägin mehe kui ka naise väärtust, peavoorust.

Haigemajas lamades tärkas minus mõte, et kas minu vaated ehk ajast maha pole jäänud ja kas ma vast ei ela nagu mõni enne veeuputust sündinud inimene, mispärast käesolev katastroof varem või hiljem paratamata sündima pidi. Ma jäin lihtsalt sellepärast eluvankri rataste vahele, et ma seda vankrit ei tunnud ja ei osanud end tema eest hoida. Mõni teine minu asemel oleks ehk hoopis teisiti talitanud ja siis poleks ta koguni mitte tarvitsenud kalli aja raiskamiseks voodisse heita, või kuigi ta vahetevahel seda oleks teinud, siis hoopis teisel otstarbel, hoopis teise voodi.

Esitasin endale kardinaalküsimuse: kas olin mina kui mees olnud sündmustes õieti, oma sugu ja seisuse kohustele vastavalt talitanud või kas ei olnud elul ja minuga kokkupuutuvail isikuil põhjendatud õigus minult nõuda hoopis teistsugust talitusviisi? Mida rohkem ma selle küsimuse üle pead murdsin, seda rohkem hakkasin iseend häbenema. Tundsin, et olin talitanud, nagu talitasin olles alles esimest aastat üliõpilane.

Kas minu pika kasvu, korralikkude riiete või häbelikkuse pärast, seda ma ei tea, aga üks oli tol korral kindel: ma meeldisin siis naistele, iseäranis küpsema-

tele, elus kogenumatele, meeldisin rohkem, kui minule endale see meeldis.

Kui Kobra, kellega paar aastat külg külje ääres ühes majas elasin, selle meeldimise peale tähelpanu juhtis, siis ei kõditanud see mu auahnust põrmugi, vaid mul oli ainult häbi, sest ma arvasin, et ega naised ometi heast-paremast minu järele keelt nilpa, nagu Kobra seda tõsiasja armastas sõnastada, mina ise pidin selleks ometi kuidagi põhjust andma.

Minus pidid mulle endale teadmata toonitatud olema teatud tunnused, mis vastasele sugupoolele loomusunniliselt mõista andsid, et mina neid otsin ja ihaldan, et mina rõhutan erootikat, nagu peaksin seda mingisuguseks eriliseks mehe või ka inimese vooruseks.

See mõte tegi mulle tol korral palju peavalu, seda suuremat, et ma temast kellelegi ei söandanud rääkida, Kobrale ka mitte. Üldiselt pidasin ebakõlbuliseks erootilisist asjust ükskõik kellega rääkida, nende peale endamisi mõteldagi, oma eluülesannet ja eesmärki nägin hoopis kusagil mujal.

Et aga naised mind oma sõnade ja silmadega järeljätmata erootikale juhtisid, siis hakkasin nende eest kõrvale hoiduma, hakkasin neid peaaegu pelgama. Läksin koguni niikaugele, et saapad puhastamata jätsin, lohakalt riietusin, uue üliõpilasmütsi sirmile tugeva mõlgi sisse murdsin ja nõnda ta sügavale silme peale surusin.

Kas selle tõttu või mõnel muul põhjusel, aga pikkamisi eemalesid minust naised ja ma võisin rahulikult oma armsale teadusele anduda, ainult keegi noor ei annud mulle rahu, kiusas mind sõna otsekoheses mõttes taga. Temap see oligi, kel õnnestus minus esimesi mehelikke tundmusi äratada, ometi ilma mingisuguste tegelikkude tagajärgedeta.

Nõnda pole ma vististi kedagi peljanud, kui seda mustasilmalist neidu. Oma tolleaegist hirmu võiksin ehk ainult sellega võrrelda, mis oli mul sel õhtul, kus ma proua Mündi eest põgenesin.

Välimuselt tuletas see neiu proua Münti meelde, iseäranis mis silmi puutub, ja ma ei saa muidu, kui pean arvama, et selle kahe naise loomus midagi ühist ja lähedat peab olema, miks muidu mõjusid nad minusse ühtemoodi.

Oleks proua Münt vanem, siis poleks ma kaugel mõttest, et tema ja see üliõpilaspõline neiu on sama isik,

kes aastate tagant jälle kord on ilmunud mind katsuma, taga kiusama. Minu elamusedki proua Mündiga kokkupuutumises on peaaegu needsamad mis üliõpilaspõlise neiuga, ainult selle vahega, et tol korral oli mul piinlik ja häbi äratada vastases sugupooles erootilisi tundeid, oli nagu kõlblusvastane eneselgi alluda nende võimule, kuna ma praegu ümberpöördud põhjusel häbenen: et mul neid tundmusi tarbe korral ei olnud ja et nad mulle meeldegi ei tulnud.

Istusin vana käsnana noore naise kõrval, kui see rääkis surmast, istusin ja ei saanud põrmugi aru, et ometi keegi ei lähe nii noorelt mõtlema surma peale, kui tal poleks armukirge ihus.

On ükskõik, kas see kirg oli sihitud minu või mõne muu vastu, peaasi, et see kirg oli olemas ja avaldus surmamõtteis. Minus kui mehes oleks pidanud ta äratama vastukaja, ja et ta seda mitte ei teinud, siis tunnen kõrvetavat häbi. Äratatud surmamõtted oleksid pidanud mulle loomusunniliselt ütlema, et seisan saladuslikule elu- ja armuallikale üsna ligi, kust on kohustatud igaüks jooma vargsi või väevõimul.

Veel kunagi pole ma oma meelest olnud nii armetu kui mõeldes neid mõtteid. Olin armetum kui esimese aasta üliõpilasena mõlki murtud sirmiga mütsi ja puhastamata saapaid kandes naiste hirmutuseks. Olin armetum kui oma naise kätt paludes tema vanematelt, veelgi armetum kui edustades seltskonnapärast peigmeest igasuguste tädide ja onude keskel, nende salaja katsudes suudelda oma tulevast, nagu nõudis seda viis ja komme.

Kogu mu elu tundus äkki mingisuguse armetusena. Armetuseks pidasin ka seda, et olin püüdnud hoiduda loojate killast, kuhu ei pääse keegi, kes ei tea, mis on vaimustus.

Vaimustuses ei näinud enam hullumeelsuse või mõttetuse algust, vaid elumõtte võtit, mille järele oleksin pidanud püüdma kogu eluaja.

Kauge üliõpilaspõline neiu hakkas paistma vaimustuse ja ekstaaside inglina, kes oli eneses kannud elumõtet, aga mina olin tema eest pagenud, mina olin elumõtet peljanud kui surma.

Oo, ma pidin eluliselt rämps olema, muidu poleks võinud ma nõnda talitada!

Pole ime, kui ma haigevoodil nõnda arutades otsusele

jõudsin, et olgu mis on, tulgu mis tuleb, aga ei ole häbistavamat asja kui avalikult tunnistada, et mul pole proua Mündiga mingisuguseid «mainitud suhteid».

Armuline aeg, milleks istusin temaga siis õhtul hilja kõrvuti samblasel kivil, milleks vaatlesin ühes temaga merd või õhtutaevast, mis kui tuleleek, milleks rääkisin temaga surmast, aga mis peaasi: milleks kirjutasin selle tähekese dr. Kobrale?

Viimase peale mõeldes punastasin veel haigevoodil, kui mäletasin, mis dr. Kobra mulle seltsimehelikult oli lausunud. Olin lõpulikult häbistanud iseenda ja ka proua Mündi, olin meid mõlemaid katnud mingisuguse loomuvastase rõvedusega, nõnda tundsin ma.

Hea meelega oleksin kogu asja surnuks vaikinud, nagu olin peaegu terve oma elu vaikinud, aga ma teadsin, et tahes või tahtmata pidin ma terveks saades rääkima, pidin seletusi andma.

Mis pidin ma ütlema, kui herra Münt ehk minu kirjatähekese oma kaitseks päevavalgele toob ja mis pidi niisugusel korral saama dr. Kobraga? Kahtlemata oleks teda kogu selle saasta hulka kistud, ja kuigi ta oma naha oleks päästnud, päris valgeks poleks ta ometi mitte jäänud.

Kogu mu sisemus põles piinlikkusest ja häbist. Mulle endale tundus, et palavik ei kesta mitte tuliriista haavast, vaid häbis kurduvast hingelõõmast.

Ma ei leidnud tol korral mingit muud pääseteed, kui aga pöörasin herra Mündi poole ja palusin teda, et ta vähemalt minu kirjatähekese hävitaks. Tõotasin oma seletustes kõik mis võimalik teha, et mõju, mis kirjal avaldamisel võiks olla, kohtumõistmisel täielikult maksvusele pääseks.

Herra Münt andis oma ausõna, et ta kirja mulle pärast protsessi välja annab, kui ma kohtu ees oma tõotust pean, mida ma ka tõepoolest tegin, nagu kõik teavad. Arvan isegi, et rohkem tegin, kui minu kirjatäheke kunagi oleks suutnud, ja sellepärast oli meie viimane kokkupuutumine herra Mündiga väga sõbralik. Tundsin, et ta mind kahetses, peaaegu haletses.

Kas ta asja tõsist seisukorda aimas või mitte, seda ma ei tea, aga minu kahetsemiseks, ammugi mitte haletsemiseks polnud tal vähematki põhjust. Sest pangem tähele: oma seletusis mõista andes, nagu oleksin ma tõepoolest proua Mündiga abielu rikkunud ja nagu oleks

herra Münt õigustatult tapariista minu vastu tõstnud, tekkis minus himu abielurikkumiseks, põlev, piinav himu.

Kunagi varem polnud ma seda himu tunnud, õigem — ma polnud tänini mingit tõsist himu tunnud, sellepärast lõikas ehk see hiline ja üksik himu nii sügavalt mu olemusse.

Tänini polnud ma mõistnud, kuidas võivad inimesed abielu rikkuda, kuidas võivad nad selleks nii häbitumalt valetada ja petta, aga nüüd näis mulle otse vastupidi: iga korralik inimene peab abielu rikkuma, iga korralik inimene peab abielu küsitavaks tegema, alles nõnda võib tõsine abielu tekkida, sest tõsine abielu peab iga päev uuesti sündima iseendaga ja teistega võideldes.

Nõnda mõtlesin, sest mu himu proua Mündi järele oli meeletu ja pime.

Meeletu himuga tõusis mul niisama meeletu uudishimu kõige vastu, mis puutus minu himude objekti. Küsisin: mis klaas oli tal sel korral kivil istudes käes? miks rääkis ta surmast? miks tuli ta minult kirjatähekest manguma? miks näppas ta selle kirjatähekese pärast dr. Kobra laualt ja miks poetas ta selle oma mehe pihku? kes oli see, keda ta oma tegevusega püüdis varjata, kui ta minu oma naeruväärseks ohvriks valis?

Ühes uudishimuga tõusid minus metsikud plaanid. Mõtlesin: niipea kui selguks, kes on proua Mündi varjatud armualune, siis oleksin varsti oma himude eesmärgil. Läheksin äärmuseni, läheksin ennatuseni, nõudes proua Mündilt lunastust oma teadmistele tema armualuse kohta, nõudes, et kui ta ei taha kannatada minu paljastuste tagajärgi, siis tulgu ja lunastagu end, tulgu tasugu seda oma kõrvetavate silmega, oma naerva suuga.

Olin kindel, et nii või teisiti saab proua Münt varem või hiljem minu omaks, ja maitsesin seda juba ette kahekordselt, sest siis oleksin ma ka herra Mündiga tasa saanud.

Tundsin armukadedust selle arvatava teise vastu, kelle pärast proua Münt kõike seda tegi, mis ta tegi, tundsin, et kui sündmuste keer seda nõuaks, võiksin mina nagu herra Müntki mõne teise ees seista, tapariist peos.

Mulle oli täiesti ükskõik, kes see teine oleks, kas või mõni viimane inimjätis, kelles see meeletu naine otsis nende ihade rahuldust, mida temale ei suutnud anda abieluvoodi mehe ärilise lihavuse ning hangeldava rikkusega, kadestasin teda lihtsalt ja loomalikult, kadestasin teda nende patuste tundmuste ja tegude pärast, mida ta jagas proua Mündiga, kelle pärast mina pidin peaaegu jätma elu, liiatigi nii naeruväärsel kombel.

Haigevoodist pääsedes ei tunnud ma põrmugi, et tundmused, mis minu sisemust kõrvetasid, oleksid kuidagi jahenenud, ja peale kohtuprotsessi asusin viibimata oma kavatsuste teostamisele. Mõni teab, millega see kõik oleks lõppenud, kui mitte äkiline hoop mind sealt poleks tabanud, kust ma seda kõige vähem võisin aimata või oodata: minu naine tõstis lahutusprotsessi, süüdistades mind proua Mündiga abielurikkumises.

Alguses olin päris juhm, veel praegugi olen vististi üsna juhm, sest ma ei oska endale tõepoolest aru anda, missugust minu abielurikkumist ta mulle ette heidab, kas seda arvatavat, mis kohtu ees selgus, või seda tõelist, mida ma alles kavatsen, ilma et oleksin jõudnud teostada.

Mõtleb ta esimest, siis olen ma täiesti süütu, mõtleb ta seda teist, siis on see süü alles tulemata, mille pärast lahutada ei võiks, sest mõte pole karistatav, isegi kui teda teataks. Aga minu mõtet ei tea keegi, must valge peal sõnastan teda esimest korda ja imelikul viisil kaotab ta seega suure hulga oma teravusest, tunnen seda kirjutades. Õigem: ta omandab teise sihi, ta pöördub selle vastu, kes mind süüdistab abielurikkumises.

Ma pole kunagi inimestega ja nende vahekordadega tegemist teinud, iseendagagi pole ma suuremat tegemist teinud ja sellepärast seisan oma sisemuse muutuste ees kui pime päikesepaistel: tunnen sooja, aga ei taipa, kust või kuidas ta tuleb. Ma ei tea sedagi, kas võib abielus — mõtlen korralikku abielu, mis algab kosimise, kihlamise, pruutpõlve ja tädide ning onude kaasteadmisega, kaassöömise ja -joomisega, igavate kõnede ja nahksete õnnesoovidega, mida teab ammu ette nagu kümme käsku, ja mis lõpeb laulatusega kirikus, kodus või õpetajatoas, pruudil valge kleit, peigmehel must kuub — nojah, kas võib niisuguses abielus või niisuguse abielu sõlmimiseski kunagi tunda neid tundmusi, mis valdavad noort ja vana

siis, kui erootikasse on kallatud pisut keelatut, kui on sinna tilgutatud veidike nõndanimetatud pattu.

Tean ainult ühte, et mina oma naisega olen elanud juba kümmekond aastat nagu mõni püülikott sooja ahju ääres, tean, et ta mind on algusest saadik armsaks nimetanud, iseäranis siis, kui ta minult midagi tahtis saada, ja nõnda on see kestnud kuni viimase ajani, aga ma ei tea mitte, et mina või tema oleksime kunagi tunnud midagi selletaolist, mis kõrvetab mu sisemust proua Mündi patuse ihu suhtes, see tähendab: ma oletan, et ta on patune, sest miks muidu äratab ta nii pöörast himu.

Aga nüüd, kus mu naine tahab end minust lahutada, kus ta nii-öelda mõttes on minuga juba abielu rikkunud ja patuseks saanud, nüüd hakkab tema minus seda äratama, mida võiks nimetada kireks. See on pöörane, kui mõelda, et see tuleb alles nii pika abielu järele, see on imeline, kui mõelda, missugused juhuslikud tegurid pidid meie rahulikku, uinuvat elu puutuma, et selles ärkaks virgutav tundmus.

Issand jumal, kus olid mu silmad tänini, et ma ei näinud oma naise jalgu, mis võivad astuda kui hirve jalad, olin ma tõesti pime, et ma ei näinud tema puusade voolavust ja tema niuete tugevat nõtkust, tema õrna kukalt ja silmi, mis põlevad peaaegu nagu proua Mündi silmad, kui see minult tol õhtul küsis: kas surm on valus?!

Kümmekond aastat olen elanud tema kõrval kui oimetu, vaadeldes ja kirjeldades oma lilli ja liblikaid, olen sigitanud temaga koguni kaks last, kellest üks surnud ja teine elus, aga ei ole teda ometi mitte näinud niisugusena, nagu ta tõepoolest on.

Ah! kas tõesti on selleks vaja patuhimuseid silmi, et imestada naises tema loomulikku ilu, või kas tõesti peab naine enne patuga rüvetama oma imetegevaid liikmeid, kui nad hakkavad paistma niisugustena, nagu nad tõepoolest on?

Mina pole kutsutud neid küsimusi vastama, minule aitab sellestki küll, et tunnen: olen uuesti kosjateel, olen uuesti raskeks saanud himuga omada oma naist päriselt, mitte kihlamise ja laulatusega, vaid kõrvetava kirega, mis ei kõlba isade ja emade, hambuta tädide ja onude silma alla.

Aga nüüd põgeneb naine minu eest, nagu pelgaks ta

mu kirge või nagu himustaks ta kedagi teist minu asemel, ometi tean, õigem usun, et ta on olnud mulle ustav kui kutsikas emale.

Meie abielu on täis korralikkust, perekondlikke voorusi, kui tahate — armsust ja õrnustki. Meie abielu võidaks nimetada peaaegu eeskujulikuks, kui temas puuduks üks tume täpp: meie laps. See tähendab: meie laps pole mingisugune tume täpp, vaid ema ja lapse vahekorda võiks ehk selleks pidada. Kuid seegi pole mõni tõsiasi, vaid ainult minu arvamine, mis põhjeneb teadmatusel, sest nagu juba tähendatud, on mul inimestest ja nende vahekorrist väga vähe aimu. Aga mulle tundub, iseäranis viimasel ajal, kus laps juba suuremaks saab, et ema ei salli teda, ei kannata teda sellepärast, et ta on oma aastate kohta liig lapselik.

Tuttavad ja naabrid arvavad, et ta on loomu poolest minusse.

«Juba saab teine kaheksa-aastaseks, aga ikka, nagu oleks alles kolmene,» ütles mulle kord naine tütre kohta.

«Anna aega, las ta kasvab,» laususin mina.

«Temale ei aita mingi kasvamine,» arvas naine. «Tita ta on ja selleks ta jääbki!»

«Temast saab kuldne naine,» ütlesin mina, «vaata tema süütuid silmi.»

«Kellele seda süütust tänapäev vaja on,» vastas naine. «Lollikesed on süütud.»

See kõnelus tekkis meie vahel juhuslikult ja mina pidasin teda peaaegu pealiskaudseks lobisemiseks, ainult oma viimaseid sõnu öeldes heitsid naise silmad pilgu ja tegid ta liikmed mingisuguse liigutuse, mis, ei tea miks, minus tundmuse äratasid, et süütuks lollikeseks nimetas ta just mind.

Peale seda kõnelust hakkasin last veel enam armastama, sest ma mõtlesin, et kui ta tõepoolest minusse peaks tulema, siis on tal just mind rohkem vaja kui kedagi muud.

Ehk saab tast mingisugune inimpelgur, kel on igal pool kodusem ja lahedam kui inimeste keskel, sest keegi pole inimesest silmakirjalisem ja petlikum. Ehk arvab ta nagu minagi kord paremaks ennem elada sõpruses loomade, lillede või kividega, mitte aga inimestega, sest pole ebaustavamat kui inimene. Ehk kõnnib ta kui võhivõõras kaaskodanikkude keskel ja igatseb

kuhugi teisele planeedile, kus leiduvad ehk temale omasemad organismid ja hingeilmad.

Nõnda mõeldes hakkasin teda endaga kaasa võtma loodusesse, hakkasin teda pikkamisi tutvustama teiste ühiskondadega, mis elutsevad inimliku kõrval.

Kui palju ma temale seega head tegin, seda ma ei tea, aga minule endale avanes lapse kaudu uus ilm. Nimelt panin ma tähele, et minu ja tema vahekord ümbritseva taime- ja loomariigiga on hoopis isesugune, sest mis mina ka tegin, kui lähedal ma igale lajukesele või mardikale ei püüdnud seista, ometi ei saanud ma üle tundmusest, et mind lahutab kõigest ümbritsevast mingisugune erikuristik. Minu kuhjatud teadmised ja minu eritlev ning puuriv mõte oli võimetu mind aitama kuristikust ülepääsmises. Laps läks aga taimede ja loomade sekka nagu omasugune, kuigi tal ümbritsevast polnud vähematki teaduslikku aimu.

Seda tähele pannes mõistsin esimest korda, kui hirmus väeti on inimese vaim asjade sisusse tungimiseks, mis on ainuke abinõu elamuste rikastamises. Mis oli mul kasu kogu minu elutööst, kui tundsin enda oma lapse kõrval vaesena. Mitte mina polnud sünnis tema õpetamiseks, vaid mul oli ehk ainult veel niipalju elavat hinge järele jäänud, et ise võisin uuel teel uuesti õppima hakata.

Heitsin kõrvale oma raamatud, heitsin kõrvale kõik, mida nimetasin teaduseks, ja hakkasin lapsega mängima tema mänge: ajasin lilledega juttu, köietasin sitikaid, taltsutasin liblikaid, korjasin ämblikke käeskantavale kaseoksale, pidasin põrnikate peale jahti.

Oli kuis oli, tuli kuis tuli, aga uskuge, pikkamisi hakkasin tundma, et minu ja ümbritseva looduse vahel hakkab kaduma kuristik, nagu täituks ta nende raamatuvirnadega, mida mina ja teised uurijad eluajal alla neelanud. Mängides hakkas mind täitma mingisugune uimastav joovastus, mis tõusis ajuti peaaegu meeletuseni, pöörasuseni. Heitsin rohu sisse või istusin samblasele kivile ja maitsesin seda uut elamust.

«Isa, miks sa kurvastad?» küsis laps ühel niisugusel korral minult.

«Laps, ma olen õnnelik,» vastasin mina.

«Kui sa õnnelik oled, siis tule ja jookse,» ütles laps. Sellest mõistsin, et vististi pidi minu vahekord loodusega ikkagi teine olema kui lapsel, sest tema arvas, et

õnnelik peab jooksma, kuna minu õnn mu roiutas, nagu oleksin saanud uimastavat mürki.

Nõnda mürgitatuna seisin tolgi korral, kui proua Münt minu ette kivile istus ja oma tibatillukest klaasi vaatles. Sellepärast ei imesta ma tagantjärele liiga oma talitusviisi üle, ennemalt võiksin imestada, et kõik veel meeletumat kuju ei omandanud kui sel õhtul.

Kõike öeldut kokku võttes peaks enam-vähem arusaadav olema, miks mind naise poolt tõstetud lahutusprotsess nii jahmatavalt tabas.

Temast endast võiksin ehk veel kuidagi loobuda, aga mis saab lapsega, kui mind enam ei ole. Mina kardan, tema läheb hukka, tema läheb hingeliselt kuidagi hukka, kui mind enam tema läheduses ei ole, sest emal pole tema iseäralduste vastu huvi ega lugupidamist ning kus oleks see võõras, kes teda mõistaks, mõista tahakski.

Pealegi, oleks kogu see jant aasta, poolgi aastat varem sündinud, siis poleks mina tema ja tema minu külge sel määral kasvanud, nagu oleme seda praegu. Nüüd tundub mulle, et oleme teineteisele tingimata, otse paratamata tarvilikud, mina temale mitte vähem kui tema minule, sest meie mõlemad oleme võhivõõrad oma sugulaste ja tuttavate keskel.

Olen kõik mõtted mõelnud, aga ei leia muud pääseteed, kui et meie kaks peaksime ühte jääma. Püüdsin seda naisele seletada, aga tema ei võtnud mind kuulda, nagu arvan, mitte sellepärast, et ta minu viisil ripuks lapse küljes, vaid et ta on minu peale nähtavasti kade, miks laps viimasel ajal hakkas mind rohkem taga hoidma kui teda, on ju tema ennast, kogu oma sugukonda ikka paremaks pidanud kui mind ja minu omakseid.

Aiman temas mingit kangekaelist tungi hävitada lapses kõik, mis on temas minust, ja asemele istutada iseenda seltskonnapärased voorused.

Vaene laps, kuidas ta teda minu haiguse ajal on muntserdanud! Ta on temast teinud mingisuguse hirmutatud loomakese, mingisuguse vedrudega nuku, keda nähes mul süda sees kokku kisub.

Ei ole vähematki kahtlust, et see muntserdamine sest saadik, kus ta lapsega minu juurest ära läks, vahetpidamata edasi kestab. Mul oli heade inimeste tõttu lapsega kokkusaamine naise selja taga ja esimesed sõnad, mis ta mulle rääkis, olid:

«Isa, millal sa meile tuled?»

«Ma ei tea, mul pole aega,» vastasin.

«Vii mind oma juurde,» ütles ta.

«Ema ei luba,» laususin.

«Ema on kuri,» seletas laps. «Ma jooksen salaja sinu juurde, kodus on parem.»

«Ära jookse,» manitsesin last, «oota, küll ema lubab sind tulla, oota aga.»

«Aga kui ta ei luba, kas siis võin salaja?» küsis laps.

«Küll ta lubab,» kinnitasin mina ja see oli ainuke tröödst, mis temale võisin anda, sest muidu oleks ta ehk tõesti mõni teab mis rumalusega toime saanud.

Aga sõnad, mis tröödstisid seks korraks last, ei tröödstinud mind ennast. Neis siinisinistes silmis mingit lapselikku, ebamäärast hirmu lugedes tundsin, et ei nende ees piisa ühegi küpse naise himurad pilgud, ei neid kustuta arenenud liikmete ümarikkus ja lopsakus, vormide voogavus. Tundsin, et neis hirmunud silmis istun ma ise ja vaatlen ümbritsevat ilma.»

Nõnda lõppesid Rannuki korratult kritseldatud read. Lugedes jäi mul tundmus, et ta polnud jõudnud kõike öelda, mis ta öelda oli kavatsenud. Võimalik ka, et poolikuse põhjus ei peitunud jõudmises, vaid tahtmises ja et ka Rannuk oli hakanud harrastama seltskonnapäraseid voorusi sõnades, avaldades ainult seda, mis temale kasulik. Nagu pärast selgus, pidigi lugu nõnda olema, kui mitte arvata, et kogu tema plaan pihtimist kirjutades veel polnud valminud, vaid et ta küpses alles hiljem, paratamatute sündmuste sunnil.

Rannuki soovil võtsin muidugi tema asja oma ajada, aga juba ette kartsin, et minu vaev jääb asjatuks. Oletasin kohe, et ei naine Rannukist ennast sellepärast lahutada taha, nagu usuks ta tõepoolest tema abielurikkumist, ja et ei ta heast-paremast oma praegusestki majanduslikust seisukorrast loobuks — Rannukil oli sissetulekuid tundide kõrval ka raamatutest —, kui tal poleks valmis varutud midagi kindlamat, ühe sõnaga — kui tema selja taga ei seisaks mõni mees.

Minu juurdlused selles sihis õigustasid mu oletusi enam, kui olin julenud loota. Selgus, et Rannuki naisel olid suhted kellegi vanema ärimehega, kel olid tarvitada hoopis lahedamad summad kui keskkooliõpetajal. Millal need suhted just sõlmitud, jäi tumedaks, aga üks oli kahtlemata: nad olid kestnud juba kauemat aega.

Olen kaugel sellest, et Rannuki naise tegu imestada või temale etteheiteid teha, sest ma ei usu, et inimene oleks määratud rahulduma mõttelise abielurikkumisega, nagu see paistab Rannuki kirjutusest. Inimene, iseäranis naine tänapäev, armastab liha ja verd, armastab midagi reaalset, mida võiks maitsta viie meelega. See on peaasi, see on asja sisu. Kas üks või teine oma reaalsuse tarvet veidike vähema või suurema pettuse, alatuse või ennatuse protsendiga rahuldab, see on asja juhuslik külg — nõnda paistab minule. Ma ei usu, et ma tühja targutaksin, vaid ma räägin silmas pidades oma kogemusi tõsiasjus.

Muidugi on pisut piinlik petta Rannuki-taolist meest, sest see tähendab umbes sama palju kui lapse petmist täisealise poolt. Ei usu, et väga palju neid leiduks, kes seda peaksid auasjaks või kangelasteoks, iseäranis kui arvesse võetakse fakt, et see lapselik inimene pidas ikkagi oma naise ülal, kes ei teinud nii-öelda mitte midagi, isegi oma last ei viitsinud ta kasvatada, vaid jättis selle köögitüdruku hooleks.

Ometi on üks kindel: Rannuki naise teguviisis pole midagi haruldast, nõnda et mul õigus oli selle üle mitte imestada, kui ma tema tegude jälile jõudsin.

Juba algusest peale otsustasin asjast Rannukile mitte rääkida, sest head poleks võinud see mingis mõttes tuua. Las ta parem usub oma naise ausust ja las ta arvab, et naine otsib lahutust ainult sellepärast, et tema, Rannuk, määris oma nime hiljutise protsessiga.

Ma ei annud ka naisele mõista, et ma tema salajasi suhteid tunnen, vaid rääkisin temaga kui läbi ja läbi korraliku abielunaisega, kelle au mees oma ülalpidamisega andeksandmatult puutunud.

Pean tunnistama, ma pole palju naisi näinud, kes iseteadvamalt oma voorustest räägivad, kui seda tegi proua Rannuk, ja ma omandasin mulje, et see inimene neid voorusi, millest ta räägib, iseendas kahtlemata usub.

See ruugejuukseline, sitkelihaline naine oli nähtavasti talitanud kindlas arvamises, et teisiti talitada oleks ülekohus iseenda ja seltskonna vastu, et teisiti talitada oleks otse loomuvastane.

Kui keegi oli patustanud, siis ainult Rannuk, sest tema oli niipalju tegemata jätnud, mida ta kui mees oma naise vastu oleks kohustatud olnud tegema. Ta oli

lilli ja liblikaid, ta oli raamatuid tähtsamaks pidanud kui naist, lõpuks oli ta tütart tähtsamaks pidanud kui ema, mis oli patt pühavaimu vastu, sest naine on mehele liha ja veri, tütar ainult idee. Aga missugune naine peaks sellega leppima, et mehele on idee enam kui liha ja veri, liiatigi kui mees kunagi kindlasti ei või teada, kas ehk see idee pole sigitatud mõne võhivõõra mehe poolt.

«Austatud proua,» ütlesin ma Rannuki naisele, «kas teie siis milgi tingimusel oma mehega ära ei lepi?»

«Oma mehega?!» viskas naine nina selga. «On Rannuk ka mõni mees? Ta on ju laps. Ma ei taha ometi igavesti lapsehoidja olla.»

«Siis ei panegi teie pearõhku selle protsessi peale?» küsisin.

«Saage ometi minust aru,» seletas naine, «olen oma paremad päevad temale ohvriks toonud, ja kui ma selle eest muud ei saanud, siis oli mul õigus loota ometi korralikkust, rüvetamata nime. Aga nüüd, mis ma nüüd olen!»

«Uskuge, proua, teie mees on täiesti süütu,» tahtsin seletada.

«Seda halvem, seda häbistavam,» lõikas naine vahele ja ma tundsin, et temas kobrutas isiklik auhaavamise sapp.

Mul jäi üle ainult veel katse naist sinnamaale painutada, et ta ehk lapse kuidagi mehele jätaks, aga selle peale sain lakoonilise vastuse:

«Mis teeb laps lapsega, otsigu ta kõigepealt iseendale hoidja.»

Seisukord oli selge, oodatav protsess ei võinud mingit uudist tuua. Seda püüdsin Rannukilegi arusaadavaks teha. Tema ei vastanud midagi, kuulas ainult minu seletusi ja tema silmade pilk oli nagu juhmiks läinud. Juba tõusis ta toolilt ja pidi välja minema, aga äkki pööras ta ukselt ümber, astus nagu erksamal meelel laua ette ja ütles:

«Tähendab: mitte mingit abinõu enam?»

«Minul mitte,» vastasin temale.

Ta naeratas kohtlaselt.

«Üks abinõu on ometi olemas,» ütles ta siis.

«See oleks?» küsisin.

«Saladus,» vastas tema ja naeratas endiselt.

Ütles ja läks, ning see oli viimane kord, kus ma teda

elusalt nägin, sest kui ma järgmisel korral temaga kokku sain, nüüd juba naise kutsel tema oma väikeses ja lihtsas korteris, kus torkasid igalt poolt silma väsimatu vaimlise töö tunnused, lamas ta puusärgis kõrvuti oma tütrega õrnas isalikus süleluses.

Nõnda leiti nad Kalarannast kivide vahelt, kuhu lained nad visanud peaaegu istukil asendisse ja nõnda olid nad ka nõutavalt valmistatud puusärki pandud, ehk küll nende seisak ei olnud hästi kokkukõlas kristliku kombe ja viisiga.

«Tundsin nagu ette, et see nõnda tuleb,» rääkis naine, «ja valvasin ööd kui päevad lapse järele, ometi . . .»

Pisarad sulatasid ta hääle ja sõnad.

«Ah see oligi su saladus, su viimane abinõu,» mõtlesin vastuse asemel Rannuki korjuse ees seistes, «ah nõnda mõtlesidki päästa endale selle ainukese, kes sind tõsiselt armastas ja õieti mõistis!»

Rannuki surm äratas vähem tähelpanu kui tema protsess ja matused oleksid möödunud peaaegu harilikkudena, kui mitte kellegi tundmatu poolt hauale poleks pandud elavatest punastest roosidest pärg, mis saabus alles siis, kui korraldati juba kalmu. Mina arvan, et kui sellest pärjast varem oleks teatud, siis oleksid Rannuki matused hoopis teistsugused saanud.

Pöialpoiss

«Ei, ei, mu herrad ja daamid!» hüüdis auväärt polguülem vaidlusekstaasis, kuna ta põrutatud pahem käsi lõdvalt värises ja näos närvilised tõmbed aeg-ajalt kordusid, mis tõendas, et kõneaine teda sügavamalt puutus. «Olen täiesti kindel, et nagu päikesepinnal laigud perioodiliselt kahanevad ja kasvavad ning sellele vastavalt ilmastik meil kord pehmemaks või karmimaks muutub, niisama ka rahvad oma vaimu ja kultuuriga üldvaimu lõõmavas loidangus tõusevad ja vajuvad, ilma et keegi kindlasti teaks või aimakski, miks, millal või kuidas? Samuti kindlana näib mulle, et majanduslik-füüsiline ja vaimlik-mõistusline arenemine seisavad ikka otsekoheses tingivuses, kuna aga inimliku kosmose hingeline osa eelmistega vastupidises vahekorras püsib. Me kõik teame roomlaste ütlust: *mens sana in corpore sano*, harva aga mõistame, kui põhjatu targalt see on öeldud. Pangem tähele: terve vaim terves kehas, mitte aga — terve hing. Roomlased kui praktiline rahvas ei tunnud hinge vastu suuremat huvi, nemad rahuldusid palja vaimuga, nagu nad ka tsivilisatsiooni rohkem rõhutasid kui kultuuri. Alles siis, kui antiikilma tsivilisatsioon hakkas murenema, kui lõi kidema ülistatud terve keha, alles siis hakkas hing oma nägematuid tiibu lehvitama paganuse surnuväljade kohal. Aga me kõik teame, millest siis igal ristteel jutlustati: liha surmamisest! Ma ei usu mitte, et kristlikud pagulased, kes vabatahtlikult loobusid igasugusest tsivilisatsioonist ja põgenesid kõrbe elama metsloomadena, oleksid talitanud ilma sisemise loogikata. Otse ümberpöördult:

nemad aimasid — kas teadlikult või ebateadlikult, jätame selle küsimuse täna lahendamata, — et seni kui mõnutseb terve keha ja käärib värske, elujõuline vaim, seni kiratseb ka vabanemist igatsev hing. Või vastupidi: keha kidevuse ja kannatamisega sünnib hing uuesti nagu veest ja vaimust. Alalised sõjad, tagakiusamised, rüüstamised, tapmised, kihvtitamised, näljad ja taudid edendasid omalt poolt hingede vabanemist keha ja vaimu vangist, mispärast nii loomulik ja arusaadav see heade ja kurjade vaimude päratu hulk keskaja tsivilisatsiooni ja vaimu jäätmaal. See teadlaste poolt üldiselt tõeks tunnistatud pilt kordub alati vähemal või suuremal määral raskete sõdade, revolutsioonide, maavärisemiste, veehädade ja laastavate taudide möllus. Niipea kui langevad hädaohtu tsivilisatsiooni võidud või inimhulga mõnutsemise võimalused, kui närtsib vana ja noor keha nagu rohi kõrvetavas põuas või sügise tulekul, kohe ilmutub silmapaistvalt tänini allasurutud, vaimu vaevatud hingeilm, sest ma ei suuda küllalt toonitada tõsiasja, et majanduslik-füüsiline elu ühes vaimu pillerkaaritamisega on leppimata sõjajalal hingekosmosega. Siin ongi punkt, kust vaadates õieti võib mõista sõnu: õndsad on vaimust vaesed, millele mina juurde lisaksin: õndsad on vaevatud. Niisama oleks loomulik otsida ühiskondlikkude küsimuste põhjalikku lahendamist vaimu ja hinge paratamatust vastuolust, mitte aga sellest, kas kellelgi mõni närune mark vähem või rohkem sissetulekut on kui tema kaasvennal. Et see viimane lahendusviis pealiskaudne ja otsitud on, peaks igaühele tõendama juba see asjaolu, et kõige majandusliku parandamise ja reformeerimise peale vaatamata ühiskondlikkude küsimuste sõlm aina rohkem sassi läheb. Kui seda vaimupimedust vaadelda, siis tulen tahes või tahtmata mõttele, et inimvaimu algupära on kehvem ja kesisem kui nii paljudel neil, kel on neli või enam jalgu. Ma ei mäleta, millal, kus või kuidas see oli, aga ma tean, et ma kord mõttele sattusin: oleks inimese vaim samuti suremata nagu ta hing, siis peaks ta välimuse poolest — muidugi astraalselt, ebafüüsiliselt mõelduna — nii umbes konna taoline olema, kui see loomake õpiks kahel tagumisel jalal käima. Niisugune inimvaimu kujutelm püsis mõni aeg ja kadus siis, et ruumi anda uuele kujutelmile. Saage minust õieti aru, mu daamid ja herrad, — see pole ainult tühipaljas

kujutelm, mis suguluses nagu mõttega, vaid ma tunnen seda kujutelmi kogu oma olevusega nagu mõnda reaalset ja tõesti olevat elavat objekti. Niisiis: inimvaimu külma verega neljajalgse kuju, mis kõnnib nagu dresseeritud puudel kahel tagumisel hanejalal, kadus mõni aeg tagasi minu tundeilmast ja sestsaadik näen teda kui mõnda kõvakoorelist putukat, umbes lepatriinu taolisena. Aga ka see pisitilluke, kirev, täpiline harjutab kahel jalal käimist, ehk küll mitmel jalal käimine palju hõlpsam ja loomulikum oleks — käib, taarub ja sibab käimisest vabanenud jalgega õhus, nagu oleks ta mõni halb akrobaat. Te naerate, mu herrad ja daamid,» ütles herra polguülem ja laskis oma hallid kilavad silmad sasis kulmude all ringi joosta, «aga uskuge, ma ei tee nalja. Üldse ei armasta ma inimese üle naljatada, sest ma armastan inimest. Kes kümneist lahinguist, kümnest tapatalgust õnnelikult eluga on pääsenud, see teab, kui hirmus armetu ja vilets, kui põhjatu armastusvajaline, armastusvääriline on inimene, olgu ta sulle võhivõõras või ka verivaenlane. Võitlustuhinas püüab ta sind tappa maksku mis maksab, veel haavatuna võib ta su elule kardetavaks saada, aga kui haavadest nõrgunud veri ta ihurammu laastanud ja kui tal on ainukeseks päästjaks veel surm, siis võib vihasemgi vaenlane sinult seda viimast armuandi jumalakeeli paluda nagu viletsam kerjus. Olen näinud vaenlase silmi, mis on truu koera silmad, olen näinud sõbra silmi, mida ei vahetaks ühegi ema silmadega, nii tõsised ja ehtsad olid nad minult viimast armuandi — surma paludes. Ja kui te lõpuks aimamisi taipama hakkate, et võib silmapilke olla, kus ei ole suuremat heategu, ei ole suuremat kangelastegu, kui on kaitsetu viimase verenatukese valamine, aah! mu daamid ja herrad, kui te seda kunagi peaksite kogu oma olemusega taipama, siis mõistaksite, kui hullumeelselt vajab inimene armastust, armastaja ise veel enam kui armastatu, kelle vastu tõstad surmariista litsutud hambail . . .»

Rääkija vaikis ja vahtis tungival ainetisel pilgul kohviku suitsusesse ning söökide ja jookide lõhnadest vintskesse õhku, ilma et ta tähele oleks pannud meid, kes me temaga ühe laua taga istusime, erootikast nõretavat muusikat või üldist jutukõma ja naeru, mis täitis kogu ruumi. Mul oli tundmus, nagu võiks ta avasilmil kõike seda siin lõbutiines kohviku õhustikus näha, millest ta

nii soraval keelel kõneles, nagu loeks ta mingit raamatut. Äkki käis nõksatus ta kehast läbi, ta pilk omandas jälle liikuvuse ja näojoontest kadus hiljutine tarretus. Nagu unest ärgates ütles ta vabandavalt, kohtlaselt:

«Mu herrad ja daamid, vististi mõtlesin ma ühte ja rääkisin teist.»

«See on loomulik nähtus inimestes, kes palju kogenud ja mõtelnud,» laususin mina.

«Aga millest ma tahtsin teile jutustada?» küsis polguülem uuesti elavamaks saades.

«Pöialpoisist,» vastasid daamid mitmest suust, iseäranis aga puutus mu kuulmeid selle noore neiu hääl, kes istus polguülema pahemal käel laua otsas. Mitte et ta kõige valjemini oleks vastanud, vaid ta vaatas oma nugissilmadega niisugusel pilgul, et ma tahes või tahtmata tema hääle teiste omast pidin eraldama.

«Ah jaa, pöialpoisist. Mõned teist on seda juba kuulnud, aga . . .»

«Mina mitte, herra polguülem,» tõttasin kinnitama.

«Palume veel kord, see on nii huvitav!» kostis daamide suust.

Aga see palve oli nähtavasti üleliigne, sest herra polguülem oleks vististi ilma selletagi varemalt jutustatud lugu korranud. Tundus, et tema kõik, mis ta tegi või mõtles, kuidagi sidus selle sündmusega, nii sügavad jäljed oli ta jätnud mehe ellu.

«Rääkisin teile, missugune kujutelm inimese vaimust elab minu tundeilmas, aga unustasin ütlemata, et see, võib olla, lähemas ühenduses seisab just jutustatava looga,» jätkas kõneleja. «Mulle endale näib küll, et inimvaimu kujutelm juba enne seda lugu minu hinges tekkis, võitlustuhinas, lahingupalavikus, aga ometi — kes teab.

Ühte usun ometi kindlasti: midagi niisugust võis minuga juhtuda ainult sellepärast, et olin kuude kaupa ühtesoodu lahinguis oma keha kuulmata määral kurnanud ning oma hingeelundeid, s. t. erkusid vastuvõtlikkuses peenendavalt arendanud. Ja mitte ainult mina, vaid kõik need, kes minuga olid, mind ümbritsesid, minuga kokku puutusid. Meie kõik olime, võiks öelda, hingelisest puhastustulest läbi käinud, sest kes ilmasõja vaheldusrikka mängu nii või teisiti kaasa tegid, need teavad, et lahingute piirkonnas ei leidunud küll ainustki nelja- ega kahejalgist, ainustki jooksjat, roo-

majat ega lendajat, kes poleks teadnud, mis tähendab, kui inimene läheb inimese vastu. Igal pool suitsevad ahervarred, radjatud metsad, tallatud või kuulide kaevatud viljapõllud, laastatud, rikutud aiad; igal pool hirmunud näod, hullumeelsed silmad, taudid, surm, mida külvavad võõrad kui ka omad.

Sellepärast jäime imestanult seisatama, kui viimaks ometi liini taha puhkusele lastuna hiljutises lahingute piirkonnas leidsime mõisa herrasmaja, mis esimesel silmitsemisel paistis tervena. Kõrvalhooned purustatud, park hävitatud, viljapuuaed pommidega trehtriväljaks muudetud, aga herrasmaja seisab puutumata, nagu oleks tema varjajaks mõni imevõim. Kas selle kena herrasmaja pärast või mõnel muul põhjusel, aga meie valisime oma puhkepaigaks siinse ümbruse.

Üldiselt võib öelda, et meil üsna ükskõik oli, kus me oma palatid võisime üles lüüa ja oma surmani väsinud liikmed välja sirutada. Alles hiljem, kui esimene väsimusrammetus võidetud, pöörasime tähelpanu orus kasvava taimestiku lopsakuse ja läbivoolava jõe rohekasselge vee peale. Siis'ep me sedagi õieti taipasime, missugune ime oli see kena herrasmaja keset lahingute hävitusjälgi.

Aga peagi unustasime kõik muu peale üheainukese, nimelt: peale selle valge kuju, mis ilmus kenast herrasmajast jalutama viljapuuaeda pommide kaevatud trehtrite keskele. Teda nähes oleks nagu kogu ümbrus oma ilme ja värvi muutnud. Kõik sai igapäevaseks ja igavaks, mis ei erguta kellegi huvi ega uudishimu, sest kõigi meeled koondusid ainsasse punkti: valgesse kujusse, mis ilmus aeg-ajalt herrasmajast. Meie naljahammas alamleitnant Schapiiro ütles: meil olevat nüüd kaks imet, üks kõnnib, teine ei kõnni, ning see, mis kõnnib, elab selles, mis ei kõnni mitte ja ometi olevat see, mis teises elab, suurem sellest, milles ta elab, mis olevat kolmas ime, tema arvates kõige imelikum ime. Seda kolmat aga ei näinud vist keegi peale naljahamba Schapiiro, teised kõik, nende seas ka mina, nägid ainult seda imet, mis lausa päisepäeval kõndis meie keskel.

Ma ei tea, kas teie õieti oskate kujutella, mis tähendab kõigest tülpinud, kõigest tüdinud inimestele niisugune või üldse ime. See tähendab elumõtte uuestileidmist, tähendab, et võite jälle rõõmu tunda, nukrust maitsta, igatseda, kuulata vee vulinat, lindude laulu,

unistada ja mõtelda võimatuid ning olematuid asju. Imet aimates, imet uskudes, imet oma silmiga nähes saab niisugusel juhusel äkki selgeks, et inimene ainult mingisuguse ime tõttu elabki ja et ei ole tõsist elu, kui puudub ime, ime aimus või ime usk.

Seda valget kõndivat imet nähes mõistsime, et meie enestegi elu polnud tänini muud olnud kui aga iga päev korduv ime, millest arusaamist takistas ainult meie tülpinud vaim. Kui palju meie seltsimehi, kes olid alles pärast meid lahingusse ilmunud, lamasid juba, suud mulda täis, silmad kustunud, ja ometi oleksid ka nemad kordki veel enne surma tahtnud näha mingisugust imet, olgugi väiksemat kui meie vaadeldav. Kas polnud see ime? Teie, võib olla, ütlete: nende varane surm oli lihtsalt juhus, saatuse meeletu, mõttetu mäng. Olgu nii, aga siis on just see juhus, see saatuse meeletu mäng ime, nagu meile ka see ime oli, et korraga leidsime veel mõtte olevat linnukese laulul, tuulekese nutul ahervarte ümber, oja vulinal kivikäärudes.

Nõnda kadusid ilusad päikselised päevad, kulusid sumedad ööd. Meid kõiki, kõrgemast ohvitserist hakates ja viimase sõduriga lõpetades, valdas mingisugune rahuldus- ja täiustunne. Ka tulevaist lahinguist rääkisime nagu hoopis teisiti kui varemalt: rääkisime neist kui tegevusest ja askeldusest, millel on küll oma raskused ja hädaohud, kuid millel ei puudu ometi teatud mõte, mille pärast maksab elu hädaohtu viia.

Seda kõik tegi see pisitilluke ime, mida kõik haiglase uudishimuga silmas pidasid ja mille viimanegi liigutus või ettevõte nagu kulutuli suust suhu jooksis. Varsti oli kõigil teada, et ime läheb julgemaks, et ime teeb meie rajoonis korrapäraseid jalutuskäike, mis ulatuvad jõekaldalegi ja esimeste mäenõlvakuteni.

Meie kõik püüdsime nähtavasti oma toimetusi ja jalaastumisi nõnda seada, et võimalikult pea selle lausa päeva ajal kõndiva imega teel vastamisi sattuda. Minu teada sai see õnn kõige enne osaks kahele leitnandile. Kui te oleksite võinud näha, missuguses rõõmuärevuses nad koju tulid, juba eemalt kätega mingisuguseid vaatajaile arusaamatuid liigutusi tehes ja midagi hüüdes, millest ükski midagi ei võinud aru saada.

Pärast muidugi selgus, mis meestega oli juhtunud: jõe ääres kõndides oli neile ammuigatsetud valge ime jalgraja käänakul põõsaste vahelt rahulikult ja vaikselt

vastu astunud ning üllatatud mehepaar pole osanud muud paremat teha, kui nagu käsu peale jalgraja veerde sõjamehelikult au andes seisma jääda, et imet lasta endast mööda minna, ilma et kummalgi õieti meelde oleks tulnud imestatava peale pilkugi heita. Mõlemad tõttasid jutustama, kui imelähedalt ta mööda oli läinud, nii lähedalt, et kui ta oma pahema käe oleks sirutanud, siis oleks ta neid ulatunud puutuma — ime oleks ulatunud neid puutuma, kui ta aga oleks tahtnud, kuid ta ei tahtnud ning sellepärast läks ta puutumata mööda.

Mehed rääkisid seda niisuguse näo ja tooniga, et mõnel muul juhusel oleks neid kas vigurlisiks naljahambuks või kohtlasiks erotomaanideks peetud, aga täna olid kõik tõsised ja üheski suunurgas või pilgus ei märganud ma ainustki muigavat liigutust või helki. Isegi Schapiiro, kes lahinguiski ei kaotanud oma meelekergust või vaimupainduvust ja kes kõige meelivapustavamalgi silmapilgul võis minult naljatades küsida: «Herra polguülem, katsuge, kas teil veel pea otsas ja jalad all, minul viis poole südant ära,» — isegi tema oli täiesti tähelepanelik ja ei leidnud või ei tihanud ainustki nalja lendu lasta.

Iseenda kohta võin öelda, et mind valdas kõike seda nähes ja kaasa elades teatud hirm või õudus. See oli seda imelikum, et ma ka kõige meeletumais võitlusis kunagi tsipakestki polnud kartnud. Kas vast mõni teine meist sedasama tundmust meeltes ei kannud, seda ei saanud ma teada, sest peagi märkasin, et valge ime suhtes oleme kõik salalikud ja ebaotsekohesed.

Murdsin pead, milles minu hirm võiks põhjeneda. Kardan ma ehk ime pärast või aiman ehk iseendal midagi õudset ees olevat? Ja ma tulin otsusele: ma kardan ime pärast. Kardan, et ehk selgub ühel ilusal päeval või imelisel õhtul, et ustud ime polegi ime, et ta on ainult lihtne kahejalgne loomake, nagu meie kõik, kes läheb jalutama minuga või mõne teise ohvitseriga, jalutab, lobiseb, teeb silmi ja edvistab, ohkab lillede lõhnast, mäeojakese vulinast ja kuuvalgest ning ütleb, et ta unistab.

Seda kõike kartsin ma, sest ma teadsin, et siis on ime läind ja imega ühes kaob ka elumõte: tülpinult, tüdinult pöördume siis lahinguväljale tagasi ja ootame uut imet, ootame, võib olla, asjata, sest enne ime tulekut aetakse

meie suu mulda täis, nagu nii paljuil meie seltsimeestel, kes surid mõttetu, arutu metalli tabatuna. Sellepärast oli minu ainuke soov — võiks ometi nõnda minna, võiks saatus nõnda juhtida, et meie oma imega tuttavaks ei saagi. Vaataksime ainult, kuidas ta mõnikord meie lähedalt mööda kõnnib ja see oleks kõik. Püüdsin selles sihis koguni oma käsualuste peale mõjuda, muidugi mitte otsekohe, mis oleks olnud ainult hukutuseks, vaid kaudselt.

Umbes sel ajal hakkas Schapiiro minu buldogiga jalutamas käima. Minule oli see algũses pisut imelik, sest tema polnud seda haruldaselt tugevat ja julget looma, kes paar korda sõna tõsises mõttes minu elu päästnud, kunagi hästi kannatanud, ammugi mitte armastanud. Seda näis ka loom instinktiivselt aimavat, sest kunagi ei seltsinud ta meie naljahambaga hästi. Ja nüüd korraga — Schapiiro ja buldog käivad kahekesi üheskoos jalutamas!

Veel tänapäevani pole ma õieti teada saanud, missuguse nükkega Schapiiro looma poolehoiu sel määral ja nii ruttu võitis, sest varemalt olid ka mõned teised sellekohaseid katseid teinud, kuid asjata: koer hoidis ainult mind taga. Äpardasid koguni minu katsed teda enne sõjaväljale minekut ära müüa, sest oli kuis oli, aga mõne aja pärast otsis loom endise peremehe üles, kellest teda muu ei võinud lahutada kui aga see õudne surm, mis talle lõpuks osaks sai.

Kuigi tunnustada, et minu kättemaks niisama hirmus oli kui süütu looma piinarikas surm, ometi ei saa ma vist kunagi etteheitetundest Schapiiro vastu lahti, sest mul on küllalt põhjust oletada, et kõik, mis tuli, tuli ainult selle kergemeelse ohvitseri süü pärast.

Lugu sündis nõnda:

Ühel ilusal päeval, kui Schapiiro koeraga jalutuskäigult tagasi tuli, ilmus ta minu juurde ja ütles:

«Herra polguülem, preili Kurella tahaks teie koera omale.»

«Preili Kurella!» vastasin mina. «Kes see on?»

«Noh, see preili.»

«Missugune see?» küsisin vastu, kuid mõistsin juba küsimise ajal kõik. «Tähendab — lõpetatud,» laususin endamisi, ilma et endale selget aru oleksin annud, mis on õieti lõpetatud. Istusin niisuguse liigutuse ja näoilmega, nagu oleks mulle minu surma tähtaeg ette teada

antud. Seda näis ka Schapiiro mõistvat, sellepärast vaikis ta kannatlikult, et mulle meelte kogumiseks aega anda.

Nagu meie pärastisest kõnelusest aimata võisin, oli Schapiiro koera just selleks endaga kaasa meelitanud, et tema kaudu kuidagi põhjust leida meie kõndiva imega jutelusse astuda. Tal pidi naiste iseäralduste tarvis kuradi terav nina olema — vabandage sõjamehelikku ütlust —, sest kuidas muidu võis ta nii õige ja õnneliku mõtte peale tulla. Ainult paar päeva tarvitses tal koeraga imet vaanida ja siis oli paras silmapilk leitud: ta ässitas koera mitte midagi aimava neiu kallale ja jooksis siis ise hirmunult ja vabandades haukuvat koera keelama ning vaigistama. Nõnda oli tutvus sõlmitud ja juba mõne päeva pärast palunud preili Kurella, et Schapiiro oma koera tuleliinile tagasi minnes temale seltsiks jätaks. Teada saades, et koer pole nooremehe, vaid minu oma, tahtnud preili tingimata minuga tuttavaks saada, et minult koera paluda.

«Mina ei taha selle preiliga tuttavaks saada,» ütlesin mina Schapiirole.

«Pean ma seda temale homme ütlema?» küsis leitnant.

«Miks just homme?» küsisin vastu.

«Homme saame kokku, sellepärast.»

«Homme?»

«Homme, kell neli peale lõunat.»

«Koera pärast.»

«Koera pärast?»

Vaikisime silmapilguks. Siis ütles Schapiiro:

«Preili tahaks teiega tuttavaks saada, herra polguülem.»

«Te ütlesite ju, et ta tahab mu koera,» vastasin karmilt.

«Mitte ainult koera, vaid ka teid.»

«Milleks? Mis see tähendab?» küsisin.

«Vaadake, herra polguülem: ma olen teie buldogist preilile neil päevil väga palju rääkinud. Koerast jutustades ei saanud kuidagi muidu, kui pidin tahes või tahtmata ka teid ennast meelde tuletama. Ja nüüd tahaks preili seda meest näha, kel on niisugune koer.»

«Tuletage seda mulle homme õigel ajal meelde, küllap siis näeme,» vastasin ja sellega oli tänasel jutuajamisel lõpp.

Muidugi oli minu käsk meeldetuletamise kohta paljas

ettekääne, sest kuidas oleksin võinud ma unustada, mis mul ees seisis. Kogu öö ei leidnud ma rahu ja järgmine päev venis piinavalt pikaks. Ja kui siis viimaks oodatud silmapilk kätte jõudis, ei suutnud ma eila räägitud sõnust kinni pidada ja läksin Schapiiroga kaasa, iseenesestki mõista ühes koeraga.

Preili Kurella ootas meid oma maja ees lehtlas, mille pooled puud purustatud ja mille taga suur trehterauk. Ta võttis meid vastu nagu vanu tuttavaid, ja kui ta selle kohta minu silmis imestust arvas lugeda võivat, ütles ta:

«Tunned koera, siis tunned ka peremeest.»

Pean ütlema, et ma sellest tänapäevani mitte midagi aru pole saanud, aga ometi oli mul tol korral tundmus, nagu oleks mulle neiu suu läbi mõni teab missugune imeilmutus avaldatud. Ilmutust ei otsinud ma räägitud sõnust, vaid silmist, mis rääkides minu peal viibisid. Ei mäleta kunagi enne või pärast niisuguseid silmi näinud olevat. Kas nad ilusad olid või ei, selle peale ei oskaks ma vastata, aga ühte tean ma: neis mustis pilkudes oli kirjeldamatu pehmus, rahu ja vaikus, mille üle virvendas sõnulseletamatu kerge vina, nagu seda näha mõnikord õitsva rukkipõllu kohal. Silmamunad olid suured, laugudega pooleldi kaetud, nii et nad omandasid mingisuguse joovastunud ilme. Pilk tundus peaaegu liikumatuna, mispärast kuidagi tundmusest lahti ei saanud, et ta ühel paigal kauemat aega viibides tuliklaasina põletama, füüsilist valu tehes puurima hakkas.

Neiu oli sõnakehv, laskis koera oma tugevad lõuad oma põlvile panna, silitas luisetvõitu käega looma paksu kuklapealist ja turja ning vahtis mulle otsa. Mul oli tundmus, nagu uuriks ta mind millegipärast ja nagu tahaks ta minult midagi küsida, mulle midagi öelda, mis peaks nii imelik ja kuulmata olema, et ammuli suul kuulatama jääks. Aga ei, ta jäi endiselt vait ja ei öelnud midagi üllatavat.

Veel midagi: kui minule ainult neid silmi, seda pead ühes pisut lokis juustega, sirge ninaga ja suuga kui verev roos oleks näidatud ja minult oleks küsitud, missugune keha peaks olema niisugusel peal, siis oleks minul tingimata kujutelm tõusnud mingisugusest vähemalt keskmisest kaunis täidlasest figuurist, milles ümarikkude vormidena tähendatud naiselikud tunnused. Aga ometi polnud tõepoolest midagi selletaolist. Preili Kurella oli kasvu poolest kahtlemata alla kesk-

mise, ja kui see ometi teistsugusena näis, siis oli selle põhjuseks tema imeline saledus, milles puuduksid nagu kõik vormid.

Nõnda otsustasin tema käte ja jalgade järele, sest kehakuju võisin lahedate suviriiete järele ainult aimata. Keha ja pea üldise ilme vahekord tundusid mulle nagu ebaloomulikuna ja see ebaloomulikkus käristas minu sisemuses midagi, mida just, seda ei osanud ma siis ega oska ka praegu öelda. Võib-olla läheb mul korda tulevikus selle üle selgusele jõuda. Aimasin, nagu peaks selles naises mingisugune pöörane vastuolu valitsema või õigem: temas peab valitsema mingisugune meeletu kirg, mis muutub oma suuruses nii arutuks, et ta paratamata hävitab selle, keda ta nii väga tahab.

Mulle näis äkki, nagu võiks ta seda, keda ta armastama hakkab, õrnushoos seni kallistada, suudelda, kui see oma hinge tema sülelustes annab, sest kes teab, võib-olla muutuvad need pisut luised käed teatud silmapilgul vedruteraseks ja verev roosisuu võib saada polüübi imemistoruks, mis ammutab armastatust viimase elumahlanatukese. Seda naist oma läheduses tundes arvasin mõistvat, mis on armastus, neid unistavaid, vaikseid, rahulikke silmi oma peal tundes arvasin mõistvat, et armastus on oma kõrgemal tipul hävitus, surm, olematusse minek.

Mul hakkas nagu õudne ja ma oleksin tahtnud midagi öelda või teha, et segada nende vaikiste pilkude ähvardavat rahu, aga ma ei leidnud selleks mingit nõu, mispärast tegin paar ebamäärast liigutust. Seisukorra piinlikkuse päästis preili Kurella ise oma küsimusega, kas me vast tema vana isa seltsis ei tahaks klaas kohvi juua, sest muud paremat ei olla neil pakkuda. Mis Schapiiro selle kutse kohta arvas, ei tea ma, aga mina ei leidnud ainustki mõistlikku ettekäänet kutse tagasilükkamiseks.

Herra Kurella oli vana, kõhn herra, hall kui meigas ja vedas oma paremat jalga järel, mida osaline halvatus tabanud. Ka parem käsi ei olnud nähtavasti täiesti teovõimeline. Millegagi üllatas mind selle vanaherra välimus, millega just, seda ei teadnud ma alguses hästi, alles pärastpoole hakkasin pikkamisi aimama: tema vana ja ettepoole vimmas keha tuletas mulle kuidagi preili Kurella silmi meelde, nagu võiks ka silmade pilk mõnikord küürakana tunduda. Mõlemal pool seesama rahu, seesama oimetuseni küündiv vaikus. Ayaldasin

imestust nende siinviibimise kohta, kuna ometi harilikult kõik lahingute piirkonnast võimalikult pea põgenevad, iseäranis mis puutub naisterahvastesse.

«Ükski ei pea võima öelda, et vana Kurella on oma isaisadelt päritud omanduse aralt või isikliku mõnu pärast maha jätnud ning pakku jooksnud,» seletas vanaherra välkuval pilgul. «Mis aga minu tütresse puutub, siis ei tahtnud tema mind üksinda siia jätta vana Timofei hoolde, tema tahtis maksku mis maksab minu saatust jagada. Ütlesin talle, et olgu, nagu tahad, ning nõnda jäi temagi. Kuhu pidingi mina minema, mis oleks mul ilmas oodata? Peale surma ei oota ma enam midagi, peale surma ei oota tänapäev nähtavasti ükski midagi, aga ometi tõttavad ja askeldavad kõik. Mina tahan rahulikult oma päevade lõppu oodata. Minu tütar — temaga on muidugi teine lugu, tema on noor, aga temal oli peigmees . . .»

«Papa!» hüüdis tütar vahele.

«Hea küll, hea küll,» vastas vanaherra alistunult, «tean, sa ei armasta, et ma neist asjust räägin. Olgu siis nõnda.»

Vanamehe silmist kustus kiretuluke, mis rääkimisega seal põlema süttinud, ja jällegi vaatas ta väsinud, poolkustunud pilgul.

Alles lahkudes, kui preili meid välja saatma tuli, küsis ta minult mu koera.

«Ega te muidugi teda ei müü?» ütles ta.

«Ei,» vastasin mina.

«Aga kinkida . . .» lausus ta areldi.

«Seda võiksin, kuid mitte enne uuesti lahingusse minekut. Aga ma arvan, see on asjata, sest niikuinii jookseb ta teie juurest ära,» seletasin.

«Minu juurest pole veel tänini ükski ära jooksnud,» vastas preili Kurella vaikse kindlusega.

«Hea küll,» laususin mina.

Seega lõppes meie tänane kõnelus ja nagu näete, pole selles mitte midagi iseäralikku. Aga ometi aimasin mina tol korral kõiges mingisugust varjatud tagamõtet, mispärast otsustasin mitte enam mõisaherrastega kokku anda. Millegipärast soovisin koguni, et tuleliinil midagi erakorralist sünniks, nii et minu polk võimalikult ruttu uuesti võiks tegevusse astuda.

Väga võimalik, et kõik oleks arenenud, nagu mina soovisin, kui mitte teatud juhus teisiti poleks otsustanud.

Nimelt puhkesid valla hirmsad vihmavalingud, millest põhjamaalane undki ei oska näha. Sadas meie juures orus, sadas nähtavasti ka ülal mägedes, sadas niisuguse jõuga, et ojakesed muutusid peagi mürisevaiks jõgedeks, mis veeretasid suuri kaljurahne alla oru poole, kiskusid mäekallakuilt põlisedki puud juurtega üles ja kihutasid nad kui jalustrabatud hiiglased ühes muda, liiva, sõmera, lehepuru ja suurte põõsastega merele saagiks. — Häda purdele, häda sillale, mis tüliks oli sellele kobrutavale laavale! Ära pühiti igasugune takistus, võimata oleks kujutella jõudu, mis oleks suutnud peatada seda möirgavat veehulka.

Meist natuke ülalpool olid kaks, kolm puuhiiglast põiki jõesängi kaljude taha sattudes veetee kinni pannud ning nende vastu tugesid allaruttavad notid, kännud, põõsad, väiksemad puud, kivid ning igasugune rämps, kuni liitus põline tamm. Voolaval veel ei jäänud muud pääseteed, kui tõusis üle vanade kallaste ja otsis omale uue tee, pühkides eest kõik, mis tõttamist takistas.

Sellele uuele teele olime meie oma palatid üles löönud ja nüüd võisime end päästa ainult kiire põgenemisega. Nii mõndagi langes veeohvriks. Kõige lähem pääsepaik oli kena herrasmaja ümbrus oma keset orgu seisva kinguga, sinna me nüüd sibasimegi. Aga vihma valas edasi ning voolava vee hulk näis aina kasvavat.

Kõige suuremas vihmavalingus ilmus meie juurde herrasmaja ainuke teener, vana väikevenelane, pikad, hallid, rippuvad vuntsid, kobav kõnnak, pilk luurav, salalik, altkulmu, tuli ja ütles, et preili laseb herrasid vihmavarju paluda. Mina ei tahtnud minna, aga kui mina poleks läinud, siis oleksid ka teised minemata jäänud ja sellepärast ei teadnud ma, mis heaks nõuks teha. Viimaks astus vana polguarst minu juurde ja ütles:

«Herra polguülem, mis te tühja kõhelete, oleksime pidanud juba ammu ilma kutsumatagi minema, küllap jõuame teinekordki liguneda.»

See otsustas, ja meid kolis hea summake varju alla, muidugi mitte kõik, sest tahes või tahtmata pidi suurem hulk ruumipuudusel palatitega leppima. Et sadu ka õhtul edasi kestis, siis oli loomulik, et ööseks herrasmajja pidime jääma. Minule üksi anti ühes koeraga

väike eraldatud toake, mis seisis nähtavasti vastu neid ruume, kus herrased asusid.

Toas akna all oli väike laud, laual küünal, tindiklaas ja sulepea. Selle ukse kõrval, mis neisse ruumidesse viis, kus asusid mu seltsimehed, seisis vedrumadratsiga raudvoodi, nähtavasti täna siia asetatud. Otse voodi vastas teises seinas uks, mis viis herraste oma tarvitada olevaisse ruumesse. See kõik oli nii harilik ja loomulik, et mina päris rahuliku meeleolu võitsin ja mõnusat eeltundmust maitsesin, mõeldes, et kord ometi kaua aja tagant võib päris inimese kombel magada.

Aga kahjuks mõnutsesin liig vara, sest voodisse heites oli mul uni täiesti läinud ja hea meelega oleksin magamise asemel ennem toa seltsimehi täis kutsunud, nendega lobisenud, kaarte mänginud või ükskõik mis teinud, et aga mitte asemele heita, kus uni silmad võib sulgeda.

Kui ma aga seda ometi ei teinud, siis olid sel oma põhjused, võib-olla küll naeruväärsed, kuid ometi olid. Nimelt: herrasmajja asudes, kus selgus, et preili käsul minule kui polguülemale eraldi tuba määratud, oli Schapiiro esimene, kes mingisuguse kahemõttelise nalja lendu laskis minu, minu koera ja preili Kurella kohta. Omale määratud tuppa asudes tundsin sellepärast, et kui mina üksi oma buldogiga siin ööd ei malda mööda saata, siis Schapiiro naljad ja teiste naer aina hoogu saavad. Nii rumal kui ka oli säärast põhjust arvesse võtta, ometi tegin seda ja jäin iseenda tahtmise ja mingisuguse tumeda eeltundmuse peale vaatamata oma koeraga üksinda.

Rahurikkuva eeltundmuse tekkimiseks olid aga oma iseäralised põhjused, mis seisid ühenduses vana Timofei ülalpidamisega, kes veel minu toasoleku ajal üht või teist asja siia tuli tooma või korraldama. Nagu mulle näis, oli tema talitamine ainult ettekääne, kuna tema paarikordse ilmumise põhjuseks mõni muu salajane põhjus pidi olema. Minekul kõheles ta, pidas nähtavasti millegi üle aru, võttis nagu hoogu rääkimiseks ja vaikis ometi. Lõpuks ei saanud ma muidu, kui pöörasin tema poole küsimusega:

«Noh, mis on, vanamees? On sul ehk midagi ütlemist?»

«Tahtsin küsida, kas herra on õigeusklik?» ütles Timofei.

«Miks sa seda küsid?» pärisin mina.

«Herrad annavad andeks, niisama,» vastas vanamees põiklevalt.

«Olen õigeusklik, Timofei,» ütlesin mina vanamehe rahustuseks.

«Mina ka,» vastas teener. «Mõtlesin, kas ehk pühapilti ei . . .»

Ta jättis lause pooleli.

«Saatis preili seda küsima?»

«Ei, preili mitte,» vastas vanamees tõrjuvalt pead raputades.

«Siis herra ise?» pärisin edasi.

«Ei, tema ka mitte,» vastas vanamees niisamuti kindlalt.

«Aga kes siis? Rohkem inimesi ei ela ju siin.»

Vanamees pöördus oma pikki halle vuntse näppides nõutult kõrvale.

«Andke andeks, herra, mina,» lausus vanamees viimaks.

«Ah sina, Timofei,» imestasin.

«Mina,» vastas vanamees. «Mina olen ainuke õigeusklik siin majas.»

Vaikisime natukeseks. Siis küsis teener:

«Kas siis tuua või? Kuidas herrad käsivad?»

«Muidugi, tooge aga, Timofei,» vastasin mina, sest ma ei tahtnud vanameest ei-ütlemisega haavata. Pealegi laususin endamisi: «Mõni teab, milleks see hea võib olla.» Üldiselt panin tähele, et ma sõja kestes imelikult ebausklikuks olen läinud ja selle ebausuga võiks ehk ka seda pühapildi lugugi seletada.

Vanamees läks ja tuli peagi lihtsa pildikesega tagasi, mille ta ennevarutud paika üles seadis. Kui töö toimes, tõmbas ta nagu kergendatult hinge tagasi ja rääkis juba julgemalt:

«Herra, andke andeks vanamehele, aga mulle näib, et teie olete hea inimene, sellepärast. See siin on kuri maja, ta ei armasta häid inimesi, häid inimesi varitseb siin hukatus. Preili peigmees oli hea inimene, aga näe, otsa sai: hommikul leiti teine — kõri läbi lõigatud ja pahema käe veresoon avatud. Kuid verd, verd ei olnud peaaegu olemaski, keegi ei teadnud, kuhu veri oli saanud; aga noormees oli suur, priske ja tugev, temal pidi palju verd olema. Ta oli teie suurune, herra, ja veel tublim, näost punasem. Preili ei tulnud nädalapäevad

oma toast välja ja ei võtnud einenatukestki vastu, lamas ja vahtis pärani silmil lakke, aga kui ma teda pärast seda esimest korda nägin, oli ta endiselt vaikne ja rahulik, punagi oli teisel palges, naeratuski kõndis teisel suu ümber, nagu polekski tal peigmees surnud. Niisugune oli see preili siis.»

«Kas mõrtsukat ei leitud?» küsisin mina.

«Siin majas ei leita ühtegi mõrtsukat üles, tänini pole ühtegi leitud,» vastas vanamees lootuseta ja tahtis minna.

«On siis siin veel teisi mõrtsukatöid olnud?» pärisin mina huvitatult.

«On ka teisi olnud, herra, on ka teisi. See on kuri maja, herra, uskuge mind vanainimest, siin ei armastata häid inimesi.»

Küll püüdsin ma vanameest uutele paljastustele meelitada selle maja ajaloo kohta, aga kõik tema jutustused piirdusid ainult kinnitamisega, et see on kuri maja, kus varitseb häid inimesi hukatus.

Koeraga üksi jäädes tundsin kananahka ihul ja teadmine, et mina veel kunagi elus sõna tõsises mõttes polnud maitsnud, mis on kartus või hirm, tegi mu praeguse hingelise ja vaimlise seisukorra peaaegu naljakaks. Sellepärast patsutasin lähenevale koerale turja peale ja küsisin temalt:

«Noh, Poiss, sina tunned mind juba mõni aasta, olen ma hea või halb inimene? Sest pane tähele: headus tähendab hukatust, kurjus päästmist, nõnda on lood siin ilmas.»

Ja siis astusin ukse juurde, kust vanamees välja oli läinud, ja katsusin, kas see ikka tõesti lukus, nagu ma seda võtme keeramise järele olin otsustanud: uks oli lukus, mu kuulmed polnud mind petnud. Vaatasin lukuauku — võti oli sees. Tähendab — teiselt poolt oli võimalik ust lukust lahti keerata.

«Poiss,» pöördusin uuesti naljatades koera poole, sest minu ettevaatus ja peaaegu närviline tähelpanelikkus ajas mu tahes või tahtmata muigama, «täna pead valvel olema, kui arvad, et olen hea inimene; pead sa mind aga kurjaks, siis lõõska kui kott.»

Nüüd võtsin oma nagaani ja vaatasin, et see korras oleks ning laetud. Ja ehk küll paar päeva tagasi ise oma käega mõõga teravaks tegin kui habemenoa, ometi tõmbasin ta tupest ja katsusin sõrmega ta tera. Kõik

oli kõige paremas korras, ainult veel kell üles keerata. Tegin ka seda ja istusin laua äärde, et mingisuguseid ametlikke pabereid läbi vaadata. Aga ma pean ütlema: kunagi ei enne ega pärast pole mu mõtted nii laiali olnud kui sel õhtul. Oli täiesti asjata vaev tähelpanu katsuda keskendada ühisesse punkti. Peaajus valgus kõik laiali, muutus mingisuguseks laavamassiks, mis laiali voolates hävitas vähemagi teele sattuva asjalikkuse, muutes kõike illusiooniks ja hallutsinatsiooniks. Kõige meeletumad ja pöörasemad oletused võtsid aina pinda. Ebausu köidikuisse mässitud õigeuskliku vanamehe tühisemadki sõnad, veel enam aga tema totrad kõrvalepõiked ja aimatalasked kihutasid mu ühest võimatuse kuristikust teise. Sõnulseletamatuil põhjusil oli mul tundmus, nagu peaks preili Kurella oma peigmehe surmas mingisugusel õudsel viisil süüdi olema, nagu peaks just tema oma vaikiste, rahulikkude ja sametiste pilkudega selle maja kurjuse peatingimuseks olema. Tulin isegi mõttele, et preili palves minu koera omale saada mingisugune müstiline saladus peitub, mis on kuidagi ühenduses minu isikuga, sest mulle näis, et ei või buldogiga midagi sündida, mis ka mind lähemalt ei puutuks arusaadavail põhjusil.

Kui kaua just minu mõtete ja tundmuste tuisk kestis, seda ei tea ma, aga see pidi õige tükike aega vältama, sest ukse taga jäid minu seltsimehed vakka ja varsti peale seda hakkas kostma rahuline norskamine: vee ja vihmaga võideldes olid kõik tublisti väsinud.

Ka mina tõusin laua äärest ja läksin heitsin asemele, riides nagu ma olin, aga enne tõstsin laua ühes küünla, paberite, revolvri ja mõõgaga tasahilju sängi peatsisse. Mina ei heitnud sugugi selleks asemele, et seltsimeeste eeskujul magama uinuda, otse selle vastu tahtsin ma lamades ainult ära oodata, millal see õige peale hakkab. Kui ma endalt küsisin, mida ma siis ootan, siis ei osanud ma selle peale vastata, aga ühte tundsin selgesti: täna öösel peab midagi sündima.

Niisiis: lamasin asemel, sõjariistad käepärast võitlusvalmis, nagu ootaksin mõnda kurikavalat vaenlast. Koer pikutas voodi ees põrandal. Ka temasse oli nähtavasti minu ärevus hakanud, sest aeg-ajalt tõstis ta pea üles ja kuulatas, ning tema liikuvad ninasõõrmed tunnistasid, et loom oma haistmetega õhupuhtust proovis. Koera kuulatamine sundis ka mind kõrvu kikki ajama,

aga kuidas ma ka oma tähelpanu ei pingutanud, ometi ei tabanud minu kuulmed midagi iseäralikku või kahtlast. Nõnda kestis mõni aeg. Vististi oli väsimus ka minust üürikeseks võitu saanud, sest ma ei pannud sugugi tähele, millal koer voodi eest üles tõusis, ma virgusin alles siis, kui ta mööda põrandat tasahilju ja ettevaatlikult astudes ometi ei võinud takistada oma jämedaid, nüridaid küüsi kripa-krõpa tegemast.

Jälgisin pilguga koera liikumist. Ta läks herraste ruumide poole viiva ukse juurde, pani nina vastu uksepragu ja nuusutas tähelpanelikult, ning tema tegumood laskis aimata, et ta midagi iseäralikku on tabanud: taganes uksest paar sammu eemale, vahtis aineti uksepraole, nagu oleks sealt midagi tulemas, laskis pea kuulates kord ühele, siis teisele küljele viltu vajuda, lähenes siis uuesti uksepraole, et nuusutada, ja näis mingisugusele kindlale otsusele jõudvat, sest ta istus ukse ette maha ja jäi ootama.

Ootamiseks muutusin ka mina, ja kui koer uusi ärevusmärke hakkas avaldama, tõusin voodist ja astusin tasahilju ukse juurde, et kõrva praole panna ja ühes koeraga kuulatada. Esteks ei tabanud mu kõrv mitte midagi, aga siis oli äkki, nagu kõlaks tumedalt, tumedalt mingisugune avar ja kõrge ning tühi võlvialune — midagi tühja kiriku taolist. Sel tumedal kõlal pidi loomulikult oma põhjus olema, kuid seda põhjust ei tabanud minu kuulmed mitte, nad küündisid ainult põhjuse tagajärgede kinnipüüdmiseks.

Jäin ühes koeraga ukse lähedale ootama, ja kui see natukese aja pärast nina jälle uksepraole pistis, liikusid tal turja peal karvad, nagu tahaksid nad püsti tõusta, ja minu juurest nagu abi, varju otsides niuksus ta kord vaikselt, et siis uuesti kikkis kõrvul ukse poole vahtida.

Surusin uuesti kõrva uksepraole ja kuulatasin: kostis, nagu keerataks kusagil kaugel, kaugel õudselt kõlava võlvi all mingisugune roostetanud lukk kriiksuva võtmega lahti, avatakse uks, mille hinged karjuvad, ja sulutakse uuesti, ning siis kostavad nagu kellegi vaiksed, tätsavad vanaldased sammud.

Alguses kostis see nii tasa, et minu kõrv seda ennem aimas kui kuulis. Mul käis isegi mõte peast läbi, et see võiks ehk olla ainult mingisugune illusioon või hallutsinatsioon kuulmete, tähelpaneku ja närvide liig suure pingutamise ning mõni teab miks või kuidas tekkinud

eelarvamiste ja oletuste tõttu. Aga ainus pilk koera poole tõendas mulle, et kui valitsevad illusioon ja hallutsinatsioon, siis mitte üksnes minu meeltes, vaid ka tema omis, sest ka tema pidi nähtavasti midagi kuulma, kahju ainult, et ta inimlikul keelel mulle avaldada ei saa või ei oska, mis ta nimelt kuuleb ja missugused oletused tema sellest teeb.

Tulid meelde lapsepõlves loetud muinasjutud, milles mõni kuningapoeg või vaenelaps lindude ja loomade keeli mõistsid ning kes oskasid tuule ja päikesegagi mõtteid vahetada. Kui hea meelega oleksin minagi praegu tahtnud olla niisugune muinasjutuline kuningapoeg või vaenelaps!

Aga ei — mina olin ainult tühipaljas polguülem, ja mina ei mõistnud ühegi looma ega linnu keelt, oma koera keeltki mitte, ja kunagi pole ma tunnud oma sõjaväelist aukraadi nii tühise ja peaaegu naeruväärsena kui sel silmapilgul. Olin ajuti tähele pannud, et ma inimestegi keelt halvasti, käsikaudu kobades taipan, sest kuidas muidu oleks võinud mul nii mõnigi kord tekkida kahetsemisväärilisi arusaamatusi inimestega läbi käies. Võimalik, et isegi jutustatava öö sündmused mingisuguse arusaamatuse viljana nõnda just kujunesid, nagu nad kujunesid.

Ometi — koera ülalpidamine viis mu tahes või tahtmata teisele otsusele: minu tänane arusaamatus või eelarvamised ei võinud ometi tema ärevuse põhjuseks olla, sest see oleks kõigele vastu rääkinud, mis ma inimeste ja loomade vahekorrast või vastastikusest mõjust kunagi lugenud või kuulnud. Oleks minu kaaslaseks olnud mõni teine inimene, siis oleks muidugi väga tõenäoline olnud, et minu ärevus ja erutus hakkas ka tema elundite koest kinni.

Koer pidi minu seisukorrast hoolimata — ütleksin: kas või minu hingelise seisukorra kiuste — tõepoolest midagi kuulma, ja tema nina pidi tõepoolest midagi asjalikku tundma, sest muidu poleks ta korduva huviga uksele lähenenud, et seal hoolikalt haista ja kikkis kõrvul kuulatada, mille tagajärjel ta ikka suuremaid erutusmärke hakkas avaldama. Panin tähele, et süütu uudishimu asemel hakkab temas viha maad võtma: turikarvad tõusid tal nuusutades seaharjastena püsti.

Uuesti surusin oma kõrva uksepraole. Nüüd leidsid mu esialgsed, peaaegu ainult aimatavad kuulmelised

tähelpanekud juba selge ja kindla tõenduse, mispärast kauemaks kuulatama jäin: tõepoolest käis keegi lohiseval sammul, nagu oleksid käija jalad poolhalvatud või jõuetud, käis mingisuguses kirikutaolises tühjas ruumis, mis vähemagi kola juures kümnekordselt vastu kõlas. Sammud ja nende vastukaja oleksid nagu lähenenud ja iga natukese aja pärast peatasid nad ning siis kostis selgesti, kuidas võti lukuauku pandi, seal ringi keerati, hingedel kriiksuv raske uks avati ja uuesti suluti. Peale seda kostsid jällegi vaiksed, vastukajas nähtavasti mitmekordselt suurendatud lähenevad sammud. Keegi pidi tulema, keegi pidi siiapoole tulema, see oli kahtlemata, sest seda tunnistasid minu kuulmed kui ka koera kikkis kõrvad ning hoolikalt haisutõmbavad ninasõõrmed.

Kui ma kunagi tõsiselt olen kahetsenud, et kultuurinimese meeled ikka enam ja enam oma teravusest kaotavad, siis tegin seda just tol korral. Hea meelega oleksin oma pisut kühmaka riistapuu koera tõmbi ja inetu läsu vastu ümber vahetanud, sest siis oleksin juba ette võinud ligilähedalt aimata, mis laadi hingeline see lähenev külaline võiks olla, olen ma enne teda kunagi näinud, teda ennast, tema asju või tema jälgigi nuusutanud või on ta mulle võhivõõras, kelle omadusist puudub mul vähemgi kujutelm.

Veel kord kõrva uksele lähendades polnud mul enam vähematki kahtlust, et meile läheneb keegi vaiksel, argsel, hiilival sammul.

Läksin ja istusin aseme äärele, kus lauale pandud sõjariistad oleksid tarbe korral käepärast. Koer tuli niuksuvalt urisedes minu juurde, kuid läks siis tagasi keset põrandat ja jäi seal aineti ukse poole vahtima, turi kui seaharjas püsti. Veel kord lähenes ta uksele, kuid taganes kohe siis minu juurde ja ninast kostis tal nüüd juba päris urin.

Ootasime.

Pingutasin oma kuulmeid, kas ma vast sinnamaale, s. t. voodi ette midagi tähele ei pane, aga ei, midagi polnud märgata, ja kui mitte koer nõnda poleks minu ees seisnud, nagu ta tõepoolest seisis, siis oleksin võinud arvata, et terve lugu on ometi ainult kujutelmis.

Võtsin laualt revolvri, päästsin ta pidemest, et võimalik oleks tarbe korral kohe lasta, ja hiilisin kikivarvul ukse juurde, sest uudishimu ei lasknud rahulikult sündmuste käiku ära oodata. Aga vaevalt jõudsin oma

kõrva ukseprаole suruda, kui nagu mürkmao pistest eemale põrkasin: sammud kostsid otse teisel pool ust — tasased, hiilivad sammud.

Minu kuulmist näis ka see asjaolu kinnitavat, et koer, kes ühes minuga oli julenud uksele läheneda, mitte enam ainult püstiturjal urisema ei hakanud, vaid hambad paljaks ajas ning kurjal, põleval pilgul vahtis, nagu seisaks ta tõepoolest oma verivaenlase ees, kellega tuleb võidelda elu ja surma peale. Nagu te varsti näete, teadis koer tol korral lähenevast hingelisest palju rohkem kui mina.

Esteks nimetasin loomade keelt ja ütlesin, et ma tol korral väga kahetsesin, miks ma koeraga ei võinud mõtteid vahetada. Aga ometi on meil ka tänapäev loomade keelest pisut aimu. Me kõik teame, et koera hääl ja tegumood pole ühesugune, kui ta oma läheduses näeb või tunneb võõrast inimest, hunti, rebast, oravat, jänest, põtra, ussi, siili või mõnda lindu. Ei, igakord on tal ise liigutused, ise nägu, ise hääl, ise talitusviis. Isegi va vares häälitseb kulli peale teisiti kui rebase või kassi peale, seda teab igaüks, kes vähegi temaga kokku puutunud.

Sellekohaseid tähelpanekuid arvesse võttes jõudsin täna otsusele, et koer ootab ja aimab midagi niisugust, millega ta varemalt kunagi kokku pole puutunud, vähemalt minu juuresolekul mitte, ja mille kohta ta õieti ei tea, kuidas oodatavat vastu võtta. Esimene kord kogu meie koosviibimise ajal panin tähele, et minu koer on nõutu, et ta kardab, et talle kipuvad otse hirmuvärinad peale. Kui pärastist sündmuse käiku arvesse võtta, siis pole kahtlust, et koera nina oli juba aegsasti ette·seisukorra õieti hinnanud, et ta oli õieti aimanud, mis meil täna ees seisab.

Koera hirm kippus ka minusse hakkama, sest sel silmapilgul usaldasin tema meeli rohkem kui omi. Üldse olin harjunud kriitilistel silmapilkudel buldogi meeli rohkem usaldama kui ükskõik missuguse inimese mõistust, mis raskemail silmapilgel nii sagedasti omaniku äraandvalt maha jätab.

Paari kassihüppega olin uksest eemal — voodi ees oma paigal, kus tarvilisel korral ka mõõk käepärast oleks. Minu eeskujul talitas ka koer, kes tuli otse minu jalge ette, kus ta seisma jäi, kogu keha tugevad lihaksed täis erutus- või hirmuvärinat. Imelikul viisil sain

mina oma vaimu tasakaalu uuesti tagasi, kui tundsin, et minu tugev ja julge loom, keda tänini miski polnud suutnud heidutadagi ja kes tugevale mehele äkki peale karates selle järsu hüppega pikali võis rapsata, külgepidi end vastu mind surus, nagu otsiks ta oma võdisevale kehale tuge.

«Poiss,» sosistasin koera rahustuseks, «minu elu hädaohtlikuil silmapilgel oled oma seltsimehelikku kohust ennastsalgavalt minu vastu täitnud, täna on minu kohus sinu kaitseks sedasama teha, kui seisukord nõuab.»

Rääkides panin äkki tähele, nagu oleks mu hingus külm, jäätanud, tarretanud. Vististi iseenda elustamiseks patsutasin pahema käega loomusunniliselt oma ustavat looma, kelle vastu ma praegu enneolematut õrnust tundsin, nagu oleks ta mõni inimolevus, kellega külg külje ääres võideldud. Tuli meelde, et ma liinile tagasi minnes ta preili Kurellale olin lubanud jätta, ning ma kahetsesin kõigest südamest, et ohvitseril kohus on oma antud sõna pidada.

Minu mõtted katkestas kellegi käsi, mis ettevaatlikult võtit herrasteruumide poole viiva ukse lukus ringi hakkas keerama, muidugi mõista selleks, et lukku avada.

Oodatud silmapilk oli käes. Vaatasin veel kord revolvrit ja surusin sõrmed kõvemini tema pära ümber, nagu võiksin ta muidu maha pillata, lasksin pilgu üle mõõga lennata, mõõtsin uurivalt küünla pikkust, kas see vast kõige kriitilisemal silmapilgul ei kustu, ja leides, et kõik oli soovitud korras, otsustasin külmas rahus kõigele vastu astuda, mis ka ei sünniks.

Võti oli lukuaugus oma ringid teinud, ja nüüd pidi uks avanema. Ja avaneski, ning sisse astus väike hall vanamees, kes teritas habemenuga, mis näis pikemana kui ta ise. Nuga välkus ja läikis liikudes, ning hääl, mis teritamisprotseduurist sündis — teate, see harilik siuhsiuh — seisis oma valjuse poolest teritaja suurusega teravas vastuolus: noa kõhinast oleks pidanud järeldama, et on tegemist mõne hiiglasega. Korraga oli mul selge, et ukseprаol kuulatades polnud ma mitte kuulnud tulija jalgade astumist, vaid habemenoa teritamist. Noa kõhin see oligi, mis mingisuguses suures, tühjas ruumis vastu kõlas ja aime andis hiilivaist, lohisevaist sammest.

Vanamees oli tuppa astudes täiesti rahulik ja ei teinud meist nagu väljagi. Jäin ootama, kas ta ehk ka sellest toast läbi ei lähe, nagu ta minu kuulmist mööda

teistest tubadest läbi oli tulnud, aga ei, ta näis oma reisi eesmärgil olevat, ta näis midagi kavatsevat.

Te ehk tahaksite minult teada, missugune ja kui suur mu külaline ligilähedaltki oli? Vastus selle peale on vast kõige raskem minu jutustusest. Ehk ma küll alguses päris rahulik olin, pisut koguni nagu naljatuju tundsin tõusvat, ei pannud ma oma kutsumata võõrast kuigi täpipealselt tähele, peaasjalikult sellepärast, nagu pärast aimasin, et kogu mu tähelpanu oli koondatud ainukesse punkti: läikivasse ja kõhisevasse habemenoasse.

See haljas terariist oli nagu mõni nõiapeegel, mis püüdis kõik minu pilgud. Mind valdas mingisugune sõnulseletamatu õudne aimus, et kui seda nuga kauemat aega nõnda minu silme ees välgutatakse ja kõhistatakse, siis ma peagi igasuguse võime kaotan tähelpanemiseks, nii et minu ümber või minu endagagi võivad sündida kuulmatud asjad, ilma et mina ise teaksin, mis või kuidas.

See kuri aimus ütles mulle, et vanamees pole lihtne vanamees ja et pole kuigi tähtis mõõta tema paistvat suurust või tema nähtavat välimust, vaid peab kogu oma jõu koondama tema sisemise jõu vastu võitlemiseks, mille suuruse kohta välimine, kehaline ilme pole vast kuigi õige mõõdupuu.

Kui silmad kinni pigistan, et nähtud kuju paremini oma vaimus elustada, siis arvan nägevat midagi selletaolist, nagu kujutatakse väikseid mäevaime, jõulumehi või mis ehk kõige tabavam: nagu on tehtud kummist taadikesed lastele mängukanniks, terava nibuga müts peas ja auk selja taga vileks või vihistajaks, kui nukku järsku pigistada. Tahaksin peaaegu öelda, et habemenuga, mida ta teritas, just niisuguse kummist taadikese vaikist häälitsemist jäljendas.

Et aga minu ees mingisugune süütu laste mängukann ei liikunud ega tegutsenud, sellest pidin peagi tahes või tahtmata aru saama, iseäranis kui oma koera tähele panin. Buldog oli kurjusest otse meeletu ja teda valdas nii pöörane ärritus, et ta haukumise asemel ainult läbi hammaste korisevalt urises, nagu püüaks teda keegi käsitsi kägistada! Tema pilkude sihti tabada püüdes arvasin mõistvat, et ka tema ripub oma silmiga kõhiseval ja läikival habemenoal. Hirmunult surus ta end vastu minu pahemat jalga ja ajas oma räsus hambad ilgelt irvi.

Vanamees näis silmapilguks aru pidavat, siis seadis ta sammud otseteed minu poole ja endiselt kostis habemenoalt siuh-siuh, siuh-siuh. Arvasin paraja momendi olevat tegevusse astuda ja kindlal, rahulikul häälel ütlesin ma:

«Seisa!»

Aga tulijasse ei avaldanud see vähematki mõju, nagu poleks ma midagi ütelnudki, ainult vast pisut muutus ta samm aeglasemaks ja lühemaks. Ja veel midagi: äkki näis mulle, nagu oleks ta hea nõksaku pikemaks ja paksemaks paisunud ja nagu poleks ta enam kaugeltki kummist taadike laste mängukanniks, millel selja taga vilistav ja vihisev auk. Pärastise sündmuskäigu järele otsustades peaks küll arvama, et siin oli ainult silmapettega tegemist.

Kuid üks, milles end veel tänapäev eksimatuks pean, sest et nähtus mitmeti kordus, oli see, et läheneja kõõrdi pilgu, nii ainult teist silmanurka pidi, minu pahema käe randmele ja siis vilksti kaelale heitis, nagu tahaks ta mõõta, kui kõrgel need minu kehaliikmed on, või järele vaadata, on nad paljad või millegagi kaetud. Peale seda teritas ta jälle habemenuga edasi, nagu ei huvitaks teda kogu ilmas miski muu kui aga ainuüksi see tegevus.

Neid pilkusid oli nähtavasti ka koer tähele pannud, sest ta taganes minu selja taha, pistes lömitavad tagujalad ühes oma tömpsabalise laia laudjaga voodi alla, nagu peaks ta varsti kogu kehaga sinna pakku pugema.

Sel momendil välgatas mu peaajus mälestus preili Kurella peigmehe surmast, nagu seda vana Timofei mõni tund tagasi mulle jutustanud: pahema käe sooned ja kõri läbi lõigatud, aga verd pole kusagil mitte põrmugi. Ning kui vanamehe pilk teist korda minu eeltähendatud kehaliikmeid luurava himurusega riivas, tõstsin loomusunnilise liigutusega oma rippuva, hiljuti koera patsutava pahema käe kõrgemale, ilma et isegi oleksin teadnud, kuhu ta panna. Hea meelega oleksin kogu kehaga pikemaks sirgunud, kõrgemale tõusnud, et vanamehe ilgest pilgust eemalduda oma elundite tähtsama osaga.

Minu pahema käe kõrgemale tõstmine ja koera taganemine pooleldi voodi alla — need olid kaks liigutust, millest mina selge järelduse tegin, et meie kahekesi kardame, esimest korda kahekesi koos olles kardame,

ning ma mõistsin, et igast kartusest võib juba järgmisel silmapilgul hirm saada, mis võib kaasa tuua pöörased teod. Samal momendil mõistsin ka, et meie seisukorra võib päästa ainult tegevus, sest see võiks vapustatud elundeile loomuliku olukorra tagasi anda.

Kõige lihtsam oleks muidugi olnud ukse poole taganeda, mille taga norskasid mu seltsimehed, ja võimalik, et buldog just selle manöövri peale mõtleski, kui ta aseme alla taganes. Aga kas meelega või ettevaatamatuse tõttu, seda ei tea ma tõesti mitte, ometi olin mina ise oma taganemistee kui mitte just sulgenud, siis ometi väga raskeks või peaaegu läbipääsmatuks teinud. Nagu mäletate, tõstsin esteks laua voodi ette, ots vastu voodit, nii et voodi ja laua servajooned kolmnurga moodustasid, mille seespool seisin mina, revolver käes. Voodi peatsi sammas puutus peaaegu seltsimeeste toa uksepiita, ja voodi peatsi sammaste ja laua välimiste jalgade joont võis peaaegu sirgeks pidada. Tähendab: uksele oleksin võinud läheneda, esiteks, kas vanamehe poolt laua otsast ringi, mida ma arusaadavail põhjusil mitte ei teinud, teiseks — laua või voodi alt läbi pugedes, s. t. koera eeskuju jäljendades, mis minule niisamuti vastuvõtmatu, või kolmandaks — ma oleksin võinud revolvri pahemasse kätte võtta ja parema käega katsuda lauda voodist nii palju eemale nihutada, et ma kahe vahelt läbi oleksin pääsenud taganema.

See viimane võimalus oli kõige loomulikum, aga ometi ei söandanud ma ka temaga katset teha, sest esiteks ei usaldanud ma oma pahemat kätt kui revolvri hoidjat ja teiseks kartsin ma, mu parem käsi toimetaks praegusel meeleolul nii räpakalt, et, võib olla, küünal ümber kukub ja ära kustub. Ainult mõte selle võimaluse peale pani minus kõik hanguma. Nõnda siis jäi ainus pääsetee — võitlusse astuda kõigi käesolevate abinõudega.

Te ehk küsite: miks ma ei karjunud, et seltsimehi teisel pool ust äratada? Ma ei tea miks, aga see mõte ei tulnud mul tol korral üldse mitte pähe. Kõik muu, mitte see. Ja veel! Minu rääkimisest ei pea teie mitte järeldama, nagu oleks minul kõigiks jutustatud arutusiks mõni teab kui palju aega olnud. Otse selle vastu: kogu järelkaalumine oli momendi töö. Mõni teine poleks sellega ehk toime saanud, aga mina olin lahinguis silmapilkliste seisukorra hindamistega ja uue tegevussihi

otsustamistega harjunud, nii et mul tarvitses ainult silm lasta üle käia, kui juba kõik selge oli, mis teha.

Niisiis, asi oli kindel, ma astusin tegevusse: tõstsin kindlal käel revolvri, sihtisin ja lasksin haamri langeda. Kõlas pauk, ja kui ma läbi suitsu püüdsin otsusele jõuda, missugused tagajärjed laskmisega saavutatud, puutus mu kuulmeid endine siuh-siuh, siuh-siuh väärамatus rahus, ning juba järgmisel silmapilgul välkus suitsu seest haljas habemenuga, liiatigi veel nii kõrgelt, et arvama pidi — nuga teritab suuruse poolest päris kena mehike.

Pean ütlema: see oli esimene tugev hoop minu erkude pihta, sest kuidagi ei võinud ma tõenäoliseks pidada, et ma nii lähedase maa pealt mööda võisin lasta, kuna ma ju harilikult viieteistkümne-kahekümne sammu peale ärtuässa eksimata tabasin.

Ilma pikema arupidamiseta lasksin teise paugu, ja kui suitsu sees ikka veel arvasin välkumas halja terase, veel ühe ning veel ühe.

Ma lasksin revolvri tühjaks, haarasin siis laualt mõõga ning raiusin sellega, aga see kõlises jõuetult mingisugusel valjul, nagu libedal metallil. Ning ikka lähemale tätsas vanamees, nagu poleks tal vähematki takistust ees.

Koer oli nähtavasti sootuks voodi alla pugenud ja vingus seal, nagu paluks ta minult armu. Viimast jõudu kokku võttes haarasin kahe käega mõõgapärast kinni ja virutasin vanamehele otse lagipähe, kuna ta juba otse minu ees oma nuga läigitas. Nähes, et ka minu viimane jõupingutus luhta on läinud, kaotasin tasakaalu ja langesin voodi ette, nii pikk kui olin. Kuulsin, kuidas mõõk mul käest pudenes ja klirinal põrandale kukkus ühes minuga.

Viibisin imelikus seisukorras: olin võimetu oma liikmeid tarvitama, aga ometi kuulsin, kuidas koer vingus. Arvasin ka seda kuulvat, et teisel pool ust seltsimehed liikuma olid hakanud, imestasin ainult, miks nad sisse ei tule olnud müra peale. Alles hiljem selgus nende teguviisi põhjus, kuna mina seda praegu kuidagi aimata ei võinud.

Nõnda lamasin üksi abituna põrandal ja ootasin oma saatust — ootasin, mis vanamees nüüd teeb, õigem, mis ta teeb, sellest põles mul aimus, luus ja lihas, ainus otsustamata küsimus oli, millal ta seda teeb.

Kuulatasin kõigest hingest: habemenoa siuh-siuh kostis pahemalt küljelt umbes pahkluude kohalt, kust ta pikkamisi pea poole näis liikuvat.

«Enne tulevad sääremarjad, neile järgnevad põlved, kust ülespoole hakkavad reied ja puusad ning alles siis võiks käerandmest rääkida,» mõtlesin nagu ennast trööstides, et aega jätkub veel lamamiseks ja elamiseks.

Kui aga noateritaja umbes põlvede kohal võis olla — ta liikus praegu nähtavasti väga pikkamisi —, siis arvasin korraga tundvat, et pahem käsi minu langemisel selja alla on jäänud, ja vaevalt olen kunagi suuremat rõõmu tunnud kui sel silmapilgul seda tõsiasja konstateerides.

Tähendab, pahem käsi on varjatud kogu kehaga ja nõnda võisin kuni sinnamaani täiesti rahulik olla. Alles siis, kui siuh-siuh juba puusade kohalt võis kosta, mõtlesin oma kõri peale, mis otse ülespoole seisis, sest ma lamasin ristseliti. Ja kui ma tõepoolest juba kindel olin, et vanamees käest rahulikult mööda tätsab, siis oli mul päevaselge, et minu eluküünal väriseb veel ainult selle aja, kus noateritaja käerandme kohalt kaelani jõuab.

Meie kõik teame, et varem või hiljem surema peame, aga mida me mitte ei tea, on see silmapilk, millal surm me südame uksele koputab. Sel päeval, kus inimene seda teada võiks, jääks vististi inimlikus ühiskonnas kõik korraga seisma. Isegi need, kel määratud vanaks elada, ei saaks vististi mingisuguse tegevusega toime, kui nad teaksid oma surma päeva ja tundi. Nad mõtleksid ainult oma surmatunni peale, ei võtaks naist ega läheks mehele, ei korjaks varandusi ega edendaks teadust või kunsti.

Seda kõike tundsin seal lamades, kui kuulmetele vääramatu kindlusega lähenes halja metalli kõhisev helin. Segases peaajus tuikas ainuke mõte: surm, mis tundus nagu mingisuguse süsimusta kitsa auguna, kuhu sind väevõimul topitakse. August läbi satud kuhugi tühjusse, millel pole lõppu, ja seal langed sa vahetpidamata, ilma et teaksid, miks või kuhu.

Ainuke pääsetee: mitte mõtelda, mitte teada, et on surm, mitte kindel olla tema saabumise silmapilgus. Aga kui sul siiski saatusest on määratud seda teada, siis vii oma mõtted kas või vägivaldselt või kunstlikult mujale, lõbutse, joovastu või otsi surma enne tähendatud silmapilku, sest hirmus pole mitte surm, vaid teadmine tema saabumisest.

Aga millega pidin mina ennast aitama või lohutama, millega pidin mina oma mõtted eemale meelitama surmast, mis lähenes hiilival sammul, vihiseval muusikal? Mis võis minule joovastuseks saada oimetult lamades, mis võis mind uimastada, et ma tuimendatud erkudel oleksin võinud oodata oma saatuslikku silmapilku?

Õnnelikud olid need mu seltsimehed, kes surmamõttest vaevatute ja piinatutena nagu ogarad või pöörased palavamasse võitlusse tormasid ja langesid, sest nemad võisid hävitada oma kurjema piinaja — mõtte. Aga mina pidin just sellesama oma kurjema piinaja poolt abi minema otsima, sest muid abimehi mul käepärast enam ei olnud. Ma pidin mõttega mõtte enda vastu välja astuma, pidin mõttega mõtte surmama, see oli mu ainus pääsetee.

Ja ma katsusin mõtelda kõige peale, mitte aga surma peale; katsusin mõtelda oma elu ülevamate ja joovastavamate silmapilkude peale, et nendega kõrvale tõrjuda surmamõtet. Aga mõtlesin ma ükskõik mis, juhtisin ma oma mõtted ei tea kui kaugele praegusest oimetust lamamisest, ikka viis peaaju mu surma juurde välja. Kõik mu mõtted, mis ei seisnud surmaga ühenduses, tundusid kui unenägu, mis enne ununeb või kahvatub, kui jõuad täiesti ärkvele tõusta.

Sellepärast mäletan oma tolle momendi mõtetest nii hirmus vähe. Ainult üks mõte ei kustu mul meelest ning seda vististi sellepärast, et temagi ühenduses seisis surmaga . . . Lahing oli möödas, vaenlane oli löödud, me pöörasime oma seisupaikadele tagasi. Minu jalge ees vingerdas ja vingus äkki vaenlase sõdur, kelle pahem jalg ja parem käsi purustatud. Kui mina temast mööda tahtsin minna, ajas ta enda pahema käe najale pooltõllakil üles ja palus mind peatada.

«Mis te soovite?» küsisin mina.

«Heitke armu, tapke mind!» palus ta ja tema näoilme tõendas, et tal tõsi taga oli. Ma seisatasin, ilma et oleksin kohe teadnud parajat vastust.

«Kui te ise ei taha, siis laske mind tappa,» palus võõras jumalakeeli.

«Teisi selleks käskida pole mul õigust,» vastasin.

«Siis tehke seda ise, jumala nimel, kui usute pattude

andeksandmist ja õndsakssaamist,» palus haavatu. «Päästke mind piinast!»

«Ei,» ütlesin kindlasti, «aga kui ise tahate, siin on revolver.» Ja ma ulatasin oma revolvri ta pahemasse kätte, et ta talitaks oma soovide kohaselt, pöörasin selja ja astusin mõne sammu lamajast eemale, kus piinlikult ootama jäin.

Olin seniajani paljuist lahinguist vaheldava õnnega osa võtnud, olin näinud omade ja võõraste langemist, tuttavate ja sõprade surma, aga see kõik oli mulle tundunud mingisuguse fataalse paratamatusena ja sellepärast polnud see mind kuigi sügavalt vapustanud. Aga täna, kus ma oma sõjariista selle võhivõõra sõduri kätte andsin ja kus ma ootasin surmava paugu kõlamist, täna tundsin kogu kehas, luies ja üdiski midagi niisugust, millest ei tahaks kellelegi rääkida, kuigi leiduks vastavaid sõnu.

Minu piinlik ooteaeg venis pikaks, hirmus pikaks venis ta, nii et ma juba uskuma hakkasin, et haavatu on ümber mõtelnud: ta tahab ehk valude peale vaatamata seda paratamatut oodata, millest eespool rääkisin. Võimalik ka, et mul pisut uudishimu tõusis kordki pilk sellele näkku heita, kes mõtleb täie teadmisega ja selge aruga surma minna — lahutada maise keha taevasest hingest. Pöördusin küsival pilgul haavatu poole, kuid just sel silmapilgul kõlas pauk, ja kuul vihises mu kõrva äärest mööda: lamaja sihtis oma pahema käega otse minu pihta.

Teadmatuks jäi mulle, kas ta juba siis minu pihta sihtis, kui ma seljaga tema poole seisin, või tuli ta sellele mõttele ainult sel silmapilgul, kus mina silmad tema poole pöörasin. Võib-olla kõhkles ta kätt iseenda vastu tõstes, võib-olla pidas ta seda oma elu suuremaks häbiks, oma noore jõu ilgemaks teoks, nii et ta seda ühelegi võõrale, ainukeselegi elavale ei tahtnud näidata. Võib-olla kõhkleski ta sellepärast nii kaua, et lilled õitsesid, rohutirtsud siristasid ja päike paistis. Ja mina tahtsin niisugusel silmapilgul selle palet näha, kes lõpetab oma arveid jumalaga . . .

Ta laskis veel teise asjatu paugu minu pihta, kuid siis oli juba tapariist jällegi minu peos ja laskja lamas nuuksudes, silmad vastu maad. Jäin huvitatult tema juurde seisma ja ootasin asjade käiku. Ta nuttis natuke aega, siis tõstis jällegi pea üles ja vaatas märgade silmadega mulle otsa. Alles nüüd panin tähele, et haavatul olid sinised silmad ning et nende pilk oli kui lapse pilk, ehk küll mees ise kolmekümne ümber võis olla.

«Miks te mind lasksite?» küsisin peaaegu paluvalt, sest mind valdas millegipärast sügav nukrus, mis tõusis kuni härduseni. Haavatu ei vastanud, ta tegi, nagu poleks ta minu küsimust kuulnudki.

«Laske mind surnuks,» sosistas ta, ja ma tundsin, et ka tema oli liigutatud hingepõhjani.

«Vastake mu küsimuse peale, siis'. . .» ütlesin ma.

Ta vaikis. Ma pöördusin kõrvale, et minna ja haavatut tema saatuse hoolde jätta, kuni kandjad oma tööga temani jõuavad.

«Herra!» hüüdis lamaja. «Sa talitad nagu sõjamees, aga mina kõnelen inimesega. Halastage!»

Peatasin, pöördusin ümber, astusin lamaja juurde, ja kui see oma näo vastu maad oli surunud, lasksin ühe jalaga tema kõrvale põlvitades kuuli paremasse meelekohta. Ta jäi lamama, nagu ta oli, pisut liigutas ainult pahema käe sõrmi.

Tõusin üles ja läksin, ning mul oli tundmus, et olen lunastanud kõik oma senised patud ja üleastumised. Mu liikumised pidid teiseks saama, mu hääl pidi teisiti kõlama ja mu silmad teisiti vaatama, sest sellest tunnist peale olid kõik minu vastu teisiti kui tänini, teisiti olid mu vastu ülemad, teisiti ka alamad.

See on ainuke, mis mu tollekordistest mõtetest säilinud, kus ma mõtet püüdsin mõttega surmata või lämmatada, kõik muu on jäljeta ununenud. Aga seegi mälestus lendas mu peaajust läbi kui elus välk, peatada võisin ainult surmamõttel.

Tol silmapilgul mõistsin esimest korda, kui loomulik ja arusaadav on aumärkide andmine enamasti ikka mitte neile, kes võitluses langenud, vaid kes tervelt lahinguist tagasi tulnud, sest neil üksi jätkus kangelaslikku mehisust surmamõtte pöörasusele vastu panna sel silmapilgul, kus suremine oli mitu korda kergem kui väriseva elutulukese alalhoidmine. Ütleksin peaaegu: aumärke peab andma mitte võitlejaile; mitte sõdijaile, vaid neile, kes suudavad teha rahulikku tööd sel ajal, kus kõike ähvardab hävitus. Kangelased surevad kodus sängis, arad ja meeletud vibutavad püssi või pussi, et eemale peletada surmaõudust.

Kõik need kõrvalmõtted, nagu ütlin, kestsid ainult momendi, siis olin uuesti iseoma surmamõtte juures tagasi. Valuküsimus jättis mu peaaegu ükskõikseks, sest mis tähendus oleks valul, kui surema peab. Olin raskeid haavu saanud ning olin piinavaid lõikusi kannatanud, kuid ma oleksin valmis olnud kõike uuesti mitmekordselt oma peale võtma, kui aga keegi oleks tagatise annud eluks.

Kuulatasin: noakõhin võis umbes südame kohalt kosta, aga see elund ei teinud mulle mingit muret, mõtlesin loomusunnilise ärevusega ainult oma kaela peale.

Olin, tähendab, kõrvalmõtteis viibinud ainult selle aja, kus taadikene labakäe kohalt umbes küünarnukini oli jõudnud tätsata. See pidi lühike aeg olema, kui mitte oletada, et tulija millegipärast oma samme lühendas, neid viivitas, nagu tahaks ta minu mõtete võitlusele võimalikult palju võimalust anda — mina igatahes ei mõistnud oma letargilises uinakus kuidagi selle silmapilgu vältust mõõta.

Litsusin hambad kokku ja püüdsin teatud lihaste abil oma kuulmed sulguda või vähemalt kuulmist tumestadagi, et kõrvust kaoks ilge siuh-siuh, aga minu jõupingutused olid asjata. Oli tundmus, nagu ei tulekski see hääl kusagilt väljastpoolt, vaid et ta sünnib peaajus endas, mispärast tema vastu võitlemine võimata.

Äkki tundsin, nagu oleks keegi mind veidi altpoolt õlga kogemata puutunud, ja peale selle hakkasin oma palgel ning kõrva ääres kerget tuulelehvitust aimama, umbes nõnda, nagu lendaks mõni nahkhiir, või õigem, ainult liblikas lähedalt mööda. Panin tähele, et tuulelehvitus ja noakõhin pidasid korduvalt ühist takti, millest järelduse tegin: noateritamine pidi juba otse minu kaela lähedal sündima.

Nüüd oli mu peaajus veel ainuke oigav, soniv mõte: kui ometi viimane mõttelaju, viimane arunatuke mu peaajus kustuks, enne kui sünnib see, mis sündima peab! Kui ometi meeled taibu kaotaksid, et ma ei tunneks ega kuuleks enam midagi, koguni koera vingumist ja hammaste laksutamist voodi all ega seltsimeeste müristamist ukse taga, sest ma tundsin paratamata, et sel kõigel võib tähtsust olla ainult neile, kes määratud elama, mitte minule: minule seisab kõik abitus kauguses võrdlemisi selle teisega, kes läheneb.

Tegin meeletuid katseid ennast vähemalt kummuligi pöörata, peadki liigutada, et mitte tunda seda õudset tuulelehvitamist, kuid asjata: jäin lamama nagu kooljas, sest ainuke, mis minus veel liikus, oli mu mõte. See liikus, see liikus ka sel viimasel momendil ning sattus ei tea miks äkki uuele teele, kus polnud surma ees, või kui oli, siis seisis ta alles kaugel, väga kaugel.

Mulle tuli meelde pühapilt, mille vana Timofei mõne tunni eest toanurka üles seadis, rääkides kurjast majast ja mingisugusest imest, mis pildiga ühenduses. Olin ma enne mis ma olin, uskusin mis ma uskusin, aga nüüd tahtsin, nüüd ootasin, nüüd uskusin, nüüd palusin imet, palusin härdal meelel.

Ja äkki tundsin, et ime sünnib, et ime ongi juba sündinud, et ime on minu usus, minus endas sündinud. Tundsin, et imed sünnivad, nagu sünnivad väikesed lapsed, tundsin, et jumalgi, kõik jumalad sünnivad väikeste lastena ja ei ole ainustki elavat jumalat, kes poleks, nagu on väikesed lapsed: saamatud, siputavad käekesi, jalakesi, naeravad, kilkavad, ilma et teaksid, mis on ilmas kuri, mis hea.

Mõistsin, miks lunastajagi ütles: laske lapsukesed minu juurde tulla, mõistsin nii paljugi, milleks varem puudus arusaamine, sest mulle oli ime sündinud.

Aga nüüd tagantjärele tean: imed ja jumalad on ühepäevaliblikad, silmapilgusääsed, nad surevad niisama ruttu ja seletamata, nagu nad sünnivadki. Nad sünnivad inimestes ja surevad inimestes ja ep ole neil mujal paika ega varjualust. Tol korral ei teadnud ma veel seda, keegi ei tea kunagi ime või jumala sündimisel, kui see kilkab vallatu lapsena, et ta on surelik.

Olin kindel, et olen päästetud, olin kindel, et minuga ei või midagi sündida, mis poleks minu kohane, minu vääriline, ning rahulikus meeles tahtsin oma saatusele alistuda. Vääramatu instinkt ütles mulle, et nüüd on kõigel lõpp, ja siis tundsin, kuidas kõrvus kohin tõusis, nagu oleksid nad äkki vett täis voolanud, ja kuidas peaaju hakkas kaotama mõttelõnga. Viimane, millest veel aimu sain, oli koera käppade puutumine, selle hammaste kiristamine, lõugade laristamine, siis nagu kellegagi surmlikus võitluses heitlemine, sest nagu ma arvan, veeres koer minust kord üle, pealegi veel niisuguse jõuga, et ta vastu laua jalgu põrgates selle prantsatades ümber lõi.

Oli veel mingisugune teine müra ja ragin, aga sellest ei suutnud ma endale enam aru anda. Nagu pärast selgus, olid seltsimehed samal silmapilgul ukse eest maha murdnud ja tuppa sisse tormanud.

Kaotasin mõistuse, langesin olematusse. Aga see seisukord ei võinud kaua kesta, sest arst andis mu endale varsti tagasi. Toibudes oli laud alles kummuli, neli jalga ülespoole, kustunud küünlajupp oli uuesti põlema süüdatud. Minu ees seisid Schapiiro ja vana polguarst.

Esimene, mille peale mõtlesin, oli koer: mis oli temast saanud? Ja nad tõstsid küünla kõrgemale, valgustades buldogi tugevaid liikmeid, mis liikusid surma-agoonias. Teda aineti silmitsedes nägin, kuidas koeral seestpoolt kõht lõhki lõigati ja kuidas sealt endine taadike välja astus ning oma nuga teritades tuldud teel ja viisil ukse taha kadus, nagu poleks vahepeal midagi iseäralikku sündinud.

«Nägite?!» hüüdsin põrutatult arstile. «Nägite teda ja ta nuga?»

«Homo sapiens, homo sapiens,» lausus doktor korduvalt, sest nagu näha ei kaotanud ta ka tänaste sündmuste puhul oma meelelist tasakaalu, muidu poleks seletatav see tema harilik naljatujus räägitud ladinakeelne kõnekäänd. Täna ainult ei tundunud selles kõnekäänus vähematki nalja, vaid mina aimasin temas mingit hirmust tõsiasja, kui mõtlesin selle päkapikulase või pöialpoisi peale, kes aina nuga kõhutab, et kas või koera kõhtu lahti lõigata, kui suursugusemaid elundeid käepärast pole.

Kirjeldamatu hellus koera vastu valdas mind. Tõusin aseme äärelt, kuhu nad mu pärast toibumist istuma pannud, ja läksin põlvitasin selle abituis krampides tõmbleva halatsemisväärilise keha juurde põrandale.

Lähenes nähtavasti viimane silmapilk ja loom kannatas, nagu näis, hirmsasti. Ometi oli ta aru alles selge ja ta suri täie teadmisega. Mind oma läheduses nähes ja minu silitavat kätt oma lagipeal tundes süttis ta silmis õnnelik helk, ja kui ma käe ninale panin, et katsuda, kas see on soe või külm, niuksus ta vaikselt nagu tänutäheks minu õrnuste eest, kuna keel paar korda minu sõrmi limpsas. Siis sulges ta silmad, viskas pea äkki tagasi, sirutas kogu keha kõigest jõust ning suri nähtavasti suurimas meelerahus, nagu surevad need, kes oma kohuse lõpuni täitnud.

Lähemalt surnukeha vaadeldes selgus, et koeral peale kõhuhaava suur haav veel kaelas oli, mõlemad pikuti lõigatud, mitte põiki, nagu oleks siin teatud kombest või süsteemist kinni peetud. Iseäranis pani mind imestama kaelahaav, sest tahtmata pidin endalt küsima, miks on ka see pikuti? Minu arvates oleks pidanud ta millegipärast tingimata põiki olema.

Aga siis mõistsin korraga kõik, mõistsin seda hirmust heitlemist, mille koer tol silmapilgul üle elas, kui mina oma lõpuarve maapealse olemisega olin teinud ning mõttes valmis olin olematusse minema; mõistsin tema koledat lõugade larinat, tema pöörast ähkimist ja puhkimist, nagu pitsitaks keegi tal hingetoru kinni või nagu kuugistaks ta midagi liig suurt ja vintsket asja, mis kurku kinni on jäänud, nii et ähvardab läkastussurm.

Oma mõttekäigu selgitamiseks pean teid tutvustama buldogi ühe iseäraldusega, mida ta edendas ja arendas nagu sporti: tema püüdis kõike söödavat võimalikult tervelt ja kas või elavalt alla neelata. Kust ta selle hullu moe oli võtnud või kellelt pärinud, jäljendas ta kedagi teist või oli see tema oma leidus, seda ei tea ma, kuna temal ju viisiks polnud oma saladusi välja lobiseda, aga kõik, mis ta vähegi suutis, kuugistas ta purematult kõhtu. Nõnda läksid sinna elavad konnad, hiired, rotid, kana- või pardipojad, isegi prussakad, sest ka neid püüdis ja sõi ta, kui oli heas või naljatujus. Ükskord nägin isegi, kuidas ta noort pisitillukest kodujänest püüdis elavalt teise ilma saata, s. t. alla neelata ja väga imestas, kui see kuidagi ei tahtnud õnnestuda. Langes talle midagi tüsedamat saagiks, siis rebis ta tema tükkideks ja kuugistas need siis alla, nagu oleks tal põhimõtteks mitte närida.

Seda nähes ütles Schapiiro kord naljatades, et buldogil olevat instinktiivne eeltundmus, kuhu loomariik inimesega eesotsas arenemisel peab jõudma, muidugi ühes teistega ka koer: arenemine viib hambuta suu poole, millega puremine võimata. Et selles hädas abi leida, kui edasi tahetakse elada, siis on koera seisukohalt vaadates ainuke mõistlik mõte, et toitu harjuks puremata neelama ja ka seedima. Buldog tegevatki sellele uuele kultuurjärgule vastavaid eelharjutusi, et nõnda saavutatud omadusi oma järeltulevale soole edasi pärandada. Sellelt seisukohalt paistvat madu täiuslikuks

mana kui lõvi, vihmuss arenenumana kui Austraalia pärismaalane.

Muidugi olid Schapiiro sõnad ainult nali ja peale naeru ei võinud nad millegi tõsisema osaliseks saada, aga ometi hakkasin nende kaudu oma koera teguviisi hoolikamalt tähele panema ning leidsin, et tema oma võimistes aina täienes ja edenes, mida mina suure huviga jälgisin ja teda ikka kaelamurdvamaile katseile hukutasin.

Oma ustava seltsimehe korjuse ees põlvitades turgatas mulle see kõik meelde ja ma mõistsin, et ime, mida uskusin ja mis minu päästis, sündis koera läbi: kõige saatuslikumal silmapilgul, kui taadike ehk kõhutatud habemenoa tahtis minu elusoonele langetada, kargas buldog nähtavasti tema peale, kahmas ta oma tugevatesse lõugadesse, kust polnud tänini veel ükski eluline pääsenud, ja kuugistas ta alla, nagu ta seda tänini oli harjunud nii paljuga tegema. Et aga taadike noa kõvasti peos hoidis, siis lõikas see kõrist läbi minnes automaatselt kaela sisse pikuti haava, nagu me seda nüüd tagantjärele võisime näha.

Oletus oli seda tõenäolisem, et ka rottide ja hiirtega buldogil umbes samasuguseid äpardusi varemalt oli juhtunud, sest need kargasid talle suus keelde või kuhugi mujale hammastega kinni, ja kuigi ta nad valust hoolimata viimaks alla sai, ometi pidi ta seda nii sagedasti veriste lõugadega tegema.

Tänane pala oli aga kõigist kõige tuiakam. Kui elusad konnad ehk koera kõhus veel hüpata, hiired joosta katsusid, siis sai pöialpoiss hoopis saatuslikumaga toime: ta lõikas koera kõhu habemenoaga lahti ja läks oma teed, nagu tuleks ta väikeselt jalutuskäigult sealilma nõmmedele siia ilma tagasi. Oma viisil tegi tema sedasama, mida teevad sipelgad, keda üss hulgakaupa elavalt alla kuugistab ja kes lõpuks ometi tema kireva naha läbi närivad ja küljekontide vahelt välja poevad,

Jälle kord sai tõeks: igaüks valmistab iseendale otsa. Poleks buldog seda teinud, mis ta tegi, siis oleks ta ehk veel tänapäev võinud preili Kurella juures elada, aga nüüd sai tema tegu talle endale ja ka preili Kurellale hävituseks. Vastasel korral oleksin vististi mina pidanud teise ilma vainudele rändama, ja ma ei usu mitte, et mina selle eluka kõhtu oleksin suutnud avada, kes mind tahtis neelata. Mina elan, aga nemad mõlemad on

surnud, mina elan nii-öelda koeralt laenatud eluga, tema on mu päästja, mu lunastaja.

Sellepärast võite mind mõista, kui ütlen, et vaevalt olen kunagi või kellegi vastu suuremat viha tunnud, kui tundsin surnud koera ees põlvitades selle vastu, kes ta tappis. Mu viha polnud paljas viha, vaid temaga valgus kokku mingisugune sõnulseletamatu valu ja kurbus. Hinges tõusis meeletu tundmusakord, mis sünnitas mingi pöörase vaimustuse, nagu teevad seda mõnikord revolutsioonilise kõneleja mõttetud sõnad ja hüsteeriline karjumine või revolutsioonilise laulu verised, kättemaksuhimurusega imbunud kokkukõlad.

Loomusunnilise kindlusega tõusin põrandalt, kahmasin asemelt mingisuguse revolvri, võtsin Schapiirolt küünla ja lähenesin herraste ruumide poole viivale uksele. Kätt käsirauale pannes leidsin, et uks oli lukust lahti. Jahmatasin. Ometi olin õhtul ise kuulnud, kuidas vana Timofei ta teiselt poolt kinni keeras, ja ometi olin iseoma käega katsunud, et ta tõepoolest kinni oli, nagu ka see uks, mis seltsimeeste poole viis, lahti pidi olema, aga nüüd selgus, et kõik oli otse ümberpöördult.

Nähtuse põhjuste üle ei hakanud ma enam juurdlema, sest minule paistis kõik iseenesestmõistetavana. Astusin uksest sisse ja leidsin, et selles toas oli kaks ust: pahemale poole viiv uks oli lukus, otse vastu seisev lukutamata. Avasin selle ning sammusin otseteed uue ukse poole edasi, ilma et enam tähele oleksin pannud, kas selles toas veel teisi uksi leidus. Mind valdas kirjeldamatu kärsitus, nagu kardaksin selle põgenemist viimasel silmapilgul, kelle kannul olen.

Sattusin mingisugusesse naisterahva magadistuppa, kus paistis värisevas küünlahelgis sirm, mille taga pidi olema voodi. Ei ma teadnud, kas mu seltsimeestest keegi mul kannul oli või mitte, sest mind ei huvitanud kogu ilmas mitte midagi enam peale üheainsama, kelle nimetust ei osanud oma suhu võtta.

Astusin kardina taha. Voodis, vaibaga rindadeni kaetud, lamas noor naisterahvas, kelle silmapilk tundsin: see oli preili Kurella. Oma näo oli ta nagu neitsilikus häbelikkuses seina poole pööranud ja nõnda puhkas ta kui süütu laps, kes näeb muinasjutulist und. Tema käed, tema väikesed, veidi kondised käed... Issand jumal! mis oli tema kätega? mis tegid tema käed?!

Äkki lõi mul silme ees kõik kirjuks, nagu oleks arvamata hulk läikivaid terasriistu nende läheduses virvendanud. Ainult suure vaevaga suutsin väriseva küünlatulukese pahemas ja revolvri paremas käes hoida. Üliinimliku jõupingutusega sain endast võitu ja vaatasin uuesti asemel puhkava neiu käte peale, kuid ikka seesama . . . halastaja ja armuline issand! ikka seesama: pahemal käel oli peopesa ülespoole avatud ja selle peal liikus parema käe esimene sõrm edasi-tagasi, ikka edasi-tagasi, nagu oleks see mõni teritatav habemenuga.

Välguna sähvisid mu peast läbi vana Timofei räägitud sõnad preili Kurella peigmehe surma ja tema enda kohta, mälestasin ka taadikest, kes oma nuga kõhutas, ning koera, kes lamab külmenevail, kangenevail liikmeil oma veres, ning isegi ei tea miks, kuidas või missuguse müstilise sisemise mõistmise teel ma õudse taadikese habemenoa lehvitamise sidusin uinuva neiu sõrme liigutusega peopesal. Ning endale aru andmata tõstsin revolvri ja lähendasin tema rauaotsa neiu pahemale meelekohale, mis läbi läikivalt mustade lokkide sademe helendas kui võltsimata Carrara marmor. Kas ma revolvriotsaga tema juukseid puutusin või sündis see mõnel muul põhjusel, aga just sel silmapilgul, kus mina otsustasin triklist tõmmata, pööras neiu näo minu poole ja tema vaiksed, rahulikud silmad vaatasid mulle niisuguse unistava pehmuse ja süütu tänulikkusega vastu, nagu ma seda veel kunagi ei temas endas ega üheski teises naises polnud tänini ega pole ka pärast seda tähele pannud. Tema pisitilluke roosisuu puhkes naerule ja valged hambad särasid kui noored õrnakesed kuurmelehed.

Ja nüüd sündis selle õnnetu ja õudse öö teine ja suurem ime, mis aga ometi ei päästnud ei mind ega seda naeratavat lapsesuud; sündis üürike ime minu sisemuses, nii üürike, et mõistusaparaadi aegluse, võib-olla ka hooletuse ja ükskõiksuse tõttu mingisugust viljakat tegu välisilmas ei järgnenud.

Hulk jookseb nende imede järele, mida tõendavad välisilmas saavutatud tagajärjed, isegi Euroopa pühad raamatud räägivad enamasti niisugustest imedest, nagu poleks teistsuguseid olemaski. Aga mina tundsin tol korral, et on. Võib-olla kestis see ühe tuhandiku silmapilgust, võib-olla veel vähem, aga minule oli sellest küll, et seda imet tabada.

Neiu pilgust ja naeratavast suust surtsatas minu hingeilmas mingisugune kirjeldamatu sisemine loit, nagu sinakas välgujuga pimedal ööl, ning selles õrnas sinakas valguses nägin mingisugust kevadist päikesepaistelist maastikku täis rahu ja rõõmu. Seisaks nagu mäenõlvakul väike kena majake vuliseva ojakese kaldal ja tema ees kilkavad lapsed mureta suul, nagu häälitseksid nad laululindudega võidu. Kuulen kellegi keelavat ja manitsevat häält, kes räägib lastega, arvan nägevat isegi tema silmi, aga kelle silmad või kelle hääl see on, selle üle ei suuda peaaju aru anda, sest aeg on meeletult lühike . . .

Võimalik ka, et ma hoopis midagi muud nägin ja kuulsin kui seda, millest praegu räägin, väga võimalik, et aja lühiduse tõttu vaimus mingisugust kujutelmi nähtust poleks võinud tõusta, kuigi ma tõepoolest midagi oleksin näinud, aga ühte tean kindlasti: see, mida nägin, ja tundmused, mis nähtust tõusid, ütlesid mulle selgemini kui ükski artikuleeritud sõna või selgesti tabatud mõte, et seal, nähtul, oli minu õnn, minu õndsus, minu eluline lunastus. Tundsin loomusunniliselt, et kogu tänase öö meeletud sündmused peavad olema mingisugune kuri eksitus, seletamatu, painajalik nägemus ja et asjade loomulik seisukord võiks ehk olla kuidagi otse eelmise vastand.

Nõnda oletasin või õigem — arvasin hiljem, et ma nõnda pidin oletama, sest selle silmapilgu tõelised oletused kadusid mu mälestusest nagu mõni imeline unenägu hommikul ärgates. Tulid meelde minu mälestusele vastupidi lukutatud uksed ja nüüd oleksin tahtnud sedagi saatuslikku tõsiasja hoopis teisiti mõista. Aga mu praegune mõistmine või seletus oli niisama uskumatu, niisama meeletu kui esimenegi, sest kui üliloomulikuna tundub nähtud taadikese ilmumine, miks peaks siis enam loomulik olema arvata, et taadikese asemel talitas preili Kurella, kes, võib olla, ootas mind, ootas mind veel sel silmapilgul, kus ma tapariista lähendasin tema meelekohale. Kõik on meeletu, kõik on hullumeelsus, aga ometi kannab mu mälestus muljet, et preili Kurella enne seda sugugi ei maganud, kui ta oma näo minu poole pööras, ei, ta tegi ainult, nagu ta magaks, ja ta avas mulle oma unetud, oma igatsevad, ootavad silmad.

Seda kõike arvesse võttes suudate ehk mõista, mis-

suguse hullumeelse ähmiga mu peaaju väljasaadetud käsu järele haaras, mis oli antud käele trikli tõmbamiseks. Peaaju saatis uue käsu välja, mis pidi olematuks tegema esimese ja maksma panema teise — mitte lasta! — aga siin pidi vaene inimvaim isegi oma mõistuse peakorteri kohmakust tunnustama, sest enne kui midagi suudeti muuta või tagasi võtta, saadeti esimesena antud käsk täide.

Kõlas pauk, kõlas inetu, tume, pehme pauk, sest tuliriista terassuu oli elavale ja õrnale kehakoele liig ligi. Neiu huuled tardusid silmapilksesse naeratusse ja tema vaikseist silmist tõmmati äkki nagu hallikas suitsuvinaline loor üle. Nii jäigi ta püsima, ilma ühegi liigutuseta, käedki rahulikult rinnal. Ainult huuled oleksid nagu veidi koomale tõmbunud.

Oli sündinud midagi koledat ja paratamatut, oli sündinud, mida mina praegusel silmapilgul kõige vähem tahtsin, ning täie teadmisega, selge arusaamisega tõstsin revolvri otsa iseenda meelekohale, sest korraga oli mul ilma mõtlematagi selge, kui hirmus tühine ja arutu on mu elu. Aga enne kui lasta jõudsin, kisti selja tagant mul tapariist käest, kusjuures küünal põrandale kukkus ja ära kustus, nii et toas natukeseks ajaks pimedus valitsema sai. Kostis kellegi abitu nuuksumine, seda mäletan kindlasti, ja mina oleksin tahtnud küsida, kes siin nutab, aga enne langesin kummuli voodisse, ilma et endale aru oleksin annud, kuidas või miks.

Kui tuli uuesti tuba valgustas, leiti mind väetina siit, tõsteti üles ja kanti ära, aga minul endal pole selle kohta enam mingisuguseid mälestusi. Kuulsin seda teistelt, isegi mitte sellekordistelt peategelastelt, polguarstilt ja Schapiirolt, vaid kolmandailt isikuilt, sest sündmusest osavõtjad olid enne lahinguis langenud, kui mina nendega oleksin võinud rääkida.»

Polguülem vaikis. Tema ainetine pilk vahtis kuhugi, mis oli sealpool suitsu- ja lõhnatiinet kohviku õhustikku, sealpool ümbritsevaid kiviseinu, võib-olla sealpool säravaid ilmakehigi — võimata oli aimata, kus viibis praegu polguülema ainetine, nagu tühi pilk. Kas nägi ta ehk jälle kord seda maastikku, mis avanes ta silmile tema elu suurema ime sündimisel? Kes teab!

Vaikisime.

Minu vastas istuv noor neiu, kelle silmad olid kui nugise silmad, tegi kätt lauale tõstes mingisuguse ebamäärase otsiva liigutuse ja puutus nõnda polguülema sineli käist, nagu tahaks ta temale midagi meelde tuletada või ainult märku anda, et tema ka siin on, et ta istub kuulates sootuks tema lähedal ja et ta võiks veelgi lähemal istuda. Aga tummunud polguülem ei pannud neiu puutumist tähele, nägin, et ei pannud, neiu isegi nägi seda ja abitult laskis ta oma nagu armuekstaasis kurduva emahirve pilgu teiste nägudel ümber lennata.

1930-1939

NOVELLID

Itaalia-reis

Nad pidasid mesinädalaid, õigemini ainult mesipäivi ja mesitunde, sest rohkemaks puudus aeg. Mees teenis kusagil ametiasutises ja tegi peale lõunat mingisugust lisatööd; naine oli algkoolis õpetajaks, parandas õhtuti kodus vihke või andis eratunde palgalisaks. Vähimagi vaba silmapilgu püüdsid nad kasutada enesearendamiseks, olgu lugedes või kusagil loengul käies. Isegi teatrisse ja kontsertidele mindi mitte lõbutsemiseks, vaid nagu tõsisemaks eluliseks otstarbeks.

Selle kõige leidsid nad enesestkimõistetavana, sest nad olid vaesed kui kirikurotid: neil polnud õiget kehakatet ega õiget korteritki, selle sisustisest või muust suuremast rääkimata. Neil oli ainult üks hea asi — usk oma õnnetähe sisse, usk, mis muutis olematud asjad nagu olevaiks ja reaalseiks. Nõnda elasid ja töötasid nad, nagu olekski juba kõik saavutatud, mida nad nii väga himustasid: mugav kodu oma pisikeste olengutega ja sõpruskonnaga.

Muidugi, peale selle olid neil veel omad unistused, aga need seisid juba nagu sealpool õnnetähte, väljaspool nende usu piire. Need pidid algama alles siis, kui õnnetäht saavutatud ja kui usk annud juba kõik, mis elus hädavajalik. Alles siis pidi algama unelm, alles siis pidi ta saama päris elavaks, nii et näed teda kas või tänaval ühes kuuvalgega kõndimas, siidsukad ja lakk-kingad jalas.

Oma suurima unistuse leidsid nad kahekesi paar päeva peale abiellumist. Siis armastasid nad alles käe alt kinni hoides kõndida, teineteise kehasoojust tunda, häält kuulda ja vahetevahel vastastikku silma vaadata. Mõlemil oli nõnda nii imeliselt hea, sest mehe pilgus

virvendas alles himu, kuna naise palgeile tõusis häbipuna, tõusis juba täie teadmise ja taibuga, kui ütlemata hea on nõnda mehe pilgu ees punastuda.

Nad liikusid ühe vaateakna tagant teise, et silmitseda väljapandud asju, lugeda nende hindu ja imetella kalleid ehteid, mis ajasid naise ihule soojad värinad. Nõnda sattusid nad reisibüroo akna alla, kus hakkasid silma mitmesugused liikumisvahendid — aurikud, autod, raudteerongid, lennumasinad, — millega pidi olema nii mõnus, kiire ja veetlev sõita.

Nii ja nii mitme päeva või tunniga Berliini, Pariisi, Londoni, Rooma ja mõni teab kuhu ilmaotsa veel.

«Kas mäletad meie esimest juhuslikku reisi?» küsis mees.

«Mäletan,» vastas naine, «mäletan isegi seda, mis tol korral rääkisime.»

«Ja mõtle ometi, kui imelik: kellegi teisega pole ma kunagi midagi selletaolist rääkinud ei enne ega pärast. Mul pole see teistega lihtsalt pähe tulnud. Reisima minna, liiatigi veel kuhugi Pariisi või Rooma, sellest ei võinud ju juttugi olla. Selleks puudus raha ja kõik muud eeldused. Minu kõige pikem teekond võiks olla ikka kas Kuressaare või Narva-Jõesuhu. Needki paigad olid häbemata kaugel. Aga niipea kui ma sind seal vagunis akna all nägin, mõtlesin kohe: mis oleks, kui sõidaksin praegu Itaaliasse? Väsiksin ära, jääksin suikuma, aga ärgates näeksin jällegi sind seal akna all. Sa sõidad kaasa, nagu oleksime kokku leppinud üheskoos sõita. Sõidame ja sõidame, ning kui pilgud juhuslikult vastamisi satuvad, siis naeratame nagu vanad tuttavad.»

«Nagu vanad tuttavad,» kordas naine. «Just nii. Algusest saadik olime kohe nagu vanad tuttavad. Ning kui lõpuks teineteiselt küsime, kuhu sõidame, siis vastame naerdes: Rooma. Aga ehk peatume Veneetsias? küsib üks. Hea küll, — vastab teine. Ja siis määrame kohtamispaigaks doodžide palee piinakambrid. Järgmine kokkusaamine püha Markuse platsil tuvide keskel. Olgu, rõõmutsesime mõlemad. Ja nõnda sõitsime Narva-Jõesuhu palavale liivale. Lendlesid meripääsukesed, karjusid kajakad, aga meie unistasime Markuse platsist ja tuvidest, just tuvidest.»

«See on minu ilusaim reis, see meie esimene Itaaliareis. Aga vaata seda aurikut, kui kõrge ja tore! Oleks ometi võimalik siin jääs ja lumes talle peale istuda ja

mitte enne ennast liigutada, kui näeme rannal värsket haljust ning õisi, palju õisi. Päike ja õied! Lõhnad!»

«Jah, kui ometi seda võiks! Heameelega oleksin selle eest kas või nädal otsa vahetpidamata merehaige. Kui võiks oma toaukse kogu tema loguga lukku keerata ja võtme kas või lähemale pilveservale visata või esimesele kerjajale tänavanurgal pihku pista, nimetades uulitsat, maja- ning korterinumbrit ja öelda: kõik, mis sealt leiad, võta omale, võta ja tarvita ise või jaga teistele, tee mis süda kutsub, sest meie sõidame Itaaliasse, sõidame sinna, kus on soe ja roheline, kus puud ja põõsad õitsevad. Meil pole nüüd enam midagi vaja, mitte midagi, me ainult sõidame. Head päeva, head päeva, armas kerjus!»

«Aga mis siis, kui võtaksime seda tõsiselt?» lausus mees äkki kainemas toonis.

«Võtame!» hüüdis naine ihuliikmeis püha elevusvärinaga, mida tundis meeski läbi riiete.

«Tehtud!» kinnitas mees. «Siinsamas reisibüroo akna all tõotame vastastikku pühalikult enne mitte rahulduda ega puhata, kuni oleme kahekesi korjanud niipalju raha, et võime sõita doodžide paleesse ja püha Markuse platsile, tunnistajateks need aurikud, lennukid, raudteerongid ja autod. Oma esimesel juhuslikul koosreisil heitsime nalja, nüüd aga räägime kibedat tõtt, räägime seda kõigi pühimuste nimel.»

«Jätame korteri võtmata, elame ses ainsas toas edasi, jätame mööbli ja serviisid ostmata, isegi samade riiete ja jalanõudegagi võib edasi ajada. Unustame teatri, kino, kontserdid, kõik lõbustused ja maiustused ning elame ainult oma reisile,» jatkas naine nagu meeski pühalikult.

«Igavesti ja aamen!» lõpetas mees.

Sellele järgnes lühike sõnatus, nagu tumm õndsuse maitsmine kujutluses. Siis küsis naine:

«Aga kui kaua me nõnda peame elama, et eesmärgile jõuda?»

Mees mõtles pisut, veeretas peas mingisuguseid arvusid ja hindu ning vastas siis:

«Aastat kolm, neli, mitte enam.»

«Mitte ennem?» päris naine.

«Vististi mitte.»

«Kui pikk aeg!» venitas naine murelikult.

«Pikk?» imestas mees vastu. «Mõni pikk nüüd! Mis

on kolm-neli aastat. Praegu olen mina kakskümmend kuus, sina kakskümmend üks, siis — mina kolmkümmend, sina ainult kakskümmend viis. Sootuks noored alles, elu paremad päevad.»

«Aga kui . . .» tahtis naine öelda, aga jättis ütlemata.

«Mis aga kui?» küsis mees.

«Aga kui midagi juhtub?»

«Näiteks? Sõda, haigused, surm?»

«Mitte,» vastas naine hellalt.

«Mis siis?» päris mees.

«Minuga,» lausus naine.

«Mis võiks sinuga juhtuda?»

«Küll oled sa rumal,» naeris naine nüüd ja omal oli nii imeliselt hea, et tal praegu nii rumal mees, kes asjast aru ei saa. «Lapsed,» sosistas ta siis, ja mees tundis tema palavat hingust oma palgel.

Mees jäi äkki tummaks: tõepoolest pidi ta olema rumal, et ta ei tulnud sellele lihtsale mõttele.

Ja sõnatult kõndisid nad eredalt valgustatud tänaval, askeldades igaüks oma mõtetega.

*

Kadusid aastad, pikad, rasked aastad.

Mees ja naine ei käi juba ammu enam üheskoos jalutamas ega vaateaknaid imetlemas. Ajuti näib neile, nagu poleks nad seda kunagi teinud. Mälestus sellest polegi tõeline mälestus, vaid ainult tume unenägu. Mehel on piht tugevasti vimma vajunud ja teda näeb vaevalt muul ajal, kui aga tööle minnes ja töölt tulles, sest tema elu polegi muud kui aga aina töö ja töö. Näib, nagu ei aimakski ta, et on olemas veel mingisugune teine elu. Muretseda, millega toita ja katta iseend ning oma lapsi ja nende kõhna, väsinud ema — see on kogu elu ülesanne.

Mees mäletab nii selgesti, et see oli ainult mõni kuu peale reisibüroo akna all seismist ja pühalikku tõotust, kui naine talle mingisuguse saladuse kõrva sosistas, mille kohta tema siis nukralt naeratades tähendas:

«Meie esimene Itaalia-reis.»

Ka naine naeratas neid sõnu kuuldes, aga see oli viimne kord, kus nad oma tõotust veel meelde tuletasid. Tõotus taganes kuhugi teadvusläve taha ja hingitses seal mingisuguse ähmase udukujuna.

Elu aga astus paratamata rada. Tuli teine, tuli kolmas ja neljas laps. Neid oleks vististi rohkemgi tulnud, kui mitte haigused poleks teele takistuseks astunud, nii et naine sai pisut hinge tagasi tõmmata: vireles ja kasvatas neid, keda juba ilmale kandnud.

Nagu olnud, nõnda jäigi mõlemil algusest saadik ainukeseks usutavaks ja reaalseks mõtteks: kuis saada korter, kuis mööbel, kuis hädatarvilikud riistad ning kõik muu vajalik kribukrabu, kui on oodata lapsi. Pidi igat marka, igat penni lugema, pidi iga asja, iga riidehilbu hinda kaaluma, kas osta või mitte. Kadusid lastepere kasvades kontserdid, langes unustusse teater, ainult kinno sai veel mõnikord, kui mindi hästi kaugele linnaserva. Teatri aset täitis mõni riidehilp või kooliraamat, kontserdi aset mõni mürategev mängukann.

Nõnda järgnes üks hall aasta teisele. Polnud enam ainustki suurt ega ülevat mõtet, polnud enam ühtki ülevat tundmust ega hukutavat unistust, mis oleks kiskunud kaugele — kaugemale oma kitsast kodust, eemale oma igapäevasest murest ja askeldusest.

«Millal saame küll lapsed suureks!» ohkas vahetevahel ema.

«Jah, millal hakkaksid kaela kandma, ise ennast toitma, siis saaks ehk pisut hinge tagasi tõmmata,» lausus isa.

Lõpuks ometi saabus silmapilk, kus viimane laps, tütar, oli veel ainuüksi kodus vanemate rõõmuksmureks. Ka tema oleks pidanud juba teenistust otsima, aga ema eestkostmise tõttu lubati tal veel üks aasta koju jääda.

«Tema ju meie viimane,» lausus ema isale, «ega meil enam peale tulemas ole, las ta saab ometi pisutki häid päivi, mäletab pärast, et tal olnud isa ja ema. Teised läksid muidugi kohe võõra käsutada.»

Nõnda jäigi nende viimane ihuvõsu koju tellerdama — liikmeis lennuliigutused, sõnad kui liblikad, naer kui kelluke, silmad kui sädelevad tähed taevas.

«Ta on sinusse, ta on kõige enam sinusse endasse,» lausus mees mõnikord naisele oma nooremat last mõeldes.

«Ta on päris mina ise, seesama helepala,» vastas naine.

Aga ei kestnud aastatki, kui leidus mees, kes tahtis, et kergemeelse tütarlapse silmad säraksid ikka tema

toas, naerukelluke heliseks tema kõrvus, sõnaliblikad lendleksid tema ümber ja et ta tunneks oma läheduses liikmeid, mis aina tantsiksid, aina oleksid valmis nagu lendu tõusma.

Vaene oli mees nagu tütarlapski, aga ometi tekkis nende vahel armastus, tekkis võib-olla just vaesuse pärast, sest nende elu oleks muidu olnud liig kurb. Armastus oli nende ainuke varandus, nende ainuke lohutus, kui nad õhtul kõrvuti mööda valgustatud linnatänavaid kõndisid ja unistasid kõigest sellest, millest elu neid ilma jätnud: unistasid rikkusest, toredusest, ehteasjust, lõbustustest, maitsvatest roogadest. Õhtu õhtu kõrval võisid nad üheskoos kõndida ja oma unistusist rääkida, ning nende kujutlusil ja sõnadel polnud lõppu.

Aga veel kunagi polnud nad tulnud mõttele reisida, sõita kuhugi kaugele, kus on uued inimesed ja olud, uued tuuled ja päikene, uued linnud ja lilled, mäed ja orud, saared sinises meres, tähed suviöö mustas taevas.

Kuid kord sattusid nad reisibüroo suure akna alla, mis täidetud igasuguste kavade ja kaartidega, suurte ja toredate aurikutega, raudteerongidega, autodega ja lennukitega vaatlemiseks ja järelearvamiseks, mis maksab ja kui palju nõuab aega sõit Berliini, Pariisi, Helveetsia, Rooma, Neapoli jne.

Kaua vaatlesid ja lugesid nad, süvenesid reisikavadesse ja reisihindadesse. Viimaks ohkas tütarlaps:

«Kui ometi võiks sõita, kui võiks istuda laevale või rongile ja minna!»

«Aga ehk võib, kui kindlasti tahab,» vastas mees.

«Kuidas?» küsis tütarlaps.

«Korjame raha,» vastas mees. «Sina hakkad kah teenima, teenime mõlemad.»

«Millal sest tuleb!» ohkas tütarlaps. «Enne oleme vanad.»

«See ei võta kuigi palju aega,» julgustas mees. «Sina jääd endiselt vanemate juurde, mina elan tädi kõrval, nõnda pole meil korteritki vaja. Otsime ka peale lõunat omale tööd, töötame kõigest jõust, ainustki penni ei anna asjata välja, raha viime panka hoiule . . .»

«Aga meie pulmad?» küsis tütarlaps.

«Need peame muidugi seniks edasi lükkama.»

«Kui kauaks?» päris tütarlaps.

«Noh, ütleme nõnda,» jatkas mees oma seletust, «sina hakkad saama viis tuhat kuus, esiotsa pole rohkem loota.

Mina saan praegu seitse, tuleval aastal pannakse ehk pisut juurde. Kui pealelõunast tööd ka leiame — ja me leiame, kindlasti —, siis võime iga kuu kahe peale vähemalt viis tuhat seisku panna. Aastas saame seega kuuskümmend tuhat, kolmes — sada kaheksakümmend, ühes protsentidega ümmarguselt kakssada tuhat ning sellega võime vististi kas või Itaaliaski ära käia.»

«Isegi Itaalias?!» hüüdis tütarlaps.

«Isegi seal,» vastas mees.

«Hakkame korjama!» hüüdis tütarlaps ja haaras mehel käest kinni.

«Hakkame!» vastas see tütarlapse kätt surudes.

«Ainult pulmad,» lausus tütarlaps natukese aja pärast, «ema ei taha, et me nad edasi lükkaksime.»

«Noh, siis peame pulmad ära, aga elame nagu siiamaalegi — korterit ei võta, mööblit ei osta, uusi riideid ei muretse — elame kui pruut ja peigmees.»

«Elame!» hüüdis tütarlaps vaimustuses.

Just sel silmapilgul ilmusid nurga tagant eit ja taat. Nad olid juba oma lapsed suureks kasvatanud ja need olid peale ühe kodupesast juba kõik välja lennanud. Mees ja naine olid jällegi üksinda, nagu paljude aastate eest. Nüüd oli neil jällegi aega mõnikord üheskoos linnatänavaile jalutama minna ja toredaid vaateaknaid imetleda. Täna oleksid nad vististi reisibüroo akna allagi astunud, kuid õigel ajal märkas mees seal seisvaid noori. Ja ilma et ta eidele sõnagi oleks lausunud, vedas ta selle kõrvaluulitsasse, nagu põgeneks ta mingi kurja nägemuse eest.

«Mis sa must nõnda rebid?» küsis eit peaaegu pahandudes.

«Noored olid seal,» vastas mees.

«Kelle noored?»

«Meie omad muidugi.»

«Mis siis sest?»

«Nad seisid reisibüroo akna all, hoidsid teineteise käest kinni,» vastas mees.

Sellest oli eidele küll. Enam ei küsinud ta midagi. Samuti polnud ka taadil enam põhjust rääkimiseks. Vaikselt ja nukralt kõndisid nad kodu poole ja raskus südames hakkas nagu alles siis pisut järele andma, kui võis jalad pista pehmeisse tuhvlitesse ning vimma vajunud selja toetada vastu sooja ahju.

Kitty tahab suureks saada

Proua Vintrikul oli harjumus üksinda kõneleda. See oli kestnud nõnda juba paar aastat, nimelt sest saadik, kus tema mees suri pärast viisipäraselt pühitsetud hõbepulmi. Õieti öelda, proua Vintrik oli kogu eluaeg üksinda kõnelenud, sest tema õnnis abikaas oli pooldanud öeldist: rääkimine hõbe, vaikimine kuld. Nõnda valitses perekonnas täielik tööjaotus — üks aina rääkis, teisel polnud muud, kui kuulas. Sellest tööjaotuse põhimõttest ei saanud proua Vintrik peale mehe surma enam kinni pidada ja pidi mõlemad kohustused iseendale koondama: pidi rääkima ja pidi ka kuulama, ehk olgu siis, et ta pani kuulama loomad ja isegi elutud asjad. Seda viimast hakkas ta kord-korralt ikka sagedamini tegema, sest kaua sa ise oma kõnet ikka kuulad.

Inimesed lähevad proua Vintriku toauksest mööda ja kuulevad, kuidas ta kellegiga kõneleb, ja nad on huvitatud, kes seal küll võiks olla. Aga pärast nad saavad teada, et proua Vintrik kõneles oma sukkade, prillide, kingade või keedupotiga, mis poetab pudrusse glasuuritükke. Ta esitab neile isegi küsimusi, nagu oleksid nad vastamisvõimelised olendid. Ta teeb neile etteheiteid ja kaitseb neid ise siinsamas. «Mis pime sa sest glasuurist nõnda poetad?» pärib ta keedupotilt ja vastab ise: «Nüüd pole enam endine aeg, nüüd pudenevad kõigi pottide glasuurid.» Või ta ütleb oma sukasäärele: «Sa oled nagu igavene lira, et sul ka häbi ei hakka iseenda ja teiste ees,» ning vastab kohe: «Nüüd on ilmas kõik nagu igavene lira ja ühelgi pole enam kellegi ees häbi.»

Need sõnad panevad proua Vintriku enda sügavast südamest ohkama. «Jajah,» lausub ta, «kui minu õnnis mees alles elas, siis oli ilmas kõik teisiti, siis veel ei juletud, siis oli häbi. Ühes meestega kaob ilmast kõik, ka häbi.» Nõnda arvas proua Vintrik oma sukasääre silmi üles võttes.

Et proua Vintrik nõnda iseendaga, loomadega ja asjadega kõneleb, seda teadsid majas kõik, aga samuti nad teadsid, et harilikult ta kõneleb ikka tasakesti, nii-öelda endamisi, sest kellelgi pole ju vaja teada, mis tal ütlemist iseendale, kassile või mõnele tuile. Aga ühel päeval kuulsid äkki kõik, et proua Vintrik kõneleb hoovil valjusti, nagu oleks tema kaaskõneleja mõni poolkuulmatu, kui mitte üsna kurt. Sellepärast tõttasid kõik kas akendele või ustele vaatama, kellega küll proua Vintrik kõneleb nii hirmus valjusti, et see kostab otseteed karjumisena. Oma üllatuseks nägid kõik, et proua Vintrik seisab ihuüksi keset hoovi, ainult must kollaste silmadega kass istub prügikasti kaanel ja vahib alla solgitünni poole, mis seisab prügikasti kõrval, ning metalliläikega hall tui kõnnib kiviprügitusel. Nüüd mõistsid kõik, et peab midagi erakorralist lahti olema, kui proua Vintrik ajab halli tuiga ja musta kassiga nii valjusti juttu. Sellepärast tulid kõik välja vaatama: tuli kojanoorik, kes tahtis, et teda hüütaks maadamiks, kuigi tal olid kõik hambad suus ja puudusid alles lapsed; tuli pesunaine, kes oli juba ammust ajast maadami au sees; tuli keldrikorteris asuva kingsepa naine, must põll ees, sest ta aitas oma mehel vanu kingi parandada; tuli lukusepa poiss oma «värkstoast»; tuli isegi paar võhivõõrast hooviväravast, sest kõik tahtsid teada, mis seal on, kus nõnda karjutakse. Aga isegi siis, kui kõik seisid juba ümber proua Vintriku, ei näinud ükski midagi muud, kui aga kõndivat tuid maas ja istuvat musta kassi prügikasti kaanel.

«Mis on, armas proua Vintrik?» küsis kojanoorik viimaks nõutult.

«Heldene aeg, eks te siis ise ei näe!» hüüdis proua Vintrik vastu. «Kus te silmad on? Mina, vanainimene, näen kohe, aga teie olete nagu pimedusega löödud. Kui härra Vintrik alles elas (peale surma nimetas proua Vintrik oma meest ainult härra Vintrikuks), siis ei sündinud siin majas kunagi niisukseid asju, mitte kunagi, sest teda austati; temast peeti lugu. Aga sestsaadik, kus

tema suri, tuleb üks asi teise järele: esteks see kange torm, mis purustas katukse, kui minu pesu oli üleval, siis see koer, kes jäi meie värava ees auto alla, mineval kevadel see hobune, kes kukkus enda libedaga vigaseks, suvel joobnud korstnapühkija seal korstna otsas ja nüüd see . . .»

«Millest te ometi räägite, proua Vintrik?» päriti mitmelt poolt korraga.

«Kui kutsun politsei, küll te siis näete, millest ma räägin,» vastas proua Vintrik otse pisaratega kurgus. «Kus on nüüd loomakaitseselts? Kus on kõik need, kes ütlevad, et nemad armastavad loomi? Kus on nende kõikide silmad? . . .»

Proua Vintrik oleks veel kaua selles toonis karjunud, kui mitte lukusepa poiss poleks äkki suure häälega naerma pahvatanud, ise rääkides:

«Vaadake ometi, tuil pole ju saba! Tui saba on läind! Tömpsaba! Tiivad on ka lõigatud! Nüüd ta ei saa lennata, võib kinni võtta.»

Ja ilma pikemata poiss jooksis tuid püüdma, kes põgenedes tema eest katsus lendu tõusta, aga kukkus kuidagi saamatult tagasi maha.

«Lase õnnetu loom olla!» karjus proua Vintrik ja tõttas poissi takistama, et ta ei saaks tuid kätte. «Ta peab nüüd niikuinii surema! Peab nälga surema! Sina ise oledki see loomapiinaja! Sinu peab politsei kätte andma!»

Poiss jättis tui püüdmise ja hakkas proua Vintrikule vastu vaidlema, kinnitades, tema nägevat seda tömpsabaga tuid praegu esimest korda. Nende kahe vaidlusest selgus lõpuks kõigile, miks proua Vintrik oli esteks ihuüksi hoovil seistes nii valjusti karjunud: keegi oli lõiganud tuil saba ja tiivad, kes just, seda ei teadnud ükski öelda. See oli proua Vintriku arvates kõige julmim tegu, mille tunnistajaks tema olnud kogu eluajal. Küll püüdis kingsepa naine seletada, et tuile kasvab varsti uus saba ja uued tiivad ning siis võib ta lennata nagu muistegi, aga see ei suutnud proua Vintrikku põrmugi rahustada. Tema kadunud mees, s. t. härra Vintrik, oli olnud kõige õiglasem ja õrnatundelisem inimene maailmas ja sellepärast arvas proua Vintrik, et tema peab nüüd paljast pühast kohusetundest astuma neis voorustes oma õndsa mehe asemele. Inimese kaitseks on ilmas igasugused asutised ja abinõud, tema päästmiseks

on kõiksugu riistapuid. Ja kui ei aita ükski asutis, abinõu ega riistapuu, siis on veel olemas armas jumal ja tema poeg Jeesus Kristus: üks neist hoiab ja valvab, teine päästab ja lunastab. Aga loomal, vaesel kassil prügikasti kaanel ja lõigatud sabaga tuil pole kedagi, kes tema eest hoolitseks, kui seda ei tee inimene. Selleks inimeseks oli kord härra Vintrik, aga kuna tema on nüüd surnud, siis katsub proua Vintrik seda teha, mida härra Vintrik enam teha ei saa.

Nõnda seletas proua Vintrik oma eluülesandeid suure häälega ja oleks seda teinud jumal teab kui kaua ja põhjalikult, kui poleks ilmunud lukusepa kuue-seitsmene tütar Kitty, kes ütles ilma pikema sissejuhatuseta asjatundlikult:

«Tui ei saa lennata, kui lõikad tal saba ja tiivad ära, nüüd ma tean seda.»

«Kust sina seda tead?» küsis proua Vintrik kohe uurija agarusega.

«Vaadake seda tuid,» ütles Kitty, «ma lõikasin tal saba ja tiivad ära ja nüüd ta enam ei lenda.» Kui leidub kusagil inimesi, kes ei usu elava sõna mõjusse, siis oleksid pidanud need praegu siin olema, et muuta oma arvamust jalamaid ja igaveseks — nii väga rabasid Kitty sõnad kõiki. Kõige enam oli muidugi rabatud proua Vintrik. Ta kargas pantrina lapse kallale, raputas teda kõigest jõust, nagu oleks ta valmis teda kas või lõhki kiskuma. Kui laps ära hirmus, nutma hakkas ja püüdis ennast lahti kiskuda, haaras ta veel kõvemini tema nääpsukesest käsivarrest kinni ja karjus:

«Sa kole loom lapse nahas! Mis sul ometi pähe tuleb! Ennem oleksid võinud selle tui tappa, kui teda nõnda piinata. Miks sa ei tapnud teda, ütle, miks?»

«Surnud linnud ei lenda, seda ma teadsin juba,» vastas Kitty suure häälega nuttes ja laskis oma pisarais pilgud teda ümbritsevail inimesil ringi käia, nagu otsiks ta kaitset või nagu küsiks ta arusaamatuses igaühelt üksikult: mis te must tahate?

Lapse vastus rabas jällegi kõiki, nagu kuuleksid nad täna esimest korda mingisugust suurt ja sügavat elutõde. Aga Kitty arvas, et täiskasvanud kahtlevad tema asjatundmises ja sellepärast kinnitas ta uuesti suure nutuga: «See on tõsi: surnud linnud ei lenda ja surnud loomad ei jookse, jäta neile tiivad ja jalad külge või ära jäta.»

«Tobu!» karjus proua Vintrik nüüd ja raputas jällegi last, kes hakkas heleda häälega karjuma.

«Teie ise olete tobu!» karjus nüüd keegi proua Vintrikule vastu ja sikutas last oma poole. «Laske mu laps lahti, mis te tast tahate. See pole teie laps ja ei ole ka teie tui, mis teil nendega pistmist, lõigaku nad teineteisel kas või pead otsast ning ninad peast.»

Nüüd läks vaidlus selle üle lahti, kas proua Vintrikul on midagi pistmist, kui tuil saba tagant ära lõigatakse ning kui see tui pole tema oma. Vaidlus kestis kaua ja muutus aina ägedamaks, sest inimesed koondusid peagi kahte rühma ja rühmad aina kasvasid.

«Ma toon politsei, küll me siis näeme, kas mul on sellega pistmist, kui looma piinatakse!» karjus proua Vintrik.

«Aga mina toon politsei ja tahan näha, kas teil on õigus minu last raputada, nii et kas või käsi otsast,» karjus Kitty ema, pealegi veel nii suure häälega, et kõik otse jahmatusid, kui hirmus suure häälega. Paljud arvasid, et inimesel peab tingimata kas täiesti või pisutki õigus olema, kui tema hääl muutub äkki nii suureks, kuna teised selle vastu kinnitasid, et proua Vintrikul ei tuleks eluilmas pisaraid silma, kui ta ei võtaks vaese tui saatust nii südamesse. Küsimus seisvat tõepoolest selles, kumb on rohkem väärt ja kumb väärib rohkem poolehoidu, kas niisuke raiskunud laps, nagu see Kitty, või selline hall, vaga ja süütu tuvike, nagu see siin hoovil, kelle omanikku ei tunta, kuid kelle kohta proua Vintrik võib vandega tõotada, et tema on teda juba neli aastat järgimööda söötnud?

Millega kogu vaidlus oleks lõppenud, jumal seda teab, aga kas kellegi kutsel või palja kisa peale ilmus hooviväravale kordnik. See oli juba vana mees, nii vana, et pidi otse imestama, kuidas küll selline suudab üldse korda pidada. Ta seisatus ning oleks vististi sõnalausumata tagasi tõmbunud, kui teda poleks lähemale kutsutud. Mõlemad rühmad tõttasid kordnikule asja seletama, valgustades seda igaüks oma vaatenurgast. Samal ajal tui kõndis rahulikult ja asjalikult mööda hoovi ning nokkis, mis ta nokkida leidis. Must kollaste silmadega kass oli prügikastilt karanud kuuri katusele, läinud harjale ja asetsenud seal istuma, nagu oleks ta muretsenud seisupaiga eest, kust oleks kergem ülevaadet saada.

Kordnik laskis mõlemaid pooli kas korraga või kordamööda rääkida, nokutas kõigile nõus olles pead ja naeratas sõbralikult, nagu kinnitades, et nüüd on tal see asi üsna klaar. Kui lõpuks mõlemad pooled jõudsid veendumusele, et kordnik on nendega nõus, siis sai vanamees pisut mahti, vaatas Kittyle naeratades seni otsa, kui see hakkas vastu naeratama, ja küsis siis:

«Lapsuke, kes sind õpetas tui tiibu ja saba lõikama?»

«Ei keegi,» vastas Kitty avameelselt, «ma ise õppisin. Esteks ei saand hästi, aga pärast sain paremini, käärid hakkasid lõikama.»

«Aga kes sulle siis ütles, et peab lõikama?» küsis kordnik ja naeratas usaldavalt.

«Tädi Vintrik,» vastas Kitty mõtlematult.

«Ära valeta, sa kuriloom!» karjus proua Vintrik.

«Sina ise oled kuriloom, mitte minu laps!» hüüdis Kitty ema vastu. «Minu laps käib saksa lasteaias ja sinna ei võeta ühtegi kurilooma.»

«Seal ta seks kuriloomaks on tehtudki, mis ta sul on,» ütles proua Vintrik. «Või mina olen õpetanud teda tui tiibu ja sabu lõikama, mina, kes ma armastan võõraid tuisid rohkem kui sina iseoma last.»

«Sina ütlesid jah, et kanadel ja hanedel lõigatakse sabad ja tiivad ära, nii et nad ei saa enam lennata,» kinnitas Kitty, kes sai ema juures ja kordniku naeratuse tõttu endise julguse tagasi.

«Millal olen mina sulle niisukest hirmust asja rääkind, sa valevorst?» hüüdis proua Vintrik ägedalt.

«Mina ei ole valevorst,» vaidles Kitty vastu, «sest sina rääkisid jah, kui näitasid kuuris, kuidas tapetakse kana. Siis ma nägingi, et kana ei saa enam lennata, kui ta on surnud ja pea otsast ära. Aga sa ütlesid, et hanel ja pardil ei võeta pead otsast ära, vaid torgatakse tiiva alla, nii et veri tuleb välja, ja mina küsisin, et kas hani saab lennata, kui tal on pea otsas ja ise on surnud, ja sina ütlesid, et ei saa, et surnud linnud ei lenda kunagi, ainult surnud inimesed käivad hauast väljas ja tulevad koju, aga loomad ei tule — hobused ei tule, koerad ei tule ja lambad ei tule ka.»

Jälle olid kõik rabatud neist tõsiasjust, mida kuuldi lapsesuu läbi.

«Aga see on ju õige!» karjus proua Vintrik. «Loomadel ei ole kodukäijaid, ainult inimestel. Inimesel on

elav hing, inimene äratatakse surnust üles, sellepärast. Kõik teavad ju, et see on nii.»

«Issand jumal, see inimene on ogaraks läind!» karjus Kitty ema proua Vintrikule vastu. «Ta räägib lapsele kodukäijaist ja õpetab teda kanu ning hanesid tapma! Mis on mul siis sest kasu, et ma iga päev jõlgutan last saksa lasteaeda!»

«Kas saksad kanu ja hanesid ei söö?» küsis proua Vintrik. «Nende pärast neid just tapetaksegi. Saksa lasteaias ongi laps just kanatapjate keskel.»

Nüüd algas hirmus vaidlus selle üle, kas laps satub saksa lasteaias kanatapjate keskele või mitte. Ja kui enamus kaldus proua Vintriku arvamusele, et just sakste pärast neid kanu tapetaksegi, siis ütles Kitty ema, et tema viib oma tütre prantsuse lasteaeda, et aga hoiduda kanatapjaist ja kodukäijaist kõrvale.

«Lapse peab panema inglise lasteaeda, sest inglased söövad ainult meie peekoni,» seletas vana kordnik asjatundlikult.

«Jah, lapse peab panema seatapjate keskele,» karjus proua Vintrik ja naeris nii laia lõuaga, nagu ta polekski proua.

«Mitte inglased pole seatapjad, vaid meie, sest meie tapame nende tarvis,» seletas Kitty ema, nagu kaitseks ta iseenda ja oma lapse au.

Kitty kuulas ja ei saanud põrmugi aru, kuidas võivad täiskasvanud olla nii imelikud, et nad vaidlevad saksa, prantsuse ja inglise lasteaedade üle, kui asi on üsna lihtne: surnud linnud ei lenda ja nüüd tema tegi kindlaks, et ka sabata ja tiibadeta tuid ei lenda, ainult kõnnivad mööda maad, nii et neid võib käega kinni võtta. Ja kuna täiskasvanud jätkasid oma ägedat vaidlust, hakkas Kitty tuid püüdma, kuni ta tema tabas kuuri ja prügikasti vahelmisest nurgast. Seda toimingut ei pannud keegi muu tähele, kui aga must kollaste silmadega kass, kes tuli katuseharjalt räästale ja vahtis sealt uudishimulikult alla, ning vana kordnik, kes arvas, et nüüd on asjad korras, ja kobis tasahilju hooviväravast välja.

Saanud tui kinni, Kitty silitas ja kallistas teda ning õpetas õrnalt-õrnalt:

«Näed sa nüüd, kui sul pole saba ega tiibu, siis ei saa sa lennata, mitte põrmugi ei saa, nii et inimesed ei lenda ka sellepärast, et neil pole saba ega tiibu, neile ei

kasva, jumal ei lase kasvada. Aga sinule laseb, ainult et mina lõikasin kääridega ära, sest ma tahtsin teada, kas vanad inimesed valetavad või räägivad tõtt. Nüüd sa näed isegi, et räägivad tõtt, katsud küll lennata, aga ei saa — du kannst nicht, mein Täubchen, du kannst nicht.»

Viimased sõnad ajasid Kitty ema kõrvad kikki — ta kuuleb oma lapse häält ja see räägib saksa keelt. See oli otse taevalik muusika tema emalikele kõrvadele. Mõelda, et sinu laps on juba maast madalast midagi muud kui sa ise, see on otse jumalik.

Aga kui ta pööras silmad ja ühes tema silmadega pöördusid ka proua Vintriku silmad, siis kostis kaks läbilõikavat häält korraga.

«Wui! viska see tuiniru maha, rikud oma kleidi,» hüüdis Kitty ema.

«Anna tui siia, sa igavene õelus!» karjus proua Vintrik. «Või tahad tal ka hinge seest võtta?»

Mõlemad naised kargasid lapse kallale, kes voolas sel määral üle õrnusest tui vastu, et pidi saksa keele abiks võtma oma sisemuse väljendamiseks. Kitty ehmus ja viskas tui maha. Must kass läks uuesti kuurikatuse harjale, sest naiste sõnelemine ei huvitanud teda. Ema haaras Kittyl käest kinni ja kiskus ta enda järele tuppa. Ka teised kadusid pikkamisi kõik hoovilt, ainult proua Vintrik jäi ühes kassi ja tuiga, et jätkata endamisi asja arutamist. Aga nüüd tegi ta seda üsna vaikselt, nagu kõneleks ta iseendaga või oma õndsa mehega, sellepärast polnud kellelgi tema sõnadega tegemist. Igatahes oli ta endiselt arvamusel, et laps, kes lõikab tuil saba ja tiivad, on kuri ja õel, ning ema, kes oma last selles kaitseb, on rumal või kurjategija iseoma lapse vastu. Proua Vintrikul oli päevaselge, et kana tappa ja süüa on koralik toiming, aga tuil saba ja tiibu lõigata kuritöö ning looma piinamine, sest sel tegevusel pole mingit tõsisemat eesmärki ega otstarvet.

Samal arvamusel oli ka Kitty ema, kuigi ta seda ei avaldanud proua Vintriku ega teiste ees.

«Mis tuleb sul pähe?!» karjus ta vihast kähiseval häälel Kittyle, kui nad olid oma toas kahekesi. «Oled sa hulluks läind või? Kuhu on su aru jäänd? Sa hakkad tui sabasid ja tiibu lõikama! Sa hakkad lõpuks kääridega tui jalgu ja päid lõikama! Kui ma veel üksainus kord näen, et sa tuisid söödad või nendega tegemist teed,

siis saad sa pükste alla, mõistad? Mina ei hooli sellest, et sa käid peenes saksa lasteaias, ikka annan sulle pükste alla. Ja kui isa sellest kuuleb, siis hoia oma nahk! Tema võtab su kohe saksa lasteaiast ära ja paneb eesti lasteaeda, sest — ütleb ta — kanu tapma võid sa sealgi õppida. Sellepärast — kas sa lubad mulle, kas sa vannud mulle — ja pea meeles, vannet peab iga inimene pidama — kas sa vannud, et sa enam kunagi ei pista oma käsi tuide ega teiste lindude ja loomade külge?»

«Kas ma siis ka ei tohi, kui olen sama suur nagu tädi Vintrik?» küsis Kitty vande asemel.

See mõjus emasse nõnda, et ta viskas käed äkki vastu lage ja hüüdis:

«Armuline taevas! Sa oled idioot! Mõistad? Sina ei saa kunagi nii suureks ja paksuks, nagu see Vintriku eit, kes õpetab teiste paremate inimeste lapsi kanu tapma. Mitte kunagi, kas kuuled! Peenemad inimesed ei kasvagi nii suureks ja paksuks ja sellepärast ei tapa nad kunagi ise kanu, mitte kunagi.»

«Aga teise maja juudi teenija tapab ja tema pole sugugi nii suur ja paks,» ütles Kitty.

«Pea ükskord oma rumal suu!» karjus ema. «Sa ajad mu hulluks oma totrusega! Issand jumal, et praegusaja lapsed peavad ka niisukesed olema! Teevad su kogu ilma naeruks! Mina ei teadnud kahekümneaastaseltki, kuidas kanu tapetakse, aga minu tütrel on see juba kuue-seitsmeselt selge.»

«Ema, mul ei ole ju veel kanatapmine selge,» vaidles Kitty emale vastu.

«Mine ära! Mine mu silma alt!» hüüdis ema. «Ma ei taha su varjugi näha.»

Kitty läks. Aga ta ei saanud kuidagi õieti aru, miks karjus nii hirmsasti see Vintriku-tädi ja miks pahandab ema. Tema, Kitty, pole ju midagi teinud. Ta lõikas küll tuil saba ja tiivad, aga ilma selleta polnud ju võimalik. Iseasi, kui ta oleks lõiganud kõigil tuidel sabad ja tiivad, aga seda ta ei teinud ju. Temale aitas ühest, sest nüüd ta teab, mis ta teada tahtis. Pealegi on Kitty valmis emale tõotama, et ta ei pista enam kätt tui ega kana külge, olgu nad surnud või elavad, sest tema käib peenes saksa lasteaias, sellest saab ta väga hästi aru, aga see tõotus ei või ometi igavesti kesta, sel peab ükskord ometi tulema lõpp, vähemalt siis, kui Kitty saab suureks. Või peab ehk tema saksa lasteaia pärast jääma alati väikseks? Ei tohi kunagi tappa kanu ja hanesid? Ei tohi vaadatagi, kui teised tapavad? Aga siis on see saksa lasteaed väga halb asi ja Kitty ootab pikisilmi, millal ta küll sealt pääseb, et võiks kasvama hakata ja suureks saada, sest siis on kõik lubatud. Siis võib ta tuil tiivad ja saba lõigata, aga ka kanal pea maha lüüa, nagu teeb seda tädi Vintrik, ja ühelgi pole temale midagi ütlemist.

Sex appeal

Kogu lugu sai alguse sellest, et ilusa päikesepaistese ilmaga kaks voorimeest läksid mürinal puukoormatega ja põiki nende teest üle tippis mees, kel oli suur kandam kangapakke seljas. Tagumine voorimees, kes istus koorma otsas ja popsis rahulikult oma «villkappa», silmitses köögus kangaste-kandjat tähelepanelikult ja hüüdis siis:

«Hei, Juku! Kuhu lähed oma noosiga?»

Pambukandja ajas enda vaevu veidi sirgemaks, et võis silmad tõsta hüüdja poole, ja ähkis siis vastuseks:

«Aa! Sina, Miku!»

«Kuhu sa lähed oma noosiga? küsin ma.»

«Kaevu tänava kanti,» vastas Juku.

«Viska siis oma pallast koorma otsa. Tprrrr!»

Miku tõmbas ohjad pingule ja hobune jäi seisma. Juku läks oma kandamiga, mis riidesse oli mässitud, vankri taha, võttis jalgel vedrutades pisut hoogu ja viskas ta vupsti! koorma otsa.

«Soo!» lausus Miku nüüd. «Karga ka ise peale.»

Juku kargaski ja Miku pingutas uuesti ohje, et ruunake hakkaks liikuma. Aga see ei teinud sellest väljagi, viskas ainult pea aisaotsale ja vaatas tagasi, nii et silmavalged välkusid.

«No mine nüüd ikka, mine,» ajas Miku meelitavalt, «mis sa tühja tagasi vahid. Ega see raske ei ole, siit on ju allamäge, näe, vanker kipub ise sulle peale.»

Aga ruunake ei pannud Miku sõnu mikski. Ta vahtis endiselt tagasi ja surus jalad vastu, et koorem ei saaks mööda kallakut tänavat allapoole veereda.

«Oota natuke, ma ronin koorma otsast maha, kohendan looka, kergitan range ja võtan laka välja, küllap ta siis hakkab minema, siin ju allamäge,» ütles Miku. Aga kui ta seda kõike oli teinud ja ruunal siis suukõrvalt kinni võttis, et teda minema sundida, surus see tagumiku kõigest jõust vastu puukoormat, nagu tahaks ta selle mööda mäge üles ajada.

«Mis tal siis nüüd äkki on?» küsis Juku, kes kartis oma kandamiga hiljaks jääda. «Kas tema, raibe, on nii tark, et protesteerib minu ja mu paki vastu?»

«Tema, mädand, on targem kui mõni inimene,» seletas Miku. «Ta on teinekord targem kui ma isegi, ainult praegu ajab ta tühja jonni, vanker kipub ju oma raskusega talle kandu. Aga temal on niisuke amet, et kui läheb, siis lase minna, ja kui pead kord kinni, näe, siis ta ei lähe üldse enam, raiu või kirvega. Jüri märaga on ta ju suur sõber . . .»

«Kuula aga, kuula!» hüüdis Juku koorma otsast. «Ise ruun, aga ikka veel sõbrustab märadega.»

«Sest pole ühti, et ruun,» vastas Miku, «mära hais on ikka magus. Selle magusa haisu peale me nii kenasti läksimegi. Et aga mina ta kinni pidasin, nii et ta jäi märast maha, siis vihastas ta nüüd nõnda, et läheb ennem puukoormaga tagurpidi mäest üles kui edaspidi mäest alla. Niisuke amet on tal.»

«Kas mõni hea jõhkam ei aita?» küsis Juku koorma otsast ja tahtis hakata maha ronima.

«Istu aga sina ilusti paigal,» ütles Miku, «las ma üksi mehkeldan ja sokutan, küll ta juba minema hakkab. Sest kui võõras ütleb talle mõne kõva sõnagi, siis ei lähe ta hoopistükkis enam edaspidi, vaid ainult ajab tagaspidi, niisuke õrn nutt on temal. Ja jõhkamitega on nõnda, et kui ma ise annan, siis vahel aitab, aga kui annab võõras, siis on püsti kurat lahti.»

«Mis pagana ruun see sul siis on, see on ju puhast verd kabu preili, kui ta niisuke õrnake!» hüüdis Juku ja ronis koorma otsast maha, sest teda hakkas juba asi huvitama. Aga kui Jukul tõusis millegi vastu huvi, siis ei hoolinud ta enam ei keelust ega käsust, vaid hakkas talitama, nagu süda kutsub. Praegu tahtis ta äkki teada saada, kas Miku ruun on selline «kabu preili», nagu Miku ise seda kinnitab, või puhub ta temale hambasse — luiskab selleks, et Juku võtaks jällegi oma kandami turjale ning kaoks. Kuid seda Juku ei tee, sest

on ta kord oma pakiga koorma otsas, siis peab ta ka pärale saama, maksku mis maksab. Keegi ei pea võima ütelda, et Miku ruun oli kangem kui Juku ja Miku kokku.

Sellises meeleolus Juku tuligi koorma otsast maha, et Mikul aidata ruuna liikuma panna. Aga Miku kartis Juku abi, seepärast ütles ta:

«Jää vankri taha, et ta sind ei näeks, ja katsu sealt lükata. Kui me kord ta minema saame, siis pole enam midagi, võime uuesti koorma otsa ronida.»

Juku lükkaski vankrit tagant, nii et see oleks allmäge edasi veernud, kui mitte ruun poleks jalgu vastu ajanud, sellest hoolimata, et Miku sikutas teda valjastest.

«See on sul ju vaŋa õelus ise,» ütles Juku vankri tagant. «Ma võtan ka paki koorma otsast kukile, ja kui ta ka siis ei hakka minema, panen tubina tantsima.»

Aga ruun ei liikunud ka siis paigast, kui Juku oli võtnud oma paki turjale ja läks sellega tema nina ette, et ta näeks oma kahe silmaga, kuidas Juku ise kannab oma rasket pampu. Ta viskas endiselt pea aisaotsale ja vahtis tagasi, nii et silmavalged välkusid.

«Su ruun on ju lihtsalt totakas!» karjus Juku nüüd. «Sellele pole muud vaja kui teivast.»

Ja Juku läks oma pambuga uuesti vankri taha, vedrutas seal jällegi oma põlvi ning viskas ta koorma otsa tagasi. Siis käis ta uurival pilgul vankri ümber, tõmbas viimaks paraja arssinase koerakaika välja, läks Miku keelust hoolimata hobuse juurde ja tahtis hakata sellele andma. Et hoiduda kõige halvema eest, andis Miku ise kärmesti piitsaga ruunale paar korda aisa pealt, ja kui see ei aidanud, siis ka aisa alt. Aga selle tagajärjeks polnud midagi muud, kui et ruun võttis aina rohkem südant: ta lõi kogu oma keha ja jõuga tagasi, nii et sedelgarihm lõigati nagu noaga pooleks ja rangid läksid peaaegu kõrvuni.

«Mis sa tühja selle piitsaga sipsid, see ei tee ju sellele väänkaelale midagi,» ütles Juku Mikule, «las mina annan talle paar tulist, küll sa siis näed, kuidas tal jalad all kerima hakkavad.» Ja ta tõrjus Miku pahema käega eemale ning tõstis paremaga arssinase koerakaika, et läigitada ruunakesele esimene «tuline». Aga ei Juku ega Miku polnud kumbki tähele pannud, et nende toimingut oli juba mitu inimest jäänud seisatades vaatlema. Kui nüüd Juku tõstis oma koerakaika, et murda

ruuna kangekaelsus, astus kõnniteelt tema juurde vanem daam ja ütles:

«Mis te sellest loomast siin piinate?»

Juku kaigas jäi kõrgel pea kohal nagu kivistunult silmapilguks peatuma ja langes siis ilma hoobita rammetult alla, kuna Juku ise pöördus daami poole ja vastas:

«Siin piinab loom inimesi, aga mitte inimesed looma.»

«Te panete hobusele raskema koorma peale, kui see jaksab vedada, ja siis hakkate teda peksma,» ütles daam.

«Siin on ju allamäge, koorem kipub ise kandu,» vastas nüüd Miku. «Hobusel polegi vaja vedada, ärgu pidagu ainult kogu nelja jalaga vastu.»

«Jätke oma rumalad seletused endale,» ütles daam nüüd närviliselt. «Loom pole ometi nii kuri ja tark nagu inimene, kes ajab aina kiusu ja jonni.»

«Proua,» tahtis Miku vastata, aga daam sähvas teravalt vahele: «Mina ei ole proua, palun väga.»

«Siis preili?» küsis Miku.

«See pole teie asi, mis ma olen,» vastas daam.

«Jäta see vanatüdruk,» ütles nüüd Juku Mikule.

«Mis?!» karjus daam selle peale. «Mis te ütlesite? Ah sõimama? Tapate puuhaluga vaest, rumalat looma ja ise lähete häbematuks!»

«See loom pole vaene ega rumal,» ütles Juku, «ta on targem kui teie.»

«Seda saame kohe kuulda,» vastas daam ja hakkas heleda häälega kutsuma kordnikku. «Loomade piinamisel peab olema ükskord lõpp. Kui inimene ei kuula heaga, siis peab teda sundima kurjaga.»

«Õige!» hüüdis Juku pilkavalt. «Inimest peab sundima, aga seda kabu preilit peab põlvili maas paluma.»

«Hihihihi!» irvitas suure häälega keegi poiss, kel oli pea peal madal ja lai peergudest korv, mis helevalge rätikuga oli kinni kaetud. «Kabu preili! Hihihihi!»

Daam läks näost siniseks, valgeks, kollaseks ja punaseks, ning pöördudes irvitava poisi poole, ta küsis:

«Te kuulsite, mis see häbematu mees ütles?»

Poiss jättis naeru, vahtis daamile natukese aega tunnistavalt otsa ja vastas siis nagu arusaamatuses:

«Mis? Mina kuulsin? Ei, mina pole midagi kuulnud.»

«Aga mis te siis naerate?» küsis daam.

«Ma ei naera ju,» vastas poiss ja tegi oma korviga minekut, aga niipea kui oli pöörnud daamile selja, pah-

vatas ta uuesti naerma ja karjus suure häälega: «Kabu preili! Kabu preili!»

Daam mõtles pöörduda oma endise küsimusega teiste poole, aga sel hetkel saabus kordnik, noor hakkaja näoga mees.

«Mis kisa see siin on?» ta küsis.

«Need mehed siin piinavad seda hobust, ja kui mina julgesin neid keelata, hakkasid nad sõimama.»

«Missugused need mehed?» küsis kordnik daamilt, kes pöördus nüüd ümber hobuse ja puukoorma poole, et käega näidata meestele. Oma üllatuseks nägi ta veel ainult üht meest, nimelt Mikut, kuna Juku oli vaheajal koorma otsast oma pambu võtnud ja ruttu lähema nurga taha kadunud.

«Nad olid ju esiteks kahekesi,» ütles daam nõutult, «kuhu see teine siis nii äkki sai.»

«Kas olete üksi või on teid kaks?» küsis kordnik Mikult.

«Üksi, ikka üksi, härra konstaabli-saks,» vastas Miku.

«Aga kas esiteks olite kahekesi, nagu see daam tõendab?» küsis kordnik.

«Mina olin ikka üksi ja see teine oli üksi,» vastas Miku.

«Ja kus see teine siis nüüd on?»

«Aga kust mina seda tean,» vastas Miku.

«Kuidas siis te ei tea,» vaidles daam vastu, «te ju kahekesi üheskoos peksite seda hobust.»

«Me pole üldse peksnud,» ütles Miku.

«Kelle hobune see on?» küsis kordnik.

«Minu, härra konstaabli-saks,» vastas Miku.

«Kes oli see teine mees?» küsis kordnik.

«Kust mina seda tean, kes ta oli,» vastas Miku. «Jõuan mina kõiki ilma inimesi tunda.»

«Tal oli ju isegi suur, raske pamp teie koorma otsas,» ütles daam vahele.

«Mis pamp see oli?» küsis kordnik.

«Küsige seda sellelt preililt, härra konstaabli-saks, mina pole mingit pampu oma koorma otsas näind,» seletas Miku.

«Kuidas te siis ei näind, kui see teine mees käis pambuga isegi hobuse nina ees ja teie seisite siinsamas,» ütles daam.

«Nojah, seda ma nägin küll, et ta käis pambuga hobuse nina ees, aga ega ma siis sellepärast pampu oma koorma otsas näind, sest siis oleks tal pidand olema juba kaks pampu, üks seljas, teine koorma otsas,» seletas Miku.

«Mis pamp tal siis seljas oli, kui ta käis hobuse nina ees?» küsis kordnik.

«Aga kust mina seda tean, mis pamp,» vastas Miku.

«Aga miks ta siis selle pambuga käis hobuse nina ees?» päris kordnik huvitatult.

«Ta tahtis ruunale näidata, et pamp on tal seljas, mitte koorma otsas,» seletas Miku.

«Milleks seda?» huvitas kordnik.

«Aga ruun ei vedanud ju muidu, pani pea aisaotsale ja vahtis tagasi, nagu näeks ta pampu koorma otsas. Tema on tark loom, targem kui mõni inimene, mõnikord isegi targem kui mina ise ja sellepärast tema ei vea, kui näeb võõrast pampu koorma otsas. See ajaski selle teise mehe südame täis ja ta sõimas minu hobust kabuks preiliks, aga see preili siin mõtleb, et tema on see kabu preili,» seletas Miku asjalikult.

«Tema sõimas mind kabuks preiliks, mitte hobust,» vaidles daam vastu, «sest ükski täie aruga inimene ei nimeta ju ruuna preiliks, liiatigi veel kabuks preiliks.»

«Nojah, ega täie aruga inimene küll seda ei tee, aga kust me teame, et inimesel, kes kannab nii suurt pampu nagu see, on täis aru. Niisukest pampu peaks vedama hobusega, kui on täis aru. Minu meelest oli ta tõepoolest pisut napakas, sest ta valis koormast kõige jämedama halu ja tahtis sellega hobusele pähe valada, üteldes: las ma annan su kabu preilile, nii et tast saab jalamaid suguruun. Nõnda olid ta sõnad. Otsustage nüüd ise, härra konstaabli-saks, kas inimesel on täis aru peas, kui ta tahab puuhaluga teha kabust preilist suguruuna.»

«Tähendab, see mees siin teid ei sõimanud, teda te ei süüdista?» pöördus kordnik daami poole.

«Ei, aga tema peksis ühes teisega seda vaest looma, ja kui mina hakkasin keelama, siis see teine tuli oma kabu preiliga,» seletas daam.

«Miks te peksite oma hobust?» küsis kordnik Mikult.

«Ma pole peksnud ega lasknud ka seda teist peksa, aga et ta mu suguruuna sõimas kabuks preiliks, sinna ei võinud ma midagi parata,» rääkis Miku.

«Teie peksite piitsaga, teine puuhaluga,» ütles daam.

«Tule jumal appi!» hüüdis Miku nüüd. «Härra konstaabli-saks võib ise vaadata, et hobusel pole kusagil

ühtegi vorpi; aga pole ju võimalik puuhaluga looma lüüa, ilma et ei jääks vorpe järele. Ja minul on ju alles täis aru peas, kuidas võisin ma siis seda võhivõõrast napakat lasta oma hobust puuhaluga tappa, ennem oleksin ma seda ise teinud, kui see just nõnda oleks pidand olema, sest mina oma täie aruga oleksin teadnud, kuidas ja kuhu puuhaluga anda, mitte aga kohe esimeseks pähe, nagu see võhivõõras tahtis teha. Pealegi, milleks pidin ma ise oma ruunakest helpima või milleks pidi seda tegema see napakas võhivõõras oma pambuga? Härra konstaabli-saks näeb isegi, et tee on allamäge ja et vanker kipub ise hobusele kandu. Ja mina ei saa üldse aru, kuidas see võõras sai puuhaluga peksa, kui ta seisis, pamp seljas, hobuse nina ees, nagu see daam ütleb. Aga kõige parem oleks, kui härra konstaabli-saks lubaks prooviks ruunale paraja koerakaikaga paargi head jõhkamit anda, siis ta näeks oma silmaga, misukesed vorbid jäävad järele.»

«Looma ei ole luba piinata,» vastas kordnik.

«Ega me ei piina teda, me teeme ainult proovi,» vastas Miku.

«Milleks seda?» küsis kordnik. «Laske minna ja teinekord olge ettevaatlikum oma sõnade ja tegudega, muidu lähete rahukohtuniku juurde.»

Selle otsusega oli Miku rahul. Ta patsutas hobust kaelale, turjale ja laudjale ning pingutas siis nõõtades ohje. Aga ruun viskas pea jällegi aisa otsa ja vahtis tagasi, ilma et mõtleks minekut teha.

«Te olete hobusele millalgi liig raske koorma peale pannud, sellepärast ei julge ta nüüd katsudagi,» seletas kordnik.

«Ei mitte, härra konstaabli-saks,» vaidles Miku vastu, «vaid see on selle magusa märahaisu pärast, mida see suguruun nii väga armastab. Ta jäi esiteks sellest ilma ja nüüd on ta süda täis, ei muud midagi, sest ta on turtsakas nagu mõni vanatüdruk, kel pole meest olnud ja kel pole enam lootust teda saadagi. Niisuke ta on.»

«Aitame alguses koorma liikuma, küll ta siis läheb,» ütles nõukas kordnik ja pani käed külge. Tema eeskujul talitasid mitmed teisedki. Pealekaebav daamgi lükkas oma päevavarjuotsaga, niipalju kui see vähegi kannatas.

Aga kui ruun tundis, et vanker hakkab peale täitma, pingutas ta äkki oma liikmeid ja lõi vankri hea nõksa-

kuga mööda munakive tagasi. Selle tagajärjeks oli see, et daami päevavarju vars plõksatas keskelt pooleks ja kordniku jalg jäi ratta alla. Tõusis hirmus kisa, sest daamil oli oma uuest sirmist väga kahju. Pealegi oli ta saanud sirmi varre otsaga hea müksu südame alla, just sinna kohta, kus ta tunneb kõige kibedamat valu, kui ta vaatleb peegli ees oma närtsinud rinda.

«Ära, kurat, tahtis teine jala lömastada!» kirus kordnik südamepõhjast, kuna teised kas naersid või midagi suure häälega isekeskis arutasid.

Sel silmapilgul astus rahvasumba keegi puujalaga mees ja puges inimeste vahelt läbi hobuse nina ette.

«Ei vea, mis?» küsis ta Mikult.

«Ei vea jah, niisuke amet teisel,» vastas see. «Õrna loomuga! Kui saab millegipärast teisel süda täis, siis raiu või kirvega, aga edasi ei lähe, ainult tagasi.»

«See pole see,» ütles puujalgne, «vaid et tema on ära unustanud, kummas otsas tal on pea, kummas saba. Tema arvab, et tal on suu saba otsas, sellepärast. Talle peab näitama, et ta eksib, sest ka hobused võivad eksida. Nemad on peaaegu nagu inimesed. Kas on kellelgi midagi, mis talle suhu pista, siis tal tuleb kohe meelde, et suu ja pea on kaela, mitte saba otsas. Saate aru? Mõnele hobusele peab seda sagedasti meelde tuletama, peab tõendama. Kel on midagi?»

Aga kellelgi polnud midagi. Ühel vanal proual oli olnud saia, aga see oli selle kõik söötnud puiesteel tuvidele ja varblastele, pealegi olnud seda nii vähe, et tuvidegi kõhud pole saanud õieti täis. Muidugi, kui tema oleks teadnud, et on hobuseid, kes ei vea muidu puukoormat, kui neile peab meelde tuletama, kus neil on pea, kus tagumik, siis oleks ta poole saia tingimata järele jätnud ja tulevikus hoiab ta nüüd alati käsikotis midagi tagavaraks, et oleks võtta, kui juhtub olema kusagil niisuke hobune.

Keegi väike poiss oli just praegu pistnud viimse tüki suhkrusaia suhu ja vajutas esimest korda talle oma hambad sisse. Tema kargas puujalaga mehe nina alla, ajas suu ammuli ja näitas seal peituvale saiale ning ütles siis, et tema oleks valmis selle saiatüki suust välja võtma ning hobusele andma, aga mees ei jõudnud silmapilkselt otsusele, kas kõlbab lapsesuust võtta suhkrusai ja pista see hobuse pikkade mokkade vahele.

Pealegi, iga hobune ei võta seda vastugi, mis on käi-

nud kord inimese suus, nagu ka iga inimene ei taha seda enam oma suhu panna, mida on juba puutunud hobuse sametised mokad. Nõnda võiks sündida selline imelik asi, et poiss võtab saiatüki suust, aga hobune teda ei taha, nuusutab ainult ja pöörab pea kõrvale. Kuid peale seda ei pista ehk ka poiss enam saia oma suhu, sest mida hobune või koer nuusutanud, seda tema enam ei söö. Nõnda läheks see ilus tükk suhkrusaia raisku.

Puujalaga mees oli aga kokkuhoidlik inimene, esiteks sellepärast, et ta oma puujala tõttu oli tegelikult näinud, kui kasulik on majanduslikult puujalg — nii kasulik, et ta mõnikord mõtles, kas ehk inimesel ei võiks kuidagi mõlemad jalad olla puust, sest kaks puujalga oleksid kaks korda kasulikumad kui üks puujalg. Teiseks oli puujalaga mees usin lehtede lugeja ja seepärast oli ta õppinud riiklikult mõtlema. Tema tegi oma puujala-küsimuse rahvuslik-riiklikuks küsimuseks, arutades: mis oleks, kui inimestest kannaksid üks veerand, kolmandik või pooled puujalga ja kui saapad, mis jäävad seega järele, veetaks välja ning müüdaks kui mitte täie, siis vähemalt poole hinnagagi? Kas kaubabilanss muutub aktiivseks või mitte? Ja mis oleks, kui see puujalgade kaubandus kestaks, ütleme, sada, kakssada, kas või tuhat aastat, sest mis tähendab tuhat aastat noorele, edasirühkivale rahvale? Kas oskab keegi arvata, millised summad võidaks selle aja jooksul puujalgade tõttu kokku ajada? Ei, seda ei oska keegi arvata ja seepärast mõtles puujalgne tõsiselt, kas maksab riskeerida saiatükiga, mis poisi suus, või ei.

Lõpuks jõudis ta ometi otsusele, et maksab, ja ütles lapsele, et see annaks, mis ta pakkunud. See avaski valmilt oma suu, et sealt saiatükki võtta, aga äkki jäi ta imestunult pärani silmi ja ammuli suul seisma: suu oli tühi, seal ei olnud enam saia. Kuhu see oli sealt saanud? Poiss kinnitas, et tema polnud teda närinud ega ka neelanud ja tema ei tea üldse, kes näppas tal saiatüki suust. Peaaegu nutuvõru ümber suu, laskis ta silmad maas ringi käia, nagu otsiks ta ei tea kuhu kadunud saiatükki sealt.

Asja selgitama tuli ka daam, kes oli seni murelikult silmitsenud oma murdunud vihmavarju ja silitanud oma haiget rinnaalust. Tema tegi poisile kohe selgeks, et see on ikkagi ise saiasuutäie ära söönud, muidugi

ebateadlikult, nagu ta ütles. Ja et tegelikult tõendada, kuidas see sünnib, kui sünnib midagi ebateadlikult, avas daam oma käsikoti, võttis sealt tükikese suhkrut ja pistis selle poisile suhu. Ise andis ta käsu suhu pandud suhkrutükile mitte mõtelda, vaid tegelda teiste asjadega.

Õnneks läkski kõik nõnda, et poisil polnudki võimalik mõtelda suhkrutükile, vaid teda huvitasid hoopis teised asjad. Sest kui puujalaga mees nägi, et daamil on käsikotis suhkrut, küsis ta ka hobusele tükikese. Ja kui ta selle oli saanud, pistis ta selle ruunale samuti suhu, nagu daam oli pistnud poisilegi. Vahe oli ainult selles, et daam tahtis, poiss söögu suhkur ebateadlikult, kuna aga hobune pidi ta sööma teadlikult, et tal tuleks meelde ja et ta saaks selgesti aru, et pead kasvavad kaelte, mitte sabade otsas.

Kui mitu silmapilku see teadlik ja ebateadlik suhkrusöömine oli kestnud, seda ei pannud keegi õieti tähele, aga just sel hetkel, kui poiss hüüdis daamile: «Ma ei saa suhkrut nõnda süüa, et ma ei teaks, sest suhkur on ju magus», puujalaga mees arvas õige aja olevat hobusele käega lüüa sabajuurikale, nii et hobu pistis kui püssist ühes koormaga minema. Õnnetuseks daam seisis ühelt poolt puukoormale nõnda lähedal, et ta sai hea müksu, pillas katkise päevavarju maha, mis jäi ratta alla, ise lendas poisile otsa, kes neelis nüüd suhkrutüki ebateadlikult alla, kuna aga teiselt poolt rabati puujalaga mees pikali ja tema puujalg jäi vankriratta alla ning murdus pooleks.

Oli kiljumist ja karjumist, oli aietamist ja kirumist, oli naljatamist ja naeru. Daamil oli nutt varaks, kui ta korjas maast oma uue päevavarju, millest olid säilinud ainult närud. Ta tahtis need sinnasamasse jätta, kuid kohalik kojamees ei olnud sellega nõus: tema ei olla kogu linna sibi ega kaltsukorjaja. Nüüd nõudis daam kordnikult, et see peaks voorimehe uuesti kinni ja teeks protokolli, sest tema seda asja nõnda ei jäta. Samas ütles ka puujalgne, et kui daam nõuab oma päevavarju, siis nõuab tema ka oma purustatud puujalale valuraha. Nõnda siis ei jäänud kordnikul muud üle, kui jooksis voorimehele järele, kargas ohjadesse kinni ja pani hobuse seisku.

«Härra konstaabli-saks, nüüd unustab mu ruun südametäiega jällegi, kummas otsas tal pea, kummas saba,

ja nõnda ei jõua ma surmalaupäevaks oma puukoormaga pärale,» ütles Miku.

«Mis on teie nimi?» küsis kordnik.

Sellest mõistis Miku, et asi on jõudnud protokollini, sest tema oli teistelt voorimeestelt kuulnud, et niipea kui kordnik küsib voorimehe nime ja korterit, siis on protokoll niihästi kui valmis juba. Sellepärast ütles ta:

«Minu elukohta tahate muidugi ka teada, härra konstaabli-saks?»

«See tuleb pärast,» vastas kordnik.

«Ei, märkige juba kõik korraga, et oleks asi üsna klaar, muidu peate mu veel kord täna kinni, härra konstaabli-saks,» ütles Miku.

«Enne nimi, siis elukoht,» kinnitas kordnik.

«Aga mina tahan, et nimi ja elukoht oleks korraga,» ajas Miku vastu.

«Teil pole siin midagi tahta,» ütles kordnik ärritatult ja mõtles jatkata, kuid Miku pistis vahele:

«Kuidas nii ei ole? Asi puutub ju minusse.»

«Teie nimi?!» kärgatas kordnik nüüd.

«Elukoht ka,» vastas Miku.

Kordnik lõi lootusetult käega ja märkis Miku numbri oma raamatusse.

Sel ajal, kui kordnik oli ametis kirjutamisega, sobis Mikul jutt daami ja puujalgsega, kes tulid käsikäes puukoormale ja kordnikule järele, nagu oleksid nad mõni õnnelik noorpaar, kes sammub orelihelidel altari ette, kus on õpetaja ja loorberipuud. Aga tõelikult kasvasid tänava ääres ainult pügatud pärnad ja daam hoidis puujalgse kätt ainult selleks, et toetada teda kõnnil, sest sel oli oma murdunud puujalaga muidu üpris raske käia. Pealegi kandis daam teises käes oma varjurisu ja puujalgne oma poolikut puujalga.

Kui kaua kordnik kirjutas ja kui kaua Miku vestis daami ja puujalgsega, seda ei tea, aga kui kordnik lõpuks oma tööga oli hakkama saanud ja daami ning puujalgse poole pöördus, selgus üllatav asjaolu: kordnik oli asjata oma taskuraamatut määrinud, sest Miku oli vaheajal daami ja puujalgsega kokku leppinud, nii et nemad mõlemad loobusid igasugusest nõudmisest Miku vastu.

«Nii et pole tarvis minu nime, elukohta ega kedagi, härra konstaabli-saks,» ütles Miku kordnikule.

«Jah,» lisas daam omalt poolt, «voorimees toob mulle

uue varju asemel kanaarilinnu, ainult isase, see on tingimuseks ja selles palun olla tunnismeheks, härra konstaabel.»

«Jah, isase, see preili armastab hästi isast,» täiendas Miku konstaabli-saksale.

«Mis see tähendab: hästi isast,» küsis puujalgne, kelle kätt hoidis ikka alles daam. «Kas siis mõni lind on isasem kui teine?»

«Aga kuidas siis muidu,» vastas Miku.

«Millest seda tunda?» huvitas puujalgne.

«Mida isasem, seda rohkem laulab, seepärast preili armastabki hästi isast,» seletas Miku.

«Nii et kui on hoopistükkis isane, siis ei seisagi vait,» järeldas puujalgne ja lisas: «Aga siis on grammofon parem, hoopis parem, sest see seisab vait, kui teda üles ei keera, aga hästi isane kanaarilind laulab ka üles keermata. Ka raadio on parem, teda saab kinni ja lahti keerda. Üldse on kõik parem, mida saab keerda. Aga lindu keerda ei saa, olgu ta ei tea kui isane. Nagu roostetand lukk — ei keera, tee mis tahes. Aga lukk peab keerma, sest milleks ta on siis lukk, kui ta ei keera. Seepärast peaks ka minu jalg keerma. Ühesõnaga — keerdav patentjalg! Aga patentisast ei ole, on ainult patentlukk. Ja see keerab, see . . .»

Daam, varjurisu kaenlas, käsikott näpu otsas, kuulas tähelepanelikult, hoides teise käega ikka veel puujalgse kätt. Viimaks ütles ta vaimustusohkel:

«Te räägite nii ilusti, nii mõistlikult, nii intelligentselt, nii targalt, nii õilsalt, nii . . . Ja milline sügav mõte on teie sõnus! Lukk peab keerma, patentlukk peab keerma. Aga kui ta ei keera, mis siis? Kui ta äkki ei keera? Ütelge mulle, mis siis, kui ka patentlukk ei keera? Või ei ole ta siis patent? Kas teie tunnete, milline lukk on patent, milline mitte? Kas võib patentlukust saada mittepatent ja vastupidi? Mis te teeksite, kui teil oleks, ütleme, kümme, kakskümmend aastat lukk patent ja siis äkki enam ei ole? Mina ei osanud midagi teha, kui minul oli nõnda. See sündis nimelt siis, kui mina magasin ühel pool ust ja keegi härra teisel pool. Uks seisis alati lukus, sest mina kartsin hirmsasti. Patentlukus seisis uks, et minul poleks hirmu. Aga äkki on mul ometi hirm ja ma mõtlen, et mis see siis on, et mul on hirm? Lähen katsun ust, uks lukust lahti, patentlukust nimelt, nagu ta polekski enam patent. Keeran lukku, aga järg-

misel õhtul on jällegi hirm, ning kui katsun ust, siis on ta uuesti lukust lahti. Keeran ta jällegi raginal lukku. Härra ärkab unest — tema armastas hirmsasti magada — ja küsib läbi ukse, et mis on. Mina ütlen, et ma ei saa magada, sest keegi on ukse lukust lahti keernud. Ja kas mõistate, et ka pärast läheb uks ise lukust lahti, läheb patentlukust lahti, ja kui mina teda kinni ei keera, seisab ta kogu öö lahti ja mina ei saa ega saagi magada, sest ma ootan ja mul on kole hirm, et mis nüüd sünnib, mis tuleb?»

«Noh, ja mis tuli?» küsis puujalgne.

«Mitte midagi ei tulnud,» vastas daam, «ainult uks seisis patentlukust lahti ja mina ootasin kogu öö, et mis nüüd tuleb. Hommikul küsisin härralt, et kas tema õige käib minu ust patentlukust lahti keeramas, aga tema vastas, et tema poolest võiks see uks üldse lahti seista, sest tema ei karda midagi. Saate aru: tema ei karda. Armuline aeg! Keda ta siis pidi kartma? Ega ometi mind vaest, mahajäetud tütarlast? Mind, kes ma ise nii väga kartsin, et uks oli patentlukust lahti.»

«Kas mina võiksin seda patentlukku näha?» küsis puujalgne.

«Oh jaa! Väga hea meelega! Olge nii lahked! Palun väga! Ometi kord leidub inimene, kes tunneb huvi luku vastu, millest ei saa aru, kas ta on patent või ei ole, kas ta läheb ise lahti või mõni keerab ta lahti.» Ja rõõmuärevuses daam pöördus säravail silmil Miku poole ning ütles:

«Ärge tooge oma kanaarilindu enne, kui saadan teile sõna. Ma ehk kingin ta teile ja ostan endale ometi grammofoni või raadio, sest neid saab keerda. Minu päevavarju võite ka endale võtta.»

Ütles ja viskas rauarisu ning kaltsukägara Mikule. See vahtis teda natukese aega arusaamatuses ja viskas ta siis omakorda koorma otsa.

Nüüd daam haaras puujalgsel käest kõvemini kinni, et minna temale näitama oma patentlukku, aga see, kui oli kuulnud pikast maast, mis neil käia, pöördus Miku poole sõnadega:

«Te lubasite mulle uue jala teha või vana nõnda parandada, et vastutate tema tubliduse eest vähemalt viis aastat, aga selle asemel aidake mind nüüd puukoorma otsa ja viige mind selle daami korteri juurde, et ma näeksin seda patentlukku, mis ei seisa kinni ja ajab

inimesele hirmu peale. Kui mina ise oma pooliku jalaga hakkan komberdama, siis ei saa ma õhtukski pärale.»

Selle ettepanekuga oli Miku kohe nõus, sest ta pidas teda õiglaseks. Muidugi, mehel oli puujalg pooleks ja see oli õnnetus ning kahju, kuid veel suurem oli õnn, et ratta alla polnud jäänud terve jalg. Kui õnnetus ja kahju õnnest maha arvata, jääb hulk puhast õnne järele. Selle puhta õnne eest võibki mees ise oma katkise puujala ära parandada, või isegi täiesti uue teha. Nõnda arvas Miku. Ja seepärast polnud enam muud arupidamist kui puujalgne võimalikult ruttu koorma otsa.

Miku mõtles, et teeb temaga, nagu Juku oli esiteks teinud oma pambuga: viskab ta vupsti! koorma otsa, aga puujalgne oli selleks liig turd poiss. Ei jäänud muud nõu üle, kui pidi paluma «härra konstaabli-saksa» appi, kes kiskus enne valged kindad käest, kui asus tööle. Kuid sellestki jõust ei piisanud hästi ja seepärast pidi daamgi käed külge panema, kuigi tema oli presidendiks seltsis, kus anti pühalik tõotus siinmaailmas kaitsta ja aidata ainult loomi, mitte inimesi. Oleks mõni naine abi vajanud, siis oleks daam ta jätnud jalamaid sinnapaika, et mitte murda oma vannet, aga mehega oli pisut teine lugu, sest mees pole daami arvates üldse päris inimene. Õige inimene on ainult naine ja seegi seda alles siis, kui ta on neitsilikult juba üle neljakümne. Pealegi, daam tõmbas enne aitamist endale kitsenahast kindad kätte ja nendegagi ta puutus mitte väljaspool inimkonda seisva olendi liha ja luid, vaid ainuüksi murdunud puujalga, mille ots rebestas tema õrnu riideid paarist paigast, nii et valge hakkas välkuma.

Viimaks ometi saadi mees koorma otsa ja daam seisis kui naelutatud tema juures, pärides, kuidas ta tunneb end nii kõrgel, ja lohutades, et ärgu ta tühja kartku, sest küllap juba tema valvab, et puujalgne ei saa koorma otsast maha kukkuda. Ta lubas kogu tee mehel tema murdunud puujalast kõvasti kinni hoida, nii et Mikul ei pidanud muud muret olema, kui lasku aga oma suguruun kõndima. Sedasama soovis ka kordnik, et ometi ükskord vabaneks tee ja tema oma ametikohuste täitmisest.

Nõnda siis asus Miku ruunakese sedelgat kohendama, range kergitama ja lakka nende alt välja võtma. Alles pärast seda ta haaras ohjad ja nõõtas. Kui see ei aidanud, songutas ta meeldetuletuseks, et aeg on minema

hakata. Nüüd ruun viskas pea aisa otsa, nii et silmavalged välkusid, ja küllap ta vist nägi, et keegi võõras istub koorma otsas, sest ta ei teinud minemisega enam katsetki, vaid kippus aina taganema.

«Hobune on mõttes jälle oma otsad vahetanud,» ütles puujalgne, «temale peaks veel suhkrut andma, sest suhkur pöörab otsad ümber.»

«Aga kas ei saaks teda tagurpidi ette rakendada?» küsis daam.

«Sellest peaks voorimehega rääkima,» arvas puujalgne ja daam läkski oma targa nõuga Miku juurde. Kuid see arvas, et kergem on ruunale suhkrut sööta kui teda tagurpidi aiste vahele panna, ja sellepärast daam avaski oma käsikoti ja andis Mikule ruuna tarvis tükikese suhkrut. Et see ei aidanud, siis anti veel teine, kolmas, neljas ja mõni teab mitmes suhkrutükk ning iga tüki järele songutati teda uuesti ohjadest, lükati ühisel jõul vankrit ja nõõtati. Aga miski ei aidanud: ruun vahtis ainult tagasi ja välgutas silmi, nagu oleks ta täis tulist viha, et puujalgne istub koorma otsas.

See seal ei teinud sellest väljagi, ja nähes, et asi venib pikale, võttis taskust noa, valis koormast sündsa ümariku halu ja hakkas midagi meisterdama, et mitte asjata aega raisata, sest olevat ju silmapilk, kus kõik peavad toimima kokkuhoiu tähe all. Kui daam temalt küsis, mis ta teeb, vastas ta, et vestab endale uut puujalga, ja lisas, et teeb niisukese, mida võib alla keerda. See vastus meeldis daamile väga ja ta kahetses, et temal polnud mingit näputööd kaasas, mida oleks võinud siinsamas ühes selle mõistliku mehega teha.

Nõnda siis seisis ta jumalamuidu vankri taga mehe juures ja hoidis õrnalt tema murdunud puujalast kinni. Vahetevahel andis ta Mikule suhkrutüki ruuna meelitamiseks, kuni tal lõpuks enam polnudki anda. Ja kuna nüüd enam üldse polnud lootust ruunale jalgu alla saada, sest suhkur oli ju otsas ja uut polnud vaheajal sisseseatud monopoli tõttu kusagilt saada, siis otsustas ka daam koorma otsa ronida jalgu puhkama ja ootama, millega asi laheneb. Aga parajasti just sel silmapilgul, kus daam oli koormale saamas ja pingutas ainult viimast jõudu, hoides puujalgse kuuekraest kinni, kuna kordnik nii-ütelda hea mehe poolest teda alt upitas — sest daamide upitamine ei kuulu kordnike ametikohuste hulka —, just sel silmapilgul läks ruunast mööda tuttav

mära, kelle magusat haisu ta armastas, ja seepärast ta pistis temale karprauhti! järele. Järsu nõksaku tõttu langes daam tagasi, ja et ta hoidis puujalgsel kraest kinni, siis kiskus ta ka selle kaasa. Nad langesid täie hooga alla ja pisut puudus, siis oleksid nad rabanud ka vaese kordniku jalust. See tahtis nüüd uuesti joosta Miku ruunakest peatama, kuid daam ja puujalgne takistasid teda, üteldes: nemad tunnevad, et nad on üksteist leidnud ja seepärast andestavad nad kõigile kõik. Ainult ühte küsis daam: kas kordnik ei saa neid siinsamas registreerida, et poleks katkise puujalaga palju käimist. Aga ei, seda kordnik ei saanud; tema võis ainult protokolle kirjutada, mitte veel abielusid registreerida. Iseasi, kui daam tahaks oodata, kuni riigikogu võtab sellekohase seaduse vastu, siis küll. Sest tema kuulmist mööda olevat niisuke seadus teoksil, et daamid võivad end registreerida ka kordniku juures, härrad ainult linnaametis, nii et oleksid mõlemad täiesti üheõiguselised.

Kahjuks ei tahtnud daam uut seadust oodata ja nõnda ei saanud kordnik teda aidata. Aga kõigest hoolimata daamist ja puujalgsest sai õnnelik paar. Ainult lapsi neil ei olnud, sest need olid moest ära nagu beež king. Aga nad muretsesid enestele kaks koera, ühe suure, teise väikese, ja ostsid grammofoni. Seejuures läksid nad esimest korda vastamisi, sest mees arvas, et välisvaluuta pärast võiks osta ainult vana grammofoni, mitte uue, kuna naine kinnitas, et kui mees teeb oma puujala puht-eesti kasest, mitte aga massiivsest mahagonist ega india palissandrist, siis on nemad toonud isamaa altarile küllalt suure ohvri välisvaluuta kokkuhoius.

Ja et mees ning naine on üheõiguselised, siis osteti lõpuks ikkagi uus grammofon, mis oli nii valju häälega, et koerad pistsid teda kuuldes nagu ühest suust haledasti uluma, suur suure ja jämeda häälega, väike väikse ja peenega, et oli lust kuulata endal ja ka teistel. Aga kui nad väsisid grammofoni üleskeermisest, siis muretsesid nad endile raadio, sest seda keerdi ainult lahti, mitte üles, ja nõnda võis isegi magades kuulata kas või välismaa muusikat ja oma koerte ulumist õrnaks unelauluks.

Selle puujalgse noorpaari eeskujul loobusid ka kõik teised noorpaarid lastest ja muretsesid nende asemele endile koerad, grammofonid ja raadiod. Sest, ütlesid

nad, kisa teevad nad kõik, aga grammofoni ja raadiot saab kinni keerda, last ei saa. Pealegi, laps võib surra, aga grammofon ei sure. Ent milleks muretseda asja, mis võib surra. Samuti — grammofoni ja raadio võib edasi müüa, last ei taha keegi, paku või jumalamuidu. Mõistate? Isegi varastatud grammofoni saab müüa, aga omaenda last pole kuhugi panna. Kergem on kontidele ja kaltsudele kohta leida kui elavale inimlapsele, sest tema vajab välisvaluutat suhkruks ja soolaks. Aga koer elab ilma suhkru ja soolata. Grammofon ja raadio ka.

Jõulupuu

Kui aeg täis sai, ilmusid Issanda inglid taevapilvede peal ja nende näod särasid kui päike ja nende valged riided olid tuules kui helendav tuleleek. Ja nad tõstsid oma hõbepasunad suule ja võtsid puhuda kuldset kuulutust, mis pidi saama kogu maailmale. Ja ep olnudki taevalaotuses muud kuulda, kui aga Issanda inglite pasunad, mis kostsid hommikul vara ja õhtul hilja, südapäeval ja isegi kesköö1, kui aga juhtus olema taevas mõni pilvelaik, kuhu inglid võisid toetada oma kanna.

Aga inglite hõbepasunaid kuulsid ja mõistsid ainult vagad, kes viitsid oma maiseid elupäevi pühade raamatute ja palvete lugemisega, ja nende säravaid nägusid ning tuliseid rõivaid märkasid ainult vaimust vaesed, kelle elumõte peitus paljas usus ja lootuses. Ning nad tõusid varmalt, kängitsesid oma vanad ja noored jalad ja sidusid vööd oma vööle, et minna läbi käima lausku ja mägiseid maid, kuulutades igal pool suure häälega:

«Olge valmis, rutake, sest vaata, aeg on käes, et Ta tuleb jälle, nagu Ta on tulnud ennegi ja tuleb ka pärast seda igavesest ajast igavesti. Aamen!»

Ja see sündis, et kui inimesed ja nende valitsejad seda kuulsid, said nad kõik täis ärevat meelt, sest nad olid juba ammugi nõnda elanud, nagu ei tuleks Tema enam kunagi uuesti. Isegi selle särava puu, mida nad millalgi olid ehtinud ja põletanud oma laste rõõmuks ja Tema mälestuseks, olid nad unustanud. Ja nad olid maha raiunud kõik rohelised kuused, et neid peeneks jahvatada ja valget paberit ning värvilist siidi valmis-

tada — paberit suurte raamatute kirjutamiseks, siidi oma ihuliikmete katteks ja ehteks.

Aga nagu maailmast olid kadunud jõulupuud, samuti ei leidunud ka lapsi enam, sest inimesed olid kõik rikkaks ja targaks saanud, laps on aga vaese ja rumala rõõm. Naised ei tahtnud enam lapsi ilmale kanda oma rindade ilu pärast ega neid sülle võtta kalliste siidirõivaste pärast, kuna aga mehed kandsid kartust südames oma suurte ja tarkade raamatute pärast, kuhu lapsed armastasid teha väikseid sõrmejälgi.

Inimesed elasid, nagu oleksid nad juba siin maa peal õndsaks saanud, sest õndsate riigis pole enam ei sigimist ega sigitamist, nii lähedal elavad nad taeva ja maa jumalale ning tema inglitele.

Aga targad maavalitsejad kutsusid kokku oma veel targemad nõuandjad ja teadmamehed ning ütlesid neile:

«Vaata, aeg on täis, et Tema peab tulema, aga meil pole jõulupuud, mida lapsed armastavad, ega ka lapsi, keda Tema armastab. Mis peame meie tegema? Kuidas peame enestele abi saatma, et Tema, kui ta tõesti tuleb, ei läheks neist mööda? Kas meie ei peaks laskma oma noori naisi lapsi ilmale kanda, kes mängiksid jõulupuu all, kui Tema tuleb?»

Aga nüüd tegi kõige targem tark oma suu lahti ja vastas maavalitsejale nõnda:

«Kõige vägevam maa- ja veevalitseja, kes sa käsutad ka õhus ja meie alandlikus südames, kuidas võiksid lapsed selle all mängida, mida pole enam olemas, ja milleks peaksid meie noored naised veel käima peale saama, kui pole enam jõulupuud? Pealegi, oh vägev maavalitseja, kuidas peaks minu noor naine last hoides mind lõbustama, kui ma lähen väsinult koju sinu suurilt nõupidamisilt?»

«Ja kuidas peaks minu naine, oh vägev maavalitseja, sinu truude alamate lõbustuseks ööd läbi laulma ja tantsima, kui ta kannaks last rinna all?» küsis teine tark.

«Ja kuidas peaks minu naine ratsavõistlusist osa võtma, kui mina saadaks ta käima peale?» küsis kolmas.

«Ja kuidas peaks minu naine sinnapoole pilvi tõusma ning taevajumala inglite lõbuks surmasõlmi tegema, kui mina saadaks ta last ilmale kandma?» küsis neljas.

Ja ei olnud lõppu tarkade meeste küsimustel, kui nad otsisid vabandust oma noortele naistele, kes ei võinud

lapsi ilmale kanda oma kehailu ja kahisevate siidiehete pärast.

«Aga mis peame meie siis tegema?» küsis tark maavalitseja murelikult uuesti. «Kas meie peame sõna saatma, kui Tema tuleb, et Ta pöörduks meie eluasemeist kõrvale, või peame pühaskojas palvetama, et Ta viivitaks oma tulekuga, kuni meie arvame heaks hakata lapsi sigitama?»

«Ei, mitte, armuline maavalitseja,» vastasid targad, «vaid meie peame käskjalad kogu maailma läkitama, et nad küsiksid hoolega lausal ja mägisel maal, kas on keegi kusagil näinud või kuulnud haljendavat kuuske, mis kõlbaks jõulupuuks. Las lähevad maakuulamisele ka needki, kes tänini kaevanud vanais varemeis, kogunud kulunud rahatükke, kõlbmatuid postmarke, läbipõlenud piipusid, poomisnööre ja muid haruldasi asju, mis teritavad meeli ja arendavad mõistust.»

Aga teised targad vaidlesid esimestele kohe vastu, öeldes:

«Milleks tahate, oh maavalitseja, segada oma truude alamate rahulikku elu ja üldkasulikke toiminguid jõulukuuse otsimisega, kui te veel ei tea, kust ja kuidas saada lapsi? Või arvab keegi, et jõulupuu on tähtsam kui lapsed, kes mängivad tema all? Kas ei peaks tark maavalitseja ja tema targad nõuandjad esmalt ikkagi lahendama laste küsimuse ja alles siis läkitama uurijad ja kuulajad rohelise kuuse jälile?»

Nõnda langesid maavalitseja targad nõuandjad kahte vägevasse leeri, üks oli kuuse leer ja teine laste leer, ning kahe leeri suurel ja sügaval vaidlusel ei tulnud ega tulnudki lõppu. Maavalitseja teritas oma kõrvu väidete kuulamiseks päeva, siis veel teise päeva, aga kolmandal päeval uinus ta oma kuldsel troonil väsinult magama, mis sundis vaidlejaid vaikima, muidu oleksid nad ehk tänapäevani edasi vaielnud, sest tarkadel ei tule sõnust kunagi puudu.

Aga kui tark maavalitseja oma kuldsel troonil alles puhkas, astus sisse mees, kes tuli maailmarännakult ja jutustas kui imeasja, et tema kuulnud mehest, kes olevat rääkinud teisest mehest, kes olevat näinud rohelist kuuske kusagil kaljuorus.

Ja kui maavalitseja targad nõuandjad seda kuulsid, tõstsid nad uuesti häält ja rääkisid valjusti, nii et magaja oma troonil virgus ning küsis:

«Mis on sündinud, et te räägite nii valjusti, nagu oleks sõda tulemas või nagu tahetaks kuningaid troonilt tõugata?»

Aga targad tegid oma suu lahti ja vastasid nõnda:

«Oh armuline maavalitseja, kuningad istuvad alles oma troonidel ja sõja pärast ei tehta kuigi suurt kära, aga siia on saabunud mees, kes on kuulnud teisest mehest, kes on rääkinud kolmandast, kes on näinud rohelist kuuske all sügavas kaljuorus. Sellepärast siis, oh maavalitseja, läkita otsima meest, kes on kuulnud kuusest, sest inimest on kergem leida kui puud: inimene vastab, kui teda kutsutakse, aga puu seisab tumm ja kurt, kuigi tal on hing sees nagu inimesel.»

Ja kuningas tegi tarkade nõu järele ning saatis välja oma käskjalad otsima meest, kes on kuulnud teisest mehest, kes on näinud rohelist kuuske, mis kõlbaks jõulupuuks. Ja kui nobedad käskjalad esimese mehe leidsid, siis leidsid nad varsti ka teise, kes viis nad sinna kaljuorgu, kus pidi kasvama see maailma ainus kuusepuu. Aga täna otsisid nad teda asjata, sest puu oli kõige juurtega maa seest üles kistud ja ära viidud, teadmata kuhu.

Aga kui vägeva maavalitseja käskjalad murelikult aru pidasid, mis sõnumeid oma isandale viia, tuli karjane pasunat puhudes, ja kui nad temalt küsisid, vastas ta:

«Vaata, see puu kasvas siin ja oli mu vanade silmade rõõmuks, aga ühel päeval tulid kuninga sulased, juurisid puu ja viisid ta ära hoopistükkis. Ja kui ma neid palusin, et nad pikendaksid selle kuusepuu elupäevi minu surmani, mis pole enam kaugel, vastasid nad mulle: «Ons sinu, vanainimese surm tähtsam kui koldsed lokid noore kuningatütre peas, keda armastab kuulus kuningapoeg nende lokkide pärast? Sest vaata, oh karjane, kes sa puhud oma pasunat iseenda ja oma ututallede, lehmamullikate ja härjavärsside rõõmuks, noorel ja ilusal kuningatütrel on ainult nutt varaks. Temal ei ole pilli, mida puhuda, temal on ainult koldsed lokid, aga need kipuvad tuhmuma ja juuksekarvad peast maha langema ning ep ole tarkade arvates selle vastu muud rohtu, kui aga elava kuuse vaik, mida peab sulatama kalliste võiete sisse. Kumb, oh karjane, on rohkem väärt, kas sinu vanade silmade rõõm või kuningatütre ja kuningapoja armastus, mis sündis ja sureb kuninga-

tütre koldsetes lokkides? Nõnda ütlesid mulle kuninga sulased, kui nad juurisid mu vanade silmade rõõmu.»

Aga kui maavalitseja käskjalad said karjase sõnad kuulnud, pöörasid nad ümber ja läksid koju tagasi ning teatasid oma isandale kuuldust. Ja maavalitseja sai väga kurvaks, pidas oma tarkade nõuandjate ja teadmameestega kaua aru ning kuulas lõpuks hästi järele, kas ehk pole kusagil inimest, kes oskaks suurtest raamatuist ja värvilisist siidikangastest valmistada kas või ainsagi rohelise kuuse, nagu on osatud rohelisist kuuskedest valmistada päratu palju suuri raamatuid ja pikki siidikangaid.

Aga ei leitud kogu maailmast ainustki inimest ei meeste ega naiste seast, kes oleks võinud teha targa maavalitseja tahtmist mööda, nii et oleks saadud kas või kogu maailmagi raamatuist ja siidist ühegi pisitillukese lõhnava jõulupuu, kus all mängiksid muretud lapsed, kui tuleb See, kes tulema peab.

Ja maavalitseja südant hakkas sööma kibe nukrus ning ta ütles oma tarkadele nõuandjatele ja teadmameestele:

«Paljuke on tulu tarkusest ja paljuke rõõmu teadusest, kui ka kõige targem teadus oskab küll elavat surmata, mitte aga surnut elavaks teha!»

Aga nüüd tõusis kõige vanem tarkade seast, astus maavalitseja ette, kummardas maani, avas oma hambutu suu ja ütles:

«Kõigeväeline maavalitseja, vaata, ma olen tarkust taga ajades pimedaks jäänud ja suur teadmine on mu kurdiks teinud, aga ma pole leidnud muud jumalaseadust, kui et inimesel on tuhanded surmaväravad avatud, aga eluväravaist üksainus ning sedagi ei valitse ta ise, vaid tema noor naine. Nõnda on see olnud igavesest ajast igavesti. Sest maailm ringleb ikka sünnist surma poole, ei mitte vastupidi.»

Aga kui see pime tark alles rääkis, toodi maavalitseja ette mees, kes oli inimesi surnuist üles äratanud, nagu rahvahulk tunnistas, kes seisis väljas. Aga targad panid seda naeruks ja ütlesid:

«Aulik maavalitseja, rahvas on ebausklik: ei või surnut elavaks teha keegi muu kui aga jumal üksi. Ons see mees siis jumalapoeg?»

Aga kui maavalitseja mehelt küsis, kelle poegi ta on, siis vastas ta:

«Ma olen inimese poeg.»

«Noh, siis ei või ta surnuid ellu äratada,» hüüdsid targad nagu ühest suust, «sest muidu seisaks see suurtes raamatutes!»

Aga maavalitseja ei võtnud oma tarku kuulda, vaid küsis mehelt, kes seisis tema ees, nagu oleks ta mõni kuningas või kuningapoeg:

«Ütle mulle, oh võõras, oled sa surnuid elavaks teinud?»

«Mitte mina, vaid usk teeb elavaks,» vastas mees. «Kui sul, oh maavalitseja, on usk, ja kui sa ütleksid oma kuldse kepi vastu: Õitse!, siis õitseks ta.»

Aga targad ja teadmamehed, kes seda kuulsid, vangutasid pead ja ütlesid:

«Kuidas võiks see küll õige olla, sest seda ei õpetata isegi kõige suuremates ülikoolideski.»

Ent maavalitseja, kes polnud kunagi käinud ülikoolis nagu tema targad nõuandjad, küsis mehelt uuesti:

«Kui usk võib minu kuldse kepi pakatama panna, kas ei või ta siis ka surnust puust valmistatud raamatud ja siidi uuesti elavaks puuks muuta?»

«Küll ikka, oh maavalitseja, kui aga usk on küllalt suur ja kindel,» vastas võõras mees kõhklemata.

«Ons sinul, oh võõras, nii suur ja kindel usk, et sa võiksid paberist ja siidist ühegi halja ning okkalise kuuse teha, mis annaks magusat haisu ja mille all võiksid mängida lapsed säravate küünalde valgusel?»

Aga võõras vastas, nagu loeks ta maavalitseja ja tema tarkade nõuandjate mõtteid:

«Sinul, oh maavalitseja, sinul ja sinu tarkadel peab see kindel ja suur usk olema, kui te tahate paberist ja siidist teha rohelist jõulupuud, millel oleksid teravad okkad.»

«Kas kuuled, oh maavalitseja!» hüüdsid nüüd targad kooris. «See võõras ei vasta õieti, ta põikab kõrvale, nagu oleks ta mõni kelm ja petis. Milleks peaksime meie uskuma, kui meil on suured raamatud täis tarkust? Tema, see võõras, kel on ainult kott ja kepp, peab uskuma, mitte meie. Vastaku ta ometi maavalitsejale, kas tal on nii suur ja kindel usk, et ta võiks paberist ja siidist teha rohelisi jõulupuid.»

Aga võõras ei vastanud, kuigi maavalitseja vannutas teda seda tegema. Selle asemel küsis ta:

«Kus on see paber ja siid, millest maavalitseja tahab valmistada jõulupuid?»

Ja maavalitseja andis käsu, et targad kannaksid kokku oma veel targemad raamatud ja et ilusad naised tooksid võõra mehe ette oma veel ilusamad siidiehted.

Aga nüüd tõusis kogu maal hirmus kisa ja karjumine ja naiste nutul polnud otsa ega äärt. Maavalitseja omagi naine valas pisaraid päevade kaupa, sest öösel polnud tal selleks mahti suurte pidude pärast. Ja ta kinnitas maavalitsejale, et tema ei täi oma siidist juppigi jõuluks anda. Isegi see siid, mis koeramantleis või -patjades, pidi olema hädavajalik, sest maavalitseja noor naine armastas ainult neid koeri, kel ei tulnud mujal und, kui aga siidipadjul. Tahaks aga maavalitseja siiski oma käe pista naise siidi külge, et seda viia võõra mehe ette ära rikkuda, siis võib ta seda teha ainult üle oma naise surnukeha astudes.

Nõnda arvas maavalitseja noor naine ja ta kutsus kõik teised naised oma kotta kokku ja pani neile südame peale, et ka nemad arvaksid oma meeste ees samuti. Andku mehed oma raamatud jõulupuuks, kui nad nii väga tahavad selle all last mängida, raamatuid on elus vähem vaja kui siidiehteid.

Aga noorte naiste targad mehed arvasid just vastupidi ja nõnda polnud vaidlusel ja riiul loota lõppu. Mehed kinnitasid oma suures tarkuses, et ennem annavad nad oma elu, kui et viiksid ainukesegi raamatu võõra mehe ette, sest inimene pole midagi, raamat on kõik. Raamatutega on ju nõnda, et mida vanemaks nad saavad, seda kallimaks nad lähevad, ja ei ole ühtegi raamatut, mis ei saaks aastatega vanemaks. Nõnda siis, kes hävitab raamatu, see hävitab varanduse, mille väärtus kõigub igavikus nulli ja lõpmatuse vahel.

Pikkamisi tõusis tarkades meestes ja nende noortes naistes koduste tülide tõttu viha selle võõra vastu, kes ootas alles paberit ja siidi, et sellest valmistada usu abil jõulupuu. Aga kui ta tüdis kauasest ootamisest, ütles ta viimaks maavalitsejale:

«Kus on see siid ja paber, mis pidi saama usu kindluse ja suuruse prooviks? Kui kaua peab inimesepoeg seda ootama?»

Aga maavalitseja vastas võõrale:

«Nagu sa näed, oh võõras, minu maa ja rahvas ei

hooli usust ega tema kindlusest, vaid käib tarkuse kannul. Ja kuidas võiksid nad siis teie ette tuua oma raamatud, milles peitub nende tarkus, või oma siidi, mis on saadud tarkusega! Kas ei ole sul ehk nii kindlat usku, oh inimesepoeg, et sa teeksid mulle pisitillukesegi jõulupuu ei millestki?»

«Oh armuline maavalitseja, sa nõuad minult imet,» vastas võõras nüüd. «Aga milleks vajad sa imet, kui sina ja su maa ning rahvas elab tarkusest.»

Need sõnad panid maavalitseja mõtlema. Kaua istus ta oma troonil ja vahtis enese ees seisvat võõrast, kes tikkus talle ikka rohkem ja rohkem südamesse. Viimaks laskis ta tema minna ja ütles, et homme tahaks ta teda veel kord näha.

Aga kui maavalitseja targad nõuandjad seda kuulsid ja kui nad olid rahvalt kindlasti teada saanud, et see võõras on tõesti surnuid üles äratanud, siis hakkas neil hirm oma hea leivapalukese pärast. Sest nad kartsid, et maavalitseja võiks neid kõiki ja igaühte oma kotta saata ja endale ainult selle võõra inimesepoja nõuandjaks jätta. Sellepärast pidasid nad isekeskis ja oma naistega kurja nõu, kuidas küll sellest võõrast lahti saada, kelle poole maavalitseja süda kipub hoidma. Ja nad tõstsid tema peale kaebtust ning ütlesid, tema käskinud maavalitseja aujärjelt tõugata ja ära tappa ja kolme päeva pärast lubanud ta tema uuesti ellu äratada ja troonile tõsta. Niisuguste sõnadega õhutavat ta ärevust ja mässumeelt, ning kui see nõnda edasi kestab, siis olevat maavalitseja enda ja tema trooni päevad varsti loetud.

Seda kuulnud, maavalitseja kutsus võõra oma kuldse trooni ette ja küsis:

«On see tõsi, oh võõras, et sa oled käskinud mu ära tappa ja oled lubanud mu kolmandal päeval jälle üles äratada?»

Ja võõras vastas:

«Oh maavalitseja, anna oma tarkadele andeks, sest nad ei tea, mis nad räägivad.»

Aga targad võtsid ikka enam südant, tõstsid kurja kaebust ja ütlesid viimaks ähvardades, et kui maavalitseja annab armu võõrastele, kes õhutavad troone tõukama ja kroonikandjaid tapma, siis ei ole ta õige mees õigel kohal. Sest kes soovitab tapmist, selle peab tapma, nõnda on õigus ja seadus. Pealegi, kuna see võõras

lubab surnud kolmandal päeval jälle üles äratada, siis äratagu ta iseend, nii et targad seda näeksid ja võiksid seda asja teaduslikult läbi katsuda.

Niisugune oli tarkade nõu. Ja kui võõras neile midagi ei vastanud, küsis maavalitseja temalt:

«Miks sa ei räägi, oh võõras? Eks sa ei kuule, kuidas nad sinu peale kaebavad?»

Ja võõras vastas maavalitsejale:

«Ma kuulen ainult, et nad nõuavad sinult, oh maavalitseja, minu surma, sest nad usuvad, et mina olen surnuid üles äratanud, aga ons siis surmanõudmine pealekaebamine?»

Need sõnad panid maavalitseja veel enam mõtlema ja ta katsus ning katsus võõrast tarkade käest päästa. Aga need leidsid tema vastu ikka raskemaid süüdistusi ja ikka rohkem kogus rahvast, kes nõudsid tema surma. Viimaks ei jäänud maavalitsejal muud nõu üle, kui et pidi võõra tarkadele välja andma, et nad mõistaksid tema üle kohut maaseadusi ja oma tarkust mööda.

Nõnda polnud võõral enam mingit pääsu ja ta pidi surema, sest veel kunagi pole ei inimese, looma ega ühegi taime elu vastu pidanud, kui targad ja teadmamehed asuvad tõsiselt tema kallale.

Aga võõras suri rahulikus meeles, nagu peakski see nõnda olema või nagu ohverduks ta hea asja eest. Ja kui tema hingel hakkas maises ringis kitsas kätte tulema, läksid taevad tema pea kohal lahti ja üks ingel puhus kuldpasunat ning hüüdis nagu kõuemürinaga alla maa poole:

«Vaata, seal on inimesepoeg, kes saab surres jumalaks!»

Aga ingli pasunat ja häält kuulsid ainult vagad, kes veetsid oma elupäevi pühade raamatute ja palvete lugemisega. Ent kui sel paigal, kuhu maeti võõras inimesepoeg, tärkas hõbedane kuusk, mis kasvas aina pikemaks, paksemaks ja jämedamaks, siis seda nägi kõik rahvas. Ja vagad ütlesid, näidates kuusele:

«Näete, õed-vennad, võõras, kelle targad tapsid, on hauast üles tõusnud ja läheb taeva poole.»

Ka maavalitseja targad nõuandjad tulid hõbedast kuuske vaatama ja varsti liikus kogu maal kuulujutt, et võõras, kes oli surnuid üles äratanud, polnud keegi muu kui jumalapoeg. Ja targad seletasid rahvale, näidates nagu vagadki kuusele:

«Vaadake, kallid inimesed, see on püha puu, mis on märgiks, et teie olete lunastatud. Meie lunastasime teid, sest meie tapsime selle võõra inimesepoja. Sellepärast, oh mehed, naised ja lapsed, nii mitu korda kui te selle halja puu all kokku tulete, mälestage meid, tarku, sest meie käte küljes on inimesepoja veri, kes suri enda jumalaks.»

Laps

Jaan Konarik oli lõplikult veendunud, et elu on õnnemäng, kus valitsevad mingisugused kosmilised seadused, mida inimene oma aruga ei taipa. Ole arst, advokaat, insener, arhitekt, ärimees, kujur või kirjanik, ikka kordub sama: teatud ajavahemikul õnnestub sul kõik, teostuvad isegi su kõige võimatumad ja uskumatumad üritused, nii et sa ise ja kõik teisedki peavad sind kas imeliseks õnnelapseks või haruldaselt taibukaks ja anderikkaks.

Nõnda kestab see tunde, päevi, kuid, aastaid või aastakümneidki. Õnn on sinuga magama heites ja magamast tõustes ning saadab sind kõigil su elusammudel. Aga siis tekib sündmuste keerus mingisugune murre või vaevalttajutav nõksak, mida taipad kohe või alles hiljem, ja sellest silmapilgust kaob kõrgem tasapind su jalge alt ning sa langed harilikkude surelikkude hulka. Nüüd tabab sind üks ebaõnnestumine teise järele. Oled sa advokaat, siis ei aita mingisugused paragrahvid ja kogemused, sa kaotad ühe protsessi teise järele, nii et oled jahmatanud ise nagu teisedki. Arhitektina või insenerina langevad sul ehitatavad majad või sillad sisse või sind tabavad muud asjaolud, mis muudavad su lootused pettumuseks. Kirjanikuna leiad, et su kirjastaja on kelm, pankrotis või et sa oled äkki kaotanud hingelise sideme oma lugejaskonnaga. Eile veel tundsid, et see on olemas, aga täna seda tundmust enam ei ole ja see paneb kammitsasse su mõtted ja hingelise taibu ning teeb su sõnult ja stiililt kidakeelseks. Ärimehena tabab sinu operatsioone kas mõni rahvusvaheline katastroof,

ministrite vahetus või mõni uus seadus, mis muudab üleöö konjunktuuri ja viskab sinu põhjendatud arvestused uperkuuti. Nõnda saad sa kasu asemel löök löögi peale kahju.

Selles seisukorras oli praegu Konarik. Kümmekond aastat oli ta olnud saatuse lemmikuks. Peaaegu ei millestki oli ta tõusnud jõukate sekka, keda tunti, imeteldi ja kadestati. Ta abiellus noore, ilusa ja rikka naisega ja tal oli poeg, keda armastas ja hellitas tema ise ja kogu ta tutvuskond. Tal oli jäänud veel ainsaks sooviks: saada pojale seltsiks väike tütrekene. Aga enne kui see jõudis teostuda, läksid tal naisega asjad sassi. Miks see nõnda sündis, seda Konarik ei osanud seletada, aga see sündis. Ja see oligi nagu selleks murdeks, mis võttis tema elult õnne. Äriasjad hakkasid veerema allamäge. Poiss, kelle kohus mõistis temale, hakkas põdema, kuni suri, ilma et oleks aidanud arstid, rohud või haigla. Varandus kahanes päev-päevalt, ja mida ta suutis päästa operatsioonidest, selle võtsid sõbrad žiirodega. Tundus, nagu oleks tuttavad, sugulased ja omaksed heitnud kokku tema vastu. Täna kirjutati tema korteris viimane kui asjake üles. Tal ei olnud enam midagi peale selle, mis tal oli seljas. Tundide kaupa oli ta ümber hulkunud ja oma pead murdnud kõige üle, mis olnud ja mis tulema pidi, ning ta tundis, et ta enam oma koju minna ei taha, ei või. Tal oli ainsaks veendeks ja tundmuseks: kõigele peab lõpu tegema, küsimuseks oli vaid kuidas? Jah, see oli veel ainsaks eluküsimuseks ja seda ta katsuski lahendada, kolades mõttetult mööda linnatänavaid ümber. Et tema ümberkolamine tõesti mõttetu pidi olema, tõendas seegi, kuidas ta vastutulijatega kokku põrkas ja möödaminejaile teel risuks sattus. Aga ta märkas seda nagu poolunes, nagu läbi udu. Lõpuks kuulis ta nagu rääkiva lapse häält. Ilma silmi pööramata nägi ta väikest tütarlast ja mõtles, et palutakse armu. Ükskõikselt sammus ta edasi. Aga natukese aja pärast kuulis ta endist lapsehäält ning tundis, et keegi sikutab tema mantlihõlma.

«Onu, ma ei oska koju minna,» kostis lapse suust.

Konarik peatus ja vaatas ümber. Tema ees seisis väike ja kõhn tütarlaps kulunud ja puudulikus riietuses, nägu sügistuulest sinakas, käe otsas kandjaga võrreldes liiga suur kohver.

«Mis sa tahad, lapsuke?» küsis Konarik.

«Ma ei oska koju minna,» kordas tütarlaps ja vahtis ise teisel pool platsi seisvate majade poole, nagu tahaks ta, et tema kodu oleks seal.

Konarik seisis natukene aega juhmilt, nagu ei mõistaks ta lapse sõnu, ja küsis alles natukese aja pärast:

«Kus sa siis elad?»

«Kingu tänaval,» vastas tütarlaps.

«Ja kust sa tuled?» päris Konarik.

«Koolist,» vastas laps, vahtides ikka veel suurte majade poole, mis seisid teisel pool platsi.

«Ja ei oska koju minna,» lausus Konarik endamisi, nagu ei taipaks ta ikka veel õieti, milles asja sisu ja mõte.

«Ei oska,» kinnitas laps.

«Sa vaeneke küll,» lausus Konarik, nagu haletseks ta lapsukest, aga tõepoolest mõtles ta ainult: mis siis nüüd teha? Aga siis torgatas tal meelde, et ta longib niikuinii mööda tänavaid ümber, miks ei võiks ta siis last koju juhatada, ja ta ütles talle:

«Tule mulle järele.»

Nii ütelnud, hakkas ta minema. Kui kaua ta nõnda läks, seda ei pannud ta tähele, aga äkki kuulis ta, et laps ütles:

«Onu, ma olen väsinud.»

Ja kui Konarik ümber pöördus, nägi ta, et tütarlaps on oma kohvri maja seina äärde asetanud ja ise sellele istunud.

«Kui mina kohvrit kannan, kas sa siis jaksad edasi minna?» küsis Konarik.

«Siis jaksan küll, sumadan on raske,» vastas laps.

«Lase siis mina kannan su sumadani,» ütles Konarik.

«Jah, onu,» oli laps nõus, tõusis kohvrilt ja ulatas selle Konarikule.

Nõnda nad siis läksid kahekesi. Laps ei kõndinud enam Konariku järel, vaid kõrval.

«Sumadan on tõesti üsna raske, mis sul siin sees on?» küsis mees viimaks.

«Raamatud,» vastas laps ja lisas: «Leiba enam ei ole, see sai koolis otsa.»

Et laps kooli nimetas, siis küsis Konarik:

«Kus koolis sa käid?»

«Mülka tänaval,» vastas laps.

«Miks nii kaugel? Kas kodu ligemal kooli ei ole?» päris Konarik edasi.

«On küll,» vastas laps, «aga seal pole nisukest maja kui Mülka tänaval, sellepärast.»

«Mis maja seal siis on?»

«Suur ja ilus.»

«Ja sina armastad suurt ja ilusat?» küsis Konarik.

«Ega mina, aga ema,» vastas laps.

«Aga miks siis ema sind koolist koju ei vii?»

«Ema on tööl.»

«Aga isa?»

«Isa ei ole.»

«Kus siis isa on?»

«Ma ei tea.»

«Kas ema pole ütelnud?»

«Ma pole küsinud.»

Nõnda kõneldes olid nad jõudnud platsi äärde, kust pidi tiirlevate autode vahelt üle minema. Sõnalausumata võttis laps Konariku paremast käest kinni, mis oli vaba. See mõjus Konarikusse rohkem kui miski muu. Laps pidi olema harjunud kellegi käest kinni võtma, muidu poleks ta seda praegu nii endastmõistetavalt teinud. Laps pidi olema armastusega harjunud, muidu poleks ta teda kui võõrast nõnda usaldanud.

«Onu, küll on sul soe käsi,» ütles laps mehe mõtete vahele ja pistis oma käe sügavamalt talle pihku.

«Aga sinu sõrmed on külmad,» vastas Konarik ja pigistas tasakesi lapse kätt oma peos.

«Ma kaotasin oma kindad ära, sellepärast,» seletas laps.

«Eks ema osta uued,» lohutas Konarik teda.

«Ei, emal pole raha.»

Nad vaikisid natukeseks. Aga kui nad olid jõudnud üle platsi, küsis Konarik:

«Mis kindad need olid?»

«Villased, hallid.»

«Kas sa tahad, et onu sulle uued ostab?»

«Ma ei tea.»

«Kas läheme siia poodi, tuled?»

Laps mõtles natukene aega, vaatas siis Konarikule otsa ja ütles:

«Ema ei luba.»

«Aga sa pole ju emalt küsinud,» vaidles Konarik lapsele vastu.

«Võõralt mehelt ei tohi midagi vastu võtta, muidu ütlevad kohe kõik ei tea mis,» seletas laps.

«Ütleb ema nõnda?» küsis Konarik.

«Aga kes siis?» küsis laps vastu.

«Noh, siis las kindad jäävad täna ostmata,» ütles Konarik. «Aga kas tahad, et ma ka homme sulle vastu tulen?»

«Tahan küll, kui sa sumadani kannad,» vastas laps.

«Siis teeme nõnda,» seletas Konarik, «et sina räägid emale kõik ilusasti ära ja küsid luba, kas ma võin sulle uued kindad osta, ja kui ema seda lubab, siis ma homme ostan.»

«Aga kui ema ei luba?» küsis laps vastu ning lisas: «Ja ema ei luba.»

«Siis ma tulen ise ema juurde ja küsin temalt luba ning ostan siis,» rääkis Konarik otsustavalt.

«Ma ei julge seda emale rääkida,» ütles laps natukese aja pärast vaikselt.

«On siis ema nii kuri?» küsis Konarik.

«Ei,» vastas laps.

«Aga miks sa ei julge siis rääkida?»

«Ema ütleb alati, et ma olen nüüd juba suur tüdruk ja oskan ise koolist koju tulla,» seletas laps natukese aja pärast, «aga kui ta kuuleb, et ma pole suur, et ma ei oska ise tulla, siis ta hakkab hirmus kartma ja nutma, sellepärast. Veel täna hommikul ütles ta mulle: Maret, pea meeles, pea kindlasti meeles, et oled juba suur, siis oskad ise tulla.»

«Kui vana sa siis oled?»

«Saan varsti seitse, sest mul tuleb varsti sünnipäev.»

«Millal su sünnipäev on?»

«Veel üks nädal ja siis veel üks ja siis tulebki.»

Nad läksid tükk maad vaikides. Siis küsis Konarik:

«Kas nüüd oskad juba ise koju minna?»

«Jah, nüüd oskan. Seda suurt, valget maja ma tunnen juba.»

«Noh, siis head päeva.»

«Head päeva,» vastas laps ja võttis pakutud kohvrikese vastu, aga ei hakanud ometi minema. Ka Konarik seisatas lapse ees, nagu ootaks ta midagi. «Kas sa siis homme tuled, onu?» küsis laps viimaks.

«Kui sa emale kõik ütled, siis,» vastas Konarik.

Jälle mõtles laps natukene aega, enne kui ütles:

«Ära siis tule.»

Ütles ja pöördus minema. Aga Konarik ei saanud

nüüd muidu, kui pidi lapsele järele minema ja temale ütlema:

«Ma tulen niikuinii.»

Laps jäi seisatama, vahetas kätt kandmiseks, vaatas mehele otsa, katsus nagu naeratada ja läks siis sõnalausumata edasi.

Konarik pöördus tagasi. Aga äkki pani ta tähele, nagu ei kõnniks ta enam eesmärgita mööda linnatänavaid, vaid nagu teaks ta, mis ta tahab ja kuhu ta läheb. Ta läheb koju, jah, sinna läheb ta nüüd otseteed, kuigi seal on viimane kui asjake üles kirjutatud.

Elu oleks nagu äkki uuesti mõtte saanud. On sündinud mingisugune uus murre Konarikus endas ja nagu kogu maailmas. On sündinud uus usk ellu ja inimestesse.

Ta jäi seisma ja vaatas tagasi: laps kadus parajasti tänavanurga taha; tal oli punane mütsike peas ja kohver käes. Aga ta ei tuletanud Konarikule põrmugi tema oma last meelde. Ainult üht mäletas ta selgesti: lapse sõrmed olid kanged ja külmad.

Vanaisa surm

Ühel hommikul ei tõusnud vanaisa voodist. Kui minia temalt küsis, mis tal viga, vastas ta:

«Ei kedagi.»

«Miks sa siis üles ei tõuse?» päris minia edasi.

«Hakkan surema,» vastas vanaisa.

«Kuis sa siis sured, kui sul midagi viga ei ole?»

«Eks näeb.»

«Aga kes su vitsad siis korvi paneb, mis sa eile metsast koju tõid?»

«Vitsad,» lausus vanaisa ja vaikis natukene aega. Siis ütles ta: «Vitsad pange mulle kirstu.»

«Ega sa ometi hauas taha korve edasi punuda?» naeratas minia.

«Mis sealgi paremat teha,» arvas vanaisa.

«Eks sul siis kulu lõpuks ka puhkus marjaks ära,» ütles minia, tõusis toolilt ja läks välja, nagu oleks tal mõni hädaline asi toimetada.

Natukese aja pärast astus sisse kuue-seitsmene Uku ja ütles:

«Vanaisa, kas hakkad tõesti surema?»

«Ema ütles või?» küsis vanaisa vastu.

«Ema ütles isale, ma kuulsin ja tulin vaatama.»

«Et kuidas ma suren, mis?»

«Jah, vanaisa.»

«Kas sa siis surma ei karda?»

«Mis ma tast ikka kardan, ega ta minu kallale tule.»

«Ää ole nii kindel, et ei tule. Vahel tuleb ka sinusuguse kallale. Tuleb ja koputab uksele kopp, kopp, kopp! ja küsib, et kas siin elab see ja see ema silmatera.»

«Kas sina oled ka oma ema silmatera?» küsis Uku.

«Mis nüüd minu ema silmaterast veel, kui mul omalgi pole änam silmi peas!» ohkas vanaisa.

«Kuidas sa näed siis metsas käia ja vitsu korjata, kui sul pole silmi peas?»

«Mul on ju kepp,» seletas vanaisa.

«On siis kepil silmad?»

«Kuis siis muidu. Kepil on silmad ja kõrvad.»

«Kui sa ära sured, siis jäta oma kepp minule.»

«Sul on ju omal alles silmad ja kõrvad.»

«Aga kui saan vanaks ja jään pimedaks nagu sinagi, vanaisa . . .»

Ema tuli uuesti tuppa, nõnda katkes Uku ja vanaisa jutt.

«Tahad ehk süüa, vanaisa?» küsis minia. «Toit peletab surmamõtted.»

«Mis ta neist veel peletab.»

«Nii et mõtled ikka tõesti surema hakata?»

«Mis siis veel! Niikuinii olen kümmekond viimast aastat pimesi kepi varal kohmitsend.»

«Kust siis sul nüüd äkki need surmamõtted?»

«Tihasest, minia, tihasest.»

«Kuis nii tihasest? Tihane pole ju surmalind, iseasi, kui kirikuhakk või kägu.»

«Minu surmalind on tihane.»

«Kus sa temaga siis kokku said?»

«Eile metsas, tuli mu kaabulotile nokkima.»

«Kust sa tead, et see oli tihane?»

«Häälest, mis muud. Toksib nokaga ja karjub.»

«Ja see tähendab surma?»

«Aga mis siis muud minusugusele? Ega ma ometi pea ootama, kuni linnud tulevad mu pimedaid silmi nokkima?»

«Kus sa siis olid, kui tihane tuli?»

«Puhkasin jalga kännu otsas.»

«Siis ehk tihane ei teadnud, et oled sina, pidas kännuks.»

«Muidugi pidas kännuks, mädand kännuks. Ja seda ma olengi, tihane oma nokaga tuletas meelde, tihane, see jumala linnuke. Mina ise olin selle unustanud. Nüüd ma änam ei unusta.»

«Inimeste juttu ei pane sa juba ammugi enam mikski, vanaisa, mis sa siis sellest linnukesestki nii tõsiselt võtad,» rääkis minia.

«Ega linnuke a'a juttu, tema muidu. Tema nokaga toks, toks, toks! Nagu taoks naelu laua sisse.»

«Ega kõik naelad ole kirstunaelad.»

«Pole minu tarvis änam teisi naelu, miniakene.»

Nad vaikisid tükk aega, siis küsis minia:

«Kas sured rõõmuga, vanaisa, kui ehk surm tuleb?»

«Aga mis siis veel!»

«Kahju ei ole lahkuda?»

Vanaisa ei vastanud, liigutas end ainult asemel.

«Nii et on kahju,» lausus minia natukese aja pärast.

«Nagu oleks,» nõustus vanaisa.

«Millest sul õieti kahju on?»

«Elu on nii ilus,» lausus vanaisa.

«Tõesti ikka või?» imestas minia.

«Läheb päev-päevalt aina ilusamaks.»

«Aga su silmad ei seleta ju seda ilu enam.»

«See ongi see kõige ilusam.»

«Ütled, et hakkad surema, aga heidad oma pimeduse üle nalja.»

«Miks nalja?» küsis vanaisa. «Silmavalgus on mind mu eluajal kõige rohkem taga kiusanud. Aina jooksin, aina tõttasin, et seda või teist näha. Mul polnd eluilmas rahu, polnd ööl ega päeval aega, aina olin nagu tuules. Aga nüüd lähen ja katsun kepiga, nüüd astun ja kuulatan.»

«Ja nõnda on elu ilus?» küsis minia.

«Ilus ja rahulik. Veel pisut, ja siis ei taha ega himusta ma änam midagi.»

«Ega siis piibust veel himu otsas ole? See on sul endiselt hambus.»

«Hambus teadagi, nagu kepp käes. Ühega katsun teed, teist nuusutan, aga popsida tahan päev-päevalt aina vähem. Sa mõtle ometi seda rahu ja õndsust, kui vajad elus veel ainult kõverat keppi ja tühja piipu! Aga ei tea, miks see jumal peaks olema seda nõnda seadnud, et kui oled kord juba niikaugel, et võiks õnnelikult elada, siis tuleb surm. Oled suure vaevaga sinnamaale saanud, et eluhammas ei hakka änam sinu peale, siis tuleb ära minna.»

«Võib-olla ei tule veel.»

«No tuleb . . .»

Minia pani särgi, millele ta nööpe ette ajanud, lauale, tõusis toolilt ja lahkus jällegi toast. Seda silmapilku oli

Uku nähtavasti kogu aeg varitsenud, sest niipea kui ema oli läinud, lipsas ta kohe tuppa.

«Vanaisa,» ütles ta kohe, nagu kardaks ta, et enne tuleb ema tagasi, kui tema jõuab oma asja ära rääkida, «kas jätad oma kepi minule, kui hakkad surema?»

«Kepp tahab minuga kirstu,» vastas vanaisa.

«Nii et sa teda minule ei anna?» küsis Uku. «Müü ta mulle, vanaisa, ma ostan ta ära, mul on raha küll.»

«Kui palju sul on raha?»

«Kindlasti ei tea, aga üle kolme krooni.»

«Ja sa annad kõik selle raha minule, kui saad kepi?»

«Kõik.»

«Tead, Uku, niisukest keppi, nagu minul, raha eest ei müüda.»

«Mis eest siis?»

«Niisukese kepi peab ise tegema või pika eluga teenima.»

«Müü siis mulle oma piip,» mangus Uku.

«Piip!» imestas vanaisa. «Surm ei leia mind ju üles, kui müün oma piibu sinule.»

Siinkohal katkes nende jutt, sest ema tuli tuppa tagasi ja Uku arvas end varsti ülearuseks. Peaasi, asjata oli toas vahtida, kui ei saanud vanaisaga sellest rääkida, millest süda kipitas, sest Uku oli harjunud vanaisaga oma asju iseseisvalt ajama, ammugi mitte ema ega mõne teise kuuldes. Aga ema aimas, et Ukul pidid vanaisaga mingisugused eriasjad olema, sellepärast küsis ta:

«Mis see poiss siin piilub?»

«Kaupleb päranduse pärast.»

«Mis päranduse? . . .»

«Noh, mul on ju kepp ja piip.»

Natuke aega vaikust, siis küsis minia:

«Sai ta siis kaubale?»

«Ei veel. Setu mul seltsilist veel elus.»

Jälle valitses toas vaikus. Viimaks lausus minia:

«Ei sa veel sure, vanaisa.»

«Miks nii?»

«Sa muretsed alles eluseltsiliste pärast.»

«Piip ja kepp kõlbavad ka surmas seltsiliseks,» vastas vanaisa.

*

Möödus paar päeva. Vanaisa lamas endiselt. Ei ta kaevanud häda ega tahtnud süüa, ainult rüüpas vahetevahel kruusist külma vett, katsus oma kadakast keppi ja hoidis tühja piipu hammaste vahel. Toppis ta kord tubakatki täis, aga tuld peale ei pannud. Kui oli juttu, siis miniaga ikka praegusest eluõnnest, millest peab lahkuma, ja Ukuga piibust ja kepist, mis lähevad hauda kaasa. Ei aidanud mingi mangumine poisi poolt, vanaisa ei loobunud oma kahest viimsest eluseltsilisest. Kui Uku viimaks oma hädaga pöördus ema poole, et see aitaks vanaisa meelt muuta, ütles ema poisile:

«Ei vanaisa nii pea sure, kui ta nii väga oma piibust ja kepist kinni hoiab.»

«Vanaisa ütleb, et surm ei leia teda üles, kui tal pole piipu ja keppi,» seletas poiss emale.

«See on ju ainult nali,» rääkis ema nagu lohutades. «Surejad ei heida nalja.»

Aga Ukule polnud ema sõnad mingi lohutus. Tema meeled rippusid nii väga vanaisa kepi ja piibu küljes, et ta oleks ennem kuulnud tema surmast kui ellujäämisest, kui aga oleks saanud kuidagi kätte kas mõlemad või ühegi neist esemeist.

Kolmandal päeval aga juhtus nõnda, et vanaisa lamas oma asemel, silmad akna poole, kus all istus minia midagi nõeludes. Samal silmapilgul lendas tihane aknale ja lõi oma väikese nokaga toks, toks, toks! vastu ruutu. Minia käed peatusid nõeludes, sest silmad vahtisid tihast.

«Näed sa mu tihast?» küsis vanaisa.

«On see siis sinu oma?» küsis minia vastu.

«Aga kelle siis. Kõhu alt ilus roheline.»

«Ega sinu silm ometi sealtmaalt seleta, et ta on roheline?» küsis minia värinaga südames.

«Seletab, täna seletab,» kinnitas vanaisa. «Näen sedagi, et jumala linnuke lendas korraks ära, aga tuli uuesti tagasi, vaatab, kas on veel vaja toksida või aitab juba sellest.»

Minia kuulas ja vahtis üksisilmi vanaisa poole, unustades tihase hoopis. Ta oleks tahtnud midagi öelda, aga ei leidnud sõnu. Nõutult lahkus ta toast, et jätta vanaisa tema jumala linnukesega. Väljas ütles minia oma mehele, vanaisa pojale:

«Hakkab teine vist tõesti surema, ütleb, et näeb tihast aknal.»

«Kuuleb ehk ainult, kui see nokaga ruudul toksib.»

«Ei, ei! Nägi sedagi, kui tihane aknalt ära lendas ja varsti tagasi tuli.»

«Minu ema ütles ikka, et enne surma saavad pimedad nägijaks ja kurdid kuuljaks, nii et võib-olla temagi . . .»

«Jah, võib-olla et . . .»

Seni kui isa ja ema meenutasid vanarahva tarkust surma tulemisest, jooksis Uku, kui oli kuulnud ema esimesed isale öeldud sõnad, kohe tuppa vanaisa juurde. Sest kui see tõesti hakkab varsti surema, siis oli viimne aeg viimseks katseks, ehk muudab ta ometi oma meelt ja pärandab temale kas piibu või kepi või mõlemad.

Aga kui Uku tuppa sai ja vanaisaga rääkima hakkas, ei vastanud see. Poiss arvas esteks, et ta on ehk magama uinunud, aga siis märkas ta, et vanaisa silmad on lahti. Sellest taipas ta, et mis magamine see on, kui silmad on lahti. Pealegi olid vanaisa silmad nii imelikud, nad olid nagu lammaste silmad, kui ema tõi nende pead sügisel korviga tuppa.

Uku jooksis tuhatnelja toast välja isa ja ema juurde ning karjus:

«Ema ae, ema, vanaisa on surnud!»

«Ära aja tühja,» vastas ema. «Ma just praegu . . .»

«Ta silmad on nagu surnud lamba silmad!» kinnitas Uku.

«Pea oma suu!» käratas isa.

«Nõnda ei tohi vanaisast rääkida,» õpetas ema.

Viimased sõnad räägiti teel tuppa. Ja kui saadi sinna, siis leiti, et vanaisa on tõesti lahkunud, nagu oleks ta järgnenud tihase, selle jumala linnukese kutsele. Polnud enam muud teha, kui pidi ainult lahkunu silmad kinni suruma.

Aga kui Uku jäi emaga kahekesi, küsis ta kohe:

«Mis saab vanaisa kepi ja piibuga?»

«Need paneme talle ilusti kirstu kaasa,» vastas ema.

«Kui saaks kepigi omale!» lausus Uku igatsevalt.

«Mis sul siis sest vanaisa kepist.»

«Noh, siis piibu!»

«Kallis poiss, mis sa selle piibuga teed!»

«Ega vanaisagi temaga enam midagi tee, kui ta on surnud.»

«Surnud vajavad nii mõndagi, mida elavatel pole tarvis,» seletas ema. Aga Uku ei saanud sellest kuidagi aru

ja pidas ema sõnu paljaks ettekäändeks. Sellepärast ei jätnud ta endale mangumast vanaisa keppi või piipu, nii et ema pidi lõpuks asjast isalegi rääkima. Kuid see ütles kindlasti, nii et polnud enam võimalik vastu rääkida:

«Kui vanaisa tahtis piipu ja keppi kirstu kaasa, siis peavad nad sinna minema.»

Sellega oli kogu küsimus otsustatud. Ometi ei kaotanud Uku lootust, et ehk sünnib ometi midagi, mis pöörab isa ja ema meele. Ehk sünnib midagi niisugust nagu vanaisaga, kellele tihane tõi surmasõnume. Keegi pole kunagi kuulnud, et tihasel oleks surmaga midagi tegemist, aga nüüd korraga nägid ja kuulsid kõik, et ometi on. Miks ei või siis vanaisa piibu ja kepiga sama ime sündida: kõik kinnitavad, et nad lähevad kirstu kaasa, aga äkki teine ei lähe, vaid jääb Ukuga.

Veel matusepäeva hommikulgi ootas Uku mingit imet, ootas ja keerles vanaisa kirstu ümber. Lõpuks ei saanud ta muidu, kui pidi emalt tasakesti, teiste salaja küsima:

«Kas vanaisal on ta piip taskus?»

«On, on,» kinnitas ema. «Kes ta ära võttis, ma ise panin ta sinna.»

Aga Ukule tundus äkki, et kui läheks oma käega taskut katsuma, siis piipu ei leiduks — ei leiduks puhtpalja ime pärast. Sellepärast jooksis ta ema sabas, kuni sai öeldud:

«Ma tahaks katsuda.»

«Piipu või?»

«Piipu . . .»

«Ole sind hullu küll oma piibuga!» hüüdis ema, võttis aga siiski poisil käest kinni ja ütles: «No tule siis katsu iseoma käega, et piip on vanaisa taskus, kui sa muidu rahu ei saa.»

Nõnda astus Uku ühes emaga avatud puusärgi juurde, kus see rääkis:

«Näed, kepp on vanaisal siin käepärast, kui tal sealilmas vaja oleks, ja piip on siin taskus, katsu ise, et usuksid.»

Kõik seisid karjas puusärgi ümber ja küünlad põlesid nii heledasti, kui Uku sirutas oma käe üle kirstuserva ja pistis tasku, kus oli tõepoolest vanaisa piip. Kui ta oma käe tagasi tõmbas, tundis ta äkki, et ta oli tühja uskunud, kui ta oli lootnud imet. Kui see polnud tänini tulnud, kuidas oleks võinud ta nüüd veel tulla! Vana-

isale tõi tihane surmasõnume, aga piipu ei või enam keegi taskust võtta, see jääbki sinna.

Ja Uku puges kõrvale, kus teda keegi ei näinud ega kuulnud, ning nuttis kibedasti, nagu oleks temal vanaisast kõige rohkem kahju. Aga kui keegi oleks teadnud temalt küsida, mispärast ta õieti nii väga nutab, siis oleks ta vaevalt võinud öelda, oli see tõesti piibu ja kepi või selle pärast, et surnud vanaisal oli peale oma kepi ja piibu veel imetihane, kes tõi surmasõnume, temal aga kes ta alles elab, pole ei keppi, piipu, tihast ega muud imet. Surnud vanaisal on, millega minna hauda, temal, Ukul, pole midagi, millega elada. Sest see, mis tal on, see ei huvita ega rõõmusta teda praegu. Selle kõige annaks ta kas või selle vanaisa tihase eest, kes toksis metsas tema kaabulotil ja pärast kodus aknal.

Elavad nukud

Juba teist aastat tõi jõuluvana Uunole kingiks sõdureid, ratsanikke, kahureid, lennukeid, soomusautosid ja tanke. Need kõik meeldisid talle väga, sest sõdurid ja ratsanikud võis ritta seada, nagu marsiksid nad, lennukitega võis mööda tuba joosta, nagu lendaksid nad, kahurid võis vinna tõmmata ja siis lasksid nad ning autod ja tankid võis üles keerata, nii et nad jooksid tükk maad mööda põrandat kas vaikselt või mürinal.

Aga kui Uuno kogu seda toredust Maretile näitas, kes oli temast paar aastat vanem, kirtsutas see oma õhukesi huuli, nagu tahaks ta öelda: mis see ka on. Ja et õele näidata, et see on ometi midagi, tõmbas Uuno kahuri vinna ja hüüdis:

«Vaata nüüd!»

«Noh, hea küll, ma vaatan,» vastas Maret.

Uuno sihtis rivisseisvaile sõdureile ja ratsanikele ning laskis pakipulgast kahurikuuli suure toredusega minema. Aga kuul ei tabanud ühtki sõdurit ega ratsanikku ja sellepärast ütles Maret:

«Näed nüüd — mitte midagi!»

«Ega päriskuulgi alati pihta lähe,» püüdis Uuno end vabandada ja lisas: «Vaata veel!»

«Noh, ma vaatan,» nõustus Maret.

Uuno tulistas teist korda sõdureid ja ratsanikke, aga jällegi tagajärjeta. Alles kolmandal korral tabas valge pakipulk sõdureid ja niitis neist mitu tükki maha. Isegi üks ratsanik lendas uppi ja tal tuli pea otsast ära.

«Vahi nüüd!» karjus Uuno võidurõõmsalt. «Näed, kohe mitu korraga ja kindralil pea maas.»

«Pea maas, — aga verd pole ühti,» ütles Maret halvustavalt ja pööras vaevalt silmad venna lahinguplatsile.

«Kas siis kohe veri?» küsis Uuno, kui oli natuke aega järele mõtelnud.

«Aga kui sõda,» ütles Maret.

«See pole ju sõda,» hüüdis Uuno võidurõõmsalt, «see muidu niisama!»

Sellele kas ei tahtnud või ei osanud Maret midagi vastu öelda, igatahes jättis ta asja seks, nagu oleks venna väide põhjendatud. Natukese mõtlemise järel ütles ta ometi uue hooga:

«Aga suitsu ja pauku ei ole ju ka, kui sa lased. Ei ole midagi. Oleks ometi suits ja paukki.»

Jah, oleks ometi suits ja paukki! mõtles Uuno, sest ta tundis, et Mareti sõnad on põhjendatud. Sest milleks üldse lasta, kui puudub suits ja pauk!

Aga Maretil oli veel üks väide tagavaraks, mis pidi vennale tõendama, kui väga tähtis on tema tegevus sõdureid ja ratsanikke pommitades.

«Vaata,» ütles ta, «mahalastud sõduritel on silmad lahti, aga miks on neil silmad lahti, kui nad on pommiga maha lastud? Pomm lööb ju surnuks ja surnul on silmad kinni!»

«Ei ole ühti,» vaidles Uuno vastu. «Kui Valtu suri vingu, siis olid tal silmad lahti, ma ise nägin, kui ema tõi ta toast jalgupidi õue.»

«Ega siis sõdur pole koer, et ta sureb lahtiste silmadega,» ütles Maret. «Kui vanaema oli puusärgis, siis olid tal silmad kinni ja pisi Mikul olid ka, enne kui isa pani kirstule kaane peale.»

«Küll oled sa rumal!» hüüdis Uuno nüüd. «Kas siis vanaema ja Miku surid pommist? Neil oli ju haigus.»

«Mis sest,» vastas Maret. «Kui inimene magab, siis on tal ikka silmad kinni.»

«Sõdurid ei maga ju, nad on surnud, kui pommiga.»

«Ema jälle ütles, et surm on seesama, mis unigi, ainult et pikem ja raskem. Ja isa paneb alati silmad kinni, kui ta viskab pikali, nagu minu Tiiugi.»

«Ega siis sinu Tiiul pole hinge sees!» hüüdis Uuno põlglikult.

«Ikka rohkem kui sinu sõduritel. Tiiu paneb silmad kinni, aga sõdurid ei pane, seisku nad püsti või olgu pikali.»

Ja Maret võttis oma punapalgelise Tiiu ning laskis ta venna ees mitmed-setmed korrad pikali ja tõstis püsti, nii et nuku silmad vajusid kinni ja läksid lahti, nagu uinuks ja ärkaks või sureks ja elustuks ta siinsamas väikesel käeliigutusel korduvalt.

«Ega ta siis nüüd kuku pommiga,» katsus Uuno veel kord vastu vaielda. Aga Maret oleks nagu neid sõnu just oodanudki, sest kohe seadis ta oma Tiiu püsti seisma ja ütles:

«Pommita, nii et ta kukub, küll siis näeme, kas silmad lähevad kinni.»

«Tiiu on ju tüdruk, minu sõdurid tüdrukute peale ei lase,» ütles Uuno.

«Sest pole ühti, et tüdruk, nüüd lastakse ka tüdrukute peale,» seletas Maret ja lisas natukese aja pärast vennale julgustavalt: «Isa loeb ju lehest, et nüüd pommitatakse naisi ja lapsi, miks siis tüdrukuid ei või.»

See veenis Uunot ja ta korjas põrandalt pakipulki, et hakata Tiiut tulistama, kes seisis hiiglasena sõdurite ja ratsanike kõrval, sinised silmad pärani lahti, kuldsed lokid roosa siidpaelaga kokku seotud ja punane undruk laiali, nagu lehvitaks teda tuulepuhang. Aga kui kahur oli juba vinnas ja pakipulk pommina otsapidi torus, ütles Maret:

«Ära sa silma sihi, need on Tiiul kõige õrnemad, lase ta muidu pikali.»

«Minu pommid ei võta teda muidu, kui pean pähe. Tiiu on ju hirmus suur,» arvas Uuno.

«Küll nad võtavad,» arvas Maret. «Tiiu pole ju mees, et oleks nii kole tugev, tema seisab vaevalt jalul.»

Uuno laskis esimese pommi lendu, see jooksis mööda. Teine tabas Tiiu laia undrukut, aga ei teinud talle enesele midagi, sest ta seisis nagu noor jumalatar, silmad pärani, kellesse ei hakka maised asjad. Üks pomm tabas teda rindu ja pani ta pisut nagu tuikuma, aga ometi ei kukkunud ta maha.

«Eks ma öelnud kohe, et peab pähe, muidu ta ei lange,» seletas Uuno.

«Lase nüüd, lase ikka, ega siis sõjas kahest-kolmest pommist midagi aita,» sundis Maret venda.

Nõnda jatkas Uuno pommitamist. Aga esimene tabamus pähegi ei rabanud Tiiut jalust, nagu oleks ta surematu.

«Peaks olema raskem kahur, siis ma näitaksin,» ütles Uuno ikka uusi ja uusi pomme sinisilmse Tiiu pihta saates. Viimaks sündis ime: üks pomm tabas teda ei rindu ega pähe, vaid ainult kätte, ning ennäe, ta langes maha — esiteks nagu küljeli, pärast ometi ilusasti selili, nii et silmad läksid kinni.

«Valmis! surnud!» hüüdsid lapsed nagu ühest suust ja Maret lisas omalt poolt: «Vaata nüüd isegi, et silmad on kinni, aga sinu sõdurite silmad on lahti.»

«Mis siis sest?» küsis Uuno, nagu oleks ta eelmise arutluse kõik juba unustanud.

«Neil pole ju hinge sees, kui silmad on lahti ja ise surnud,» seletas Maret. «Aga Tiiul on, sest tema paneb kohe silmad ilusti kinni, nii kui lased ta pommiga pikali.»

«Aga miks ta ei karju, kui annad talle vitsu?» küsis Uuno.

«Ega tal siis niipalju hinge ole, et ta karjuks, ta ainult paneb silmad kinni, kui heidab magama või hakkab surema. Sinu sõdurid jätavad surres silmad lahti, nagu oleksid nad loomad. Aga nad ei ole ju, sest neil on kaks jalga ja kätt, nii et on inimesed nagu meiegi.»

«Meie oleme lapsed,» püüdis Uuno õele vastu vaielda, «ema ütleb, et oleme.»

Lapse ja inimese suhtes Maret ei teadnud otsekohest ja selget vastust. Seepärast kargas ta uuesti sõduritele ja püüdis veel kord väita, et nemad peavad ometi surres silmad kinni panema. Kuigi Mareti seletused muutusid lõpuks nii segaseiks, et nad rääkisid ennem tema väite vastu kui poolt, ometi veensid nad Uunot tõsiasjas, et tema sõduritel on vähem hinge sees kui Mareti Tiiul. See vaevas ta südant ja ta ei leidnud muidu rahu, kui pidi isaga asjast juttu tegema — isaga seepärast, et kõik jõulukingid tulid jõuluvanalt ja temaga pidi salajases ühenduses seisma isa, mitte ema. Jõuluvana ei armastanud naistega asju ajada või kuigi, siis ainult niipalju, et tegi ukse praokile ja pistis jõulukingikoti emale pihku, ilma et iseend talle näitaks. Ema võis jõuluvana ainult selja tagant vaadata, kui ta läks kuuldamatul sammul trepist alla või väravast välja. Nõnda oli loomulik, et Uuno ütles lõpuks isale:

«Kirjuta jõuluvanale.»

«Milleks?» küsis isa ja lisas: «Jõulud on ju möödas.»

«Minu sõduritel pole hinge sees, sellepärast,» seletas Uuno.

«Kes seda ütleb?» imestas isa. «Kuulen esimest korda, et sõduritel pole hinge sees.»

«Maret ütleb, et nad ei pane silmi kinni, kui surevad,» kurtis Uuno.

«Ah nii!» venitas isa mõtlikult, kuna Uuno oma kurtmist jatkas:

«Aga Tiiu paneb silmad kinni, kui jääb magama või hakkab surema.»

«Kes see Tiiu on?» küsis isa.

«Kas sa siis seda ei tea?» imestas Uuno. «Tiiu on ju Mareti nukk.»

«Selle nimi oli ju ikka Margareete.»

«See oli eile, mitte enam täna, sest eile oli ta sakslane, aga täna on ta juba eestlane.»

«Nii ruttu!» hüüdis isa.

«Maret ütleb, et aeg on niisuke.»

«Nii, nii,» lausus isa nõustuvalt.

«Noh, ja nüüd ütleb Maret, et tema Tiiul on rohkem hinge sees kui minu sõduritel, sest et paneb silmad kinni ja teeb lahti.»

«See on sellepärast, mu poiss,» seletas isa nüüd, «et Tiiul on pärisriided seljas ja nii ilusad lokid. Inimesel ei tule muidu õieti hing sisse, kui peavad olema hästi ilusad riided ja lokid.»

«Siis mina tahan oma sõduritele ka hästi ilusad riided ja lokid, nii et tuleks hing sisse,» ütles Uuno.

«Kallis poiss, mis parata, kui sõduritel ei ole enam ilusaid riideid ja lokke! Enne oli, aga nüüd enam ei ole. Siis oli, kui sõdur võitles veel mõõga ja piigiga, aga nüüd on ju ainult pommid. Pommid õhust ja veest, pommid maa ja vee alt, nii et ilusaid riideid ja lokke pole enam vaja, sest ammu enne oled surnud, kui teised neid näevad. Ainult tüdrukutel on veel ilusad riided ja lokid, nii et nad paneksid silmad kinni ja teeksid nad lahti, nagu oleks neil hing sees.»

«Mina tahan oma sõduritele ka hinge sisse, et silmad käiksid kinni ja lahti!» hüüdis Uuno, kel peaaegu nutt varaks, sest isa seletusist taipas ta umbkaudu ainult niipalju, et sõduritel ei ole ega tulegi hinge sisse ja sellepärast ei käi nende silmad kinni ja lahti.

«Võiks ju jõuluvanale kirjutada, ehk saab tema aidata,» ütles isa, et poega lohutada ja rahustada.

«Kirjuta jah, isa, jõuluvanale, et ta teeks mu sõduritele hinge sisse!» hüüdis poiss.

«Aga seda ei saa enne, kui tulevaks jõuluks, sest jõuluvana ei võta enne kirju vastu.»

«Miks ta ei võta?»

«Tal pole aega, sest on muud tegemist. Aga paar kuud enne jõulu, siis. Nii et kui uued jõulud lähenevad, siis tuleta mulle meelde, nii et kirjutan. Ja siis paneb jõuluvana kõik oma suured ja väikesed töökojad käima ning valmistab palju-palju riideid ja lokke, nii et aitab kohe kõigile sõduritele hinge sissepanemiseks.»

«Nii et silmad käivad kinni ja lahti?» usutles Uuno.

«Nii et lahti ja kinni,» kinnitas isa.

«Kas ratsahobustel ka?»

«Ega siis hobustel, neil pole ju ilusaid riideid.»

«Aga kui ka neile ilusad riided, kas siis tuleb hing sisse?» huvitus poiss.

«Sa teed lõpuks oma väikesele toolile ka riided ja lokid, nii et temalgi tuleks hing sisse,» naeris isa.

Uuno ei saanud hästi aru, mille üle isa naerab, aga siiski hakkas ta ka ise naerma ja ütles:

«Ja lumememmele ka ilusad riided ja lokid, nii et tuleb hing sisse.»

«Ning aiateivastele ka riided ja lokid, nii et oleks kõigil hing sees,» jatkas isa.

Nüüd naeris Uuno juba täiest südamest, sest oli väga naljakas mõtelda, et ka aiateivastel oleksid riided seljas ja lokid ning silmad, mis käivad kinni ja lahti. Nali peitus selles, et teibad meenutasid Uunole isa särke ja pükse, mis olid millalgi aia otsas rippunud, kus tuul nad suureks ja ümarikuks puhus, nagu ei ripukski särgid ja püksid, vaid isa ise. Miski polnud Uunole suuremat naeru toonud kui lipnevad särgid ja püksid, mis lähevad vahetevahel ei tea miks tuult täis.

Uuno südamlikku naeru kuulis ka Maret ja tuli vaatama, mis naerulinnupesa ta leidnud. Ja kui oli kuulnud, milles asi, hakkas ka tema naerma ja nõnda naersid nad kõik üheskoos, nii et Uuno unustas oma hingetud sõdurid hoopis. Ainult õhtul, kui ta oli juba asemel, meenusid talle tema sõdurid uuesti ja ta ütles emale:

«Nüüd saavad mu sõdurid endale hinge.»

«Kuidas nii?» imestas ema.

«Isa kirjutab jõuluvanale, kui tulevad uued jõulud, tema teeb — paneb kõik vabrikud käima, nii et saab palju-palju ilusaid riideid ja lokke, küll siis hakkavad kõigil silmad kinni ja lahti käima.»

«Siis ole aga hea laps ja jää ilusasti magama, ega jõuluvana muidu seda tegema hakka,» manitses ema. «Ainult headel lastel ja sõduritel tuleb hing sisse.»

«Ainult headel...» sonis Uuno pooleldi juba uneuimas.

Aga niipea kui ta oli magama uinunud, nägi ta, et uued jõulud ongi juba käes, ja ta kuulis selgesti, kuidas isa ütles temale:

«Noh, Uuno, jõuluvanalt tuli kiri, ta kutsub meid enda poole, vist on ta juba sõduritele hinged sisse teinud. Pane end kähku riidesse, et me hiljaks ei jääks. Las ema ajab sulle kõik soojad vussakad kuue alla, et poleks külma karta, sest jõuluvana kodu on lumes ja pakases. Läkiläkil tõmba kõrvad kõvasti maha ja seo paeltega lõua alla kinni, nii et...»

Uuno ei läbenud isa sõnu lõpuni kuulata, vaid tõttas kärmesti-kärmesti riietuma, kartes, et isa jätab muidu hoopis minemata või läheb üksi. Aga oh häda. Uuno riided ja sukad ning saapad olid kõik nagu tina tuhka kadunud. Ta hakkas ema hüüdma ja otsima, aga ka tema oli läinud ühes riietega. Ärevalt ja täis hirmu jooksis Uuno toast tuppa, mis olid nagu palju suuremad kui tõelikult, ainult kangesti mingit kolu täis, nii et ei pääsenud kuidagi edasi.

«Täna pane endale puhas pesu ja puhtad riided, sest muidu saab jõuluvana kurjaks,» rääkis isa, seistes keset tuba. Tal oli juba kasukas seljas, krae ülal ja müts sügavalt silmile vajutatud, nii et Uuno neid vaevalt nägi.

«Ema, ema!» karjus ta mööda tube joostes, millede arv näis aina kasvavat. Aga ta karjus asjata ja viimases hädas mõtles ta, et kui leiaks läkiläkigi. Nõnda siis hakkaski ainult seda otsima. Kui ta selle lõpuks kusagilt kätte sai, siis polnud see tema oma, vaid hoopis suurem — Uuno pea uppus üleni temasse, ühes silmade ja kõrvadega. Samal ajal kuulis ta aga isa häält, mis ütles:

«Soo, mu poiss, nüüd võime minna.»

Ja ta võttis Uunol käest kinni, et talutada teda välisukse poole. Poiss tahtis seletada, et tal on küll suur karbus peas, muidu aga ainult öösärk seljas ja paljad tuhv-

lid jala otsas, aga sõnad ei tulnud kuidagi suust, sest ta kartis, et niipea kui isa tema tõsist seisukorda märkab, jätab ta tema sinnapaika ja astub üksi teele. Nõnda laskis Uuno enda poolalasti välja külma kätte viia, sest isa ei pannud midagi tähele. Väljas seisis aga lumi hangedes, millest nad läbi sumasid, sest Uuno tundis külma poolte reiteni.

«Kas kõik tee on niisuke?» küsis Uuno.

«Pärast läheb paremaks, aina paremaks,» vastas isa, hoides ikka veel Uuno kätt.

Ja nõnda see oligi, sest varsti ei tunnud poiss enam külma ega lund, ainult tähed särasid taevas ja kuu oli pistetud lähedase kuuse latva, ise kollane-kollane. Ja äkki seisid nad madala maja ees ning isa ütles:

«Koputa!»

«Millega?» küsis Uuno.

«Kepiga,» vastas isa, kuna tema hääl kostis nagu kaugelt-kaugelt.

Ja Uuno koputas isa kõvera kepiga, mis ei tea kust talle kätte ilmunud, ning keegi naeratav vanamees, ilmatu suured vildid jalas, ise üleni valge, nagu oleks tal lumest kasukas, habe ja juuksed, mis paistsid mütsi alt, avas ukse ning ütles:

«Astu aga sisse, ma olen jõuluvana.»

Poiss jäi ootama, et isa läheks ees, aga siis märkas ta äkki, et ta seisab ihuüksi jõuluvana maja lävel. Kuhu isa läinud või miks ta Uuno üksinda siia jätnud, sellest polnud poisil vähematki aimu. Aga see ei teinud talle, ei tea miks, mingit muret. Ta toetus isa kõverale kepile, nagu oleks ta juba täismees, ja astus üle läve sisse. Iseeneselegi ootamata ütles ta:

«Minu sõduritel pole hinge sees.»

«Kuidas on see võimalik?» imestas jõuluvana.

«Nad ei pane silmi kinni, kui surevad või heidavad magama,» seletas Uuno.

«Mina toon lastele nukud ja mängukannid,» rääkis jõuluvana nüüd, «aga lapsed ise peavad neile hinge sisse panema. Miks ei pane sa oma sõduritele hinge sisse?»

«Mul ei ole hinge,» vastas Uuno.

«Näen esimest korda last, kel pole hinge,» rääkis jõuluvana üllatunult. «Seni on kõigil lastel hing sees olnud ja nende hingest on mängukannidki osa saanud, et nad elaksid. Ainult vanadel pole enam hinge, sellepärast on ka nende mängukannid surnud.»

Neid sõnu kuulates märkas Uuno, et ta seisab porgandina paljas jõuluvana ees, ainult karbus on endiselt üle silmade ja isa kõver kepp käes. Sellepärast ütles ta:

«Mul pole hinge, sest et pole ilusaid riideid ja lokke.»

«Ma annan sulle ilusad riided ja lokid, tahad sa?» küsis jõuluvana.

«Ei,» vastas Uuno, «anna mu sõduritele hing, nii et nende silmad käiksid kinni ja lahti.»

«Kallis poiss, sinust ei saa küll kunagi ei maavalitsejat ega malevajuhti,» ütles jõuluvana nukralt. «Maavalitsejad ja malevajuhid tahavad kõik sõdureid, kel pole hinge sees.»

«Miks nii?» küsis Uuno imestanult.

«Kui sõduril pole hinge, siis on ta hästi vahva,» seletas jõuluvana. «Aga sõdur peab vahva olema. Ta peab nii vahva olema, et läheb tule ja mõõgaga ka kaitsetute naiste ja laste, vanade ja nõtrade, iseoma isa ja ema, õdede ja vendadegi vastu.»

«Kui sõduril pole hinge, siis ta sureb nagu loom, silmad lahti,» seletas Uuno, nagu tahaks ta jõuluvanale vastu vaielda. «Mina tahan sõdureid, kes surevad nagu inimesed, silmad kinni.»

«Hea küll, mu poiss,» rääkis jõuluvana nagu alistunult, «kui sul endal pole hinge, siis annan selle su sõdureile. Aga sõdurid, kel pole sinu hinge, ei kuula ka sinu sõna. Tahad sa sõdureid, kes ei kuula su sõna?»

«Kui nad ei kuula, ütlen isale.»

«Kus on su isa?» küsis jõuluvana.

Ja Uuno hakkas oma isa otsima, kuid tegi seda asjata: isa oli ja jäigi vajaka.

«Näed, sul ei ole isa,» ütles jõuluvana. «Tahad sa ikka veel sõdureid, kes ei kuula su sõna?»

«Ikka,» vastas Uuno, «ainult kui nende silmad käiksid kinni ja lahti.»

«Sündku siis sinu tahtmine,» ütles jõuluvana ja laksutas oma suuri käsi, pannes lumehelbed lendlema, mis nagu udusuled langesid kergetena Uuno silmnäole. Ja kohe avanesid mingisugused sälauksed, kust astusid ette rivis sõdurid, ilusad riided seljas ja toredad tutiga mütsid peas. Nende silmad olid pärani lahti, nagu oleksid need võetud Mareti Tiiu peast, ja nende näoilme oli kivistunud, nagu seda näeb ainult vahvail pärissõdureil paraadimarsil.

«On neil kõigil hing sees?» küsis Uuno.

«Neil on ju ilusad riided selias, nagu oleksid nad noored tüdrukud, kelle hing on lintides ja lokkides.»

«Ja nende silmad käivad kinni ja lahti?» päris Uuno.

Vastuse asemel käsutas jõuluvana sõdurid nagu üks mees selili ja ütles siis:

«Vaata ise.»

Ja Uuno käis ning vaatas, aga ta ei leidnud ainustki, kelle silmad oleksid olnud lahti.

«Võin ma need kõik endale võtta?» küsis ta jõuluvanalt.

«Niipalju kui tahad,» vastas see.

«Aga kuhu ma nad panen?» küsis Uuno nõutult.

«Hea nõu on kallis,» lausus jõuluvana ja võttis kusagilt suure koti, mille laotas pikalt ja laialt põrandale, öeldes Uunole: «Tule, aita suu lahti hoida.»

Aga kui Uuno kotisuud puutus, tundis ta, et see on pehme nagu karu, mille ta õhtuti asemele kaasa võtab, et oleks seltsim magada, kuna jõuluvanast, kes nüüd lähedal, hõõgus külma. Ometi ununes see silmapilkselt kõik, sest sõdurid hakkasid liikuma, marssides korralikus rivis lahtihoitud kotisuust sisse. Kusagilt ilmusid aina uued ja uued rivid, kõik paraadimarsil, silmad pärani, näod ilmetult kivinenud, ja neile järgnesid ratsanikud lehvivate lippudega, kõik kotisuust sisse, mida hoidis Uuno ühes jõuluvanaga, kelle valge habe puutus vahetevahel tema nägu, kõditades nagu sibav kärbes. Ratsanike kannul sõitsid kahurid, soomusautod ja tankid ning kõige kohal mürisesid lennukid, aga nemadki pääsesid ilusasti kotisuust sisse, nii avar oli see. Viimaks hakkas Uuno kartma, et kogu seda mürisevat ja ragisevat hulka saab niipalju, et ei mahu kuidagi tema mängunurka, sellepärast ütles ta:

«Aitab! Jätame teistele ka.»

«Hea, et mõtled ka teistele,» lausus jõuluvana ja hakkas kotisuud siduma. Kui see tehtud, aitas ta Uunole koti selga ja ütles: «Nüüd katsu, et koju saad, muidu mõtleb ema kes teab mis.»

Kott seljas, tuli Uuno jõuluvana juurest välja ja sammus edasi. Aga et kandam oli raske, siis mõtles ta jällegi isale, et kuhu see küll pidi jääma, oleks aidanud ometi kotti kanda. Ja kuidas oskab ta üksinda koju tagasi minna? Aga siis kuulis ta kaugelt selja tagant nagu läbi tuisu ja tormi jõuluvana häält:

«Kott näitab teed, kott näitab teed!»

Ja et kotil oleks võimalik teed näidata, pöördus Uuno ümber ja hakkas minema tagurpidi — kott juhiks ees, tema ise järel. Kui kaua ta nõnda läks, seda ei teadnud ta, aga lõpuks väsis ta ära ja pani koti maha, et puhata. Aga siis nägi ta, et kotisuu on halvasti seotud ja kipub lahti minema. Ta hakkas häda parandama. Aga mida enam ta parandas, seda hullemaks asi muutus. Viimaks ei saanud Uuno muud, kui pidi kõigest jõust kahe käega kotisuud kinni hoidma, sest muidu oleks ta hoopis lahti läinud. Aga ta tundis, kuidas ta sõrmed kord-korralt ikka rohkem väsisid ja lõdvenesid, nii et varsti polnud tal enam vähimatki jõudu hoidmiseks. Ja kui lõpuks see silmapilk kätte jõudis, pahvatas kotisuu lahti ja sealt tormas kogu vägi hirmsa rüsinaga välja, nii et osa sõdureid ja ratsanikke tallati siinsamas surnuks. Uuno tahtis vaadata, kas surnuil on nagu kord ja kohus silmad kinni, aga kuidagi ei saanud, sest ikka tormasid uued hulgad üle langenute, nagu oleksid need tühine puru, mis määratud tee sillutamiseks. Kes olid ellu jäänud, need sattusid millegipärast kohe tülli. Ratsanikud kihutasid sõdureile, kuulipildujad ja kahurid tulistasid ratsanikke, soomusautod ja tankid kihutasid kõigest raginal üle. Uuno mõistis, et nõnda hävib varsti kõik, ja ta hakkas käskima ning karjuma, aga keegi ei pannud teda mikski. Kõik, ka soomusautod ja tankidki, naersid tema üle ja irvitasid valju häälega.

«Kus mul käskija! Endal pole hingegi sees!»

Ja äkki pöördusid nad kõik tema vastu, nii et ta pidi varju otsima, kus hakkas kordamööda hüüdma isa ja jõuluvana. Aga enne kui kumbki saabus, hakkasid lennukid põrisema ja pomme sadas alla kui rahet. Mõned neist tabasid Uunot ja ta langes selili, pannes silmad ilusasti kinni, et ta ei sureks kui loom. Kuna ta nõnda seal lamas, kuulis ta äkki jõuluvana häält, mis küsis:

«Kus on kott?»

«Ma olen surnud,» vastas Uuno viimse jõuga.

«Kus on kott?» kordas jõuluvana endist küsimust.

Ja kuigi Uuno teadis, et ta oli surnud, ometi hakkas ta ei tea kuidas kotti otsima, mida polnud kusagilt leida.

«Ma ei leia!» hädaldas ta viimaks.

Aga jõuluvana vastas talle üsna ükskõikselt:

«Kui pole kotti, siis pole parata. Headel lastel on kott või hing, aga sinul pole kumbagi.»

«Anna mulle ükski sõdur, kel hing sees!» karjus Uuno, endal nutt varaks.

«Tule tuleval jõulul, siis võid jälle valida, kas hinge või koti. Seni oled oma nukkudega hingeta nagu sõdurid, keda armastavad maavalitsejad ja väejuhid, sest nad on nii vahvad, et tapavad kaitsetuidki.»

Jõuluvana oleks ehk veel midagi ütelnud, aga Uuno ei saanud teda enam kuulata, sest ta hakkas suure häälega karjuma ja ärkas üles.

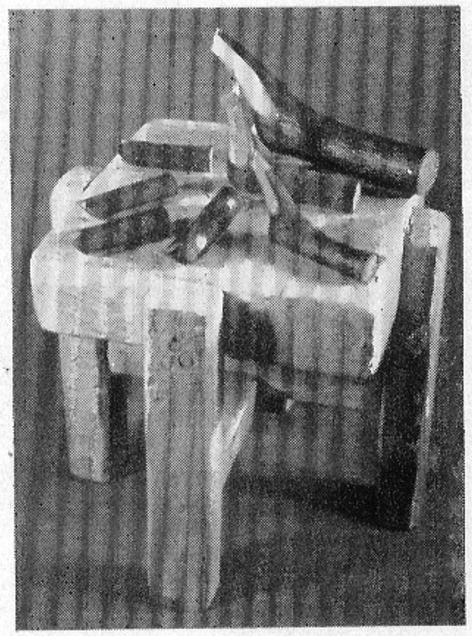

A. H. Tammsaare perekonna keskel Narva-Jõesuus 1934. a.

A. H. Tammsaare viiul.

A. H. Tammsaare valmistatud mänguasju tütrele.

Matus.

A. H. Tammsaare.

See oli lõgiseje pöördpäewa aegu, kui ma paarikümne nooremehega — enamiste noored kirjanikud, kunstnikud ja õpilased — peatnmalt mäija jõttin E. raudteejaama, kus meie hobused ootasid W. mõisa wiimilikus, mis raudteejaamast wersta kümme eemal. Läänetuul oli paari nädala eest maija tuimad õhukese lume pea läbiti ühtunud, ainult ülajõel leidus veel nõrel jäätolahat ja kuiagil ala ääres wõi maanteekraawis walendas, laiguke määrdinud lund. Mõnda pihime poristel wankritel lagistama rõskes ja tumbunud lõgisõhus, tinaje taewa uitsetarou mihma hões. Peab jeffd tiikes ja kus nende otsad kõlmijõd, seal pilserdasid nad meile maetikat ja õudset mõnga krae mahele. Meid hõlsi rufus mingitegune seletamata raskus, nagu teinahõime tõepoolest oma tõdamata jõda, kelle matusmatkal praegu olime. Ometi teadsime hõlsi, et see nõnda polnud, kuigi me jeffst teinetõistle lausa ei rääkinud. Ehk mõtlesigi meil teinesuju elama, olin ju ainult mõned nädalnat tema elutoawel wiibud, kuna teised temaga polnud kunagiski, tuttawatel wõi lõpetajel rääkimata. Mõele hõlsi olime noored — nõna noorwalt ülo keimehõimne, teised hõlk õnhetõimne ümber — ja tõõpäraik uskusime oma tulewiku jõurast ja õnne, tõõraonis wõimalt, lahtuna oli aga wana, armetu ja waene ning waewalt oli ta õnne leidnud, jeft mõne nädala lõks ta R. walla waestemajja oma elupäewi lõpetama, kus ümbrutsejate õda määratemine, joomlemine, riid ja üllatamad jatkusid. Waewalt wõis ta oma elu wiimaseil päewil tõtes woistlejaki olla, mõõda

Wiiul.

A. H. Tammsaare.

Meid oli teenate juntu jeltskonna liikmeid erkulleri Raiwatänawa juures puhkemaja tema nre korteri sisekonnistamist jõõmingu ja joomingu ga, mängu ja tantsuga ning kristliku palwega pühа Luteruse usu kommete järele, milleks oli saabunud aastaaeg waimulik. Küll oli Raiwatänaw tahtnud kutsuda weel õigeuskliku wõi apostliku waimulikn, et ka see oma usu kommete järele tema uut elupaer pühitseks (Raiwatänaw oli nimelt luterlat ega Wenes wiibides harjunud armastama õnnistatud wee ripnatamist, mis andis teatud teaduslikuje tundmuse), aga naine arwas seda ülelõjaeks, arwas, et altab ühegi waimulise lugemiseta ja laulmiseta tühjat jeltskonnapärajeks sisekõnutuseks wasturuukrikast riigiteenistujat eraelu õndes ja jellepärast luges ja laulis ainult õndsa Luteruse usu waimulik, jätte õnnistamo weel ripnatamata. Kuid weel nõlema ahwatanud Raiwatänaw tulegi laulukõnbikus tahetuna, et oli pidanud nafsele järele andma waimulikkude kutsumises, jeft tema arwates wõidaks waewalt nlewamat sünnipäiku olemaba, kui oleks wõinud olla kutsutud kõlalisse käbi ruumide õndimine waimulikuga ersotsas, kes oleks ripnatanud pühitsend weel tordatele waipadele, ajalooliste mõõkide ja portretgamide, raskete hobe-

A. H. Tammsaare novellid «Matus» («Päevaleht» 2. jaan. 1922) ja «Viiul» («Päevaleht» 2. apr. 1922).

L. Bartha illustratsioon novellile «Viiul» ungarikeelsest A. H. Tammsaare novellivalimikust «Pünkösdvasárnap» («Tähtis päev»)• (1978).

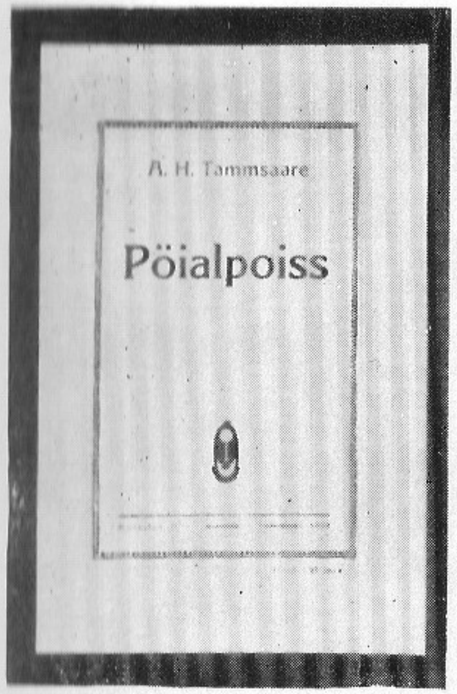

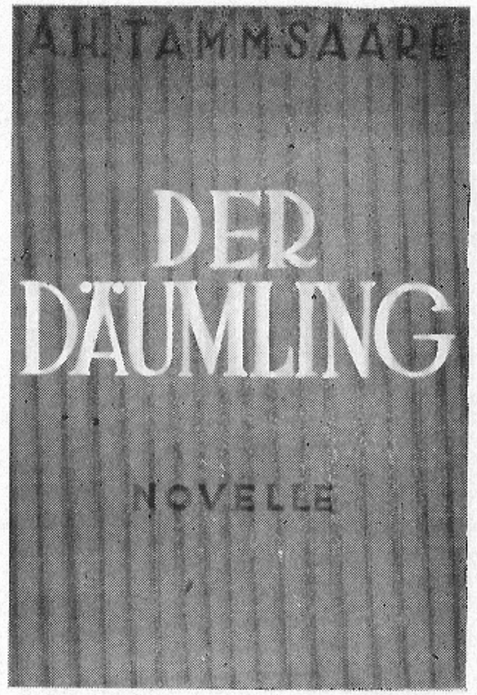

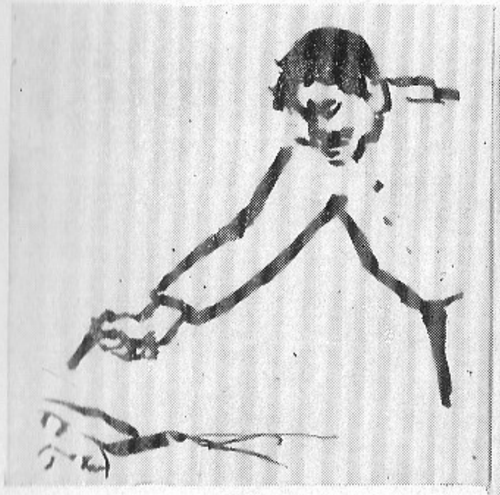

A. H. Tammsaare novellikogu «Pöialpoiss» kaas (1923) ja saksakeelne väljaanne (1936).

L. Bartha illustratsioon jutustusele «Pöialpoiss» valimikust «Pünkösdvasárnap».

H. Miti illustratsioon jutustusele «Pöialpoiss» («Jutustused» III, 1962).

A. H. TAMMSAARE

MATKA ITALIAAN

Heidän kuherruskuukautensa oli lyhyt, vain muutamia päiviä tai oikeastaan tunteja, sillä enempää ei ollut aikaa. Mies työskenteli virastossa ja teki iltaisin ylitöitä; vaimo oli kansakoulunopettaja, korjaili iltaisin kotona vihkoja ja antoi yksityistunteja saadakseen lisäansioita. Vähäisemmänkin vapaahetkensä he käyttivät itsensä kehittämiseksi joko lukien tai luennoilla käyden. Ei edes teatteri tai konsertti ollut heille pelkkää huvia.

Tämä kuului heidän elämäänsä. Se oli vaatimatonta, lähes köyhää, mutta heillä oli usko onnentähteensä, unelma, joka muuttuisi todellisuudeksi ja tulisi kerran heitä vastaan kadulla kuin vanha tuttava.

Sellainen tapahtui pari päivää heidän avioliittonsa jälkeen. Silloin vielä he kävelivät toisiinsa nojaten katsoakseen välillä toistensa silmiin; miehellä se oli lämpöä, kuin kutsuvaa ja väreilevää halua, joka kohotti heikkitäisen punan naisen kasvoille. Kauppojen ikkunoihin oli somistettuina asetettu näytteille valikoima tarve-esineitä ja kalliita koruja, joita jokainen nainen joskus haluaisi omistaa. He katselivat niitä ja hintoja ja siirtyivät sitten matkatoimiston ikkunan eteen, jossa värikkäin lehtisin ja kuvin esiteltiin matkoja laivalla, junalla, autolla ja lentokoneella ja joissa matkustamisen sanottiin olevan perin mukavaa, kätevää ja nopeata.

Niin ja niin monessa tunnissa Berliiniin, Pariisiin, Lontooseen, Roomaan ja mihin tahansa maailmassa.

— Mutta tekö vielä ensimmäisen satunnaisen matkamme? mies kysyi.

— Muistan, nainen vastasi, — muistan jopa senkin, mistä puhuimme.

— Otetaan! nainen huudahti.

Mies tunsi hänen vartalonsa värähdyksen. — Sovittu! Tässä matkatoimiston edessä lupaamme juhlallisesti säästää rahat ja tehdä se matka. Olkoon nämä laivat, junat, autot ja lentokoneet todistajiamme. Kerran laskimme leikkiä, mutta nyt puhumme totista totta.

— Asumme edelleenkin yhdessä huoneessa ja vaatimattomasti, nainen jatkoi. — Unohdamme teatterin, elokuvat, konsertit ja kaikki huvit ja elämme vain matkaamme varten.

He katsoivat toisiaan hetken hiljaisna. Sitten nainen kysyi:

— Kuinka kauan meidän on säästettava?

Mies mietti tuokion laskien joitakin lukuja ja hintoja. — Kolme neljä vuotta, arvelisin.

— Pitkä aika, nainen sanoi surullisesti.

— Pitkä? mies naurahti. — Mitä nyt on kolme neljä vuotta! Olen kahdenkymmenenkuuden ja sinä kaksikymmentäyksi. Sitten — minä kolmekymmentä, sinä kaksikymmentäviisi. Olemme vielä nuoria.

— Entä jos... nainen aloitti, — tapahtuu jotakin?

— Sairaudet, sota? Niinkö?

— Ei, nainen sanoi. — Minulle.

— Mitä sinulle voisi tapahtua?

— Oletpa sinä typerä, ja nainen naurahti, mutta samalla hänellä oli ihmeen hyvä olla, että mies ymmärtänyt asiaa. — Lapset, hän kuiskasi.

Mies mykistyi. Olenpa toisaan typerä, hän ajatteli, kun mieleeni ei tullut noin yksinkertainen asia.

Hiljaa he vaelsivat kirkkaasti valaistulla kadulla.

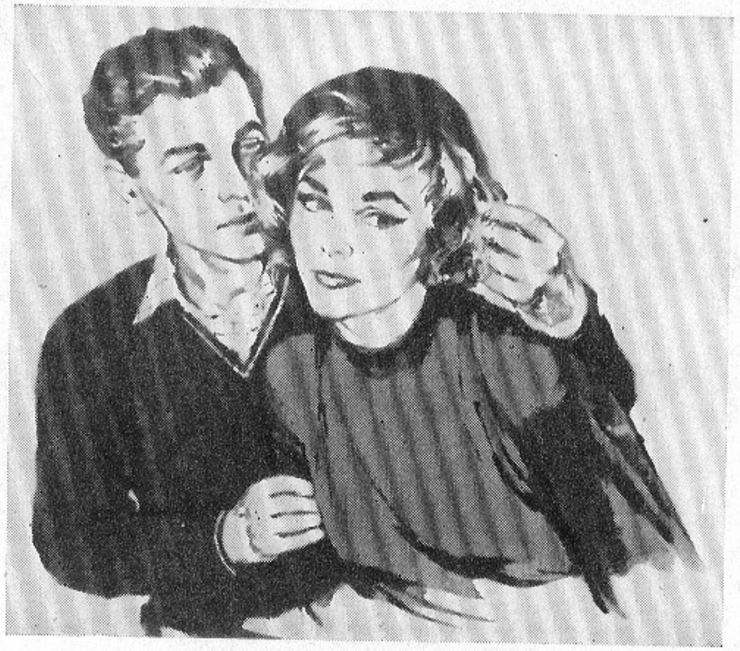

A. H. Tammsaare novell «Itaalia-reis» koos illustratsiooniga Soome ajakirjas «Uusi Nainen» (1965).

ПУТЕШЕСТВИЕ В ИТАЛИЮ

Journey to Italy

Oliaszországi utazás

Sie feierten ihren Honigm ond, oder eigentlich bloß ihre Honigwoche und Honigstunden, denn für mehr reichte die Zeit nicht. Er arbeitete in einer Verwaltung und verrichtete nachmittags noch eine zusätzliche Arbeit. Sie war Grundschullehrerin, korrigierte abends zu Hause Hefte oder gab Privatstunden, um ihr Budget ein wenig aufzubessern. In jeder freien Minute bildeten sie sich weiter, sei es nun durch Lesen oder durch Vorlesungsbesuche. Nicht einmal im Theater oder im Konzert suchten sie Zerstreuung, selbst dort verfolgten sie ernstere Ziele.

Alles das hielten sie für ganz natürlich, denn sie waren arm wie die Kirchenmäuse. Sie besaßen weder gute Kleidung noch eine richtige Wohnung, ganz zu schweigen von dazugehöriger Einrichtung und anderen Dingen. Sie hatten nur einen – den Glauben an ihren Glücksstern, den Glauben, der nicht vorhandene Dinge zu existierende und reale verwandelt. Sie lebten und arbeiteten so, als hätten sie bereits alles erreicht, was sie erstrebten, ein gemütliches Heim mit geselligen Abenden im Freundeskreis.

Natürlich hatten sie noch andere Träume, doch wandten diese ebenfalls ihren Glücksstern an diese konnten sie einfach nicht glauben. Dies sollten sich erst dann verwirklichen, wenn ihnen ihr Glücksstern leuchtete und alles eingetroffen war, worauf sie warteten. Erst dann wollten sie daran denken, erst dann sollte der Traum so richtig lebendig werden, daß man ihn in schönen Stunden auf Lackschuhen auf der Straße neben dem Menschenstrom einherspazieren sehen konnte.

Ihren großen Traum träumten die beiden ein paar Tage nach ihrer Hochzeit. Damit gingen sie auch unterschlafen, jeder wollte die Körperwärme des anderen spüren, dessen Stimme hören und ihn sie und wieder in die Augen blicken. Beide

Anton Hansen Tammsaare
Die Italienreise

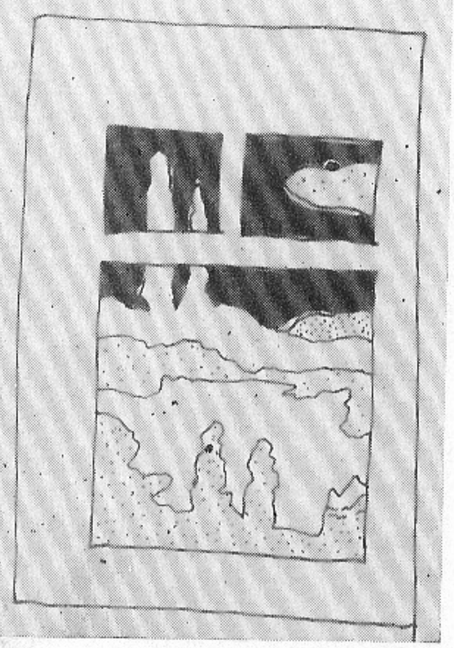

«Itaalia-reis» vene, inglise, saksa ja ungari keeleš.

E. Schleepi illustratsioon «Itaalia-reisile» saksakeelses eesti novelli kogumikus «Der letzte Strandräuber».

Gori illustratsioon novellile «Jõulupuu» («Päevaleht» 24. dets. 1934).

H. Miti illustratsioon novellile «Kitty tahab suureks saada». («Jutustused» III, 1962).

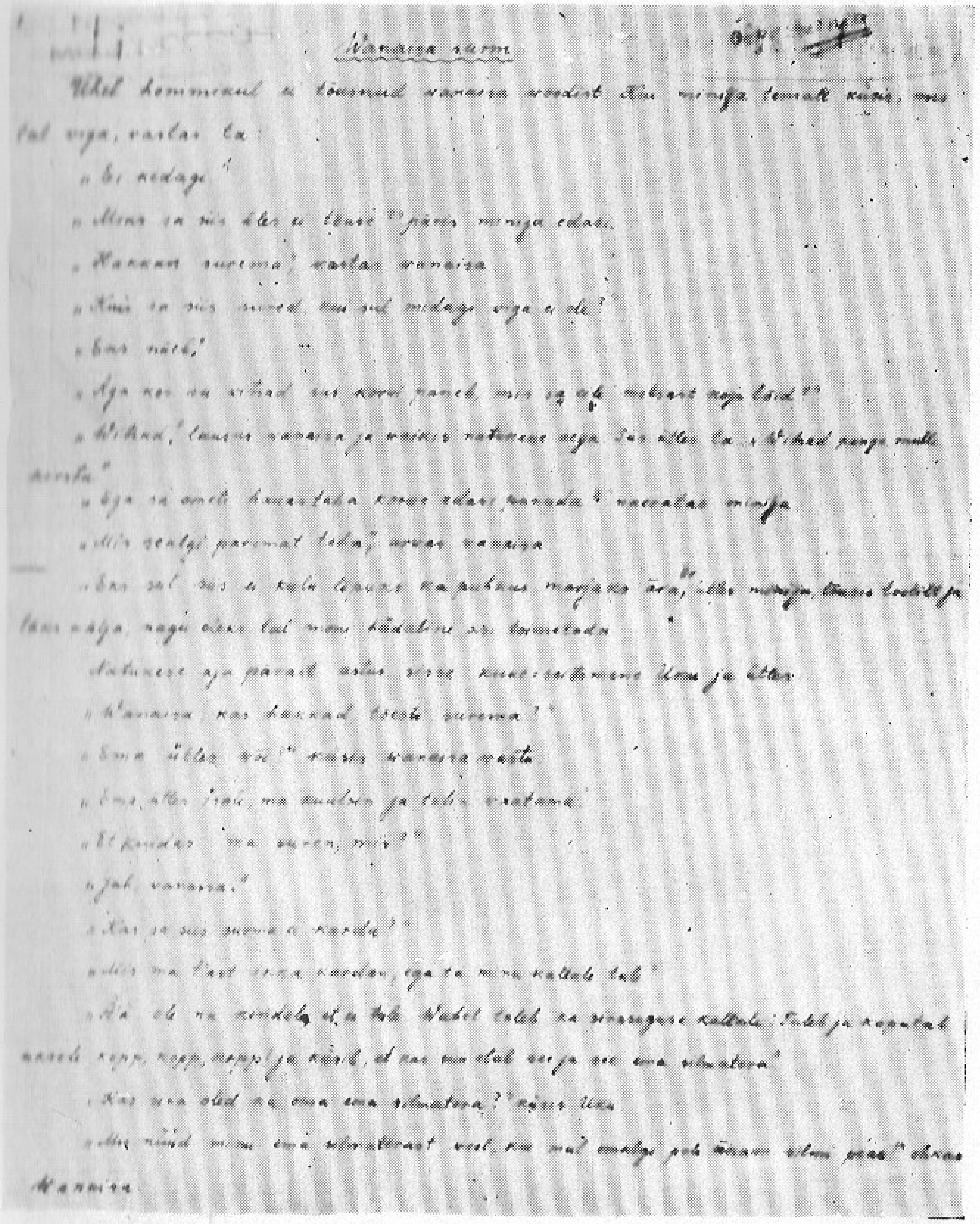

Vanaisa surm

Ühel hommikul ei tõusnud vanaisa voodist.

A. H. Tammsaare novelli «Vanaisa surm» käsikiri.

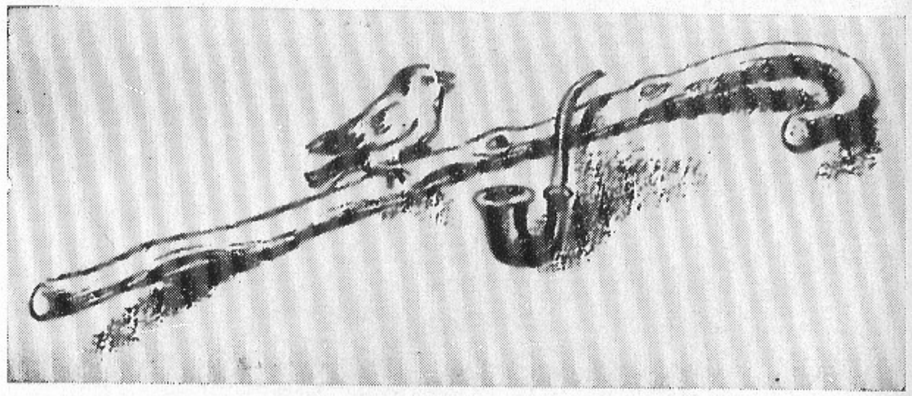

N. Mey illustratsioonid novelli «Vanaisa surm» esitrükile (1939).

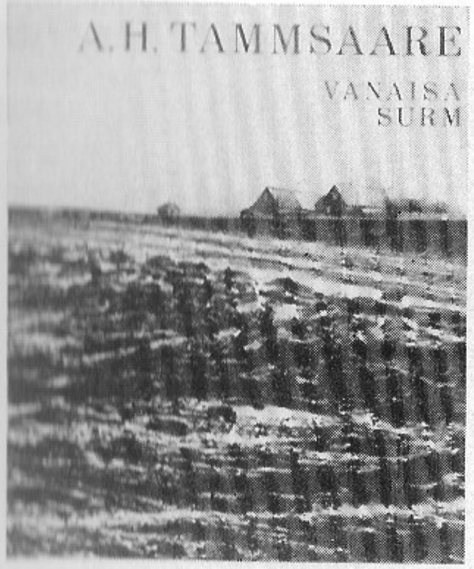

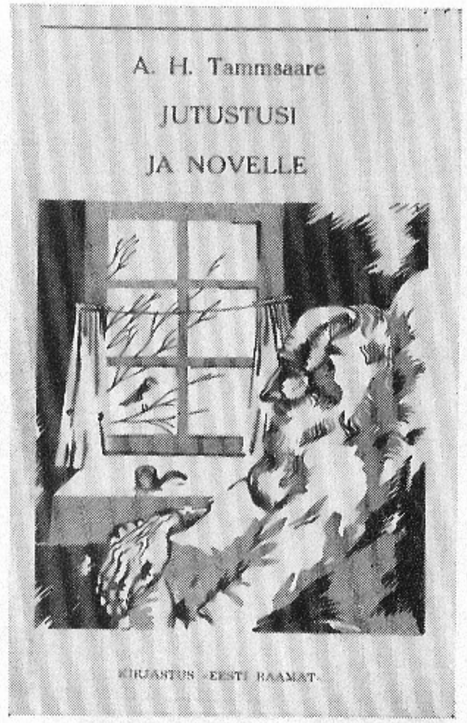

K. Valgu kaas novellile «Vanaisa surm» (1978).
M. Tralla kaaneillustratsioon «Vanaisa surma» teemadel (1976).
«Vanaisa surma» stseen R. Aguri lavastusest «Inimese jälil» Eesti NSV Riiklikus Nukuteatris (1978).

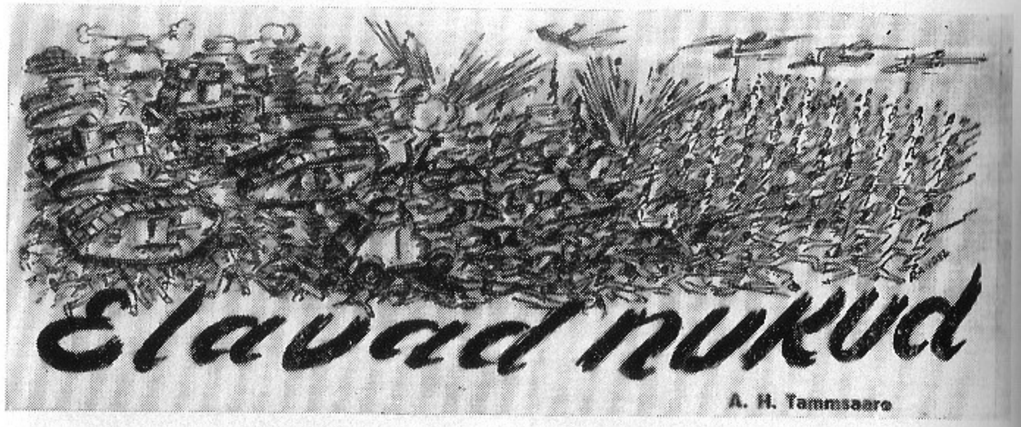

R. Randeli illustratsioonid A. H. Tammsaare novellile «Elavad nukud» («Päevaleht» 24. dets. 1939).

A. H. Tammsaare novellivalimiku «Elavad nukud» kaas (1958).

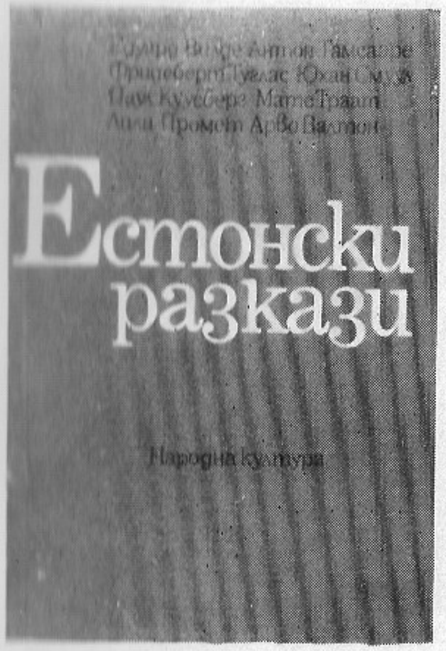

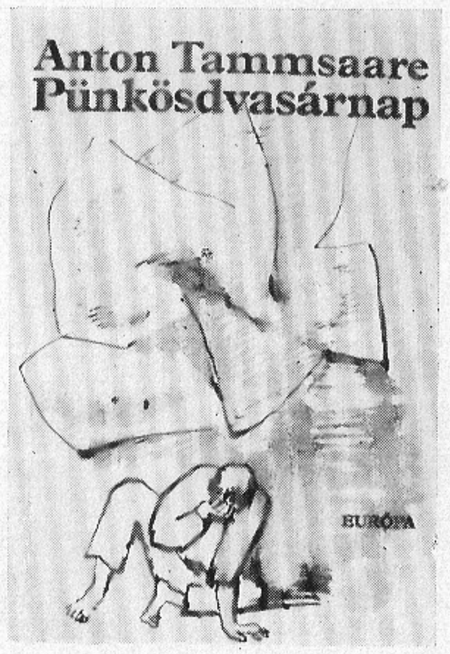

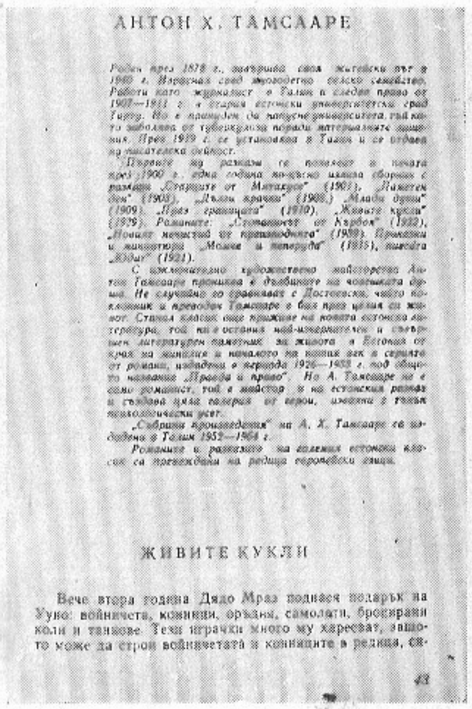

АНТОН Х. ТАМСААРЕ

Роден през 1878 г., завършва своя житейски път в 1940 г. Израства сред многолетно селско семейство. Работи като журналист в Талин и следва право от 1907—1911 г. в старата естонска университетска град Тарту. Но е принуден да напусне университета, тай като заболява от туберкулоза поради материалните си тежки. През 1919 г. се установява в Талин и се отдава на писателска дейност.

Първите му разкази, те появяват в печата през 1900 г., след седем десетилетия излиза сборник с разкази „Спомени от Митавере" (1903), „Пажетен дом" (1903), „Дълъг кръвен" (1908), „Млади души" (1909), „Пред границата" (1910), „Живите кукли" (1925). Романите „Естонският от Харбом" (1933), „Нощни нечестия от трилогията" (1926), „Пролом" и миниатюрата „Мълния и гръмотевица" (1935), мемоарът „Юдин" (1921).

С изключително художествено майсторство Антон Таммсаре проникна в дълбините на човешката душа. Не случайно го сравняват с Достоевски, чието наследник и продължи Таммсаре в без преувеличение може да се каже, че Таммсаре е един от най-изтъкнатите и съвременни литературни паметници за живота в Естония от края на миналия и началото на нашия век в серията от романи, издадени в периода 1926—1933 г. под общото название „Правда и право". Но А. Таммсаре не е само романист, той е майстор и на естонския разказ и създава цяла галерия от герои, имащи и голям психологически успех.

„Събрани произведения" на А. Х. Таммсаре са издадени в Талин 1952—1964 г.

Романите и разказите на големия естонски класик са преведени на редица европейски езици.

ЖИВИТЕ КУКЛИ

Вече втора година Дядо Мраз подаряк на Уно: войничета, конници, оръдия, самолети, бронирани коли и танкове. Тези играчки много му харесват, защото може да строи войничетата в конниците в редица, ся-

43

A. H. Tammsaare «Elavad nukud» bulgaariakeelses eesti novelli valimikus (1978).

Ungarikeelne A. H. Tammsaare novellivalimik «Pünkösdvasárnap» (1978).

Stseenid («Elavad nukud») R. Aguri lavastusest «Inimese jälil».

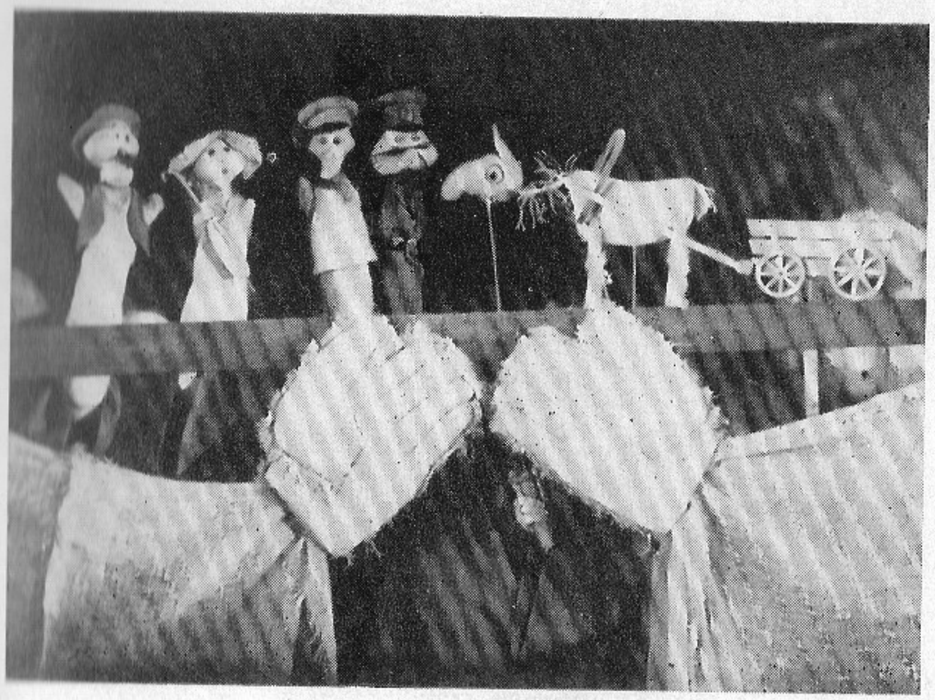

Stseenid («Sex appeal») R. Aguri lavastusest «Inimese jälil».

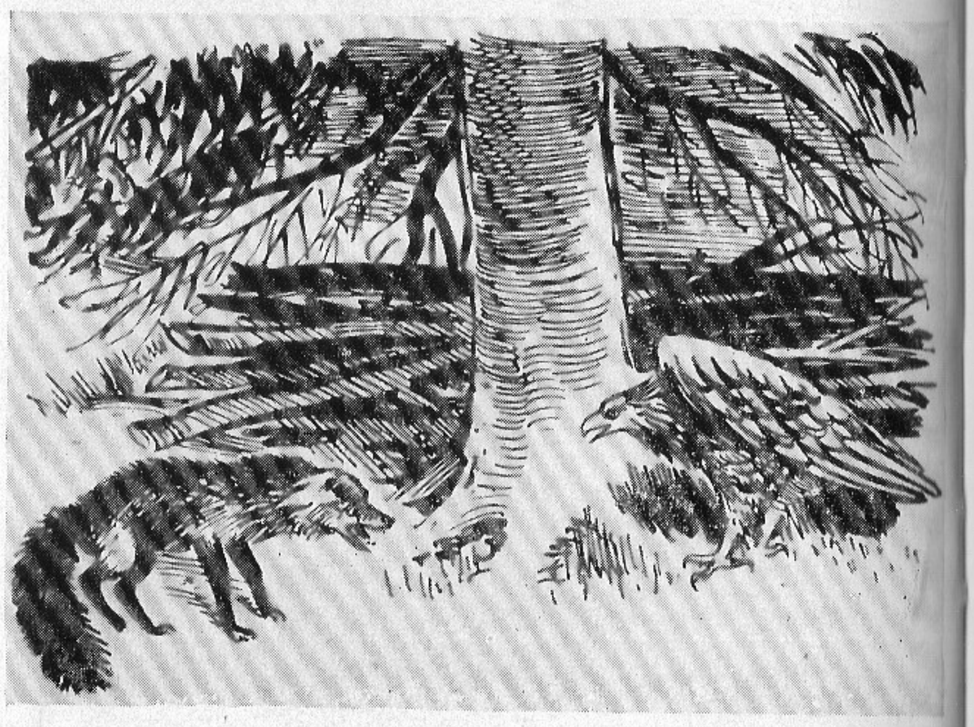

R. Kiviti kaas jutustusele «Meie rebane» (1932).
H. Vitsuri kaas jutustusele «Meie rebane» (1948).
R. Kaljo illustratsioon jutustusele «Meie rebane» («Jutustused» I, 1959).

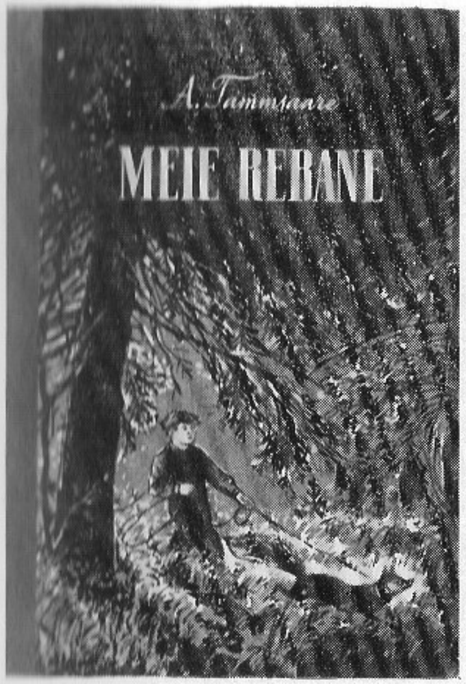

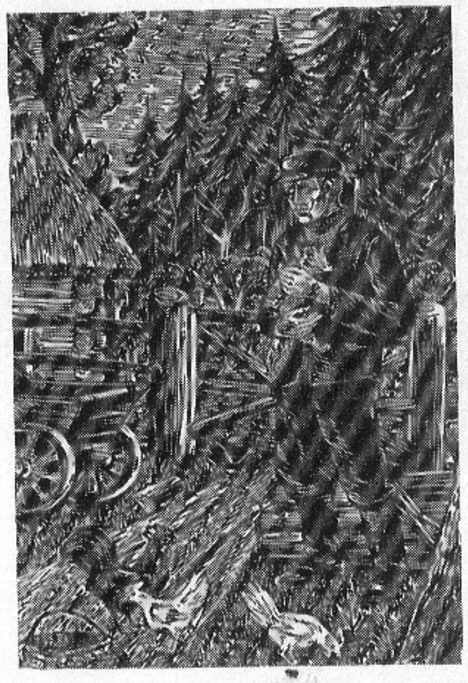

E. Okase kaas jutustusele «Meie rebane» (1955).
E. Sepa kaas ja illustratsioon jutustusele «Meie rebane» (1974).

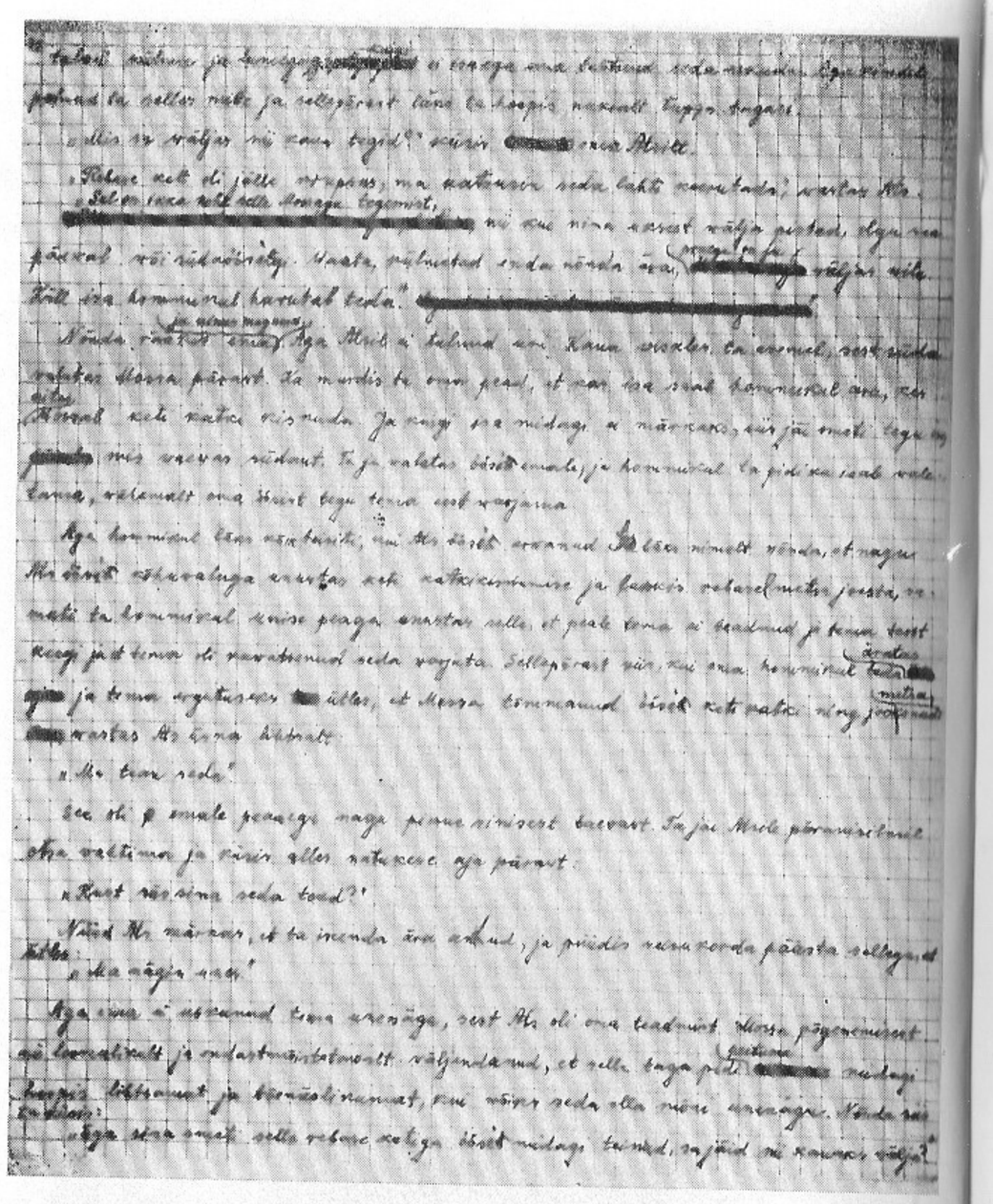

A. H. Tammsaare jutustuse «Meie rebane» käsikiri.

1932

MEIE REBANE

Oli imeilus kevadine ilm. Soe tuul lennutas juba mitmendat päeva lumivalgeid pilvi mööda helesinist taevast. Maad ja metsad olid kuivad nagu suvise põua ajal.

Metsavaht Kirep käis kodus olles mitu korda päeva jooksul lähedalt mäenukilt vaatamas, kas ehk kusagil ei paista metsapõlemise suitsu. Paaril korral ta ronis isegi vana jändriku kuuse otsa, mis kasvas mäenukil, et veel kaugemale näha. Aga tänini polnud tal midagi kahtlast silma hakanud. Mõni päev paistsid küll suitsud, aga need olid kaugel ja sellepärast nad Kirepit ei huvitanud kuigi palju. Tema teadis, et seal kaugel ja veel kaugemal, kust ei paista enam ükski suits, asuvad teised metsavahid ning küll nemad juba peavad oma kandi suitse silmas.

Kuid siis juhtus nõnda, et parajasti sel ajal, kus Kirep ise heitis lõunauinakule, tema kuue-seitsmene poeg Ats arvas olevat kohase aja omakorda minna mäenukile. Otsetee sinna viis üle purde, aga just sellele astumine oli Atsile keelatud, sest paar aastat tagasi ta oli sealt kukkunud vette, kus pidi peaaegu uppuma. Küll oli poiss tänavu kevadel emale seletanud kas või tuhandet korda, et purdelt kukkudes ta olnud väikene, nüüd aga juba suur, ometi jäi keeld endiselt maksma, olgu kevadel, kus vesi ojas sügav, või ka suvel kuivaga, kus oja küll nireke, kuid selle-eest purre nii kõrge, et sealt ojapõhja kividele kukkumine sama hädaohtlik nagu sügav vesigi.

Keelu tõttu ei olnud poisil suuremat iha kui käia salaja mööda purret üle oja. Nõnda see sündis tänagi. Jõudnud teisele ojakaldale, poiss kõndis esteks mööda

lepiku äärt ja pöördus siis mäele vana kuuse juurde. Aga oli ta kord seal, siis ei võinud ta kuidagi muidu, kui pidi ka kuuse otsa ronima, sest temal olid nii mõnusad oksatüükad ja oksad, et mine nagu mööda redelit, kas või otseteed latva kohe, kus armastavad istuda varesed üksi, kaksi ja ka hulgakesi.

Aga ometi Ats ei saanud täna nii kõrgele, sest juba pooles kuuses torkas talle silma suur «suitsutomu», mis oli nii ligidal, et pidi tingimata tõusma nende metsast. Atsi arvates ei põlenud midagi muud kui nende Soonesalu, kus kasvab enamasti noor, tihe männik, mõnes kohas ka noored kuused ning laiad kadakad. Maapinna poolest Soonesalu oli seljandiku taoline ja millalgi olid seal leidunud rebaseaugud.

Nähes suitsu nii lähedal, Ats tuli kribinal puu otsast maha ja jooksis, niipalju kui jalad võtsid, kodu poole. Puudus vähe, et ta oleks suure ähmiga purdelt vette sulpsatanud, aga viimsel silmapilgul ta sai tudisevast käsipuust kinni. Nõnda pääsis ta peksva südamega õnnelikult oma õue. Ülepeakaela ta tormas mööda redelit laka äärele ja karjus kõigest kõrist:

«Isa! Isa, ae! Soonesalust tõuseb paks tomu!»

«Mmh!» vastas isa läbi une.

«Isa! Tõuse ruttu üles, mets põleb!» karjus poiss, tõustes redelil ühe pulga kõrgemale, nii et pea ulatus juba üle lakaotsa.

«Mis sa ütlesid?» küsis isa nüüd.

«Mets põleb, tõuse üles,» vastas poiss.

Nüüd isa taipas, kargas jalule ja ütles pojale, et see redelilt eest hoiaks. Ja kui see orava väledusega mööda pulki alla läks ning purde poole jooksis, oli isa tal kannul. Oja ääres jäi poiss peatuma ja laskis isa endast mööda. Aga kui see oli purdel juba keset oja, läks ka poiss talle järele, nagu oleks tal äkki load käes. Ja kui isa ronis kuuse otsa suitsu vaatama, siis tahtis ka poiss sinna järele ronida. Seda mõtet ei saanud ta ometi mitte teostada, sest isa tuli enne hirmsa ajuga puu otsast maha ja ruttas uuesti purde poole. Ats silas talle sinna järele ja läks teist korda tema kannul üle purde, ilma et isa oleks selles teinud talle vähematki takistust. Nõnda jäigi tänane päev Atsi elus selleks tähtsaks päevaks, kus tema tunnistati metsapõlemise tõttu nii suureks ja targaks, et tema võib üle purde käia, olgu kevadel või suvel.

Jõudnud toa juurde, isa võttis ratta ja tahtis sellele selga karata, et minna tulekustutajaid kokku ajama, aga siis selgus, et teise ratta kumm oli tühi. Nõnda ei aidanud muud, kui pidi hakkama sellele õhku sisse pumpama. Seni kui isa seda tegi, seisis Ats tema juures ja rääkis:

«Mina läksin muidu niisama. Äkki vaatan, mis tomu see niisuke on, just Soonesalu kohal.»

«Tähendab, sa ronisid kuuse otsa,» ütles isa.

«Ma ainult natukene,» vastas poiss. «Ei saanudki õieti ronima hakata, kui juba nägin.»

«Vaata, et sa mul seal karupidi alla ei tule,» ütles isa, aga sellise häälega, et Ats taipas, see on ainult suusoojaks öeldud. Sellepärast vastas ta, et oleks ükskord kõik selge:

«Ei seda enam ole, et mina kukun. See oli ainult siis, kui olin alles väikene, siis kukkusin purdelt vette, nüüd pole seda enam karta. Enne hakkas mul pea purdel ringi käima, sellepärast, aga nüüd enam ringi ei käi, kas hoian käsipuust kinni või ei.»

«Käsipuust peab ikka kinni hoidma,» seletas isa, «minagi hoian, sest muidu võin ka mina sisse sulpsatada.»

«Aga mina ei sulpsata,» vaidles poiss vastu.

«Aga milleks see käsipuu on siis pandud, kui keegi temast kinni ei hoia,» ütles isa nüüd, istus ratta selga ja kihutas minema.

Ats vahtis talle natukene aega järele, aga kui isa kadus metsa taha, pöördus Ats uuesti purde juurde, et isa viimaste sõnade üle järele mõelda. Jah, milleks on käsipuu, kui temast käega kinni ei hoia? Ja milleks on käsi, kui temaga kusagilt kinni ei hoia? Käsi on ju kinnivõtmiseks, kinnihoidmiseks. Seda Ats mõtles siiski veel, kui ta oli juba üle purde ja uuesti kuuse juures, et sellele otsa ronida, sest ta tahtis nii väga näha, kas suits on suuremaks läinud või vähemaks jäänud.

*

Samal ajal isa kihutas rattaga ühest perest teise ja kutsus inimesi tuld kustutama. Aga leidus ka neid, kes olid juba ise suitsu tähele pannud ja õnnetusekoha poole rutanud, nii et metsavaht leidis nad juba sealt eest, kui ta rattaga pärale jõudis, nahk seljas märg.

Tuli oli juba üsna laia maa-ala oma võimusesse võtnud, ainult õnneks puhus tuul metsa poolt raba poole, nii et kui tulele enne ei suudetud piiri panna, siis märja raba ääres pidi ta ise kustuma. Nõnda siis asusidki inimesed kõigepealt seda tuleviiru kustutama, mis tükkis vastu tuult suure metsa poole, kuna alla tuule ruttavale leegile jäeti tee täiesti vabaks. Alles siis, kui suure metsa külg tulest puhastatud, läks osa inimesi raba äärde tulele vastu, sest oli ju karta, et tulelondid võivad tuules üle madala soone lennata, mis piirab Soonesalu, ja kõrge raba põlema süüdata. Sel juhul oleks väga raske tulele üldse piiri panna ja ükski ei teaks õieti, kus ta oma hävitusega peatuma jääks.

Aga raske oli ka all-tuule tule järele valvata, sest suits oli lämmatavalt paks ja kibe. Pealegi oli ta ka täis elavaid sädemeid ja lendavat tahma. Ometi ei hoolitud sellest, vaid käidi suitsu sees rabaserva vaatamas, et see tuld ei võtaks. Lõpuks suudeti isegi Soonesalu tipus salgake noort ilusat männikut tule käest päästa.

Aga õhtul, kui inimesed hakkasid koju minema, olid nad välimuselt hullemad kui rehelised. Nii mõnelgi oli siin-seal kehal tulehaavu ja nii mõnegi kehakatted olid kannatanud.

Metsavaht Kirep jäi üksinda põlenud maa juurde valvama, kas ehk kusagil ei hingitse veel salajane tuluke, mis võib tuule käes muutuda lausa leegiks. Kuuseoks käes, kõndis ta mööda põlenud maa äärt, sopsides ühte ja teist paika või tallates jalgega siin-seal, kus tõusis samblast suitsu. Pärast läks ta kõndima mööda mustaks muutunud maapinda, et silmitseda lähemalt, mis on sündinud noorte puudega. Kirep teab, et nende all kasvas enamasti igal pool kõrge sammal, paks kanarbik, mustika- ja pohlavarred. Nüüd oli järele jäänud ainult paljas maa, sest tuli oli teinud kuivas roisus puhta töö. Mustaks olid muutunud mändide tüvedki ja vaevalt pääsis neist mõni eluga, ehk olgu siis, et vanemad puud oma paksema tüvekoorega.

Metsavaht vaatles mände, nagu oleksid nad elavad olendid, ainult et nad ei saa liikuda. Suurem osa põlenud metsa oli tema oma silma all istutatud ja taimed olid tema oma kasvatatud. Seega olid need peaaegu tema omad lapsed, kes hukkusid selle ilusa kevadise ilmaga kõrvetavas leegis. Siin oli osa tema elutööst. Aasta aasta kõrva oli ta kasvatanud taimi ja oli neid kevadeti istutanud. Ikka rauaga sügav auk maa sisse, taime pikk, peenike ja õrnake juur sinna sisse ning siis auk uuesti kinni matsida, et ei suudaks ei tuul ega päikene oma kuivusega maapõhja juurte kallale. Siiski kuivasid mõned puulajukesed, ja siis pandi nende asemele uued, et mets oleks täielik, et ridadel poleks mulku sees.

Ja nüüd! Nüüd oli kõik läinud, mõne tunniga hävitatud. Ehk kui oleksid need puud tules täiesti põlenud, siis oleks veelgi kergem, aga ei — nad seisavad alles kõik oma jalal, väiksematel okkad juba kõrbenud, suuremail alles haljad. Kuid homme, ülehomme tõmbuvad ehk ka need pruuniks ja jäävad nõnda seisma ühes väikestega, et alatasa Kirepile meelde tuletada, kui hirmus tühine ja mõttetu võib olla inimese töö ja tegevus. Ja ometi teab ta, et ta hakkab uuesti männitaimi kasvatama, neid kastma, et oleks jällegi võtta, mis panna tules hävinenute asemele.

*

Selliste mõtetega Kirep kõndis mööda põlenud maad mustunud noorte tüvede vahel. Ta kõndis siin kaua, kõndis veel siiski, kui selleks polnud enam mingit tarvidust. Ilm kiskus juba videvikule, aga Kirep ei saanud tulemaalt ikkagi veel minema. Ja kuigi ta viimaks seadis sammud kodu poole, jäi ta veel mitu korda seisatama, et tagasi vaadata.

Lõpuks ometi ta jõudis põlemata metsa alla, suurte mändide vahele. Aga siin ta kuulis äkki heledat kiunumist, mis kostis põlenud maa-ala poolt. Mis see küll võiks olla? Kirep kuulatas. Nüüd kostis selgesti, et ei häälitse mitte üks, vaid mitu looma.

Kirep hakkas minema häälte sihis. Ta läks tasa ja targu, seisatades ja kuulatades. Kui kiunumine kostis üsna lähedalt, ta jäi hoopis seisma, et jõuda otsusele, kas see läheneb või kaugeneb. Nähtavasti tulid kiunujad lähemale, metsavahile vastu, nagu loodaksid nad temalt abi ja armu. Ja et neid mitte hirmutada, jäi Kirep paigale ja ei liigutanud oimugi. Silmadki surus ta pilukile, sest ta teadis, et nende elavat läiget märkavad metsloomad kõige kergemini.

Nõnda kulus ehk minutit kümme. Siis Kirep pani tähele, et mustal põlenud maapinnal liigub midagi punakaspruuni.

«Rebasepoeg,» lausus metsavaht endamisi ja muutus

peaaegu puupostiks. «Tähendab, ema on tule tõttu pojad maha jätnud. Siin peab kusagil olema rebaseauk.»

Kirep laskis kiunuja rebasepoja üsna ligi tulla ja kargas siis teda kinni võtma. Aga sel olid juba üsna väledad jalad. Nagu väike kera veeres ta mustunud männitüvede ja küngaste vahel. Kirep jõudis talle küll jooksul järele, kuid selle ajaga, kus ta kummardus loomakest kinni võtma, oli see ikka käte vahelt läinud. Mitmed korrad laskus Kirep käpuli ja isegi kõhuli, nii et määris enda üleni tahmaseks, aga rebasepoeg vilas ikka veel vabalt tihenevas videvikus.

Viimaks metsavaht tõmbas kuue seljast, et seda põgenevale loomale katsuda peale visata. See õnnestuski tal viimaks ja nõnda läks ta koju, rebasepoeg tahmase kuue sees. Teised kaks poega, keda Kirep peale kinnipüütu oli tähele pannud, kadusid selle tagaajamise kestel nagu tina tuhka. Aga Kirep lohutas end sellega, et homme võtab ta labida kaasa, otsib rebaseaugu üles ja kaevab kogu pesakonna välja.

Seda ta järgmisel päeval tegigi, kuid kahjuks oli pesa tühi — ei vanu ega poegi. Värsked jäljed liival tõendasid, et vanad olid öö jooksul oma ülejäänud pojad siit ära viinud, teadmata kuhu. Seda olid nad muidugi väga targasti teinud, sest polnud ju mingit mõtet enam tulest laastatud paigal elutseda, kus igaüks sinu avalikke ja ka salajasi toiminguid võib jälgida.

Nõnda siis Kirep sai omale ainult ühe rebasepoja. Selle ta pani esteks laudkasti, mille kaane seadis õhu ja valguse otstarbel irvakile, kuid kaanele asetas raske kivi, et seda poleks võimalik lahti tõsta. Ats sai kõva käsu kastikaant ja tema peal lasuvat kivi mitte puutuda. Kui ta tahtis rebasepoega näha, siis ta võis teda ainult irvakil seisva kaane vahelt piiluda.

Seda Ats tegigi tükid ajad, sest tema polnud kunagi varemalt näinud ei surnud ega elavat rebasepoega. Sellepärast polnud temal ka vähematki aimu, et rebasepoeg võiks olla nii ilus — et tal võiksid olla nii ilusad põlevad silmad, mis vaatavad sulle vastu, nagu oleksid nad mõne inimese peas ja nagu võiks see, kes nõnda vaatab, ka rääkida või vähemalt teise kõnest arugi saada.

«On sul nüüd hea?» küsis Ats rebasepojalt, surudes suu irvakil kaane praosse, et kastis oleks paremini kuulda. «Tahad sa midagi süüa? Mis sa tahad? Ütle, ma toon sulle kohe.»

Aga rebasepoeg ei niitsatanudki. Ka ei liigutanud ta ühtegi liiget, ainult põlevad silmad vahtisid poisile endise teravusega vastu.

«Mis su nimi on?» küsis poiss natukese aja pärast. «Mina olen Ats, oskan juba üle purde käia ja puu otsa ronida. Kui sina suureks saad, siis õpid ka üle purde käima, mina õpetan sind. Alla vette ei tohi vaadata, muidu pea hakkab kohe ümber käima ja siis sulpsatadki sisse, hoia käsipuust kas või kahe käega nii kõvasti kinni, kui eluilmas jõuad. Niisuke on see meie purre ja temast ülekäimine.»

Ats vahtis jällegi natukene aega vaikides rebasepoega, kelle silmis põles endine tuli.

«Miks sa midagi ei vasta?» küsis poiss siis. «Kas sa ei saa aru, mis ma räägin? Aga Sossa saab. Ja tema vastab ka: liigutab kõrvu, liputab saba, niuksub ja haugub. Sa oled alles väike ja rumal, pead suuremaks kasvama. Ja mina panen sulle nime, panen sulle ilusa nime. Üks on Sossa, sina ole Mossa. Pea meeles — Mossa, Mossa, Mossa.»

Aga kui Ats rääkis emale, et tema on rebasele nimeks pannud Mossa, laitis see selle nime hoopis ära.

«Mossa on ju peaaegu seesama, mis Sossagi,» seletas ema, «ja sellepärast see nimi ei kõlba. Nii kui hüüad rebast, koer mõtleb kohe, et kutsud teda, kutsud sa aga koera, siis arvab rebane, et tahetakse teda. Sossa, Mossa või Mossa, Sossa, see on loomal üsna ükskõik.»

«Noh, siis paneme Sossale tema vana nime tagasi,» vastas poiss. «Las ta siis olla pealegi Piitsu ja mitte Sossa.»

«See on hoopis teine asi,» arvas ema, «sest Piitsu ja Mossa vahel oskab iga rebasepoegki vahet teha.»

«Aga mis siis, kui rebasepoeg ei saa ka Piitsu ja Mossa vahest aru?» küsis poiss. «Mis me siis teeme?»

«Siis peab teda seni õpetama, kuni ta hakkab saama,» vastas ema. «Sina ju ka ei saanud esteks l'e ja k ning O ja lambasilma S-e vahest aru, aga nüüd saad, sest sa õppisid nende vahe selgeks.»

*

Selle seletusega jäi Ats rahule ja nõnda läks ta uuesti rebase juurde, et talle hakata selgitama Piitsu ja Mossa vahet. Aga see toiming tüütas ta varsti ära ja sellepärast

hakkas ta katsuma, kas ta ehk ei jõua pisutki kastikaant kõrgemale tõsta, nii et see pragu, mille vahelt ta piilub, läheks natukenegi laiemaks. Ta otsis isegi puupulga valmis, mille tahtis pista kastikaane vahele, isa pandud peenema asemele, et kivi ei saaks kaant hoopis kinni vajutada.

Ats kergitas mitmel korral kaant, aga ta ei saanud talle kuidagi jämedamat pulka vahele pista, sest tal puudus selleks kolmas käsi. Ühe käega ta aga ei jõudnud kaant ülal hoida ja sellepärast polnud tal mingit kasu, et tal oli pulk teises käes. Lõpuks ta tuli heale mõttele: ta võttis pulga otsapidi hambusse, tõstis kastikaane kahe käega üles ja tahtis nõnda pista pulga kavatsetud paigale. Aga seegi hea mõte ei kannud vilja. Sest Ats tõstis küll kaane nii kõrgele, et jämedam pulk oleks ilusasti vahele mahtunud, aga niipea kui ta katsus hambus olevat pulka praole lähendada, langes kaas kohe sedavõrd madalale, et pulk enam ruumi ei leidnud. Ats katsus mitmel korral õnne, aga ikka oli tulemus sama: muidu käed hoidsid rasket kaant küll, aga niipea kui hambad lähevad pulka vahele pistma, kohe lasevad nad prao kitsaks vajuda. Oli otsekui nõidus selle kaaneprao ja pulgaga.

Ats pidas hulk aega aru, kuis küll end aidata. Viimaks hakkas ta hea meele pärast otse naerma, sest tal on äkki mõnus mõte. Ta otse imestab, kuis ta küll kohe ei sattunud sellele heale mõttele, nimelt — suruda parem õlg kastikaane serva alla ja tõsta teda jalgade jõuga. Nõnda jääks pahem käsi üsna vabaks ja sellega võiks ta pulka seadida, niipalju kui süda iganes kutsub.

Mõeldud — tehtud. Ats võttis puupulga pahemasse kätte, kükitas kasti ette maha, surus parema õla kasti serva alla ja pingutas jalgade lihaseid.

Aga jalgadega oli selline imelik lugu, et nemad kas seisid hoopis kõveras või hoopis sirged, aga pooles vahes ei tahtnud nad oma raske kandamiga kuidagi peatuda. Et aga hoopis kõveras seismisest polnud Atsil kasu, siis kippusid jalad end hoopis sirgu ajama ja tõstsid kastikaane nii kõrgele, et tema peal seisev kivi lõi veerema ja oleks tingimata maha kolksatanud, kui mitte seina poleks ees olnud. Nüüd ta aga jäi seina ja kasti taguserva vahele pooleldi õhku rippuma. Oleks kast põrmukenegi seinast kaugemale nihkunud, siis oleks kivi langenud kohe seina ja kasti vahele. Sellest hädaohust Ats

sai silmapilkselt aru ja sellepärast ta laskis kastikaane kohe alla ning surus õla vastu kasti, et kivi raskus ei saaks teda paigast liigutada.

Nõnda nad nüüd seisid seal: kivi oma raskusega trügis kasti seinast eemale, et pääseda põrandale, poiss oli teisel pool kasti kõveras maas ja pani kivi trügimisele kõigest jõust vastu, sest ta teadis, et isa ei mõistaks nalja, kui ta koju tulles leiaks kivi maast; rebasepoeg surus end kõvasti kastinurka, terav nina väljapoole, kõrvad kikkis ja silmad kui nõelad peas.

Kõik need kolm olid sellises seisukorras, et üks ei näinud ühte ega teine teist, kuigi igaühel neist oleks olnud kas või kümme paari silmi. Poiss ja rebane olid täis hirmu. Üks kartis, et kivi võib kastikaanelt hoopis maha langeda, teine ei teadnudki õieti, mida karta, ta ainult kartis ja paljastas vahetevahel loomusunnilikult oma väikseid valgeid ja teravaid hambaid.

Kui Ats oli esimesest ehmust toibunud, hakkas ta aru pidama, kuidas end aidata: kust saada midagi kastile ette, et kivi ei suudaks teda paigast suruda, siis võiks ta käsitsi temale kallale karata ja ta uuesti keset kastikaant veeretada. Ühes sellega Ats tõotas endamisi, et kui see temal õnnestuks, siis rahulduks ta praoga, mille isa jätnud kastikaanele. Tema, Ats, ei katsuks siis enam kordagi kastikaant kergitada, piiluks vaid läbi praeguse prao ja õpetaks rebasele, milline vahe on Piitsul ja Mossal.

*

Esimene hea asi, mis torkas Atsile silma, oli auk kuuri põrandas. Sinna sisse võis oma parema jala suruda, et oleks kindlam õlaga kasti hoida. Pahem jalg jäi nõnda hoopis vabaks ja temaga võis kas või sada imet teha.

Aga Atsil mõlkus meeles ainus ime: sirutada vabanenud jalg konksuna puupaku või kivide juurde, mis seisid kapsategemise ajast saadik siin seina ääres, kastist natukene maad eemal, ja tõmmata nad enda asemele kasti hoidma.

See oli vaevaline töö, aga Ats tuli temaga lõpuks ometi toime ja tundis suurt rõõmu, et tema oma nõukusega oli võitnud otse uskumatud raskused. Nõnda siis ta seisis ülevas meeleolus kasti juures ja silmitses oma kätetööd, rääkides kivile nõnda:

«Eks katsu veel kasti seinast eemale trügida. Tee

proovi! Sina arvad, et oled üksi kange ja kaval, aga võta näpust, mina olen veel kavalam. Ä'ä sa looda, et ma eluilmas ise hakkan kasti hoidma nagu sina. Minul on abimehed, sest mina pole sinuks. Sina trügi ise, minul on teised, kes trügivad minu eest.»

Öelnud seda õpetuseks ja selgituseks suurele kivile, Ats kükitas kasti juurde maha ja piilus läbi prao rebasepoega. Ta imestas, miks ta küll oli tahtnud pragu laiemaks saada, rebasepoeg paistis ju siit väga hästi. Ka rääkida võis tema läbi kenakesti. Ja nagu tahaks ta seda iseendale veel kord tõendada, ta ütles rebasepojale:

«Ära karda, mu Mossa, ega ma ei lase kivi maha kukkuda. Aga oma nime pead sa selgeks õppima, nii et sa tead, kui ma sind hüüan. Pea meeles, kui ma hüüan Mossa, Mossa, siis oled see sina, ja kui ma hüüan Piitsu, Piitsu, siis pole see mitte sina, vaid keegi teine. Tema nimi oli enne Sossa, aga nüüd enam ei ole, sest nüüd on ta Piitsu. Mitte piits, vaid Piitsu, sest piits on see, millega lüüakse. Aga sind lüüa ei saa, sest kaane pragu on liig kitsas. Sinule ei saa kallale ei Piitsu ega piits, nii et võid üsna julge olla. Ka kivi veeretan ma kastikaanele tagasi, oota aga natukene.»

Nõnda Ats seletas rebasepojale ilmaasju, mis puutusid temasse või mis ei puutunud põrmugi temasse. Ats oli kuulnud, kuis isa luges lehest, et koolis õpetatakse asju, millest pole sooja ega külma, ning et need asjad on haridus, ja sellepärast rääkis ta ka rebasepojale asjust, millest sel polnud sooja ega külma, nii et ka temal oleks haridus. Sest nüüdsel ajal ei saa enam ilma hariduseta läbi, seda Ats teadis päris kindlasti. Isa ja ema olid enam kui üks kord isekeskis arutanud, kuidas küll oleks võimalik ka oma pojale haridust anda, nii et ta õpiks asju, millest tal pole elus sooja ega külma.

Aga kui Ats oli oma rebasepoega juba pisut harinud, jättis ta tema sinnapaika ja hakkas aru pidama, kuidas saada kivi uuesti keset kastikaant. Kui pääseks kasti ja seina vahele, nii et võiks õla, rinna või piha suruda kivi ääre alla, siis jõuaks tingimata ta tagasi veeretada, aga kasti ja seina vahe oli sinna pugemiseks liig kitsas. Ei olnud muud nõu, kui pidi minema kastikaanele. Esteks ta katsus püsti seistes kivi tõmmata, aga ei jäksanud. Siis ta istus kastikaanele nõnda, et kivi jäi kahe jala vahele, surus päkad vastu seina, võttis kätega kivist

kinni ja tahtis tõmmata. Aga samas ta märkas, et kivi tõmbamisega peab ta jalgega paratamatult kasti seinast eemale suruma ja nõnda võiks just see sündida, mida ta kõige rohkem kartis: kivi kukuks maha. Sellepärast ta tõusis jällegi püsti ja pidas aru.

Viimaks ometi ta arvab olevat leidnud selle õige viisi, kuis ta saab kivist jagu. Ta hüppab maha, jääb kasti ette seisma, surub keha vastu teda ja sirutab mõlemad käed üle kasti kivi poole. Kahjuks on aga käed liig lühikesed ja ei ulatu. Kuid siin Ats leiab kergesti nõu. Ta nihutab kastiäärseid kive pisut edasi ja asub siis jaluli nende peale. Nüüd on ta nii pikk, et sõrmed küünivad suure kivi serva taha. Kui Ats nüüd teda tõmbab, surub ta ise kogu oma kehaga kasti seina poole, mitte sellest eemale.

Aga kivi on raske. Ats peab mitu ja mitu korda katsuma, enne kui tal õnnestub saavutada selline jõukoondus, et tõmbab kivi tagasi keset kastikaant, kuhu isa oli ta asetanud. See sündinud, Atsi valdas sügav rahuldustunne. Ta unustas silmapilguks rebasepojagi ja istus kastikaanele puhkama väsimusest, mis tundus äkki kogu kehas.

*

Kui isa tuli koju, oli tal esimeseks mureks järele vaadata, mis teeb rebane. Aga rebane ei teinud midagi, surus enda ainult kastinurka ja vahtis põlevate silmadega vastu, kui keegi piilus teda läbi kaaneprao. Isa meelest kõik oli korras, ainult kivi kastikaanel polnud tema arvates küllalt keskel, nii et ta pidi teda pisut edasi nihutama. Ta tegi seda sellise kergusega, et Atsil hakkas otse hale meel oma vaevast, mis ta esteks näinud sama kiviga. Ja ta mõtles, et millal saab küll tema nii suureks ja tugevaks nagu isa. Kas ta üldse saab. Ometi oli tal nii hea meel, et kuigi tal pole veel isa jõudu, siiski sai ka tema selle raske kiviga hakkama, sest kus puudus jõud, seal aitas nõu.

«Miks on kastikaanel nii kitsas pragu?» küsis Ats isalt.

«Kui laiem, siis tuleb rebasepoeg välja,» vastas isa.

«Aga kui natukene laiem, kas siis ka tuleb?» küsis poiss uuesti. «Natinatikene!»

«Kui just hästi natukene, siis ei tule,» arvas isa.

«Kui niisuke pulk oleks vahel nagu see, kas siis

tuleb?» päris Ats isalt ja näitas just sama pulka, mida tema ise oli tahtnud esteks kastikaane vahele panna.

«Ei vist tule,» ütles isa.

«Siis pane see,» mangus Ats. «Pane, isa, siis ma näen paremini rebasepoega ja rebasepoeg näeb mind ka.»

«Las olla pealegi endine pulk,» arvas isa.

«Ei, isa, pane see,» palus Ats. «Mina ise otsisin selle pulga, see on palju ilusam kui see teine. Rebasepoeg on ilus, las tal olla siis ka ilus pulk kastikaane vahel. Kergita natukene kaant, ma ise pistan pulga vahele, nii et sinul endal pole vajagi seda teha. Las rebasepoeg näeb, et mina ise panen selle ilusa pulga kastikaane vahele.»

«Mul pole praegu aega sinuga jännata,» vastas isa ja lisas ära minnes juurde: «Mõni teine kord, siis, nüüd las olla.»

Neid viimaseid sõnu kuulis ka ema ja sellepärast küsis Ats kohe, kas ehk temal pole nii palju jõudu, et saaks kastikaanele tuule alla. Aga ema ütles, et ei tema jäksa seda suurt kivi kergitada. See oli Atsile nii uskumatu, et ta hüüdis iseendalegi ootamatult:

«Aga mina jäksan!»

«Kuis nii?» imestas ema. «Ega sa ometi selle suure kivi kallale läind? Ära sa seda hullutükki tee, kukub sulle viimaks veel jala peale.»

«Ei kukkund ühtigi,» vastas Ats.

«Siis sa ikka kiskusid juba teda?» päris ema.

«Ainult natukene,» seletas Ats. «Ega ma siis teda tõstnud, ainult veeretasin.»

«Kui isa seda teada saab, siis hoia oma nahk,» ütles ema. «Lased viimaks tema rebasepoja kastist välja.»

«Ei lase, rebasepoega ei lase,» kinnitas Ats. «Kui kivi oleks maha kukkund, siis ma oleks ise istund kastikaanele.»

«Tähendab — ta pidi sul juba kukkuma?» küsis ema, ja nüüd Ats jutustas temale kogu oma loo pulgast, kastikaanest, tema praost ja kivist. Lõpuks kinnitas ta emale, et tema pulk olevat palju ilusam kui see, mille isa pannud kastikaane vahele, ja sellepärast peaks selle asemele panema tema ilusa. Ema tulgu ainult vaadaku seda kahte pulka, küllap ta siis näeb, kas temal, Atsil, on õigus või mitte. Tulgu ainult korraks kasti juurde, kaant pole tal sellepärast veel sugugi vaja tõsta.

Ja Ats mangus ema kallal seni, kui see läks ühes temaga kuuri alla. Seal ta küsis kohe emalt:

«Kas sina tõesti ei jäksa kastikaant nii paljukegi kergitada, et mina saaks selle uue ilusa pulga prao vahele pista?»

«Ei mina jäksa,» vastas ema. «Las tuleb isa, küll tema kergitab.»

«Isa ei tule ju,» ütles Ats. «Mul on nii igav teda oodata. Katsu õige korraks sina ise. Pista ainult sõrmed pisut kastikaane vahele, tõsta pole vajagi, ma vaatan, kas su sõrmed mahuvad sinna.»

Aga kui ema lõpuks pistis sõrmed, kuhu Ats käskinud, siis mangus see kohe edasi:

«No mis see siis sulle teeb, kui sa nüüd natukenegi katsud tõsta, ainult niipaljuke, et sa teaksid, kui raske see suur kivi on.»

Nõnda siis ema tõstiski pisut kastikaant ja Ats pistis kärmesti oma ilusa lepapulga talle vahele. Rebasepoegki, kes vahtis oma põlevate silmadega, nägi, kuis just Ats pistis selle ilusa uue pulga kastikaane vahele, mitte ema.

«Juba valmis!» hüüdis poiss rõõmsalt.

«Oled sina aga kärmas!» imestas ema.

«Noh, näed nüüd, ema, sa jäksasid küll, ainult et sul omal polnud julgust katsuda,» rääkis Ats. «Vaat' mis hea, et mina sulle nõu andsin.»

«Jah, sinust on mul juba suur abi,» vastas ema.

Rebane jäi paariks nädalaks siia kasti ja iga päev Ats vahtis teda läbi irvakile jäetud kaane prao ning ajas temaga pikad jutud maha. Ta seletas temale ojapurdest, noorest lepikust teisel pool oja, mäenukist, kuhu paistavad kõik metsasuitsud, liiatigi veel kui ronida seal selle okslise kuuse otsa. Ats lubas Mossale seda kuuske näidata, enne aga ta kasvagu pisut suuremaks ja saagu targemaks, nii et ta mõistab, mis on kuusk ja mis oks. Nüüd olgu tal aga esimeseks mureks, et ta teaks, kes on Mossa ja kes Piitsu, kui see tal selge, alles siis tulevad asjad, mis palju raskemad.

Ühel päeval ütles Ats emale:

«Rebase silmad ei põle enam nii hästi kui enne ja karv pole tal ka enam nii ilus.»

«See on sellepärast, et sa teda nii palju vahid,» seletas ema. «Rebasepoeg ei taha, et inimene teda ühtepuhku piilub.»

«Miks ta ei taha?» küsis Ats.

«Tema tahab üksi olla,» ütles ema. «Näe, kassipoeg läheb ka niruks, kui teda solgutad.»

«Kas kassipoeg vaadates ka niruks läheb?» küsis Ats.

«Kassipoeg ei lähe, aga, näe, rebasepoeg läheb,» seletas ema.

Ats pidas pisut aru, kas võtta ema sõnu tõena või naljana. Aga veel enne, kui ta jõudis otsusele, kuulis ta ema ütlevat isale:

«Sa peaksid oma rebasele parema paiga muretsema, kus ta saaks rohkem õhku ja päikest, muidu läheb teine niruks, ei taha enam süüa ega kedagi, ainult vett lakub pisut. Näe, poisski paneb juba tähele, et rebase silmad ei põle enam nõnda nagu esteks ja et karv tokerdab ära.»

«Esteks ta kartis kangesti; mõtles, ei tea mis talle tehakse, sellepärast põlesid ta silmad nii väga,» seletas isa; «aga eks võiks ta ka kuhugi mujalegi panna. Ma teen talle kaelarihma ja panen ta siis keti otsa.»

Seda kuulnud, Ats jäi pikisilmi ootama, millal küll isa hakkab rebasele kaelarihma tegema. Aga päev kadus päeva järele, ilma et Ats oleks midagi selletaolist tähele pannud. Viimaks tal katkes kannatus ja ta küsis emalt, miks isa ei hakka rebasele kaelarihma tegema.

«Isal pole kodus parajat rihmajuppi, millest teha,» vastas ema. «Ja ilusat vaskpannalt pole ka.»

«Kas rauast ei kõlba?» küsis Ats.

«Ei, rauast ei kõlba,» seletas ema. «Vasest on ilusam.»

«Aga kust isa saab vasest?» päris Ats.

«Poest, ikka poest,» vastas ema.

«Millal isa läheb poodi?»

«Pühapäeval, ega enne,» ütles ema, «argipäeval pole aega minna.»

«Mis päev täna on?»

«Täna on reede,» ütles ema.

«Nii et homme on laupäev ja siis tulebki pühapäev,» järeldas Ats.

«Jah, tunahomme on pühapäev ja siis läheb isa poodi ning ostab ilusa kullakarva pandla ja paraja tüki nahka.»

Nõnda oli siis Atsil üsna selge, kui kaua ta peab veel ootama, enne kui isa võib hakata tegema rebasele kaelarihma: ta peab ootama terve tänase päeva, tänase õhtu, tänase öö, siis homse päeva, homse õhtu, homse öö, tunahomse hommiku, mis on juba pühapäeva hommik, ja

tunahomse päeva, sest isa jõuab poest alles pärast lõunat tagasi. Kogu seda aega Ats kujutles endale hirmus pikana, nii pikana, et hakka kas või nutma ja valva pooled ööd. Aga siis juhtus äkki nõnda, et see hirmus pikk aeg kadus nagu lühike silmapilk. Selle imelise muutuse põhjustas elus vares, kelle isa tõi metsast koju ja pani rebase juurde kasti.

«Kuidas sa ta kätte said?» küsis Ats isalt.

«Ma lasin ta teise tiiva vigaseks, nii et ta ei saanud lennata,» seletas isa. «Kukkus teine nagu vana kasukas krobinal maha.»

«Miks sa ta rebase kasti paned?» päris Ats.

«Tahan näha, kumb on üle, kas rebane või vares,» ütles isa.

See oligi see asi, mis huvitas Atsi nii väga, et kujutletud hirmus pikk aeg muutus peaaegu silmapilguks. Suure põnevusega piilus ta läbi prao, mis rebane ja vares kastis teevad. Aga esiotsa nad ei teinud midagi, vaid vahtisid teineteisele üksisilmi otsa, ning äkki Ats pani tähele, et rebase silmad põlesid samuti nagu alguseski.

«Miks põlevad rebase silmad nii väga varese peale?» küsis Ats emalt.

«Vares on kuri lind, sellepärast,» vastas ema. «Vares sööb väikeste laululindude pesad ja viib kanapojadki ära. Ning kui ta leiab tedre või rabakana pesa, siis pistab ta ka nende munad kinni. Isegi ematedre enese alt, kui see istub pesal, kougib ta munad välja ja joob nad tühjaks, niisuke kuri lind on vares.»

«Aga miks ematedre laseb oma mune võtta, kui ta istub parajasti pesal?» küsis Ats.

«Tedre ei saa varese vastu, varesel on suur tugev ja terav nokk,» ütles ema.

«Aga kas rebane saab varese vastu?» küsis Ats.

«Vana rebane küll, aga meil on ju poeg,» seletas ema, «küllap näis, mis tema selle va karjajaaguga peale hakkab.»

Ats jooksis jällegi kasti juurde vaatama, mis teevad rebane ja vares. Aga need ei teinud ikka veel midagi, istusid igaüks oma nurgas ja silmitsesid teineteist vastastikku. Ometi Ats tahtis tingimata, et nad midagi teeksid. Sellepärast ta võttis paraja kepi, pistis selle prao vahelt sisse ja hakkas varest udima. See ajas noka laiali, kähises pisut ja hakkas kepi otsast kinni. Samal

ajal ta näis silmitsevat mitte keppi ja poissi, vaid aina rebast, nagu oleks see tähtsam kui kõik muu.

Pika udimise järele Atsil õnnestus varest rebasele lähemale ajada. Nüüd võttis see südant ja kargas varesele kallale. Kuid vares naksas tal oma suure musta nokaga just otsa eest silmade vahelt kinni ja sikutas. Rebane niuksatas ja kahmas varesel kahe esimese käpaga omakorda pea ümbert kinni, nagu tahaks ta temale pai teha. See ei meeldinud varesele. Ta laskis rebase lahti ja mõlemad taganesid igaüks oma nurka, kus nad olid asunud estekski.

Nüüd Ats katsus lükata rebast varese poole, kuid see ei õnnestunud, sest rebane veeres kui kera kepi eest ära, või ta hakkas nii kõvasti oma valgete teravate hammastega kepi otsast kinni, et see oli varsti üleni täkkeid täis. Nõnda siis Ats asus uuesti varese kallale ja sai ta veel kord rebasele lähemale. Aga kui see tahtis jällegi tema natti kinni karata, viskas vares enda äkki selili ja andis rebasele oma tugeva noka ja mustade küüntega nii valusa hoobi, et see põrkas oma nurka tagasi. Vares jäi veel natukeseks selili lamama, nagu ootaks ta rebaselt uut kallaletungi, aga kui see ennast ei liigutanud, kargas vares maast üles ja taganes kaugemasse kastinurka.

Ats togis varest ja rebast kepiga kogu päeva ja need lõid isekeskis nii mõnegi vihase lahingu, aga võimata oli aru saada, kumb saab kummagist lõpuks üle. Õhtul anti mõlemile süüa ja pühapäeval Ats mõtles oma mängu jätkata. Aga kui ta hommikul vara ärkas ja kastiprao juurde jooksis, nägi ta oma suureks üllatuseks ja ka pettumuseks, et rebane istub oma kastinurgas, varesepea ühes suure musta ja terava nokaga nina ees, kuna varese keha lamab kuidagi imelikult risakil keset kasti, mustad kanged jalad püsti, kõverad varbad ühes küüntega könksus. Varese sulgi oli kogu kast täis.

Seda kõike nähes Atsil hakkas vaesest varesest hirmus kahju. Ja ometi ta oli alles eile nii väga tahtnud rebase võitu ning oli valmis kas või kepiga talle appi minema, kui seda oleks vaja olnud. Miks ta siis nüüd seda võitu kahetses? Ta isegi ei teadnud, miks. Aga vares, nagu ta seal kastis lamas, äratas temas kaastundmuse. Tal oli peaaegu nutt varaks, kui ta jooksis ema juurde ja hüüdis:

«Varesel on pea otsast ära!»

«Eks seda ole va rebane teind,» vastas ema. «Öösel muidugi, kui vares jäi pimedas magama, siis.»

«Ah pimedas!» imestas poiss, nagu peituks selles mõni lohutus.

«Muidugi pimedas, sest rebane armastab pimedat, aga vares heidab pimedaga magama,» seletas ema.

«Nii et vares poleks pidand magama heitma,» arutas Ats.

«Muidugi poleks pidand, kui rebane oli ülal,» ütles ema.

«Ja sellepärast on tal nüüd pea otsast ära,» järeldas Ats.

«Just sellepärast,» kinnitas ema.

«Oma süü, miks jäi magama,» arutas Ats ja läks peaaegu rahuldunult kasti juurde tagasi. Ometi muutus ta meel siin uuesti haledaks ja ta nuttis hea peatäie vaese varese pärast.

*

Nüüd polnud enam kuigi huvitav läbi prao piiluda. Sellepärast Ats jättis rebase ühes surnud varesega varsti sinnapaika ja läks uuesti ema juurde. Aga enne seda pidi ta tingimata kepiga varest puutuma, teda pisut liigutama, nagu tahaks ta veenduda, kas ta ikka tõesti on surnud või mitte.

Ema juurde ajas Atsi see, et tal tuli äkki meelde, mis ta tükiks ajaks unustanud: isa pidi ju täna poodi minema, et tuua rebasele kaelarihm ja ilus kullakarva vaskpannal. Elav vares oli olnud huvitavam kui need asjad, aga kuna vares lamas nüüd surnuna kastis, siis pääsid rihm ja pannal jällegi mõjule, nagu oleksid nemad elavamad kui vares, kel pole pead otsas.

«Kas isa läheb täna poodi?» küsis Ats emalt.

«Mis sinna?» küsis ema vastu, sest temal oli rihm ja pannal elumuredes veel hullemini meelest läinud kui Atsil endal elava varese tõttu.

«Aga kust ta siis rebasele kaelarihma saab,» ütles Ats etteheitvalt, et ema nii tähtsa asja unustanud.

«Ei noh,» oli ema nüüd poisiga nõus, «rebasele kaelarihma läheb ta muidugi tooma, sest seda on ju hädasti vaja.»

«Aga miks ta siis veel magab?» küsis Ats. «Nõnda jääb ta hiljaks. Mine aja ta üles!»

«Las ta magab pealegi veel, ta on ju väsind. Küllap

ta pärast astub pikemad sammud, nii et jõuab ikkagi õigeks ajaks.»

«Astub kohe niisukesed sammud,» ütles Ats ja näitas emale tegelikult, kui pikad sammud võtab isa, kui ta hakkab kord poe poole minema, et tuua rebasele kaelarihm ja rihma otsa kullakarva vaskpannal.

Ats näitas emale tükk aega isa sammude pikkust, sirutades kord-korralt ikka enam oma lühikesi jalgu ja hakates lõpuks käimise asemel hüppama, sest ikka näis talle, et näidatud isa sammud pole veel küllalt pikad. Kui ta oli lõpuks kõigest jõust hüpanud, nii et pikemat sammu ta enam kuidagi ei saanud, küsis ta emalt:

«Kas isa tõesti kolpsib nõnda, kui ta hakkab poe poole minema?»

«Nõnda ta küll ei jäksa,» arvas ema, «sest isa on ju vanainimene, sina aga just paras hüppaja.»

«Aga kuidas siis isa läheb?» küsis Ats.

«Tema läheb nagu vanainimene muistegi, ikka kööts, kööts, kööts, kööts. Aga sina astud kõps, kõps, kõps, kõps, ja kui pistad jooksu, siis tipp, tapp, tipp, tapp, nii et maa aina müdiseb.»

Nüüd hakkas Ats emale näitama, kuidas käib vanainimene ja kuidas astub laps, lastes kord oma peened sääred lõdvaks ja põlved kõverasse ning vedades jalgu järele või tippides sestsamast kärmesti, kärmesti murul ja kaevuteel ning pistes jooksu ja pekstes jalgadega vastu maad, nii et oleks kuulda müdinat.

«Kas kostab, kui ma jooksen?» küsis Ats emalt.

«Sa ju jooksed, nii et maa põrub, ehmatad viimaks mutid ja vihmaliimukad oma pesas ära, põgenevad teised sügavale, sügavale. Ja kui isa tahab kalale minna ning hakkab liimukaid otsima, siis pole ühtegi kusagilt saada, mis me siis teeme. Muttidega on teine asi. See on hea, et sa need eemale hirmutad, muidu ajavad nad kapsa- ja kaalitaimed üles. Ja toatagune heinamaa on ka alati mutimullahunnikuid täis, mis nürivad kohe vikati ära.»

Nõnda seletas ema Atsile tema jooksu mõju ja see jooksis kord-korralt ikka suurema hooga. See oleks võinud ehk veel tükk aega nõnda kesta, aga Atsil juhtus jooksul see halb õnnetus, et lõi oma palja varba vastu teravat kivi, mis peitus rohus. Valu oli suur ja ta tundus veel suuremana, kui varvas hakkas verd jooksma. Valu

valgistuse ainukeseks abinõuks oli nutt. See siis pääsiski suure ja haleda kisaga valla ning ei vaikinud enne, kui ema tõi lapi ja sidus verise varba kinni. Pärast seda otsis ta rohust kurja kivi üles, võttis ta pihku, näitas teda Atsile ja rääkis:

«Vaata, see on seesama, mille sa ise paar päeva tagasi sinna viskasid. Mäletad, et ma sind siis keelasin, öeldes: ära pillu kivi rohu sisse, lööd oma jala tema vastu ära. Näe, nüüd ongi sul käes. Kivid peab aia äärde viskama, kus keegi ei käi.»

Ema tahtis kivi visata nõgesepõõsasse, aga Ats ei lasknud, vaid küsis kivi endale. Ema andiski selle tema kätte, aga selle asemel, et küütida ta aia äärde nõgestesse, viskas ta tema üle aia põllule.

«Seal lööd veel kord oma varba tema vastu veriseks,» ütles ema.

Aga poiss ei vastanud. Ta tegi, nagu ei kuulekski ta ema sõnu, ja läks luugates kuuri poole, et vaadata, mis teevad rebane ja surnud vares. Seal piilus ta hulk aega ja udis vahetevahel kepiga, kuni kuulis viimaks isa häält, kes oli magamast üles tõusnud. Nüüd polnud poisil enam aega rebase kasti juures istuda, vaid tõttas vaatama, kas isa mõtleb täna poodi minna või on ehk ka tema kõik unustanud nagu emagi.

*

Aga ei, isal oli rebase rihm ja pannal meeles, kuid tema rääkis neist sellise hääle ja näoilmega, nagu võiks ta neid minna tooma kas täna, homme, tuleval nädalal või ka tuleval aastal. Ats ei saanud kuidagi aru, miks on küll vanainimesed nii ükskõiksed selliste tähtsate asjade vastu, nagu on seda rebaserihm ja vaskpannal. Kui tema, Ats, saab kord suureks, siis ei muutu ta kunagi nii tuimaks ja külmaks, ei kunagi. Mis on tähtis, seda tahab ta alati tähtsaks pidada, ehk olgu ta ei tea kui vana.

Nõnda mõeldes käis Ats kui vari isa kannul ja rääkis vahetpidamata nii või teisiti ainult rebasest, surnud varesest, rihmast ja tema kullakarva pandlast. Isa pani saapaid jalga, poiss oli kõrval; isa pesi silmi, poiss oli sealsamas, nii et veetilgad lendasid talle näkku; isa sidus rätikut kaela, poiss kiskus teda püksisäärest; isa sõi, poiss luges tema suutäisi, ilma et omal oleks tahtnud

ainuski raasuke kurgust alla minna; isa tõusis lauast, poiss tellerdas tema jalge ees, vahtis talle üksisilmi otsa ja küsis:

«Isa, kas nüüd hakkad minema?»

«Sa oled täna nagu tüütu kärbes,» vastas isa pojale. «Anna ometi natukenegi rahu.»

Aga poiss ei võinud isale rahu anda, sest temal endal polnud rahu. Ta keerles vahetpidamata isa ümber ja tegi temaga ikka ja jälle samast asjast juttu. Ta ei pannud isegi seda tähele, millal ta lapi oma katkise varba otsast kaotas, tundis ainult äkki, et haige koht puutub rohuga kokku ning teeb haiget. Nüüd läks ta ema juurde, et see seoks varba uuesti kinni, sest muidu võib veri jällegi jooksma hakata. Verejooksu Ats kartis kõige rohkem, sest millalgi oli isa öelnud, et kui veri jookseb, siis hakkavad soolikad paistma. Need aga paista ei tohi, sest siis tuleb varsti surm, nagu suri see kirju mullikaski, kellel vana Kriimik kaevas oma teravate sarvedega soolikad välja. Elas teine, see mullikas, paar päeva, ei söönud ega joonud, ainult kuurustas ja siis oligi teine ühel hommikul surnud. Ja kuigi Ats nüüd teab, et ei varba- ega sõrmeotsast hakka soolikad paistma, ometi kipub talle õudus südamesse, kui ta näeb oma verd.

«Kui sa oma varbalapid nii ruttu ära kaotad,» räägib ema poisile, «siis tuleb mul varsti lappidest puudus kätte. Ühe oma vana särgi käristasin juba puruks, teine on veel tagavaraks ja siis ei ole mul enam kusagilt midagi võtta.»

«Kas isal ei ole vanu särka?» küsis poiss.

«Isal ei ole praegu,» vastas ema.

«Aga minul omal?» päris poiss edasi.

«Sina pead omad nõnda ära, et need ei kannatagi enam varba ümber siduda,» seletas ema.

«Eks sa kisu nad siis ennem lapiks,» õpetas poiss.

«Mis ma siis sulle selga panen?» vastas ema.

Seda Ats ei teadnud ja sellepärast jäigi asi seks. Aga kui varvas uuesti kinni seotud ja pael isegi ümber pahkluu pandud, et lapp ei saaks varbalt ära nihkuda, oli poisi esimeseks mureks vaadata, kus on isa. Aga see oli nagu tina tuhka kadunud. Ats jooksis kuuri ja vaatas aita, läks lauda juurde ja ronis mööda redelit laka äärele, nagu võiks isa oma kirikuriietega sinna minna, tõttas kambri ja toa taha, ning kui isa kusagil ei olnud, siis pistis täie ajuga õueväravast välja teele. Aga isa

jäigi kadunuks. Sellepärast ruttas Ats ema juurde, et temalt küsida, kuhu isa saanud. Kuid ema ei teadnud palju rohkem kui Ats ise. Ta arvas ainult, et eks ta siis juba poe poole sammud seadinud, kui teda enam kusagil näha ei ole. See vastus Atsi ei rahuldanud. Tema tahtis kindlat tõendust isa asukoha suhtes. Nõnda siis ta jooksis uuesti õueväravast teele ja mööda teed edasi poe poole, kuni jõudis metsast välja põllu äärde, kus silm ulatus kauge maa taha nägema. Aga isa ei olnud teel. Oli küll teisi inimesi, aga teda mitte. Nukralt tuli ta koju tagasi, et ta polnud isa leidnud. Ta kõndis, nina norus, silmad maas, kuni kuulis isa häält, mis küsis:

«Kust sina siis tuled?»

«Käisin niisama metsa ääres,» vastas Ats, sest ta ei tahtnud isale öelda, et ta asjata teda taga ajanud. Aga kui isa pani enese järele õuevärava kinni ja hakkas tõelikult poe poole minema, siis ei saanud Ats muidu, kui pidi ütlema:

«Ma tulen sind saatma.»

«Kaugele ei või, ema hakkab sind taga otsima,» vastas isa.

«Ega ma tahagi väga kaugele, ainult metsa servani,» ütles poiss.

Sellele ei lausunud isa sõnagi vastuseks, millest Ats järeldas, et sinnamaani võib temaga kaasa minna. Aga jõudnud üheskoos põldude äärde, isa ütles Atsile:

«Siit pööra nüüd tagasi, muidu tuled liig kaugele.»

Ats tegigi, nagu hakkaks ta tagasi minema, tõepoolest pöördus ta aga teelt kõrvale ja läks paksu sarapuupõõsa taha, kust oli hea piiluda, kuidas isa astus oma raskete saabastega mööda tolmust maanteed. Ats oleks siin põõsa taga kas või seni seisnud, kui isa oleks poest tagasi tulnud, aga natukese aja pärast hakkas kostma ema hääl, mis hüüdis tema nime. Nüüd ei aidanud muud, kui pidi koju tagasi minema, aga ta tegi seda luugates, sest äkki tundis ta, et katkine varvas teeb haiget ja tuksub hirmsasti, kuna ta seni polnud seda põrmugi märganud. On päris kindel, et kui Ats oleks võinud isaga kas või poeni kaasa minna, siis poleks ta oma haiget varvast üldse tunnud, nagu poleks teda otsas olemaski. Aga nüüd oli temaga väga raske astuda, sest pidi toetuma kannale.

«Kus sa ometi nii kauaks jääd!» tõreles ema. «Kartsin, et läksid ehk isale järele.»

«Mu varvas on ju haige, ma ei saa joosta,» seletas Ats. «Saatsin isa lagedale välja, aga ei jõudnud ennem tagasi.»

«Mis sa siis komberdad oma haige jalaga nii kaugele,» ütles ema, «eks sa seisa kodu.»

«Ega mu jalg siis nii hirmus haige olegi, et ma sugugi käidud ei saa,» vaidles Ats nüüd kohe emale vastu.

«Su jalg on ehk nõnda, et kui pead kodu poole, siis on haige, aga kui väljapoole, siis terve,» ütles ema. Sellele ei vastanud poiss midagi, ja nõnda astusid nad vaikides õueväravast sisse. Nüüd oli Atsil esimene asi kohe rebase juurde minna ja läbi pilu talle öelda:

«Isa juba läks! Kui ta tagasi tuleb, saad omale rihma ja pandla kaela, küll sa näed. Vares ei saa, aga sina saad. Sina oled alles elus, sellepärast. Kui vares ka veel elaks, siis tooks isa ka temale rihma ja pandla, aga nüüd ei too, ei maksa vaeva. Ja siis, tead, tuled kastist välja. Kuhu isa su paneb, seda ma ei tea, aga küllap ta sulle juba koha leiab, kus sa võid rõõmuga elada. Sest isa ütleb emale ikka: ole rõõmus, kuni sul hing sees, kui saad hauda, siis aega kurvastada küll. Pea seda meeles!»

*

Selle targa jutu peale vaatamata Atsil hakkas ometi varsti hirmus igav, sest isa ei tulnud ega tulnud. Päike pööras juba metsa poole ja hakkas selle latvadele lähenema, aga ikka veel polnud isast kippu ega kõppu. Kahel korral oli Ats salamahti õueväravast välja hiilinud ja metsaservani jooksnud, et vaadata, kas ehk isa juba kaugeltki ei paista, aga ikka pidi ta pettunult tagasi tulema, sest isa polnud näha. Ja iga kord oli haige varbaga täpselt nõnda, nagu ema esteks öelnud: väljapoole minnes ei teinud ta põrmugi valu, nagu poleks teda otsas olemaski, kodu poole tulles ei või muidu astuda, kui võta aina kand abiks. Viimaks lõppes Atsi kannatus. Ta läks ema juurde ja ütles peaaegu pahaselt:

«Isa ei tulegi täna koju.»

«Küll ta tuleb,» vastas ema, «päike on ju alles pooles õhtupoolikus.»

«Küll näed, et ei tulegi,» kinnitas Ats jonnakalt. «Sest kui ta tuleks, siis ta oleks juba tulnud.»

Aga just samal silmapilgul kääksus õuevärav, ja kui

Ats jooksis akna alla, nägi ta, et isa ise ongi see, kes kääksutab õueväravat.

«Isa tuleb, isa tuleb!» karjus Ats ja jooksis suure ajuga uksest välja, nagu oleksid tal kõik varbad üsna terved. «Kas said rihma ja pandla?» oli tema esimene küsimus isale, millele see vastas üsna ükskõikselt:

«Kuis siis muidu! Raha eest saab kõik.»

«Näita mulle,» mangus poiss ja kargas ise isa kuuehõlma kinni. Aga isa ei tahtnud näidata, tõrjus poissi eemale ja ütles:

«Kannata nüüd natukenegi. Ma tahan enne süüa, siis vaatame, kuis selle asjaga saab.»

Need olid Atsile otse hirmsad sõnad. Sest mõelda, et peab kogu aja ootama, kus isa kisub endal saapad jalast, paneb uute riiete asemele vanad ning istub siis lauda sööma, oli raskem ülesanne kui ükskõik mis. Kergem oleks olnud joosta veriste varvastega, kui seista ja vaadata isa ükskõikset toimingut. Seisukord oli seda raskem, et isa võttis taskust mingisuguse pakikese, mis mässitud kollasesse paberisse, ja pani selle aknalauale. Selles pakikeses pidi tingimata kõik see olema, mis nii hirmsasti erutas Atsi. Ta hiilis sellele lähemale ja puutus teda näpuga, et tunda, mis on tõelikult paberi sees, aga see krabises peaaegu paljast vaatamisest juba ja isa ütles silmi pööramata:

«Poiss, jäta pakk rahule!»

Ats jättiski paki sinnapaika ja läks uksest välja.

«Kuhu sa lähed seal?» hüüdis ema talle järele. «Tule sööma, toit jahtub ära.»

Aga Ats tegi, nagu ei kuulekski ta ema sõnu või nagu oleks tal nii paratamatuid toiminguid, et peab tingimata minema. Temal olid omad kavatsused. Isa toodud pakike seisis aknalaual, aken oli lahti. Ats arvas nõnda: pakki aknal ma avada ei saa, sest isa kuuleb paberi krabinat. Aga mis siis, kui katsuks paki läbi lahtise akna õue toimetada, temaga toanurga taha lipata ning seal ta avada ja kõik ilusti järele vaadata, sest sealt ei kostaks paberikrabin ometi isa kõrvu. Pärast võiks asjad uuesti paberisse mässida ja läbi lahtise akna tuppa tagasi pista. Alles peale seda läheks kambri tagasi ja istuks lauda sööma, sest siis oleks süda täiesti rahul ja toit maitseks hästi.

See plaan muutiski Atsi kõrvad kurdiks, kui ema kutsus teda sööma. Pealegi oli see plaan nähtavasti õieti

valmistatud, sest ta õnnestus suurepäraselt: Ats võttis läbi akna paki, nii et paber ei krabisenud põrmugi, ja viis ta toanurga taha, kus avas ta ja uuris tema sisemust. Aga imelikul viisil leidis ta siit palju asju, mis ei võinud seista rebase kaelarihmaga mingisuguses ühenduses. Siin olid mingisugused vasknaelad ja kruvikesed, paar haaki ja obadust. Oli veel tükk nahka kokkukeeratult, aga rihma ei olnudki. Samuti puudus ka kullakarva vaskpannal. Atsi süda langes hoopis ära: kas oli isa rebase kaelarihma sootuks unustanud või polnud ta poest midagi tarvilikku leidnud. Ja muidugi: poes ei olnud midagi, millest teha rebasele kaelarihma. Sest milleks peaks poes niisukesi asju müüa olema, kui kellelgi pole rebast. Ei kellelgi! Ainult neil on ja sedagi üksnes sellepärast, et läks põlema istutatud noor männik. Isal on nüüd küll metsast väga kahju, kurdab tema kadu iga päev, aga selle eest on neil nüüd rebane, kelle nahast saab kord kas hea sooja mütsi või kasukakrae, nagu isa ütleb. Teistel pole metsa põlenud ja sellepärast pole neil ka rebast.

*

Nõnda arutas Ats endamisi ja läks tuppa, sest ema hüüdis uuesti teda sööma. Lauda asudes poisi süda oli veel raskem kui siis, kus ta paki sisemust ei tunnud. Siis oli vähemalt põnevus ja ootus, nüüd polnud peale pettumuse midagi: pakis polnud ju ei rihma ega pannalt, vaid ainult üsna ükskõiksed asjad, millest Atsil polnud sooja ega külma.

Aga peale sööki muutus lugu veel halvemaks. Isa võttis nimelt nüüd omakorda paki ja tegi ta lahti. Millegipärast hakkas ta kõigepealt oma naelu ja kruvisid üle lugema ja leidis, et kaks kruvi puudub. Ta luges nad uuesti üle, aga mis vajaka, see vajaka.

«Mis hull asi see siis nüüd on,» rääkis ta endamisi, «ma ju ise lugesin kruvid üle ja keerasin nad oma käega paberisse, et nad kaotsi ei läheks, ja nüüd puudub ometi kaks tükki.»

Ja ta tõusis toolilt, läks oma uute riiete juurde ja katsus nende taskuid, ehk on kruvid sinna pudenenud. Aga taskuis polnud midagi. Siis vaatas ta otsivalt põrandale, liigutades toole paigalt, aga ka põrandal ei puutunud midagi silma.

«Nagu silmamoonutus!» hüüdis isa. «Elus jumalaime! Ise loed, ise paned paberisse, paber on terve, taskud on terved, paberit pole lahti võtnud, taskus oli ta kogu aeg, aga kadund nad on, nagu tina tuhka.»

«Mida sa otsid seal?» küsis ema köögist.

«Kaks vaskkruvi on kadund, ei leia neid kusagilt,» vastas isa.

«Sa ehk oled unustand, ei võtnudki neid niipalju, kui arvad,» ütles ema.

«Mul on paberile nende arvgi märgitud,» kinnitas isa.

«Kuhu nad siis said, tule jumal appi!» hüüdis nüüd ka ema, astudes köögist kambri. Aga just köögilävel torkas temale midagi erilist silma: tagakambri uks oli peaaegu üsna kinni, ainult pisut irvakil, ja prao vahelt piilus kellegi silm hirmunud pilgul. Märgates ema vaadet, piiluv silm kadus kohe uksepraolt. See tundus emale kahtlasena. Sellepärast hüüdis ta:

«Kuule, Ats, ega sina ometi pole isa paki kallal käind?»

«Ei ole,» vastas poiss iseäralise hääletooniga ja lisas kinnituseks juurde: «Kust siis mina, ma olin ju enne sööki väljas.»

Need sõnad olidki, mis viisid ema õigele mõttele: Ats ehk läkski just selleks enne sööki välja, et läbi akna pakk oma kätte saada. Sellepärast küsis ta isalt:

«Eks sa siis pannud ka tähele, kas asjad olid veel nõnda paberis, nagu sina nad poes panid, või olid nad kuidagi teisiti?»

Isa vaatas emale nagu arusaamatuses otsa ja ütles siis:

«Õige, paber oli ju hoopis teisiti kinni mässitud, kui mina seda tegin. Tähendab — kes siis? . . .»

Isa mõtles natukene ja hüüdis siis:

«Poiss, tule siia!»

Aga Ats ei tulnud. Isa hüüdis teist korda valjumalt, aga ka siis ei ilmunud kedagi. Ema läks tagakambri vaatama ja jõudis just parajaks ajaks, et näha, kuis poiss, kes läbi akna välja läinud, putkas metsa, välgatades esimeste puude vahel. Ema kargas avatud aknale ja karjus kõigest jõust:

«Ats! Ats! Kuhu sa jooksed? Isa kutsub ju.»

Poiss jäi nagu välgust rabatuna seisma, kui kuulis oma nime hüütavat.

«Tule tagasi,» käskis ema, ja kui poiss oli juba akna all, ta küsis: «Sina puutusid isa pakki, eks? Noh, aga

nüüd on isal kaks kruvi kadunud. Kuhu sa need panid? Mis sa nendega tegid?»

«Mina pole nendega midagi teind,» vastas Ats.

«Kuhu nad siis said?» päris ema.

«Mina ei tea,» kinnitas poiss.

«Sa pead teadma,» ütles ema. «Tunnista ilusti üles, kuhu sa nad panid, muidu lõpeb asi halvasti.»

«Mina pole neid kuhugi pand, mina ei tea, kuhu nad said, ma ainult vaatasin neid ja panin nad siis paberi sisse tagasi,» seletas Ats.

«Kui sa oleksid nad paberi sisse tagasi pand, siis oleks nad ka seal olnd, aga isa ütleb, et neid ei ole,» rääkis ema.

«Mina pole neid võtt,» kinnitas Ats endiselt.

«Too poiss siia, küll ma vaatan, kas kruvid tulevad välja või mitte!» hüüdis isa emale ja nõnda pidigi Ats uuesti läbi akna sisse ronima ja isa ette ilmuma. Aga tal oli juba enne nutt varaks, kui ta sinna jõudis, ja isa ees pääsis vana tönn ise lahti.

«Mis sa karjud,» ütles isa pahaselt. «Võtad ja kaotad minu kruvid ära ja siis ise veel karjud pealegi. Mina peaks karjuma, sest minu kruvid on kadund ja mul on neid vaja. Aga ühte ütlen ma sulle, poiss, et kui sa minu kruvisid välja ei too, siis mina nalja ei mõista. Esteks jätan ma rebasele rihma tegemata ja teiseks lasen ma rebasegi kastist välja, las joosta metsa. Mina ta sinule just tõin, aga kui sina teed niisukesi tempa, et võtad minu kruvid salaja ära, siis võtan mina oma rebase tagasi.»

«Mina pole kruvisid võtt,» ulgus poiss ja jämedad pisarad jooksid tal mööda palgeid alla, jättes sinna läikivad vöödid.

«Ära tühja luiska,» vastas isa. «Kruvid olid paberi sees, keegi pole paberit puutund, ainult sina, tähendab, sina pead teadma, kus kruvid on.»

«Mina ei tea,» kinnitas poiss endiselt.

«Kuule, mina lähen lasen rebase praegu kastist välja, kui sa ei ütle, kuhu panid kruvid,» ähvardas isa.

«Pai isa, ära lase rebasepoega, aga mina kruvisid ei tea,» palus Ats ja astus sammu isale lähemale.

«Aga mis sa siis selle pakiga tegid? Kus sa temaga käisid? Ehk kaotasid kruvid lihtsalt ära, muud midagi,» rääkis ema.

Ja nüüd pidi Ats tahes või tahtmata kogu oma kavala plaani ja tema teostuse üles tunnistama. Pidi jutustama, kuis ta hiilinud õue, seal läinud lahtise akna taha, mille laual seisnud pakike oma krabiseva paberiga, kuis ta oodanud ja valvanud, et ei isa ega ema paneks tähele, mis sünnib pakiga, kuis ta näpanud ta aknalt ja kükitanud ise akna taha maha ning kükakil läinud toanurga varju, kus istunud ja paki avanud, tema sisemust sorinud ning ta siis uuesti kinni mässinud, jälle lahtise akna taha hiilinud, õige silmapilgu valinud ja paki oma endisele paigale toimetanud, kui isa ja ema ei teadnud seda põrmugi tähele panna.

Seda kõike pidi Ats nüüd jutustama ja küsimuste peale täiendavaid seletusigi andma, mida teha oli hirmus raske. Aga veel hirmsam oli mõelda, et kui ta kõike puhtast südamest ei tunnusta, siis võib isa otse siinsamas tema silma all toolilt tõusta, uksest välja minna, üle õue kuuri alla astuda ja rebasepoja kastist valla päästa. Ometi oli Ats seda väikest kikk-kõrva mõne päevaga nii väga armastama hakanud, et ennem sündigu ükskõik mis, ainult et aga rebane jääks alles. Isa tehku kas või kastikaane pragu jällegi kitsamaks, tehku ta või hoopis piluks, aga ärgu lasku rebast välja. Nõnda arvas Ats ja sellepärast jutustas ta kõik nii hästi ja õieti, kui ta vähegi oskas.

Seda teinud, ta läks ninapidi nurka ja nuttis seal suure häälega, nagu oleks tal oma salajasest plaanist nii hirmus kahju. Aga ema ütles talle lohutavalt:

«Mis sa sellepärast nii hirmus karjud. Tule parem näita, kus sa selle paki avasid, ehk on kruvid sinna maha kukkunud ja meie leiame nad üles.»

Nõnda Ats läkski ühes emaga välja ja viis ta toanurga taha, kus ta oma krabiseva pakiga istunud. Ema asus seal kahe käega ettevaatlikult rohtu sirvima, kuna Ats kükitas sealsamas ja vahtis suure hoolega. Äkki karjatas ta nagu ehmunult:

«Näe, üks hiilgab seal!»

Ja ta kahmas vaskkruvi rohu seest pihku.

«Kus see teine siis veel on,» lausus ema, «tema peab ju ka siin olema.»

Aga ei võtnudki kaua aega, kui nad leidsid ka teise kruvi. Nüüd oli Atsi rõõm nii suur, et ta ei läbenud tuppagi minna, vaid hüüdis juba läbi lahtise akna isale:

«Mõlemad käes! Ega sa nüüd rebasepoega lahti lase?»

«Ei ma siis lase, kui oma kruvid kätte saan,» vastas isa.

«Aga kas rihma teed talle?» päris poiss, kes sai oma julguse juba tagasi.

«Kuis siis muidu,» vastas isa.

«Aga sul pole ju vaskpannalt, paberi sees ei olnud,» ütles Ats.

«Poes ei olnud ju niisukest, nagu meil tarvis,» seletas isa, «ja sellepärast panen selle väikse raudpandla, mis mul naelakarbis. See pole küll nii ilus kui vasest, aga käib küll.»

«Aga mis sa selle rõngaga teed, mis sul paberi sees?» küsis poiss.

«Selle panen rihma külge,» vastas isa, «ja rõnga külge tuleb kett, keti otsa rebane.»

Seda öelnud, isa tõusis toolilt ja otsis oma kingsepakasti välja, mis seisis sahvris ülemisel laudil. Seal vedelesid läbisegi suuremad ja väiksemad nahatükid, pisut pigi nahklapi sees, tükk meevaha, nubulik traadilõnga, mis kedratud kõige paremast linast, harjasekimp, traadiotsad, mitmesugused naasklid, kõverad ja sirged, vasar, käärid, tangid, saapatikud paberist kotis, naelad ja lugematu hulk muud kribukrabu, mille otstarvet isa isegi ei teadnud õieti, Atsist rääkimata. Aga ometi hoiti seda kõike suure hoolega alal, sest valitses kindel arvamus, et mida pole vaja täna, see võib homme muutuda hädatarvilikuks. Sellepärast ei tohtinud Ats kunagi omapead minna kingsepakasti kallale, sest temal oli viisiks kõik laiali kanda ja ära kaotada. Iseasi, kui kastis sorimine sündis isa silma all, siis võis pisut, sest siis isa kinnitas iga natukese aja pärast:

«Poiss, jäta kast rahule! Sul nagu sõrmed sügeleksid.»

«Ega ma midagi tee, ma muidu vaatan,» vastas Ats ja sõrmitses kasti kallal edasi, nagu poleks ta isa sõnu kuulnudki. Ja et oma tegevust veel süütumaks muuta, ta võttis mõne riistapuu või nahatüki, pistis selle isale nina alla ja küsis:

«Isa, mis see on?»

«Eks sul omal ole silmad peas, vaata ise,» vastas isa.

Aga Ats ei lasknud ennast sellest heidutada. Natukese aja pärast oli ta mõne muu asjaga või nahalipakaga jällegi isa nina all ja kordas endist küsimust. Nõnda sündis see seni, kui isa tüdines ja juba peaaegu kurjalt käratas:

«Ma olen sulle juba öelnud, et jäta minu asjad rahule, mul on neid tarvis!»

Isa vali hääl peletas pisut poissi, sest tal tuli meelde, mis siis sünnib, kui isal on midagi tarvis ja tema seda kusagilt ei leia. Siis tuuakse ikka välja kas kingsepakast või naelakarp, sagedasti aga mõlemad, ja kolistatakse ning soritakse nende kallal. Väga sagedasti pööratakse nad lauale või põrandale kummuli, nii et nende kogu sisemus on kõigi silma all. Kui siis lõpuks ühest või teisest kastist tarvilik asi leitakse, siis tänavad kõik kergendatud südamega jumalat, et ta on neile annud kingsepaja naelakasti. Aga rahustavalt mõjub seegi, kui võib mõlemad kastid kummuli keerata, ilma et sealt leitaks otsitavat. Peale seda on kõik veendunud, et kui pole otsitavat asja kastides, siis pole teda kogu majaski. Ja Ats läheb isegi sinnamaale, et usub, mida pole nende naha- ja rauakastis, seda pole terves maailmas. Sellepärast arvab ta alati, kui kuuleb mingist imelikust asjast, et peaks õige naha- ja rauakasti hoolega läbi otsima, küllap juba seal leiduks seletus ja lahendus.

Täna isa leidis oma kingsepakastist kõik tarviliku ja nõnda siis seadis ta enda tööle. Ats, kes seisis jaluli vundamendi serval ja rinnuli aknalaual, otsustas maksku mis maksab silmas pidada, kuidas sünnib isa käte vahel rebase kaelarihm, nii et kui temal endal tuleks millalgi teda teha, siis poleks vaja enam pead murda, vaid ainult lase käed käia. Ainult üks kimbatus oli tal: ta oleks tahtnud isale lähemale, et paremini näha, aga selleks oleks pidanud ta kas üle aknalaua ronima, mis oli kõvasti keelatud, või ta oleks pidanud vundamendilt maha kargama ja ukse kaudu tuppa jooksma. Seda viimast ei võinud ta aga sellepärast, et vaheajal isa oleks ehk midagi teinud, mida Ats oleks tahtnud tingimata näha. Nõnda siis ta jäi endiselt rinnuli aknalauale, sirutades sealt oma kaela ja isegi kogu keha isa poole.

Pikapeale see läks raskeks. Sellepärast siis ta tegi katset paljaid varbaid ümarikkude palkide vahekohtadele asetada ja mööda seina end kõrgemale upitada, nagu mõtleks ta aknast sisse ronida. Seda manöövrit katsetas ta korda kolm, et näha, kas isa paneb seda tähele ja ütleb midagi või ei. Aga isa ei lausunud sõnagi, ei tõstnud töö juurest silmigi. Sellepärast Ats võttis kord-korralt ikka enam südant ja asus lõpuks põlvili akna-

lauale. Kui isa ka nüüd midagi ei öelnud, kargas Ats üle akna sisse.

Aga nüüd sündis temaga imelik asi, mis oli varemaltki juba temaga sündinud, ainult et tema polnud kunagi tähele pannud, kui imelik on selline asi. Niipea kui ta sai isa kingsepakasti juurde, unustas ta silmapilk kõik muu, isegi selle, et isa hakkas õmblema rebasele kaelarihma. Temal ei olnud muud meeles kui aga see lõpmatu kribukrabu, mis leidus kastis. Nagu iseenesest läks esteks üks käsi, aga varsti ka teine kasti, et seal sõrmitseda ja asju välja koukida, mida nii huvitav omal vaadata ja ka isale näidata, et seletust küsida.

Viimaks Ats hakkas nahatükkidest ja muist asjust loomadele aeda ja lauta ehitama, ning kui need valmis, siis muutusid ülejäänud nahatükid ja asjad igasugu loomadekski, kes häälitsesid ja tegid muid vigureid. Eriti tarvilikuks osutusid need asjad, mis isa enda tarvis kastist välja otsinud. Sellepärast pidi Ats ka need omale võtma, tehes lõnganubulast kähara villaga oina, tangidest möirgava härja, kes muutus pärast kuldiks ja laksutas oma lõugu, mis täis valget vahtu. Seda vahtu ei näinud ei isa ega ema, poleks näinud ka ükski teine inimene, aga Ats nägi selgesti — nägi, kuis tangidest kult laksutas vahus lõugu ja kõndis nagu möirgaja lõukoer. Kähara villaga oinas ja vahus lõugadega kult sattusid vastastikku. Aga kult oli oinast tugevam, sest see lendas laualt maha ja veeres mööda põrandat kapi alla, kust teda raske kätte saada. Samal ajal hakkas isa lõngakera otsima, ja Ats ütles, et oinas jooksnud kapi taha, sest tema kartnud kulti. Selline vastus pahandas isa ja lugu oleks ehk halvasti lõppenud, aga õigel ajal leidis Ats paraja kepi, millega hirmutas oina kapi tagant välja, et võis tal sarvist kinni võtta ja ta isa kätte viia, kus ta muutus jällegi harilikuks lõnganubulaks.

*

Ats jändas kaua oma oinaste, kultide, härgade, hobuste ja hanedega, kelleks sai kõver õmblusnaaskel, sest see oli justament nagu hani, võta või jäta. Aga kui ta lõpuks kõigest tüdines ja tal meelde tuli, et, heldene aeg! isa õmbleb ju rebasele kaelarihma, siis oli see juba valmis saanud, pannal ilusasti otsas ja kõik, ainult augud pidi veel rihmale sisse torkama, ainult need, ja

see oligi kõik, mis Ats nägi rebase kaelarihma valmistamisest. Nüüd oli tal hirmsasti kahju, et ta polnud jäänud rinnuli aknale, sest siis poleks kingsepakast talle saanud kiusatuseks. Ometi polnud enam midagi parata, sest isa ei hakanud Atsi pärast teist korda sama rihma õmblema.

Aga rihma kaelapanemise juures oli Ats kogu aeg, nii et ta nägi oma silmaga, milline häda ja vaev on rebasepoja kaelarihmaga. Ei oska talle kuidagi aukusid õigesse kohta torgata, ikka tuleb pannal kas liig kaugele või liig ligidale, nii et rihm kas pigistab rebasepojal kõri kinni või ta libiseb tal üle pea ära. Pealegi ei seisa rebasepoeg silmapilkugi paigal, et võiks rihma rahulikult proovida ja mõõta, aina viskleb, aina väänleb, aina sipleb ja katsub oma valgete, teravate hammastega salvata.

Viimaks ometi oli rihm nõnda kaelas, et rebasepoeg võis vabalt hingata ja et ta temal siiski üle pea ära ei tulnud. Nüüd kinnitas isa keti lõksupidi rihmarõnga külge ja tõstis rebase kastist välja. Esimese hooga tahtis see kohe metsa joosta, aga kui ta nägi, et ta ei pääse keti otsast kuhugi, lömitas ta maha ja ei liigutanud oimugi. Isa pidi ta kettipidi majanurga juurde peaaegu lohistama, kus lõi palgi sisse tugeva obaduse, mille külge köitis traadiga ketiotsa. Siin pidigi olema rebase uus asukoht. Siin pidi ta kasvama suureks ja siin pidi ta kasvatama endale selle õige karva, mis on nii sobiv heale talimütsile.

Toanurgast natukene maad eemal seisis suur laiade okstega kuusk, mis kohises tuulega nii valjusti, et see oli selgesti kuulda metsavahi toaski. Atski oli seda kohinat kuulnud õhtuti, mõnikord aga südaööselgi, kui ta virgus millegipärast oma asemel. Ühelt poolt tugenes vastu kuuske haohunnik, teiselt poolt puuvirn ja need olidki takistuseks, et rebane ei pääsenud oma keti otsas ringi ümber kuuse tegema.

Toaseina äärde pandi rebasele laudadest kokkulöödud onn, kuhu pääses väikese augu kaudu. Selles pidi olema rebasel hea pehmel põhul magada ja siin pidi ta ka kurja ilmaga varju leidma. Aga rebasele ei meeldinud see mugav eluase, tema arvas paremaks asuda suure kuuse alla, kus valmistas endale väikese urka haokubu tüügaste alla. Ats ei tahtnud, et rebasepoeg magaks paljal mullal, ja viis talle tema pesasse peoga põhku, aga rebane küütis selle kohe oma pesast välja. Nüüd Ats

tõi talle metsast kuiva sammalt. Sellega rebane leppis.

«Miks rebane ei taha põhul magada?» küsis Ats emalt.

«Põhul on suitsu hais küljes, sellepärast,» seletas ema.

Aga isa ütles:

«Põhul on inimese hais küljes, sellepärast.»

«Kas siis rebane ei salli inimese haisu?» küsis Ats.

«Ju ta siis ei salli, kui ta põhul ei maga,» vastas isa.

«Aga meie oleme ju küll tema vastu head,» arvas poiss. «Sina tegid talle ilusa kaelarihma ja ema annab talle rõõska piima.»

«Rebane tahab lahti saada, tahab metsa, muud midagi,» seletas isa.

«Kas siis metsas on parem?» päris Ats.

«Aga mis sa siis arvad?» küsis isa vastu.

See pani poisi mõtlema. Tähendab, temal on õigus, kui ta kipub ühes isaga metsa. Aga isa ei lase teda endaga kaasa. Ta peab ikka jääma koju ema juurde. Teda peetakse peaaegu nagu seda rebasepoegagi toa juures, ainult et rihma pole talle veel kaela pandud ega ketti järele.

Nõnda mõeldes hakkas Atsil rebasepojast peaaegu hale meel, aga enne kui see sai õieti sündida, seletas ema, nagu mõistaks ta poisi mõtteid:

«Metsas on ju tema isa ja ema, sellepärast tahab ta sinna. Tema ju ka armastab neid, nagu inimeselapski.»

«Aga kas siis isa ja ema teda ei armasta?» küsis Ats.

«Ikka ka, kuis siis muidu,» vastas ema.

«Aga miks nad siis ei tule siia, kui nad teda armastavad?» päris poiss.

«Sellepärast, et meie oleme siin,» ütles nüüd isa. «Metsloomad ei armasta inimest.»

«Sest et nemad ei salli inimese haisu,» täiendas poiss isa seletust.

«Just nii, ei salli meie haisu,» kinnitas isa.

Ats läks suure kuuse alla ja kükitas seal rebasepoja juurde, silmitsedes teda tükk aega. Viimaks tõusis ta püsti ja küsis emalt, kes astus uksest õue:

«Kas mõisa sõnn, see suur punasekirju, ka möirgab sellepärast inimeste peale, et tunneb nende haisu?»

«Kuis nii?» küsis ema üllatatult ja jäi Atsile otsa vahtima.

«Aga isa ju ütles, et rebane ei armasta inimest, sest

tunneb tema halba haisu,» seletas poiss. «Siis ka mõisa sõnn möirgab sellepärast.»

«Mõisa sõnn on tige,» ütles ema, «sellepärast möirgab.»

«Rebane on ka tige,» arvas poiss.

«Muidugi,» oli ema nõus, «sa ju nägid, mis ta tegi vaese varesega.»

«See oli sellepärast, et vares jäi magama,» seletas Ats. «Mina ei jää rebase juurde magama, ja kui jään, siis teisele poole kuuske, haopiņu ja puuvirna taha, sinna rebase kett ei ulata.»

«See on õige, sinna ta ei ulata,» oli ema nõus. «Kui magama jääd, siis ikka teisele poole kuuske.»

*

Nõnda siis oli Atsi vahekord rebasega selge: ta võis tema juures kükitada ja istuda kas või päevad läbi, aga liiga ligi ei tohtinud minna, sest siis näitas Mossa kohe oma helevalgeid ja nõelteravaid väikseid hambaid. Oleks aga Ats julgenud teda käega puutuda, siis oleks Mossa kohe kätte kinni karanud ja seda samuti purenud, nagu ta tegi seda puupulgaga, mille Ats sirutas eemalt kaugelt talle nina alla. Poiss katsus rebast küll söötmisega lepitada, aga esiotsa polnud sel tagajärge: loom oli harjunud kord poisi emalt toitu vastu võtma ja ei loobunud nii kergesti oma harjumusest.

Nagu Ats, samuti oli ka Piitsu Mossaga alguses üsna nõutu. Niipea kui see keti otsa pandi, tuli ta teda kohe uudishimulikult vaatama ja tervitama: ajas kõrvad kikki, tegi üllatatud näo, niuksus, nuusutas ja liputas saba. Aga niipea kui ta oma nina rebasele liig lähedale pistis, sai ta kohe selle teravaid hambaid tunda. See tegi Piitsule suurt nalja. Ta kargas tagasi ja pistis siis uuesti nina lähemale, nii et Mossa sai sinna uuesti kinni naksata. Nüüd oli Piitsul aru selge, mis teha: ta hakkas Mossa ümber rõõmsalt ketast lööma, kord kõhuli lastes, kord püsti karates, kord haukudes, kord kilgates. Rebane tõmbus alguses kössi ja paljastas vahetevahel hambaid, aga peagi hakkas ta uudishimulikult Piitsu toimingut vaatlema, sest ta taipas nähtavasti, et oma pika, musta, sasis karva peale vaatamata pole koer ometi kuigi hädaohtlik kaaslane. Kui Piitsu küllalt oli Mossale nalja teinud, katsus ta uuesti temale läheneda.

Nüüd ei karanud Mossa talle enam otseteed hammastega ninna, aga ajas siiski hambad paljaks. Sellest oli Piitsule küll: ta tõmbus alistunult tagasi. Pisut aru pidanud, ta laskus kõhuli murule, sirutas esimesed käpad välja, surus lõua nende peale ning sulges silmad, nagu mõtleks ta pisut puhata. Ometi ei tulnud tal nähtavasti uni, sest vahetevahel ajas ta silmad pilukile ja vahtis rebast, nagu luuraks ta, mis see teeb. Aga see ei teinud midagi, ei liigutanud ainustki liiget, vahtis ainult üksisilmi lamavat Piitsut.

Nõnda kestis see teatud teisenditega mõni päev, kui kaua just, seda ei pannud õieti keegi tähele, isegi Ats mitte, olgugi et asi puutus temasse kõige rohkem. Ühel hommikul aga, kui ta välja läks rebast vaatama, mis oli ikka tema esimeseks mureks, tuli ta sealt suure jooksuga tuppa tagasi ja karjus:

«Mossa mängib Piitsuga! Ema, tule vaata, kuis nad kahekesi mängivad!»

Aga Atsi üllatus oli veel suurem, ta oli peaaegu nii suur, et muutus pettumuseks, kui ema vastas:

«Kas sa alles nüüd nägid seda esimest korda? Nad mängisid juba eilegi.»

«Aga miks sa mulle seda ei öelnd?» küsis Ats vastu.

«Ma mõtlesin, et sa tead seda isegi,» ütles ema.

«Ei, ma ei teadnud,» kinnitas Ats ja tal oli väga kahju, miks mitte tema polnud esimesena näinud Mossa ja Piitsu mängu, vaid ema, kes ei pidanud seda niigi tähtsaks, et oleks sellest kohe temale, Atsilegi, rääkinud.

«Ainult need näevad ja kuulevad kõige enne, kes tõusevad hommikul varem üles kui teised,» seletas ema, nagu tahaks ta Atsi lohutada.

«Siis mina hakkan ka vara üles tõusma, veel varem kui sina,» ütles Ats.

«Aga siis sa pead ka õhtul vara magama minema, muidu sa ei jäksa,» arvas ema. «Lapsed heitku õhtul ühes kanadega magama ja tõusku hommikul ühes sigadega üles, vanad inimesed aga mingu õhtul ühes sigadega magama ja tõusku hommikul ühes kanadega, nii on õige.»

See ema praktiline tarkus ei huvitanud Atsi kuigi palju. Selle asemel oli temal oma mure, sest ta ütles:

«Aga kes ajab mu nii vara üles, kui ma tahan enne sind?»

«Räägi kukega, küll tema äratab,» naeratas ema poisile.

Ema naeratus hakkas ka Atsisse. Ta märkas, et temaga heidetakse nalja, ja sellepärast ta vastas:

«Ma räägin õige jah va kukega, küll tema laulab mu üles.»

*

Aga kukega rääkimisest ei tulnud Atsil suurt midagi välja, sest nende vahekord polnud kuigi hea, pealegi veel teisest põlvest saadik. Juba praeguse kirju kuke isa — ka see oli samasugune kirju nagu tema poegki, ainult pisut ehk tumedam —, juba isa oli langenud selle omavahelise vihavaenu ohvriks. Tüli sai alguse sellest, et kukkede juures maksab isaisadest päritud kord, mis ütleb: laulja kuke kõrval ei tohi laulda ükski teine kukk, kui ta ei nori riidu.

Kui nüüd metsavahi kirju kikas kanade rõõmuks oma kaela õieli ja noka pärani lahti ajas, nii et häälel oleks hea sirge tee tulla, tegi Ats põõsa või aia taga umbes samuti: sirutas ka oma kaela välja, ajas suu lahti ja tõmbas kuidagi hinge sissepoole, nii et kurgus sündis mingisugune inetu kigin-kögin, mis ometi tuletas pisut meelde kirju kuke ilusat ja kõlavat laulu.

Esteks see ainult üllatas kukke ja ta karjus imestanult: «Kukk-kukk-kukk-kukk!» Siis muutus ta tõsiseks ja jäi tähelepanelikult vahtima. Lõpuks süttis temas viha, mis läks päev-päevalt aina tulisemaks. Kukk hakkas ikka suurema hooga laulma, ja et poiss talle aina vastas, siis sattus kukk vihast ja kurjusest otse marru. Ühel päeval kargas ta oma teravate kannustega mitu korda põõsasse, mille taga kükitas osatav Ats. Aga selline nali ei kestnud kuigi kaua, sest kukk taipas peagi, et osataja ei asu põõsas, vaid põõsa taga. Nõnda hakkas ta ühel päeval põõsa asemel poisile oma teravate kannustega hoope jagama, püüdes tabada aina pähe, kas või otseteed silma.

Paar korda Ats saigi näost veristada. Kuid selle hädavastu ta leidis kergesti kaitset. Isal oli nimelt vana must kuub, mille ta ajas endale selga ainult kange sajuga. Muidu ta seisis kas toas varnas või vedeles kruupingi otsal või kusagil mujal. Tema vastu ei tunnud keegi muul ajal huvi, aga laupäeval, kui ema võttis leivad ahjust välja ja kui nad olid pisut liiga saanud, nagu ta ütles, siis hüüdis ta alati isa musta kuube, mis tähendas,

et Ats pidi ta välja otsima ja ema kätte viima. Ema kattis leivad esteks valge rätikuga ja laotas siis musta kuue üle. Nõnda pidid nad parajaks minema.

Selle musta kuue, millel magus värske leiva lõhn küljes, võttiski nüüd Ats endale appi, kui ta läks kirjut kukke osatama. Iga kord, kui kukk kargas üles, et Atsile hoopi anda, tõstis see kuue kõrgele üle pea ja nõnda tabasid teravad kukekannused mitte poissi, vaid ainult musta kuube. Seda ta võib sopsida kas või väsimuseni. Ats ainult naeris ja õrritas kukke aina rohkem. Lõpuks oli kukk selle musta kuue peale nii vihane, et niipea kui ta teda nägi, kukkus ta kohe kaklema. Veel enam! Kõige vastu, mis oli must, algas ta vihast võitlust, ja pidas seda nii südilt ja vahvalt, et muutus otse pööraseks. Piitsugi sai nüüd tunda, kui halb on omada musta karva, sest kukk kargas talle igal parajal silmapilgul kannustega selga. Aga isegi mustale ruunale ja mustale härjale ei annud kirev kukk armu, aina sopsis teisi vastu tagumisi jalgu, lauldes ise peale seda täiest kõrist, nagu kuulutaks ta oma suurt võitu. Harilikult ei teinud ruun kukest väljagi, aga ükskord lõi ta millegipärast tagumise jalaga ja tabas kanget kukke nii õnnetult, et see lamas tükk aega risakil maas, ilma et oleks liigutanud oimugi. Ats arvas juba, et kukekese toss on väljas, ja kuulutas sellest emalegi suure kisaga, aga kui see ligi astus ja natukene aega oli kukke silmitsenud, ütles ta:

«Näe, silmad ju liiguvad teisel, kus ta siis saab surnud olla.»

Nüüd nägi ka Ats, et kuke silmad, millel punased võrud ümber, liiguvad tõepoolest, ja ta küsis emalt:

«Kas siis ei jää surnuks, kui silmad alles liiguvad?»

«Kui kukel liiguvad alles silmad, siis hakkab ta varsti ka ise liikuma, küll sa näed,» seletas ema ja lisas juurde: «On ikka teine ka rumal, läheb hobuse jalgu sopsima, nagu see midagi aitaks. Tema arvab vist, et must ruun ja härg on samuti kuke tõugu nagu sina oma musta kuuega.»

«Kuda siis mina olen paremini kuke tõugu kui ruun?» küsis Ats.

«Noh, sul on ju kaks jalga ja oled sama suur kui kukk,» vastas ema.

«Ei, mina olen suurem, hulga suurem,» vaidles poiss vastu.

«Isa must kuub teeb su nii suureks, ega sa muidu ole ühtigi,» seletas ema.

Samal ajal, kui ema ja Ats jutlesid nõnda kuke juures, hakkas see juba peadki liigutama, vaadates pisut ümber. Lõpuks pöördus ta küljeli ja kargas siis püsti. Aga jalgel tuikus teine esiotsa pisut, ja kui ajas kaela siruli, et laulda, jäi hääl kõõksti! teisel kurku kinni, kuna ta ise langes põõsa äärde oma ilusale lookas sabale, nagu võtaks ta värskel rohul istet. See kestis ainult silmapilgu, siis oli ta uuesti jalul ja kõndis sama uhkelt ja iseteadvalt nagu varemaltki.

Nõnda siis pääsis kirju kukk musta ruuna surmast, kuid musta kuue küüsist ei pääsnud ta mitte, millega pidas kõige vihasemat võitlust. Juhtus olema sajune ilm ja metsavaht ajas endale musta kuue selga. Aga kuke silmis oli üsna ükskõik, kes kandis musta kuube, tema pidi talle ikkagi kallale kargama. Riputa kuub kas või teiba otsa ja las tuul liigutab teda pisut, kohe on kukk oma kannustega kapsimas, sedavõrd vahva ja rumal on ta. Nõnda nüüdki: niipea kui metsavaht astus üle ukse õue, kargas kukk talle kandu, kargas esimest, teist, kolmat ja mõni teab mitmendat korda, sest musta kuue sabad liikusid käies nii ärritavalt. Metsavaht jäi esteks vaatama, mis see ometi on, ja kui ta nägi, et kukk kargab temale endale kallale, süttis temas tuline viha, sest tema arvas, et kukk võib küll kakelda Piitsuga, ruuna ja härjaga nende musta värvi pärast, aga mitte temaga, kuigi temal on must kuub seljas.

«Sina, häbemata, tuled oma peremehe ja leivaisa kallale,» ütles metsavaht peaaegu sellise häälega, nagu loeks ta pühapäeval piiblit ette, ja äigas kukele kadakase kepiga korra ja siis veel teise korra. Sellest oli küll. Kukk jäi lamama, nagu ta oli lamanud ruunalt saadud hoobi tõttugi. Ats, kes kaklust oli pealt vaadanud, tõttas juurde, et näha, kas kuke silmad liiguvad või ei. Ta vahtis tükk aega, aga niihästi kuke pilk kui ka kogu keha jäi liikumatuks. Ainult ühte pani Ats tähele: kuke nokast nõrgus verd värske rohu sisse. Ka isa pani seda tähele ja ütles:

«Läks ju rojule pähe, sellepärast see veri.»

Ja sõnalausumata ta tõi reiaaluselt labida, nihutas ukseläve ees seisva laia paekivi paigalt, kaevas selle asemele augu, mattis surnud kuke sinna sisse, kattis ta

mullaga, mille tallas jalgadega kõvasti kinni, ning pani siis paekivi endisesse paika tagasi.

«Mis hullutükki sina siis nüüd teed?» küsis ema, kes ka tuli isa toimingut vaatama.

«Matan kukke,» vastas isa.

«Miks sa ta maha matad, temast oleks saanud ju hea supi,» ütles ema.

«Ma ei söö kukke, kes julgeb minu enda kallale tulla,» vastas isa. «Tigeda härja ma müün ära, aga mis ma pidin siis selle surnud kukerisuga tegema? Kes tuleb seda minult ostma? Sellepärast matan ta läve ette, et ta tunneks igapäev mu kanda, kuni ma elan.»

Nende sõnade peale hakkas ema rõõmsalt naerma, nagu Atsile paistis.

«Mis naerulinnupesa siis sina õige minu sõnadest leidsid?» küsis isa.

«Miks ma siis ei peaks naerma,» seletas ema. «Sa paned vaese kuke siia oma kanna alla, aga kukk ei tulnudki sinu endaga kaklema, vaid ainult sinu vana musta kuuega, millega mina hautan leivakoorukest pehmeks.»

«On üsna ükskõik, kas keegi kakleb minu endaga või minu kuuega, mis mul seljas,» seletas isa, seades kivi oma paigale. Ema ei lausunud selle kohta enam midagi, nagu oleks temagi isa sõnadega nõus. Aga Atsil oli vaesest kukest väga kahju, eriti sellepärast, et just tema ise oli õpetanud teda seda musta kuube nii tuliselt vihkama, mis tõi talle nüüd surma.

«Kas kukk siis ka oleks surnuks jäänd, kui tal nokast poleks verd tulnd?» küsis ta emalt.

«Ei ta siis poleks jäänd, kukel on ju visa hing,» ütles ema.

«Et see veri ka kohe pidi tulema!» ohkas Ats nüüd natukese aja pärast.

Ja kaua, kaua ta püüdis nõnda üle läve sisse ja välja saada, et mitte laiale paekivile astuda, mille all puhkas kange kukk, kes nii südilt oli võidelnud kõige mustaga. Veel enam! Ta tundis oma kõrvus ja rinnas nagu hella valu, kui nägi või kuulis, kuis isa astus oma rautatud kontsaga täiel hool kivile, mis kattis kuke hauda. Ja nagu oleks ema Atsi tundmusi aimanud, pidas ta sestsaadik enamasti alati läve ees värsked kuuseoksad, mida vahetas iga paari päeva pärast. Ta ütles, et nõnda kannab jalgega vähem liiva tuppa, aga Atsile tundus, nagu

ütleks ta, et nõnda on vaesel kukel pehmem isa rautatud kontsade all.

Nõnda oli selle kirju kuke lugu, kelle poeg laulab praegu kanade rõõmuks. Ats osatab teda samuti, nagu ta osatas tema isagi, kes pidi surema juba siis, kui poeg oli alles munas, mida haudus kana. Aga musta kuube Ats pole veel tarvitusele võtnud, seda mitte, sest ta kardab, et kui ka noor kukk õpib kõike musta vihkama, nagu tegi seda vana, siis sureb tema ehk niisamuti nagu ta eelkäijagi ja ta maetakse kuhugi läve ette hirmsaks hoiatuseks tulevastele kukkedele.

*

Sellised olid põhjused, miks Atsil polnud kuigi suuri lootusi, et kukk hakkaks teda oma lauluga õigel ajal äratama, kui ta tahaks hommikul tõusta enne ema. Sellepärast oli parem, kui kõik jäi, nagu oli: ema tõusis varem, kas või ühes päikesega, kui ajast kippus muidu nappus kätte tulema, kuna Ats ärkas alles siis, kui päike oli juba peaaegu keskhommikus. Muidugi, kaotada polnud tal sellega nüüd enam midagi, sest mis tähtsat oleks võinud veel vara hommikul sündida, kui Mossa ja Piitsu vahekorrad olid juba selged.

Tõepoolest läkski nüüd kõik nagu tuntud rada: Mossa ja Piitsu mängisid hommikul vara, õhtul hilja ja ka südapäeval, nagu juhus ja tuju oli, või nagu Piitsul leidus aega. Sest Mossaga mängimine polnud sugugi tema ainukeseks eluülesandeks. Peale selle oli tal veel palju muid toimetusi: käis külavahel jooksmas ja nuusimas, käis omapead jäneste ja lindude jälgi ajamas, mis oli tal keelatud lõbu, käis tee ääres istumas või lamamas, et näha, kes kõnnib või sõidab mööda. Jalakäijad teda nii väga ei huvitanud, aga kui mõni vanker sõitis müranaga, siis tundus Piitsule suurima lõbuna, kui ta võis minna hobuse nina ette haukuma ja karglema, aga ikka nõnda, et ta selle juures ei satuks hobuse jalge alla. See oli valus, seda ta teadis juba ammugi. Paar aastat tagasi oli temaga selline õnnetus juhtunud. Ainult õnneks, et see oli talvel pehme lumega, muidu Piitsu oleks ehk saanud enneaegselt surma, nagu see kirju kukkki, kellele metsavaht lõi kepiga pähe. Vankri ja ree taga polnud ka hea haukuda, eriti kui teha seda lähedalt, sest siis võis

vastu nina ulatuda piitsa ots oma sõlmiga, mis lõi silmist tule välja.

Kõigist lõbudest kõige suurem oli Piitsul aga see, kui ta võis ühes metsavahiga metsa minna. Ka see oli keelatud lõbu ja sellepärast ta sai seda ainult harva maitsta. Metsas oli nii palju huvitavaid loomi ja asju, magusaid ja vängeid lõhnu. Seal olid jänesed, oravad, mitmesugused linnud, suured ja väiksed, siilid, hiired, konnad, rohutirtsud ja isegi ussid, kes ajasid pea püsti ning sisisesid, niipea kui Piitsu neile lähenes. See kõik ajas ta hirmsasse ärevusse ja ta tuiskas nagu arutu puude ja põõsaste vahel ringi, nii et metsavaht pidi teda aina vilistama ja kutsuma, muidu kartes teda silmast kaotada.

Kui Piitsu tuli selliselt metsaretkelt koju, oli ta sagedasti mudane ja märg, ise väsinud ja keel ripakil suust väljas. Nõnda ilmus ta Mossa juurde ja viskas enda kuusejuurikale või kuhugi mujale pikali. Mossa jooksis siis uudishimulikult talle vastu ja nuusutas teda igalt poolt, nagu tahaks ta lõhnade järele otsustada, kus Piitsu käinud. Aga metsa lõhnad pidid ka Mossa ninna kuidagi eriliselt kinni hakkama, sest ka tema muutus ärevaks, hakkas erutatult oma keti otsas jooksma, nagu tahaks ka tema sinna, kust Piitsu toonud need imelised lõhnad kaasa, mida ta tunneb tema pikas tokerjas karvas ja lõõtsutavate lõugade ümber. Mõnikord jäi Mossa, kui oli juba küllalt nuuskinud Piitsut, nukralt tema juurde istuma ja niuksus vaikselt omaette. Ükskord Ats kuulis seda ja küsis temalt:

«Miks sa niuksud? Mis sul viga?»

Aga Mossa ei võtnud poisi sõnu kuuldavakski, vaid niuksus edasi.

«Kas Piitsu ei mängi täna sinuga?» küsis Ats uuesti ja seletas lisaks: «Piitsu on väsind, Piitsu tahab magada, tema käis kaugel metsas, sellepärast. Aga ära kurvasta, kallis Mossakene, kui isa ja Piitsu jälle kord kaugele metsa lähevad, siis lähme ka meie kahekesi. Ainult, kuidas saan ma sinu keti seina küljest lahti.»

See oligi see suur küsimus: kuidas saada rebase kett seinapalgi sisse löödud obadusest lahti. See andis Atsile peamurdmist kauaks ajaks. Vahepeal ta hakkas rebast harjutama, et see õpiks käima, kui teda kettipidi viiakse. Aga rebane ei sallinud, et Ats hoidis tema ketist kinni.

Tema armastas muidu paigast paika joosta, nii et kett aina kõrises.

Atsi jändamist rebase ketiga juhtus millalgi nägema isa ja ütles temale peaaegu kurjalt ja keelavalt:

«Poiss, jäta rebase kett rahu!»

«Ega ma midagi tee, ma tahan ainult teda õpetada keti otsas käima,» vastas Ats vabandavalt.

Selle vastuse oli ta õieti andnud, sest isa ei öelnud enam midagi, tuli sõnalausumata Atsi juurde ja küsis:

«Sa arvad siis, et ta hakkab nagu koer keti otsas käima?»

«Ma tahtsin teda õpetada jah, aga näe, ei käi, ajab sõrad vastu,» seletas Ats ja songutas rebast ketist.

«Sa teed talle ju nõnda haiget,» ütles isa. «Anna kett siia, las mina katsun.»

Ja nüüd isa hakkas omakorda rebasega jändama. Aga ka tema ei saanud kaugemale kui poegki. Viimaks tuli emagi vaatama, mis need mehed — nagu ta ütles — selle vaese rebasega õige teevad. Aga ta nägi peagi, et mehed ei tee rebasega mitte kui midagi, ennem rebane meestega, sest see sunnib neid sada imet välja mõtlema, et aga saada teda kuidagi liikuma. Piitsugi on meestel abiks aru pidamas, kargab ja kilkab, nagu teeks kogu asi talle ütlemata suurt rõõmu ja nalja. Naljaasjana tundubki ta kõigile, ainult rebane on nukker, isegi kuri ja hakkaks vististi igaühele kätte kinni, kes söandaks teda puutuma minna. Oma südamesõpra Piitsutki ta ei kannata hästi ja näitab talle oma valgeid hambaid.

«Nõnda ei tule sest midagi välja,» ütleb ema viimaks, «jätke ta minu hooleks, ma katsun temaga oma õnne, kui toon talle süüa.»

Nõnda jäetigi rebane seks korraks sinnapaika. Aga Atsi meeli vaevas ikka endine küsimus ja sellepärast ütles ta isale:

«Kui ema rebase keti otsas käima saab, kas lähed siis temaga metsa?»

«Eks siis näe,» vastas isa.

«Aga kuidas sa keti seina küljest lahti saad?» päris poiss, sest see oligi asja põlevam punkt.

«Eks me sellega ka kuidagi hakkama saa,» ütles isa ebamääraselt.

«Kas tõmmad obaduse seina seest välja?» küsis Ats.

«Milleks siis kohe obadus välja?» küsis isa vastu.

«Teed siis mõne ketilüli katki?» päris poiss edasi.

«Miks siis kohe katki?» vastas isa põiklevalt.

«Aga mis sa siis teed?» mangus poiss.

«Eks me siis näe, kui tegema hakkame,» arvas isa. «Mis me tühja enne oma pead murrame, võib-olla rebane ei hakkagi keti otsas käima, siis on see kõik asjata.»

«Hakkab tingimata,» kinnitas poiss ja algas uuesti isa pinnimist, et see ometi kord ütleks, kuidas ta mõtleb keti seina küljest lahti saada. Aga isa suu jäi lukku, nii et Ats ei saanudki tema suurt saladust teada. Sellepärast nägi ta sellest ööselgi unes, nägi, kuis rebane käis ilusasti keti otsas, aga keegi ei osanud ketti seina küljest lahti võtta, ei tema, isa ega ema. Tulid isegi mingisugused võõrad mehed, vaatasid, pidasid aru ja läksid pead kõngutades minema. Viimaks tuli keegi väike vanamees, kel pikk must habe ja ise muidu ka üleni karvane — oli teine pisut nagu nende Piitsu moodi. Ka tema vaatas ja arutas ning ütles viimaks isale üsna selgesti, nii et Atski seda kuulis:

«Maja tuleb maha lõhkuda.»

Isa leidis selle arvamuse nähtavasti mõistliku ja loomuliku olevat. Ta kutsus ema välja ja ütles temale samuti selgesti:

«Maja tuleb maha lõhkuda.»

Nüüd kordas ema ka Atsile neid sõnu ja temal oli üpris hea meel, et maja tuleb maha lõhkuda, sest siis saab näha, kuidas ta on tehtud. Nõnda nad hakkasidki kõik üheskoos lõhkuma. Aga siit peale unenägu muutus segaseks, kuni jõuti sinnamaale, et maja või midagi muud langes hirmsa mürinaga kokku. Seda kuuldes Atsil tõusis suur hirm ja ta ärkas üles. Aga ta oli alles kuidagi poolunes, kui ta kuulis, et ema ütles:

«Kas nägid halba und või? Sa rääkisid ja vehklesid nii väga.»

«Maja tuleb maha lõhkuda,» vastas Ats läbi une üminal.

«Mis sa ütled?» küsis ema arusaamatuses. «Mis majalõhkumisest sa seal räägid?»

Nüüd ärkas Ats täiesti ja tahtis oma unenägu emale jutustada, aga äkki ta leidis, et kõik oli ununenud. Paistsid veel nagu mingisugused tumedad, ähmased kujud ja kostsid nagu kellegi segased sõnad, aga needki haihtusid olematusse.

*

Võttis hulk aega, enne kui ema sai rebase sinnamaale, et ta laskis end ketiga igale poole talutada.

«Käib nagu koer muistegi,» ütles ema viimaks.

«Mis isa nüüd teeb?» arutas Ats. «Kas ta võtab keti seina küljest lahti või ei?»

«Muidugi võtab,» arvas ema.

«Aga kuis ta saab?»

«Ei mina seda tea kuis, aga küllap ta kuidagi ikka saab,» rääkis ema.

Ja saigi, ning pealegi veel üsna lihtsalt, nii et Ats arvas, temagi oleks osanud seda lahti teha, kui ta aga oleks teadnud. Jaa, ainult kui ta oleks teadnud, kuis teha.

Pikk kett oli nimelt kahest tükist kokku jätkatud ja nende ühendavaks lüliks oli pandud mingisugune rõngas, mille isa pikerguseks teinud, et ta oleks teiste ketilülide moodi. Selle rõnga otsad isa murdis pisut irvakile ja nõnda lahutaski ta ühe ketijupi teisest. Poolitatud ketile jätkuks ta sidus tüki nööri, et oleks hea kinni hoida ja rebasele järele lasta, kui tahab talle jooksmiseks vabadust anda.

Nõnda mindi üheskoos vaatama, mis teeb Mossa, kui ta saab keti otsas metsa. Ka Piitsu tuli kaasa. Aga tema sai Mossale kõige suuremaks kiusatuseks, sest tema oli ju vaba ja võis minna, kuhu süda kutsub, kuna Mossa pääsis ainult sinna, kuhu kett ulatus ja kuhu isa ta viis.

«Piitsule oleks pidand täna ka rihma kaela panema,» arvas ema, «siis poleks rebasel nii kahju olnud keti otsas.»

Ja et Mossat pisutki lohutada, võttis ema isa käest nööriotsa ja läks jalgrajalt kõrvale mööda võserikku käima. Aga seal vedas Mossa enda varsti nõnda kinni, et ema ei saanud temaga enam edasi ega tagasi ja pidi kutsuma isa appi.

«Ära sa nööriotsast lahti lase,» õpetas isa, «siis on ta läind.»

«Ta on ka väle ja kärmas nagu elus nõel,» rääkis ema Mossa kohta.

«Metsloom jääb ikka metsloomaks,» lausus isa.

Viimaks nad said kahekesi rebase rägastikust lahti ja tõid ta uuesti teerajale. Nüüd tahtis ka Ats maksku mis maksab ketiotsa korraks oma pihku saada. Aga seda isa ei lubanud, sest ta kartis, et rebane võib enda poisi käest kuidagi lahti kiskuda. Ometi see ei jätnud oma mangu-

mist, ja et väljapääsu leida, ema soovitas nööri poisil ümber keha siduda, nii et see ei saaks end unustada ega rebane plehku pista. Sellega isagi oli nüüd nõus ja nõnda Ats sai Mossa oma juhtida. See oli õnnelikumaid silmapilke, mis tal elus olnud, ja ta oleks tahtnud kas või alatiseks nõnda jääda, et nööriots oleks tal ümber keha ja teises otsas sikutaks väsimatu Mossa.

Jõudnud koju, Ats ütles isale:

«Las ma veel natukene käin temaga, ega ma kaugele ei lähe.»

Aga isa ei olnud nõus ootama, vaid tahtis kohe mõlemad ketiotsad ühendada. Ainult ema eestkostmisel ta lubas pisut kannatada. Aga kui need mõlemad silmapilguks tuppa läksid ja pärast hakkasid poissi hüüdma, siis polnud teda kusagil kuulda. Alles pika kutsumise peale ta ilmus suure tee poolt.

«Sa lubasid ju õues ja toa ümber olla,» ütles isa etteheitvalt.

«Ega ma siis nüüdki kaugel olnd,» vastas Ats.

«Kuis ei olnd kaugel,» ütles isa, «ma hüüan ja hüüan, aga sind pole kuskil näha ega kuulda.»

«Ma tahtsin Mossale maanteed ja suuri kruusaaukusid näidata,» seletas Ats. «Ta nii väga tahtis sinnapoole minna, muudkui tiris aga teine.»

«Vaata nüüd, misuke väänkael sa oled,» ütles isa, «lubad jääda siiasamasse, aga lähed kruusaaukudele. Teinekord ma sind enam üksinda Mossaga ei luba.»

Ometi isa ei suutnud Atsi mangumistele kuigi kaua vastu pidada. Oli ilus sügisene ilm. Päike paistis peaaegu suvise soojusega. Tuulest polnud põrmugi tunda. Rukkikõrres hiilgas vastu päikest vaadates tuhat ämblikuvõrku. Lindudel oli nii hea olla, et mõnel neist kippusid peaaegu laulud peale. Lõokesed aina katsusid nagu oma kevadisi lõõritusi meelde tuletada.

Põldudel korjati viimast suvivilja ja pandi rõukudesse. Atsi isa ja ema pidid minema oma kaeranatukest kokku panema. Kaasa võeti ka Mossa, kuna Piitsu kui vaba mees kunagi sõrkis niikuinii pererahva seltsis. Põllul mõeldi Mossa kuhugi kinni siduda, et ta oleks oma silma all, aga lõpuks köideti nööriots Atsile ümber keha, et ka sel oleks oma tegevus: karjataks rebast. Seda lõbu lubati ainult ühe tingimusega: ta ei lahku põllult ega kao metsa, muidu võetakse kohe rebane tema käest ära.

Et metsavahi maalapike käis vastu mõisapõldu, siis läks Ats muidugi kohe sinna kanti, ja enne kui isa ja ema teadsid aimatagi, oli poiss nende silmapiirilt kadunud. Alles pika hüüdmise peale tuli ta jällegi nähtavale. Nüüd määrati talle piiriks teatud viljarõugud, millest kaugemale ta ei tohtinud minna. Aga et isa ja ema eemalt ei ulatunud hästi määratud piirisid nägema, siis võis Ats neist vahetevahel tublisti üle astuda. Ja ei olnud ei rebasele ega Atsile huvitavamat paika kui see, kuhu oli keelatud minna.

Nõnda kulus tund tunni järele: ema ja isa ajasid kaera kokku, Ats jändas Mossaga. Esteks asus ka Piitsu nende läheduses, aga ta tüdines varsti, kui rebane temast enam nii väga polnud huvitatud ning kui Ats tõrjus teda aina eemale, sest tema ise tahtis Mossaga olla. Ohtu eeli panid isa ja ema jälle kord tähele, et Atsi ja rebast pole enam kusagil näha. Nad hakkasid hüüdma, aga ei mingit vastust. Lõpuks isa läks poissi otsima. Ta juhtis oma sammud sinnapoole, kus ta teda viimati näinud. Aga seal ei olnud teda. Siis läks ta huupi edasi ja hüüdis ikka ja jälle uuesti. Viimaks jäi ta seisma, kuulatas ja vahtis ringi. Eemal kaugel kusagil viljarõugu juures välgatas äkki mingisugune loom. Ehk oli see rebane, mõtles isa ja seadis sammud sinnapoole. Kohale jõudnud, talle selgus, et ta oli õieti aimanud: rebane oligi viljarõugu juures. Aga kus on siis Ats? Ka see oli muidugi siin — magas viljarõugu ääres, nööriots endiselt ümber keha. Mossa toimetas tema ümber, sikutades ajuti kõigest jõust oma ketti, ilma et poiss oleks sellest vähematki märganud. Alles isa mitmekordse raputamise peale ärkas Ats ja avas silmad.

«Kuidas sa siis nii kaugele tulid ja siia magama jäid?» küsis isa.

«Rebane tahtis kangesti tulla,» vastas Ats. «Ja ega see siis nii väga kaugel olegi, näe, meie kodu alles paistab.»

Nüüd võttis isa tal nööri keha ümbert lahti ja ütles:

«Mina karjusin, nii et kas või hääl ära, aga sina magasid nagu surnu, ei teadnud maast ega taevast.»

Kui ema kuulis, mis Atsiga juhtunud, ütles ta:

«Sa ju lubasid mitte kunagi rebase juures magama jääda või kuigi, siis teisel pool kuuske, kuhu rebase kett ei ulatu. Aga nüüd põõnasid otse rebase silma all. Eks

sa ei mäleta, mis varesega sündis, kui ta jäi rebase juures magama.»

«Ega mina pole vares, et Mossa võtaks mul pea otsast, ma ju tunnen, kui ta tuleb minu kallale,» ütles Ats.

«Kes seda teab, kas tunned midagi, kui sa nõnda ära väsid, et otse rebase silma all magama uinud,» arvas ema.

«Jah, ei sinust ole veel meest midagi,» arvas nüüd ka isa. «Pane sind rebase karja, aga varsti oled nii väsind, et norskad nagu mees muistegi.»

«Rõugu ääres päikesepaistel oli soe, sellepärast,» seletas Ats, «kui poleks seda olnd, siis ma poleks üldse magama jäänd.»

«Eks rebasel olnud ka soe, aga tema ei jäänd ühti magama,» vastas isa ja sestsaadik ei annud ta enam kunagi Mossat Atsi hoolde ega sidunud talle nööri ümber keha. Sellest oli Atsil väga kahju, aga polnud midagi parata. Rebast viidi ka pärast seda metsa jalutama, aga enam ei usaldatud teda kauemaks ajaks Atsi talutada, sest kes võis teada, millise vembu tema jällegi võib välja visata. Kui isa ise Mossaga käis, tüdis ta peagi tema sikutamisest ja sidus harilikult nööriotsa oma püksirihma külge. See tegi Atsile suurt nalja ja ta ütles isale:

«Sa oled nüüd nagu minagi, rebasenöör ümber keha.»

«Ainult et ma ei jää rebase juurde magama nagu sina,» vastas isa.

*

Nõnda kulusid päevad hilise sügiseni, ilma et oleks sündinud midagi eriti meelirabavat. Mossa tiirles hommikust õhtuni ja õhtust hommikuni oma keti otsas, nii et Ats ei tabanud kunagi silmapilku, kus oleks leidnud ta magamas. Ainult mõnikord, kui ta oli Piitsuga tundide kaupa hullanud, mis väsitas koera nähtavasti surmani, pani Mossa oma pea magava koera kaelale ja laskis vahetevahel üürikeseks silmad kinni langeda. Oli see mõni magamine? Ei, see polnud Atsi arvates mingi magamine.

Kui Mossa kord jällegi nõnda Piitsu juures pikutas, nina siruli ja kõrvad kikkis, kuna Ats läheduses kükitas ja üksisilmi vahtis, tuli tal äkki meelde, et Mossa oli metsast tuues hoopis teist nägu kui praegu. Millal ta

oma välimust oli muutnud, seda Ats ei teadnud, aga nüüd äkki ta nägi üsna selgesti, et Mossa polnud enam põrmugi iseenda nägu. Enne ta oli lühem ja paksem, nüüd peenem ja pikem, nagu oleks keegi ta korraga või pikkamisi välja venitanud. Temaga oli nagu seesama sündinud, mis isa tegi saarma nahaga — pingutas teise kuhugi lauale, nii et saaks suuremaks. Eriti oli muutunud Mossa pea ja just sellest Ats märkaski kõige enne, et Mossas on midagi muutunud. Pea oli tal alguses nagu imelikult suur ja pruunikad karvad seisid kohevil, mille keskelt kõrvad ulatusid vaevalt välja, paistes üsna tömpidena. Aga nüüd oli pea nagu väiksemaks jäänud, karv tema ümber ludusse tõmbunud ja punasemaks läinud, kõrvad pikemaks kasvanud ja teravamaks muutunud, nina pikemaks veninud. Ühes nina ja kehaga oli ka saba kasvanud, et ei kaoks tasakaal üksikute kehaosade vahel. Pealegi hakkas saba karvasemaks minema, nagu oleks pea loovutanud oma endise katte temale.

Ühes rebase välimusega muutus nähtavasti ka tema sisemus. Millal see just algas, seda ei teadnud ei Ats ega ka rebane vististi isegi, aga äkki ta hakkas huvi tundma kanade vastu, kes kõndisid mööda õue. Eriti liigutas teda kirju kuke laul. Seda kuuldes ta mõnikord niuksuski tasakesti. Nii mõnigi kord Mossa krapsas kanade järele, kui need sattusid tema keti piirkonda, aga tänini polnud ta veel ühtegi neist kätte saanud. Ainult kukk oleks kord peaaegu oma elu jätnud, tõelikult aga ta kaotas ainult mõned sabasuled. Seegi ei tulnud juhusest või hooletusest, vaid sihikindlast tegevusest: kukk ise tungis Mossale kallale, sest nagu tema isa vihkas musta värvi ja suri oma viha kätte, samuti vihkas noor kukk punast värvi, sest Ats oli talle seda õpetanud.

Atsile tegi ikka veel pöörast nalja, kui kukk temale kallale kargas. Sellepärast ta narris ja osatas teda alati, ja et silmnägu oleks kuke kannuste eest varjatud, ta võttis endale nüüd endise musta kuue asemel vana punase vaiba ümber pea. Seda ei tohtinud ta küll hästi teha, aga muud parajat riidetükki ei leidunud. Musta kuube ta ei tahtnud võtta, sest siis oleks kukk jällegi millalgi vihmase ilmaga isa kallale karanud, mis oleks talle toonud paratamatu surma. Selle eest hoidus Ats, sest ta ju armastas kukke, kellega ta nii kaua vastastikku laulnud.

Lõpuks aga Ats pidi nägema, et kuke käes muutub iga värv surmavärviks. Punane oli ju küll hädaohutu värv, sest seda ei kandnud ei tema, isa ega ema. Ainult nende majast natukene maad eemal oli üks väike poiss, palju väiksem kui tema, Ats ise, ja sel oli särgi moodi pikk punane kuub. Seda kuube ei näinud aga nende kukk kunagi, või kuigi ta oleks näinud ja punasele tormi jooksnud, siis poleks see talle kohe surma toonud.

Kõige oma arukuse ja ettevaatlikkuse juures Ats oli ometi ühe tähtsa asja silmapaari vahele jätnud: et neil on rebane ja et ka tema on punane. Muidugi, siis kui Ats võttis esimest korda punase teki üle pea ja läks kukke osatama, polnud Mossa veel põrmugi punane, vaid ennem pruun. Aga vaheajal ta oli oma värvi muutnud ja suure hulga punasemaks läinud. Isegi nüüd ta polnud põrmugi tekikarva punane ja Ats ei saanud kuidagi aru, mis silmad on küll kirjul kukel, kui ta kargab sellise punase kallale, nagu on seda Mossa.

Ometi oli see nõnda olnud ja Mossa oli kukel sabast kinni saanud, kes jättis ennem oma sabasuled kui elu. Mossa seisis nüüd, kukesuled lõugus, ja vahtis kukke ennast, kes lendas surmahirmus suure kuuse otsa ja hakkas seal täiest kõrist laulma. Sel silmapilgul Ats tuligi siia ja ei saanud kuidagi aru, mis siin on sündinud ja miks kukk laulab kuuseoksal, kuna rebane vahib kuuse all. Ats pidas seda paljaks kuke tujuks, kes tahab oma lauluga rebast õrritada. Sellepärast ta hakkas parajaid puupulki otsima, et nendega kukke pilduda. Seda nähes ka Piitsu jooksis juurde asja lähemalt vaatlema ja hakkas lõpuks heledalt kuke peale haukuma, sest ka tema nägi kukke esimest korda suure kuuse otsas. Atsi pildumine ja Piitsu haukumine ei meeldinud kukele, aga selle asemel, et kuuseoksalt maha tulla, lendas ta veel kõrgemale, peaaegu juba ladva ligi. Seal ta tegi oma punase suu nii pärani lahti, nagu see vähegi andis, ja laulis nõnda, et rebasel hakkasid suu ja silmad korraga sorinal vett jooksma. Ülal kõrgel ei heidutanud kukke ei Piitsu haukumine ega Atsi pildumine, sest ükski kaigas ei ulatunud enam temani. Lõpuks Ats tüdis ja väsis asjatust vaevast ja läks tuppa, et öelda emale:

«Meie kukk on suure kuuse otsas ja laulab seal.»

«Sa ajasid muidugi teda koeraga seni taga, kui tal, vaesel loomal, polnud enam muud pääsu, kui lendas kuuske,» vastas ema.

«Ei, mina ei ajand,» vaidles Ats vastu. «Ma ei näindki, millal ta sinna lendas.»

«Mis ta arusse siis läind,» ütles ema nüüd ja tuli välja asja vaatama. Aga natukese aja pärast oli tal kõik selge ja ta ütles:

«Kukk on ju rebase käes olnd, näe, kus suled maas. Ja vaata ometi, kukel on ju tema ilusad, läikivad laulusuled läind, rebane närib praegu neid.»

Ainult ühest ei saanud ema kuidagi aru: kuidas oli kukk nii ettevaatamata olnud, et ta võis sattuda rebase kätte. Aga selle küsimuse lahendas Ats, sest tema arvas kohe, et kui vana kukk võis musta kuue tõttu minna musta koera kallale, miks siis noor kukk ei või karata punase vaiba tõttu punase rebase kimpu. Atsiga oli ka ema kohe nõus ja ta ütles temale:

«Vaata nüüd, mis sa teed, vana kuke sa ajasid surma ja nüüd puudus vähe, siis poleks meil enam ka noort kukke olnud.»

«Kuis siis mina ajasin,» vaidles Ats emale vastu. «Mina õrritasin neid musta kuue ja punase vaibaga, aga nemad kohe isa ja rebase kallale.»

«Sellepärast et üks neist oli must, teine punane,» ütles ema. «Ära sina õrrita neid musta ja punasega, siis ei saa nad ka surma.»

«Mis nad siis on nii rumalad, et ei saa aru, mis on must kuub või inimene, punane tekk või rebane.»

«Sa nõuad kukelt ikka liig palju, tahad, et peab oskama ilusasti laulda ja siis muud tarkust ka veel. Paljast lauluoskusest aitab kirjule kukele küll, sest sina ei oska sedagi,» seletas ema.

«Aga mina tean, mis on must kuub, mis inimene ja mis punane tekk, mis rebane,» ütles Ats enda kaitseks.

«Hea küll,» oli ema nõus, «aga selle-eest ei oska sa laulda, nii et sa oled kirju kukega üsna ühe pulga peal. Oled isegi madalamal kui kukk, sest kukk oskab lennata, sina mitte, nii et ära sa oma tarkuse ja kangusega nii väga suurusta ühti, vaid mõtle enne ilusasti järele, kui sa ütled.»

«Aga mina oskan tiritamme kasvatada,» ajas Ats oma jonni edasi, «kukk seda ikkagi ei oska.»

«Ei mina usu, et sinagi seda oskad,» vaidles ema talle vastu.

«Tahad, ma näitan!» hüüdis Ats. «Tule vaatama! Näe!»

Ja Ats hakkas end pea peal püsti ajama, hoides ise kätega kõvasti rohust kinni. Aga nõnda seismine ei tahtnud tal kuidagi õnnestuda, ikka langesid tal jalad kas ettepoole või tahapoole maha. Ema vaatas tema jändamist natukene aega pealt ja ütles siis:

«No näed, kukk ei oska tiritamme kasvatada ja sina ka ei oska.»

«Aga ma võin õppida,» ütles Ats nüüd.

«Muidugi, seda sa võid,» oli ema nõus. «Aga sa võid veel rohkemgi õppida kui tiritamme kasvatama. Sa võid sedagi õppida, et kukke, härga ja oinast ei tohi narrida ega osatada, muidu lähevad nad tigedaks ja pahuraks, teevad inimestele kurja või inimesed peavad neile kurja tegema.»

«Tigedat jäära ma ei karda!» hüüdis Ats emale järele, kes läks toa poole, «lasen kõhuli maha, eks katsugu siis lüüa.»

Aga ema ei võtnud poisi sõnu enam kuuldavaks. See ootas natukene aega, ja kui vastust ei tulnud, läks uuesti suure kuuse alla aru pidama, kuidas kukk kuuse otsast kätte saada. Ta oleks hea meelega roninud talle üles järele, aga kuuseoksad olid kõrgel ja puu liig jäme, kui et käed ulatuksid ronides ümbert kinni võtma. Oma nõutuses läks ta viimaks tuppa ema juurde. See ütles talle üsna lihtsalt:

«Las kukk olla; kui tal himu otsa saab ja kõht tühjaks läheb, küll ta siis tuleb isegi alla.»

«Ma tahan, et ta kohe tuleks,» ütles Ats.

«Kas sa veel midagi ei tahaks?» küsis ema. «Mine välja ja taha, et päike tuleks taevast maha ja kõnniks meie õues.»

«Kas siis kuu ja päike kõnnivad?» küsis Ats huvitatult ja unustas kuke. Ning nüüd algas neil suur ja pikk kõnelus päikesest, kuust ja taevatähtedest, päevast ja ööst, õhtust ja hommikust, suvest ja talvest, kevadest ning sügisest. Kui Atsil lõpuks kukk uuesti meelde tuli, kõndis see juba maas kanade seltsis, pealegi nii rahulikult ja ükskõikselt, nagu poleks ta kunagi kuuse otsas käinudki laulmas. Ainult sabas puudusid tal ilusad, läikivad, loogana kõverad laulusuled.

Sügisel hilja, kui algasid sajud ja kurjad ilmad, oli metsavahil kahju, et rebane ei poe tema tarvis pandud onni magama, kus ta oleks varjatud tuule ja vihma eest. Ta tõstis küll onni toaseina äärest haopinu juurde ja asetas sissekäigu rebase magamisaseme kõrvale, mis kubutüügaste all, aga ka nüüd ei läinud rebane varju otsima, vaid magas endisel paigal. Piitsu oleks küll hea meelega onni pugenud, et asuda Mossa läheduses, aga tema ei pääsnud august sisse, sest see oli meelega ainult rebase suuruse kohaselt tehtud. Nõnda pidi Piitsu tahes või tahtmata kuuse alt lahkuma, et kusagil ulualust otsida, kui möllasid sügisesed tormised sajud.

Ühel hommikul, kui Ats läks välja oma Mossat vaatama, ta tuli suure kisaga tuppa tagasi, et see olevat kadunud.

«Ä'ä a'a ikka hullujuttu,» vastas temale ema. «Kes ta siis ära viis? Või on kett katki?»

«Kett on maas, aga Mossat ei ole,» kinnitas Ats.

«Ei või olla,» ütles ema. «Sa ei vaadanud hästi. Mine ja otsi, küllap ta juba seal kusagil leidub.»

Nõnda läks Ats uuesti oma Mossat otsima. Nüüd pani ta tähele, et rebase magamisaseme ette on tekkinud väike mullahunnik ja kett läheb sellest üle. Mullahunniku taga oli väike auk, mis viis haopinu alla. Ats võttis ketist kinni ja tõmbas. Haopinu alt august tuli nähtavale Mossa pea. Nüüd Ats jooksis uuesti tuppa ja veel suurema õhinaga kui enne, karjudes ise täiest kõrist:

«Ema, ae, ema! Rebasel on haopinu all pesa, auk läheb sisse. Ma tõmbasin ketist ja pea tuli nähtavale. Tule vaata, tule! Ilus pesa!»

Aga ema ei sattunud Atsi kisast põrmugi ärevusse. Tema ütles üsna rahulikult:

«Ega siis loomad ja linnud sügisel pesitse.»

«Aga Mossa on omale juba nüüd pesa valmis teind, tule ometi vaata,» mangus poiss.

«Mossa on omale talveks koopa teind, muud midagi,» arvas ema, «sest ega ta siis ometi taha lume kätte jääda.»

«Aga miks Piitsu omale koobast ei tee?» küsis Ats. «Kas tema ei oska?»

«Tal pole ju seda tarvis, sest tema tuleb külmaga meie juurde tuppa,» seletas ema.

Metsavaht, nähes, et rebane valmistab endale haopinu alla tõepoolest augu, tegi onni suu suuremaks, nii et

Piitsu mahtus sealt sisse pugema. Nõnda siis hakkas koer magama onnis ja rebane oma koopas. Ats viis talle koopa suu juurde põhku, heinu ja sammalt, et ta võiks nendega oma eluaset vooderdada ja mugavamaks teha. Kui palju rebane poisi toodud ehitusmaterjalist oma pesa pehmendamiseks tarvitas, kes seda teab, aga igatahes poiss elas õndsas usus, et tema oli teinud rebasele suure heateo.

Hea meelega Ats oleks pugenud rebaseauku vaatama, milline ta seest on. Selleks ta sidus isegi rebase keti nii lühikeseks, et see ei ulatunud teda segama, kui ta toimetas oma uurimist. Ats katsus oma peadki sisse pista, aga asjata, sest auk oli selleks liig väikene. Pidi otse imestama, kuidas küll rebane isegi mahtus siit sisse ja välja käima. Muidugi, pea sissepistmine poleks Atsile niikuinii mingit kasu toonud, oli ju auk tagantpoolt sedavõrd pime, et inimese silm poleks seal midagi seletanud.

Atsi eeskujul või iseoma uudishimu ajel Piitsugi katsus rebast tema augus külastada, aga ka tema ei pääsenud seda tegema: rebane oli augu mõõdud valmistanud ainult iseoma tarviduste kohaselt, ilma et oleks põrmugi arvestanud oma lähima sõbra Piitsu kehasuurust. Pealegi astus Mossa Piitsule augusuul üsna tõredalt vastu, näidates talle oma valgeid ja teravaid hambaid. Kui aga Piitsu katsus hakata auku suuremaks kraapima, siis muutus Mossa sootuks kurjaks, nagu poleks tema ja Piitsu vahel kunagi sõprust olnudki.

Nende kahe askeldusist oli tõsiselt huvitatud ainult Ats. Nina vilust tuulest punane ja huuled sinakad, ta seisis mõnikord suure kuuse all, vahtides üksisilmi Mossa ja Piitsu tegevust, nende tüli ja pahandust. Ta ei saanud kuidagi aru, miks ei lase Mossa Piitsut oma auku vaatama, kui see seda nii väga tahab. Seletuse saamiseks ta pöördus ema poole.

«Aga see auk on ju Mossa kraabitud, mis see Piitsu siis sinna otsib,» ütles see.

«Mis siis sest, et Mossa kraabitud,» rääkis Ats, «kui meie ehitame omale maja, kas me siis teisi kedagi sisse ei lase?»

«Meie muidugi laseme, aga ega siis rebane pole inimene,» seletas ema. «Loomadel on nõnda, et kes tahab endale pesa, see tehku ise. Neil meistreid ei ole.»

«Ära arva,» lausus isa vahele, kes kuulis ema seletusi.

«Rähn raiub puu sisse augu, aga pesa teeb sinna mõni kuldnokk või jumal teab kes. Kägu ei tee endale kunagi pesa, alati muneb võõrasse pesasse, nii et temal endal poleks poegade toitmist. Ja isegi rebase kohta räägivad mõned, et see võtab hea meelega mägralt augu üle, haisutab selle oma mustusega ta enda pesast välja.»

«Kas siis mäger rebase vastu ei saa?» küsis Ats.

«Ju ta siis ei saa, kui rebane ta tema enda pesast välja ajab, mille ta iseoma kümne küünega teinud,» seletas isa. «Rebane on ju kaval ja petis, niisukesed elavad ikka teiste kulul.»

«Aga Mossa ei ole kaval ja petis, tema tegi ise omale haopinu alla pesa,» ütles Ats kaitsvalt.

«Ahelas on iga kelmgi aus mees,» arvas isa, aga sellest ei saanud Ats midagi aru ja sellepärast katkes jutt seks korraks. Aga kui Ats oli natukene aega mõelnud, küsis ta:

«Kas Piitsu on kaval ja petis?»

«Miks nii?» küsis isa vastu.

«Aga miks ta siis sinu tehtud onnis elab?» vastas Ats.

«See on hoopis teine asi,» seletas isa nüüd, «sest Piitsu teenib meid ja saab selle eest korteri ja söögi.»

«Kas mina ka teenin, et saan korteri ja söögi?» küsis Ats.

«Aga kuis siis muidu,» vastas isa. «Sina vaatad Mossa järele, jooksed õues, magad ja osatad kukke, see on sinu töö ja tegemine.»

Ats vahtis isale näkku, nagu tahaks ta aimata, kas see mõtleb seda tõsiselt või heidab nalja. Aga enne kui ta jõudis otsusele, ütles ema:

«Ainult punast tekki ei tohi sa enam üle pea võtta, muidu läheb kukk jällegi rebase kallale ja see võtab tal pea otsast ära, sest ega ta teist korda enam palja sabaga lepi.»

«Jah,» oli ka isa emaga nõus, «sest kui kukel on pea otsast ära, siis ta enam ei laula.»

«Kui kukel on pea otsast ära, siis ta on ju surnud,» seletas Ats, «ja surnud kuked ei laula kunagi.»

«Üsna õige, surnud kuked ei laula kunagi,» kiitis isa järele.

Kui lumi tuli maha ja algasid külmad, huvitas Atsi küsimus, kas isa võtab veel Mossa endaga metsa kaasa või peab see kogu pika talve oma augus magama või kuuse all kükitama. Esmalt tüütas ta sellega ema, pärast ei annud ta ka isale rahu, kuigi sel oli puude- ja palkideveoga nii palju askeldamist, et ta ei tahtnud millestki muust kuulda.

«Kuhu ma ta metsas panen, et ma pean ta kaasa võtma,» ütles ta poisile peaaegu pahaselt.

«Ja muidugi,» oli ka ema nõus, «kuhu see isa ta metsas seniks paneb, kui ta vedajatele koormaid peale annab.»

«Las mina lähen rebast hoidma,» ütles Ats.

«Sina oled mul paras,» vastas isa, «jääd viimaks lumehange samuti magama nagu sügisel mõisa viljarõuku, aja kas või terve vald kokku sind ja rebast otsima.»

«Lumes ma magama ei jää, lumes on ju külm ja päikest ka ei ole,» vaidles poiss vastu.

«Kange külm teeb lapsed samuti uniseks nagu soe päikenegi,» ütles ema.

«Isa teeb tule maha, ega siis külm ole,» arvas Ats.

«Kes siis rebast karjatab, kui sina istud tule ääres?» küsis ema.

«Eks rebane istu siis ka seal,» vastas Ats.

«Ega see rebane sinuks ole, et ta tule ääres istub,» ütles ema. «Rebane tahab joosta. Tema ei tunne külma, sest temal on talvel paks kasukas seljas.»

Kõik need seletused ei aidanud midagi, Ats mangus ühtesoodu, et isa viigu aga rebane metsa, näidaku talle, kui ilus on talvel sügava lumega, ja võtku tema, Ats, hoidjaks kaasa. Paistis lõpuks, et Ats ei mõelnudki nii väga Mossale kui just iseendale, sest ta himustas nii väga ühes isa ja vedajatega metsa, kes sõitsid pikas reas krägisevate regede ja puristavate hobustega. Ise paistsid nad valge lume keskel, mis kattis maad ja lasus puudel, otse süsimustadena ja nende hääled langesid nagu nende eneste jalge ette pehmesse hange.

Mets oli tumm ja vaikne. Millegipärast ta nõnda kangesti meeldis Atsile. Aga temale meeldis ka see, et lumel olid mitmesugused jäljed. Nende järele võis alati näha, kes metsas liikunud ja kuis ta seda teinud, kas lihtsalt luusides või hirmul põgenedes. Kui Ats mineval talvel paar korda ühes isaga metsa sai, ei teinud see muud, kui aina näitas käega ja ütles:

«Näe, kus va jänes õige solganud, vaata, kui pikad hüpped. Noja, koer ju teisel sabas olnd, näed, kus selle jäljed. Aga ei koer tee selle sügava lumega jänesele midagi, sest lumi teda kannab, aga koera ei kanna, kargab teine nagu jahusalves.»

Ühes teises kohas ütles isa Atsile:

«Vaata, mis jäljed need on. Tunned neid?»

Aga Ats ei tunnud.

«Mis mees sa ka oled, et sa ei tunne kitse jälgi,» ütles isa nüüd. «Näe, kus karand teine peaaegu samal paigal; sel on ju sügava lumega püsti häda käes, ei edasi ega tagasi, ainult üles ja alla, üles ja alla. Koertel pidu, võivad kitsepraadi näsida.»

Jah, nõnda oli olnud mineval aastal: Ats polnud tunnud siis veel kitse jälgi. Aga tänavu ta tunneks nad tingimata, kui ta aga neid korrakski näeks. Ka teab ta, millised on orava- või hiirejäljed lumel, kindlasti teab.

«Nüüd tunnen ma juba kõik jäljed,» kiitleb ta isa ees.

«Ei sa tunne veel midagi,» ütleb isa.

«Tunnen,» vaidleb Ats ägedalt vastu. «Võta mind metsa kaasa, küll sa siis näed, et tunnen kõik.»

«Misukesed on rebasejäljed, ütle?» küsib isa.

«Ümmargused ja reas,» vastab Ats.

«Need on ju kassijäljed,» lausub ema vahele.

«Ei, rebasel on ka jäljed reas,» vaidleb poiss, «ilusasti reas nagu kassilgi, aga suuremad. Ja ega siis kass talvel metsa lähe, nii et kui metsas on jäljed reas, siis seda on rebane teind. Ja isa ütles, et kui tahad, et rebane läheks raudu, siis pane rauad jälgede reale, üks jälg jäägu just raudade peale. Ja tead, kuidas seda saab? Peab tegema puust niisukese asjamehe, et oleks nagu rebase käpp, sellega siis vajutagi jälg raudade peale. Kui see valmis, siis mine üle rebasejälgede, nii et sinu jäljed käiksid rebasejälgedega risti. Sest rebane tuleb ikka vanu jälgi mööda tagasi, näeb sinu jälgi ja saab kohe aru, et ah-ah! siin on käind inimene, ja ei julge edasi minna. Aga tagasi ka ei taha, sest tal on tarvis edasi. Mõtleb, peab aru, pöörab siis kõrvale ja katsub sinu jälgede otsast mööda minna, aga kui ta otsa ei leia, tuleb ta tagasi, läheb oma vanadest jälgedest üle ja tahab sinu jälgede teisest otsast mööda minna. Kui ta ka seda teist otsa ei leia, tuleb ta uuesti oma vanade jälgede peale, võtab südame rindu ja hakkab pikkamisi edasi minema, tipib jalg-jalalt vanade jälgede sisse. Niisuke kaval on

tema. Aga rumal on ta ikka ka. Tema usub, et kõik jäljed on tema oma astutud, aga ei ju ole — see, mis raudade peal, on tehtud puupulgaga. Ja niipea kui ta astub selle jälje sisse, käib karprauh! ja ta va vennike ongi käes, ei pääse enam kuhugi . . . Noh, näete nüüd, et ma tunnen, misukesed on rebasejäljed,» lõpetas Ats suurustades.

«Aga kas sa rebaseraudu ka tunned?» küsis isa.

Ei, neid Ats ei tunnud.

«Ainult rebast raudadega püüda, see on sul selge,» naeris ema.

«Väga hea,» ütles nüüd isa, «rebaste püüdmine on sul selge, ainult rauad puuduvad. Aga üks pisikene asi veel: ütle mulle, kuidas paned rauad maha, kas lahtiselt või seod millegi külge?»

«Lahtiselt,» vastas Ats kaljukindlalt ja julgelt, sest isa küsimus puudutas asja, mille pärast kogu see rebaseraudade lugu talle igaveseks meelde oli jäänudki.

«Miks nii?» päris isa.

«Sest kui rauad kinni, närib rebane oma käpa otsast ära ja läheb kolme jalaga oma teed,» seletas Ats, kuna omal hakkasid silmad imelikult hiilgama, nagu kipuksid sinna pisarad, ja huultes tundus kerge värin.

«Õige!» kiitis isa. «Niisuke kange loom on rebane. Aga et sul see asi nii hästi meeles, siis võtan su ühes Mossaga metsa kaasa, kui juhtub pisut pehmem ilm.»

Need tähtsad sõnad läksid Atsil kõrvust nagu mööda, sest temal oli ainukeseks mõtteks rebane, kes elu päästmiseks närib oma käpa otsast. Sellepärast küsis ta isalt:

«Kas tal siis valus ei ole, kui ta närib?»

«Aga mis sa siis arvad?» küsis isa vastu. «Muidugi on! Hirmus valus! Aga ta ei hooli sellest, kannatab välja.»

«Kas inimene ka kannataks välja, kui ta raudu läheks?» küsis Ats.

«Inimesele ei panda ju raudu maha,» ütles ema.

«Aga kui pandaks,» ajas poiss oma mõtet edasi.

«Kes siis peaks panema?» küsis ema.

Aga seda Ats ei teadnud, kes peaks inimesele rauad maha panema, kui inimene paneb rebasele. See küsimus ei huvitanudki teda nii väga. Ta tahtis ainult teada, kumb kannatab rohkem välja, kas inimene või rebane — kumb on kangem.

Sadas pehmet räitsakalist lund, kui Ats ühes Mossaga pääsis isa seltsis metsa. Lagedal võis paras tuul puhuda, sest mets kohises vahetevahel ja puudelt tuli lund alla. Metsas tundus üsna vaiksena.

Mossa ei tahtnud kuidagi sellega leppida, et tema peab käima teel, kui Piitsu sumab metsa all lumes, ajades ühe või teise looma jälgi. Raiestikus, kus vedajad panid koormaid peale, isa sidus nööriotsa Atsil ümber keha ja läks siis oma asju õiendama — meestele veomaterjali välja andma. Ats koperdas raiestiku kännustikus ja puusüldade ning palgivirnade vahel siia-sinna, sest mehed olid oma hobuste ja regedega igale poole teed sisse ajanud. Isegi teelt kõrvale julges Ats minna, kuigi vajus lumme vööni, mõnes kohas veelgi sügavamalt. Kodus oli sügavas lumes ronimine keelatud, sest ema ei tahtnud, et ta nii väga leotaks oma riideid. Nüüd ometi võis ta vabalt katsuda, kas lumi ulatub talle mõnes kohas üle pea või ei. Aga ei ulatunud, see oli Atsil varsti selge. Isegi siis ta ei vajunud üle pea sisse, kui ta laskis käpuli. Seda nägi ta palgivirna juures, mille alla rebane puges ja seal enda kinni truttis, nii et ei saanud enam edasi ega tagasi. Sikutas küll rebane, küll Ats, mõlemad kas kordamööda või ühekorraga, aga miski ei aidanud, tõmba või kett katki. Ats pidi alguses hakkama isa appi hüüdma, aga siis arvas ta, et ega isa ometi palgivirna alla roni, sest tema on selleks liig suur. Kui keegi sinna mahub, siis ainult tema, ja sedagi sellepärast, et siin on aluspuud juhuslikult kõrgete mätaste peale pandud. Nõnda siis Ats ei lausunud oma hädast isale sõnagi, vaid ronis omapead palgivirna alla rebase ketti lahti päästma. Aga tal kippus otse naer peale, kui nägi rebase lihtsat viperust: ta oli keti kahel, kolmel korral ümber peene kännu mässinud ja ei osanud nüüd enam lahti keerutada.

«Küll oled sa rumal,» ütles Ats Mossale, ise tema juures palgivirna all neljakäpakil, üleni lumine ja jänesenahka läkiläki silme peal, nii et vaevalt võis midagi seletada. «Käpa oskad sa omal otsast ära närida, aga palgivirna alt ise välja ei saa, mina pean tulema sind aitama. Arvad sa, et see on nii kerge?»

Aga Mossa ei arvanud midagi, tema ainult sikutas keti otsas, et aga saaks edasi, aina edasi, sest tema arvas nähtavasti, et mida kaugemale, seda parem.

See metsaskäimine ei jäänud ei Atsil ega ka Mossal

talve jooksul viimaseks. Isa ise pani paar korda suusadki jalge otsa, et oleks võimalik Mossa kannul libiseda üle hangede ja kraavide, läbi metsade ja soode, kus lumi ulatus püksivärvlini, aga ka rinnuni.

Kui Ats jälle kord vanas raiestikus, kust veeti puid, hagu, palke ja saepakke välja, küllalt oli pehmes lumes ühes Mossaga ümber sumanud, viis isa ta läbi metsa uude raiestikku, kus võeti parajasti puid maha. Siin põles mõnus tuli, kuhu puulõikajad küütisid ülearuse risu, mida polnud enam kellelgi vaja. Isa seadis Atsi tule äärde ja läks ise puulõikajatega juttu ajama.

Ka Piitsu, kes sõrkis esteks isaga, pöördus varsti tule juurde tagasi, et end soendada. Ats katsus rebaselegi selgeks teha, kui mõnus on talvel külmaga tule ääres istuda, kus tuul viskab sulle ajuti kibedat suitsu silma. Mossa seadiski end viimaks Piitsu kõrvale ja nõnda Ats sai mahti tule kallal torkida. Kui kaua see nõnda kestis, seda ta ei teadnud, aga äkki pani ta tähele, et rebane läheb tule äärest eemale — et ta läheb kaugemale, kui kett võiks ulatuda, sest keti otsa sõlmitud nöör on ju temal alles ümber keha. Ats kargas käega nööri kinni ja tõmbas. Nüüd oli tal äkki kõik selge: nöör oli keti küljest kuidagi lahti tulnud. Ats tõstis häält ja hakkas Mossale järele jooksma, et ketist kinni saada, aga Mossa oli pehmes lumes väledam kui tema. Nüüd läks Atsil suur tönn lahti. Seda kuulis isa, kuulsid ka metsamehed.

«Mis on?!» hüüdis isa.

«Mossa jookseb ära, näe, kui läheb teine!» lõugas Ats suure häälega.

Nagu välgust rabatult viskasid mehed oma saed ja kirved ning pistsid ühes metsavahiga karjuva poisi poole.

«Näete, kus teine!» karjus metsavaht puulõikajatele.

«Piirame ta sisse!» karjuti meeste poolt vastu ja kohe hakati sellega peale.

Ometi läksid kõik piiramiskatsed nurja. Rebane jõudis ikka enne piirajate vahelt välja, kui ring jõuti sulgeda. Ja kuigi kord õnnestus rebane sisse piirata, siis ometi lipsas ta püüdjate vahelt läbi, olgugi et kaks meest korraga kargasid käpuli lumme, et saada järellohisevast ketist kinni. Tundi poolteist kulutasid mehed rebasejahile. Viimaks jätsid nad ta sinnapaika, sest oli ju mõtteta kallist aega raisata. Metsavaht oli väga vihane, sest tema «uus karbus jooksis metsa», nagu ta ütles. Esimese õhinaga ta tõmbas kohe püssi seljast, et rebasele tuld anda, kuid seda nähes Ats tõstis nii haledat kisa, et isa viskas püssi selga tagasi.

«Niisuke raisk,» kirus isa, «sööda ja poputa teist pool aastat ja siis tema võtab teeb sääred.»

«Jah, metsloom on ikka metsloom,» rääkis keegi puulõikaja. «Pane või villavakka, ikka vahib metsa poole.»

«Kuidas ta sul lahti sai?» küsis isa Atsilt.

«Ma ei tea,» vastas see. «Hakkas aga teine korraga minema ja oligi läind.»

«Tule näita oma nöör siia,» ütles isa Atsile.

See läks suure nutuga, sest tal oli rebasest nii väga kahju. Isa oli ju temale öelnud, et seni kui rebane elab, on ta Atsi oma, ainult rebase naha isa pidi saama endale. Ja nüüd oli tema kallis rebane, tema kõige suurem varandus läinud. Veel enne kui ta jõudis isale oma nööriotsa näidata, küsis ta temalt nuuksudes:

«Kas nüüd Mossa ei tule enam kunagi tagasi?»

«Aga kust mina seda tean, tuleb ta või ei tule,» vastas isa.

«Kui ehk viimaks ometi tuleb!» sätendas poisi silmis äkki lootushelk ja suugi tõmbus nagu naerule.

«Ehk tuleb,» ütles isa, et Atsi pisutki lohutada, kes oli juba nii ligi, et ulatus tema vöölt nööriotsa võtma. Aga kui isa oli silmad sellele löönud, hakkas ta suure häälega naerma ja ütles Atsile:

«Sa oled ju ise nööri katki põletand! Sa oled nööri tulle ajand, mis siis rebasel viga oli plehku pista.»

Metsavahi naeru kuuldes puulõikajadki tahtsid teada, miks ta nii valjusti naerab. Ja kui metsavaht oli neile naeru põhjuse seletanud, purskasid ka nemad täiest kõrist naerma, nii et talvine mets aina kohas.

Ats ei saanud kuidagi aru, miks naerab isa ja miks naeravad metsamehedki nii südamepõhjast. Pole ometi mingit põhjust naeruks, kui niisuke ilus loom, nagu seda oli nende Mossa, jookseb õnnetu juhuse tõttu metsa. Ja Atsi silmad hakkasid uuesti vett jooksma, nagu ajaks just teiste lõbus naer talle nutu peale.

«Noh, nüüd on meil see aitüma sinu rebase karjatamisega käes,» ütles isa, kui nad läksid kahekesi Atsiga kodu poole. «Mis me ütleme emale ja mis ema ütleb nüüd meile? Kaks kanget meest väikese rebase karjas ja ikkagi lasevad teise ära joosta.»

Ats ei osanud põrmugi arvata, mis ütleb ema, kui ta asjast kuuleb, aga mis peab tema ise ütlema või

tegema, see oli tal üsna selge, niipea kui ta sai ema juurde: ta hakkas suure häälega nutma ja karjus:

«Mossa pistis metsa!»

«Kuis nii, metsa?» küsis ema arusaamatuses.

«Lihtsalt metsa,» vastas Ats. «Mina ja isa ja metsamehed ajasime küll teist taga, aga ei kedagi, ikka läks metsa.»

«Aga kett?» küsis ema.

«Seda lohistas ta järel,» nuttis poiss.

«Kes ta siis lahti lasi?» päris ema uskumatult.

«Keegi ei lasknud,» seletas Ats. «Ma torkisin tuld ja Mossa ning Piitsu soendasid end, aga siis hakkas Mossa äkki minema ning nõnda ta läkski.»

«Kas siis nöör sul ümber keha ei olnd?» küsis ema.

«Oli küll,» kinnitas Ats, «aga isa ütles pärast, et nöör on põlend katki ja sellepärast pistiski Mossa metsa.»

Ema vahtis Atsile natukene aega uurivalt otsa ja siis hakkas ka tema suure häälega naerma, nagu oleks see kõik paljas rumal nali.

«Sa oled niisamasugune nagu isa ja puulõikajadki,» ütles Ats emale etteheitvalt ning tema nutt võttis uuesti hoogu. «Ka sinul ei ole Mossast kahju.»

«Rumal laps,» ütles ema nüüd. «Mul on ju küll kahju, aga kas sa siis aru ei saa, kui rumal see on, et sina ise põletad tule ääres nööri katki, lased rebase metsa ja nüüd tönnid. Ole ikka mees ja kannata ilusasti välja, kui ise oled midagi halvasti teind.»

«Aga mul on ju nii kahju,» nuuksus Ats.

«Arvad sa, et rebasel oma käpast kahju ei ole, kui ta tema otsast ära närib, nagu sa ise seda mulle jutustasid?» küsis ema nüüd. See oleks nagu pulga äkki nutule ette torganud. Ats jäi tõsiselt ja mõtlikult emale otsa vahtima.

«Kas rebasel on käpast kahju või ei ole?» kordas ema oma küsimust.

«On küll,» vastas Ats, «sest ta jääb ju kolme jalaga.»

«Aga rebane kannatab välja, eks,» ütles ema. «Kas siis sina rebase vastu ei saa, et sa nõnda nutad? Põletasid ise nööri katki ja nüüd kannata ilusasti välja, et rebast ei ole.»

«Isa ütles, et ta ehk tuleb ise tagasi,» rääkis Ats.

«Muidugi tuleb ta tagasi,» oli ka ema nõus, «kuhu ta selle lume ja külmaga ikka läheb.»

Aga seda ta rääkis nagu isagi ainult selleks, et poissi rahustada ja lohutada. Ometi läks kõik teisiti. Järgmisel hommikul pimedas, kui isa uksest välja astus, viskles ja roomas keegi niuksuv loom tema jalge ees värskel lumel. Isa jäi jahmatanult vahtima. Juba järgmisel silmapilgul taipas ta kõik. Ta nägi ketti ja kahmas sellest kinni, nagu kardaks ta looma põgenemist, kes on ise metsast koju tulnud. Alles nüüd pääsis temas suur rõõm valla ja ta hakkas valju häälega hüüdma. Selle peale emagi jooksis välja, ja kui ta kuulis, milles asi, sai ka tema rõõmsaks ja ei võinud muidu, kui pidi Atsi kohe üles äratama, et ka tema saaks sellest suurest rõõmust osa. Ats ümises esteks uniselt vastu, aga niipea kui ta taipas, miks teda nii vara äratatakse, kargas ta voodist ja oli paljajalu ning särgiväel enne lumes, kui ema suutis teda takistada.

Ats tahtis iseoma silmaga Mossat näha, et siis alles tõsiselt rõõmutsema hakata. Aga nüüd sündis külma lume või millegi muu tõttu selline imelik asi, et niipea kui kõik oli kindel, rõõm muutus nagu poole väiksemaks. Emagi pani seda rõõmu ja õnne kahanemist Atsis tähele ja ütles talle:

«Noh, ja ei rõõmustagi nii väga oma Mossa üle.»

«Mis ikka nii väga rõõmustada,» vastas Ats, «sa ju isegi ütlesid juba eile, et küll ta tuleb varsti tagasi. Noh, nüüd ongi ta käes.»

*

Kui isa nägi, et rebane on oma uue eluga juba harjunud, temaga nii-öelda leppinud, hakkas ta temale vahetevahel suuremat vabadust andma. Vähemalt julges ta seda seni teha, kui oli alles külm ja sügav lumi. Ta laskis Mossa mõnikord lihtsalt lahti, et las jookseb, sest ta arvas, et kui ta tuli esimesel korral koju tagasi, küllap ta tuleb siis ka pärast. Aga igakord, kui Mossa maitses vabadust, kipitas kõigil süda sees salajasest hirmust, et kord ehk tuleb silmapilk, kus Mossa enam ei näita nägu. Mossa jäi siiski oma uuele kodule ja uuele elule ustavaks, nagu armastaks ta seda tõepoolest rohkem kui piiramatut vabadust, kus pead aga ise muretsema endale ülespidamist.

Ometi ei juletud märtsis, kui lumi hakkas juba sulama ja mets meelitavamalt kohisema, Mossat enam päris

vabaks lasta. Arvati, et kevade võib ehk metslooma meele muuta ja tema oma võludega alatiseks ära meelitada. Metsalaskmise asemel isa tõi Mossa ühel päeval tuppa, et saaks näha, mis ta seal teeb. Alguses kartis ta, et Mossa võib ehk aknasse karata ja selle purustada, aga varsti märgati, et ta on selliseks rumaluseks liig tark. Paar korda tõusis ta akna najale püsti ja sirutas oma pika terava nina vastu ruutu, siis oli tal nähtavasti kõik selge: ta ei olnud akendest enam põrmugi huvitatud, palju enam kõigest muust, mis toas leida. Vahetpidamata seegas ta toast tuppa ja tubadest kööki, köögist uuesti tuppa, seal laua alla, laua alt sängi alla, sängi alt kapi juurde, mis oli allapugemiseks liig madal ja mille aluse ta sellepärast käpaga mitmel korral läbi katsus. Ei olnud ühtegi nurka ega pragu, kuhu tema poleks pistnud oma nina või kus tema poleks kriipinud käpaga. Ei olnud ühtegi asja, mida tema poleks mitmel korral ümber pööranud, teda igast küljest silmitsenud ja nuusutanud. Igasse kinga, tuhvlisse, pastlasse ja saapasse torkas ta oma pika nina, turtsus, nagu paneksid lõhnad ta aevastama. Kõige enam oli tal tegemist isa venesaabastega, millel head laiad ja pikad sääred. Ta tahtis maksku mis maksab nina saada saapa põhja. Selleks pidi ta peaaegu üleni pugema saapasäärde. Kui ta seda tegi esimest korda, ei osanud ta kuidagi sealt tagasi välja ja nõnda siis lõi ta saapaga mööda põrandat hundiratast. See oli Atsi meelest nii halenaljakas, et ta naeris, silmad vesised peas. Ka Piitsule tegi see nalja ja ta ei saanud kuidagi muidu, kui pidi Mossaga kaasa hüppama, kes viskles põrandal. Kui ta lõpuks saapast vabanes, ka Piitsu läks pistis nina saapasäärde, aga tema ei leidnud sealt midagi iseäralikku, nii et temale jäi täiesti arusaamatuks, milleks küll Mossa topib oma nina nii sügavale.

Üldse Mossa tegi midagi sellist, millest Piitsu ei saanud aru. Alguses ta katsus temaga kaasa joosta, aga varsti loobus ta sellest, sest tema arvates oli niisuke püsimatu tellerdamine täiesti otstarbetu. Ehk mis mõte oli taga ajada prussakaid, kes elutsesid pliidi ümbruses. Prussakad elutsesid omaette, Mossa omaette, Piitsu omaette. Iseasi kärbes. Sellega oli mõnikord kokkupuutumisi, eriti suvel palavaga. Aga prussakas! Piitsu arvates oli see kõige ükskõiksem loom maailmas. Teda võis süüa, kui ta sattus toidu sisse, võis ka söömata jätta. Ometi Mossa tundis ka tema vastu huvi. Kui ta nägi esimest prussakat seinal jooksmas, tõmbas ta tema käpaga maha ja sõi ära. Seda ta tegi sootuks endastmõistetavalt, nagu see teisiti olla ei võikski, pealegi veel nii kärmesti ja nagu mööda minnes, et see ei takistanud teda põrmugi toimetamast teisi tähtsamaid asju.

Pealegi Mossa pani tähele, et prussakad, need punased loomad, kaovad tema eest seinapragudesse ja muisse urkaisse, nagu oleksid nad omasugused põrandaalused, kes kardavad päevavalgust. Kuid siingi Mossa leidis nõu: ta pistis oma pika küüne seinapraosse ja tõmbas kriipsti! Nõnda sibas mõnikord kümmekond prussakat korraga põrandal, pole muud kui pane käpp peale. See toiming huvitas Piitsutki. Ta tõusis nurgast, kus ta lamas, ja tuli vaatama, kuidas prussakad sibavad, suured ja väikesed, mustad ja punased.

Kui Mossa oli kõik võimalikud asjad majas tundma õppinud, hakkas teda huvitama pliit. Muidugi, palava pliidi juures ei saanud ta kuidagi oma uudishimu rahuldada, ja pliit oli enamasti ikka palav. Ometi juhtus kord Mossa leidma külma pliidi eest, pealegi oli veel pliidi uks lahti. Nüüd ei viivitanud ta enam põrmugi, silmapilk puges ta pliidisuust sisse ja oli Piitsu silme eest kadunud. Kui Ats kööki astus, ei leidnud ta Mossat kustki, nägi ainult, et Piitsu seisab pliidisuu ees ja niuksub.

Sellest taipas Ats kõik. Ta vaatas pliidisuust sisse, leidis tuhalt Mossa jäljed ja jooksis suure rutuga ema juurde, karjudes kõigest jõust:

«Mossa läks läbi korstna välja!»

«Mis sa rumalat juttu ajad,» vastas ema.

«Tule vaata ise, kui tahad!» karjus Ats endise hooga.

Ema tõusiski toolilt, kus ta ajas Atsi särgile nööpe ette, ja läks kööki. Parajasti samal silmapilgul kargas Mossa pliidi alt välja, nii et tuhk aina tuiskas.

«Tõmba toauks kärmesti kinni, et ta sinna ei saa,» käskis ema; «näe, kuis ta, roju, enda korstnas ära määrinud. Peab otsekohe välja viima, las nühib enda lumes puhtaks.»

Aga enne kui midagi jõuti ette võtta, Mossa kargas uuesti pliidiuksest sisse ja kadus, nii et tolm aga taga.

«Ei aita viimaks muud, kui hakka teist korstnast välja suitsetama,» ütles ema nüüd.

See mõte meeldis Atsile väga. Ta kargas suure rõõmuga ema ümber ja karjus:

«Tee talle, jah, suitsu, tee talle suitsu, saab näha, kas hakkab turtsuma ja kas tuleb välja.»

Aga ema ei olnud suitsutegemisega nii kärmas, nagu Ats soovis, ja sellepärast Mossa jõudis enne pliidi alt välja, kui suits ette tehti. Nüüd ema lõi pliidiukse kinni, et Mossa enam korstnasse ei pääseks, ja nõnda saadi ta varsti kätte ja viidi välja.

«Tee ennast lumes nüüd puhtaks,» ütles Ats Mossale ja jäi vaatama, kuidas see küll sünnib. Aga Mossal polnud oma tokerjaks muutuva karva puhastamisega mingit kiiret. Veel mitme päeva, isegi nädalate pärast võis tema kehal näha korstnaskäimise jälgi. Need püsisid seal peaaegu seni, kui ta määris enda uuesti ja veel põhjalikumalt kui esimene kord. Aga see on juba uus lugu, mis tuleb hiljem.

*

Kevade oli Mossale nähtavasti kõige raskemaks ajaks. Alati ta oli erutatud, ei läbenud magada ega tahtnud süüa. Ema, kes talle toitu viis, kaebas sagedasti, et Mossa on vististi haigeks jäänud, miks ta muidu nii kuurustab.

«See on lindude laul, mis võtab tal söögiisu,» ütles isa.

«Ega hullu tea!» hüüdis ema imestanult. «Rebane ehk ka nagu inimenegi, elab kevadel päikesest ja soojast tuulest.»

«Aga mina tahan ka kevadel süüa,» rääkis Ats.

«Sina muidugi, sest sina oled laps,» seletas ema. «Lapse kõhtu tuul ja päike ei täida, olgu nad ei tea kui soojad.»

«Miks ei täida lapse kõhtu?» küsis Ats.

«Sellepärast, et laps hakkab sooja tuule ja päikese käes jooksma ja see teeb kõhu veel rohkem tühjaks,» seletas ema. «Aga Mossa ei saa joosta, tema on keti otsas kinni. Piitsuga mängib teine vahel, aga paljuke sedagi on, sest Piitsu hakkab juba vanaks jääma, näe, lõug läheb juba teisel halliks.»

«Piitsu on nagu Väljaotsa metsavaht, temal läheb ka habe juba halliks,» arvas Ats.

«Piitsu on nagu kõik vanad inimesed, kes lähevad halliks,» ütles ema.

«Kas Mossa ka läheb halliks, kui ta saab vanaks,» küsis Ats.

Aga seda ema ei teadnud, sest tema polnud kunagi näinud vanadusest halli rebast.

«Peame Mossat nii kaua, kuni ta läheb päris halliks,» ütles Ats nüüd emale.

Sellega oli ema nõus. Ka isa ei vaielnud vastu. Aga kui Mossalt eneselt oleks küsitud, kes tiirles kärsitult oma keti otsas, siis oleks ta vististi vastanud:

«Tehke mis tahes, ainult laske mind korraks lahti, et ma võiksin minna metsa jooksma. Olen kas või kolm päeva söömata, ainult kui saaks metsa.»

Ometi ei küsinud Mossalt keegi midagi ja kellelgi ei tulnud mõttessegi teda metsa lasta. Ainult Ats, kes nägi, kuidas Mossa vahtis metsa poole ja nukralt niuksus, rääkis temale:

«Kuuled, linnud laulavad. Ema ütleb, et varsti kägu hakkab kukkuma. Ta tuleb mõnikord siia suure kuuse otsa, siis sa näed teda. Linavästrik teeb siia sinu juurde haopinu sisse pesa, hoia, et sa teda pintslisse ei pista. Ja tead, mis mina eile nägin? Jänest! Kekerdas teine mõisa põllul, seal, kus me käisime mineval sügisel, kui mina magama jäin. Mäletad sa seda? Sa olid siis alles väikene.»

Aga Mossa tegi, nagu ei kuulekski ta, mis räägib Ats, või nagu ei saaks ta tema keelest põrmugi aru. Atsi arvates Mossa ainult vigurdas, sest kui Piitsu mõistab, mis talle räägitakse, siis mõistab Mossa seda vähemalt sama hästi, sest ega tema ometi Piitsust rumalam ole.

Eriti nukker oli Mossa meel nähtavasti õhtul, kui linnud lõõritasid oma viimaseid laule ja kui hakkasid metsast kostma häälitsused, mida Ats ei tundnud, kuid mis olid Mossale tähendusrikkad. Siis läks ta oma keti otsas niipalju metsa poole, kui ta vähegi sai, istus sinna maha, vahtis üksisilmi, kuulatas kord ühe, kord teise kõrvaga, mille pööras viltu, ja tegi mõnikord isegi oma suu lahti, nagu tahaks ta suure häälega karjuma hakata. Kui Piitsu juhtus läheduses olema, jooksis Mossa vahetevahel tema juurde ja ajas oma pikad lõuad nii laiali, et Piitsu pea ühes kõrvadega mahtus ilusasti sinna vahele. Näis, nagu tahaks ta Piitsu siinsamas ära murda või isegi tervelt alla neelata. Seda esimest korda nähes Atsil hakkas Piitsu pärast hirm. Aga varsti ta taipas, et Mossa naljatab nõnda ja et see on tema kevadenali, sest talvel polnud seda näha. Imestama pani see, et Mossa lõuad üldse andsid nii laiali. Ka ei mõistnud Ats, mis

lõbu võis see Mossale pakkuda — nõnda Piitsu pead oma lõugade vahel hoida. Veel arusaamatum oli Piitsu, kes seda hullu asja laskis endaga üsna rahulikult sündida. Iseasi, kui Piitsu oleks Mossa peaga vahel sedasama teinud. Aga ei: Piitsu ei võtnud Mossa pead kunagi oma lõugade vahele, nagu ei annakski need nii laiali või nagu ei lubaks seda Mossa.

Aga tegi Mossa, mis ta tegi, ikka ei leidnud ta süda rahu. Ta vahtis nukralt metsa poole ja niuksus. Ning ühel ilusal õhtul, kui päike oli langenud juba metsa taha ja pistis oma kiired nagu pikad punased nõelad puie vahelt vaatajale vastu, Ats nägi, kuis Mossa silmad jooksid vett. Ka Piitsu pani seda tähele, sest ta läks oma sõbra juurde ja katsus teda ühest või teisest kohast lohutavalt lakkuda. Aga Mossa ei teinud tema õrnusest väljagi, nii väga oli ta täis iha saada metsa. Viimaks Piitsu pani oma nina Mossa nina juurde ja nõnda seisid nad tükk aega. Ometi Mossa silmad jooksid endiselt vett.

«Ema, ae, ema!» jooksis Ats suure rutuga tuppa. «Mossa nutab! Mossa nutab juba hulk aega. Piitsu istub tema juures, aga Mossa nutab ikkagi. Tule vaata, kuis ta nutab!»

Ja Ats ei annud emale enne rahu, kui ka tema oli näinud, kuidas Mossa vahib metsa poole, kuna pisarad aina voolavad tal silmist.

«Miks ta nii väga nutab?» küsis Ats.

«Tal tuleb vist meelde, et ta mineval kevadel oli alles vaba,» ütles ema.

«Kas ta siis nii väga armastab vabadust?» imestas Ats.

«Sa ju ise armastad ka, kõik armastavad,» seletas ema. «Küll ma näeks, mis pilli sa puhuks, kui ma paneks su ühekski päevaks tuppa kinni.»

«Aga Mossa pole ju toas, ta on keti otsas,» ütles Ats.

«Hea siis küll, ma panen sinu ka keti otsa, tahad?» küsis ema.

«Ma võtan enda kohe lahti, sest ega mina pole rebane,» ütles Ats.

«Küllap saab ka sind nõnda ahelasse panna, et sa lahti ei pääse,» arvas ema.

«Ei saa,» vaidles poiss vastu. «Mul on ju käed.»

«Aga kui su käed seotakse kinni, nii et sa neid liigutada ei saa?» küsis ema.

Nüüd Ats jäi mõtlema. Natukese aja pärast ta ütles:

«Siis ma olen nagu Mossagi.»

«Just nagu Mossagi,» oli ema nõus, «istud ainult ja silmad jooksevad vett, kui näed, et teised kõik on vabad, lähevad, kuhu süda kutsub, teevad, mis meelde tuleb.»

Järgmisel päeval Ats kuulis, kui isa ütles emale:

«Rebane on öösel oma keti nõnda krupsu ajand, et kui ta natukenegi kõvemini oleks jäksand tõmmata, siis oleks see vist katki tulnud.»

«Arvad sa tõesti, et tema tõmbab keti katki?» küsis ema umbusklikult.

«Mine sa metslooma tea,» vastas isa. «Pealegi, kett on ju tublisti roostetanud. Igatahes ei teeks halba, kui ta oleks pisut tugevam.»

Need sõnad hakkasid kuidagi imelikult Atsi kõrvu kinni, sest temal seisis vahetpidamata meeles, mis ema oli rääkinud vabadusest ja tema armastusest. Ats hakkas nüüd hoolega valvama, et ka tema näeks kord, kuidas on rebase kett siis, kui ta on krupsus, nagu isa öelnud.

Aga enamasti juhtus ikka nõnda, et rebase kett läks krupsu öösel, ja kuna isa ja ema ärkasid hommikul enne Atsi, siis harutasid nemad keti lahti ja Ats ei näinud kunagi midagi. Kukk nägi, kanad nägid, aga Ats ei näinud, kuidas rebane oli hädas oma krupsus ketiga. Kukk ja kanad võisid nüüd vabalt suure kuuse all kõndida, võisid isegi rebaseaugu suust sisse vaadata, ilma et rebane ise oleks ulatunud neid taga ajama.

Kukk sai sellest nähtavasti nõnda aru, et rebane kardab teda, ja ta läks temale üsna ligi, sirutas kaela uhkelt välja, ajas noka laiali ja laulis täiest kõrist. Aga laul ärritas Mossat ja ta hakkas krupsus keti otsas kõigest jõust hüppama. Nüüd kukk ajas rinna ette ja karjus ähvardavalt: «Kukk-kukk-kukk-kukk!», mis oli tema meelest kõige kohutavam sõna.

*

Viimaks õnnetus tuli Atsile appi, nii et ta võis oma silmaga näha, et on olemas ka häid õnnetusi. Ema keetis nimelt hapukapsasuppi. See oli Atsi maiusroog, eriti kui võis seapekki kõrvale hammustada. Ats sõi õhtul hea keretäie, kuigi ema teda pisut hoiatas, öeldes, et ei tohi vastu ööd niipalju süüa. Pealegi olnud kapsad pisut juba nagu liisunud, nii et kes teab, kuis nad mõjuvad.

Aga Ats ei hoolinud. Tema sõi nagu ikka, sest tema ei uskunud, et see, mis on suus hea, võib olla kõhus halb. Nüüd sai ta teada, et mõnikord võib tõepoolest nõnda olla. Sest öösel ärkas ta suure valuga sees. Nõnda pidi ta välja minema. Küll ei tahtnud ta seda üksipäinis teha ja kutsus ema seltsiks, aga see ajas vastu, öeldes:

«Mis siis nüüd mina hakkan tulema, väljas ju päris valge. Ja eks Piitsu ja Mossa ole sul seltsiks.»

Need sõnad otsustasid kõik. Nüüd Ats enam ema ei kutsunud. Või kuigi see oleks tahtnud kaasa minna, siis oleks Ats sellele vastu seisnud, sest tal turgatas äkki meelde, et ometi kord ta ehk saab nüüd Mossa krupsus ketti näha ja võib katsuda, kas jõuab ta katki tõmmata, kui päris tõsiselt tahab. See mõte oli nii mõjuv, et isegi kõhuvalu võeti nagu peoga. Ats kahtles peaaegu, kas ta kõht üldse haiget teinud. Võib-olla tundis ta valu ainult sellepärast, et ta nii väga tahtis näha Mossa krupsus ketti.

Nagu sagedasti varemaltki, Mossa oli ka täna oma keti puntrasse keerutanud ja seisis selle tõttu üsna toaseina lähedal. Ats läks tema juurde, võttis ketist kinni ja tõmbas. Kett ragises, venis pisut pikemaks, aga katki ei tulnud.

«Isa ei tea,» lausus Ats endamisi, «tema arvab, et Mossa võib oma keti katki tõmmata, aga minulgi pole niipalju jõudu.»

Aga et asi oleks kindel, Ats tõmbas veel korra ning veel ja ikka kõvemini, võttes lõpuks kokku oma viimase jõu. Ja ennäe! Kett andis aina rohkem järele, kuni katkes viimaks hoopis. See oli suureks üllatuseks, sest Atsil polnud juba enam kuigi palju lootust ketist võitu saada. Pealegi oleks ta nii hea meelega tahtnud, et kordki isa oleks eksinud, mitte tema. Aga nüüd oli jällegi isal õigus, sest krupsus kett katkes tõepoolest.

Ats jäi imestunult, peaaegu juhmilt seisma ja äkki ta tundis uuesti valuhoogu sees, mis oli nagu kangem kui ükski eelmine. Ta viskas rebaseketi maha, mille otsast ta kinni hoidis, ja unustas sellejuures sootuks, et ta ju ise ta pooleks rebinud. Kui Mossa nüüd kohe putku pistis, nii et ketiots kõlinal järel lipsu lõi, sai Ats küll oma eksitusest aru, aga see oli juba hilja. Mis tehtud, see tehtud. Jäi ainukeseks lohutuseks, et küllap Mossa tuleb ka nüüd samuti tagasi nagu talvel külma ja lumega, kuigi ei isa ega ema tahtnud seda uskuda. Aga kindel

polnud ta selles mitte ja sellepärast läks ta hoopis nukralt tuppa tagasi.

«Mis sa väljas nii kaua tegid?» küsis ema Atsilt.

«Rebase kett oli jälle krupsus, ma katsusin seda lahti keerutada,» vastas Ats.

«Sul on ikka kohe selle Mossaga tegemist, nii kui nina uksest välja pistad, olgu see päeval või südaööselgi. Vaata, külmetad enda nõnda ära, praegu on ju väljas vilu. Küll isa hommikul harutab teda.»

Nõnda rääkis ema ja uinus magama. Aga Atsil ei tulnud uni. Kaua viskles ta asemel, sest süda valutas Mossa pärast. Ka murdis ta oma pead, et kas isa saab hommikul aru, kes aitas Mossal keti katki kiskuda. Ja kuigi isa midagi ei märkaks, siis jäi ometi tegu ise, mis vaevas südant. Ta ju valetas öösel emale, ja hommikul ta pidi ka isale valetama, vähemalt oma öösist tegu tema eest varjama.

Aga hommikul läks kõik teisiti, kui Ats öösel arvanud. Ta läks nimelt nõnda, et nagu Ats öösel kõhuvaluga unustas keti katkikiskumise ja laskis rebasel metsa joosta, samuti ta hommikul unise peaga unustas selle, et peale tema ei teadnud ju tema teost keegi ja et tema oli kavatsenud seda varjata. Sellepärast siis, kui ema hommikul teda äratas ja tema ergutuseks ütles, et Mossa tõmmanud öösel keti katki ning jooksnud metsa, vastas Ats üsna lihtsalt:

«Ma tean seda.»

See oli emale peaaegu nagu pikne sinisest taevast. Ta jäi Atsile pärani silmil otsa vahtima ja küsis alles natukese aja pärast:

«Kust siis sina seda tead?»

Nüüd Ats märkas, et ta iseenda ära annud, ja püüdis seisukorda päästa sellega, et ütles:

«Ma nägin unes.»

Aga ema ei uskunud tema unenägu, sest Ats oli oma teadmist Mossa põgenemisest nii loomulikult ja endastmõistetavalt väljendanud, et selle taga pidi peituma midagi hoopis lihtsamat ja tõenäolikumat, kui võiks seda olla mõni unenägu. Nõnda siis ta küsis:

«Ega sina ometi selle rebase ketiga öösel midagi teind, sa jäid nii kauaks välja?»

Ats püüdis alguses salata, kuid varsti ta nägi, et ema tikub talle oma küsimustega aina lähemale, ja nõnda arvas ta paremaks tõtt rääkida, kui alalise kahtluse

alla jääda. Tema esimeseks tunnustussõnaks emale oli:

«Aga sa ju ise ütlesid, et rebane nutab, sest et tahab vabaks.»

«Sina ju ka vahel nutad, et ei saa sinna, kuhu tahad, kas siis sellest võib hoolida. Sa nutad rumalast peast,» seletas ema.

«Kas siis rebane nutab ka rumalast peast?» küsis Ats.

«Mis sa siis arvad,» vastas ema. «Tänini olen mina teda söötnud, kui nüüd ta lahti lasta, ega ta kohe ise oska endale toitu muretseda.»

«Aga prussakaid oskas ta toas väga hästi püüda,» vaidles Ats vastu.

«Ega siis rebane ometi prussakatest söönuks saa,» ütles ema. «Ja neid pole metsas olemaski.»

«Metsas on metsprussakad ja metslutikad,» seletas Ats ülitargalt.

«Ja sinu arvates läks Mossa neid nüüd püüdma?» küsis ema pilkavalt.

«Metsas on ka linnud, jänesed ja hiired,» rääkis Ats.

«Ja Mossa võtab need oma kõliseva ketiotsaga kinni, eks,» rääkis ema.

Nüüd Ats sai alles aru, milline õnnetus on see ketijupp, mis jookseb Mossal igal pool järele.

«Vaata, et see kett veel kuhugi kinni ei jää, siis sureb meie Mossa sinnasamasse,» ütles ema õnnetust ennustavalt ja pani sellega Atsi südame kiiremalt tuksuma.

«Ma ju kuulsin, kui isa ütles, et Mossa võib krupsus keti katki kiskuda, sellepärast ma tahtsingi katsuda, kas krupsus ketti saab katki kiskuda,» rääkis Ats, nagu mõtleks ta seega oma tegu ema ees vabandada.

«Oled sina küll põikpea,» ütles ema nüüd. «Räägi sinu kuuldes mis iganes tahad, sina pöörad selle kohe lolluseks. Isa räägib Mossast, aga sina lähed kohe Mossa asemele. Sina lähed Mossale appi. Kuule, ütle mulle lõpuks, sinu kõhuvalu oli ehk samasugune lollus nagu kõik muu. Sul polnudki midagi häda, kõhuvalust rääkisid ainult selleks, et ilusasti välja saada.»

See tuli Atsile ootamata. Kuidas? Ema ei usu enam tema kõhuvalugi? Aga miks ta siis ketiotsa lahti laskis? Ta ei mõelnud ju rebasele vabadust anda, ta tahtis tõelikult ainult katsuda, kas ta jäksab keti katki tõmmata. Vabadus tuli tal alles hiljem meelde, kui rebane oli juba läinud. Vabaduse võttis ta endale ainult nagu lohutuseks.

Atsil oli palju tegemist ja rääkimist, enne kui ema hakkas tema öösist kõhuvalu uskuma. Kui see sündinud, oli tema esimeseks mureks, kuidas seletada kogu lugu isale, et see ei pahandaks, sest ema ei tahtnud, et tema üksinda teaks asja tõelikku seisukorda. Ema ettevaatus näis aga olevat asjata. Sest kui ta oli kogu loo isale jutustanud, ütles see naerdes:

«Ise teeb, ise sööb. Laskis rebase minna, nüüd on ilma. Omad vitsad peksavad kõige kibedamini.»

Isa ütles need sõnad õues, aga nii valjusti, et Ats kuulis neid ja ka tema naeru läbi lahtise akna kambri. Ja imelikul viisil alles nüüd esimest korda tundis ta seda kuuma valu rinnas, nagu ta oli seda tunnud ka talvel, kui isa ja mehed naersid põlenud nööri pärast.

«Talvel rebane tuli tagasi, sest nälg ja külm ei annud metsas rahu, aga eks oodaku nüüd, kus soe ja toitu igal pool laialt,» rääkis isa edasi.

«Aga ehk tuleb ometi,» ütles ema.

«Kui poisil õnne, miks mitte,» vastas isa ükskõikselt, ja just see ükskõiksus tegigi Atsile valu, sest ta tundis, et isa jätab kogu loo nagu tema, Atsi asjaks. Mossa oleks nagu ainuüksi tema oma ja ometi tema ise laskis ta minna.

Aga Atsil oli ometi õnne, nagu isa hommikul oli öelnud. Õhtul, kui isa tuli hilja metsast koju, välgatas õues põõsaste vahel mingisugune loom. Isa tõmbas püssi seljast ja võttis ta laskevalmis kätte, joostes sinnapoole, kuhu ta näinud looma pimedikus kaduvat. Äkki kuulis ta kivide vahel mingit kõlinat. Ta jäi seisma ja kutsus:

«Mossa, Mossa, Mossa!»

Uuesti kõlises kett ja rebane tuli tema jalge ette, heitis selili ja ajas esimesed käpad tema poole siruli, nagu paluks ta armu.

«Sina vana võrukael,» ütles isa õnnelikult naeratades, «jällegi tulid sa tagasi. Sa oled vist meid ja meie kodu armastama hakanud.»

«Kellega sa seal räägid?» küsis ema, kes astus sel silmapilgul õue ja tundis isa hääle.

«Mossaga ikka,» vastas isa, «kellega muuga. Pidin teise peaaegu maha laskma, aga keti kõlinast tundsin ta ära.»

Nüüd sai ka ema meel rõõmsaks, ta pani seasöögiämbri maha ja läks vaatama, kas tõesti Mossa tervelt tagasi tulnud. Kui ta teda nägi, ütles ta:

«Mossa mis Mossa. Tema ise. Tähendab, metsloomgi oskab lugu pidada, kui tema vastu hea ollakse. Peab meeles, tuleb tagasi, kuigi pannakse uuesti ahelasse.»

«Kus poiss nüüd on?» küsis isa.

«Pole saanud aega vaadata, kus ta on,» vastas ema. «Aga küllap ta kusagil põõnab juba.»

Nõnda see oligi: Ats oli istunud ahju äärde nurka pisut jalgu puhkama ja oli sinna magama jäänud. Seal ta nüüd kõverdaski. Emal oli suur tegemine, enne kui sai talle sedavõrd «hinge sisse», et võis ta laua äärde sööma panna. Aga sel õhtul ei lausutud talle Mossa tagasitulekust sõnagi, et ööseks teda mitte asjata erutada.

*

Ka hommikul ei öeldud Atsile Mossa tagasitulekust esiotsa midagi. Aga poisil endal seisis asi väga südame peal. Ta katsus emaga mitu korda rebasest juttu teha, kuid ema oli üsna sõnakehv. Viimaks ütles ta nagu kiustejuttu ajades:

«Sa ju ise tahtsid Mossale vabaduse anda, mis sa siis nüüd veel temast ootad ja taga küsid.»

«Mul on temast nüüd nii kahju,» ütles Ats. «Kui ta veel kord tagasi tuleks, siis ei laseks ma teda enam kunagi lahti.»

«Ta ehk ongi juba tagasi tulnud,» ahvatles ema nüüd. «Magab ehk teine oma pesas või mängib Piitsuga. Ega sa ole veel vaatamas käindki.»

«Ei ole,» vastas Ats.

«No mis sa siis ootad!» hüüdis ema. «Mina pole ka veel täna suure kuuse alla saand, ainult isa ehk käis seal, enne kui ta hommikul metsa läks.»

Nüüd Ats jooksiski hea õnne peale suure kuuse alla vaatama, sest ema sõnad olid tal millegipärast südame värisema pannud. Aga kui ta õue jõudes rebast oma endisel paigal keti otsas nägi, tuli talle nii suur rõõm peale, et ta tundis kurgus valusat pitsitust ja silmis pisaraid. Ta oleks hea meelega oma Mossat kallistanud ja tema süllegi võtnud, aga niipea kui ta temale katsus läheneda, ajas see hambad paljaks, nagu oleks tal millegipärast Atsi peale süda täis. See vähendas suuresti poisi rõõmust meeleliigutust. Ometi jooksis ta ruttu tuppa tagasi ja hüüdis emale:

«Mossa on tagasi! Isa on ta ketti pannud!»

Aga kui ta natukene aega oli järele mõelnud, küsis ta:

«Miks Mossa pidi tagasi tulema? Kas ta vabadust ei armasta?»

«Ju ta siis ei armasta, kui ta ise tagasi tuli,» ütles ema. «Tema armastab meie vangipõlve rohkem kui metsa vabadust.»

«Miks?» päris poiss.

«Sellepärast, et meie oleme tema vastu head,» seletas ema.

«Nüüd tahan mina tema vastu veel parem olla kui enne, nii et ta meid veel rohkem hakkab armastama,» ütles Ats.

Aga kui ta pärast hakkas arutama, mis ta küll peaks tegema, et rebane hakkaks teda armastama, siis oli ta hoopis nõutu, sest rebasele ei meeldinud nähtavasti midagi, mis Ats katsus tema heaks teha. Rebasele meeldis, et Ats jätaks ta rahule, kuid see oli ainuke asi, mis ei meeldinud Atsile. Tema ei tahtnud Mossa armastust teenida temast eemale hoidumisega, sest see oli raskem kui kõik muu. Ats kahetses väga, et tema polnud sama suur kui isa, kes käis püssiga metsas ja laskis seal nii mõnegi varese vigaseks ja tõi siis Mossale mängida. See oli talle alati suurimaks rõõmupäevaks. Aga kõik need mängud lõppesid sellega, et Mossa tappis varese, nagu ta oli seda teinud esimene kordki. Ainuke vahe oli ainult selles, et esimese varese aegu Mossa oli alles väikene ja siis kartis ta tõsiselt varest, kuna ta nüüd ainult teeskles kartust, sellest sai Ats selgesti aru. Sest mis kartus see oli, kui Mossa narris ja õrritas varest tükid ajad ning võttis tal siis äkki kurgu alt kinni, nagu tahaks ta tema siinsamas kägistada või tal kõri läbi hammustada, kuna ta ometi ei teinud talle midagi kurja, ajas talle ainult surmahirmu peale, nii et vares kõigest jõust kraaksus ja rebasel küüntega ninast kinni haaras, nagu ta tahaks temal silmad välja kratsida. Kuid varese küüned tegid Mossale nähtavasti ainult nalja. Ta pigistas oma silmad kõvasti kinni ja ootas üsna rahulikult, nagu tahaks ta tunda, kui kõvasti vares õige jäksab küünistada.

Nüüd, kus Mossa uuesti koju tagasi tulnud, õnnestus isal varese asemel Mossale tuua suur kull. See oli mustjaspruun ja tiibade ulatus üle nelja jala. Laeng oli tabanud tema paremat tiiba ja ka keha. Ometi polnud haavad surmaks. Juba metsas, kui isa läks mahalangenud kulli üles tõstma, kargas see talle oma kõvera nokaga

nõnda kätte kinni, et haav ei tahtnud kuidagi paraneda. Meelepahaga pidi isa esteks kulli siinsamas tapma, aga siis tuli tal meelde Mossa, ja nõnda pääsis kull seks korraks eluga. Suure jändamisega sai isa ta elusalt koju ja viis Mossa juurde suure kuuse alla. Rebast nähes kull sai hirmus vihaseks ja tungis talle kallale. Atsil oli sellest hea meel. Ta ütles rebasele:

«Paras, paras, kes käskis varestele nõnda teha. Eks katsu nüüd veel! Pane nüüd veel oma nina ligi ja lase end küünistada.»

Et kull ei pääseks rebase keti piirkonnast välja, isa pani kulli suure kuuse alla köide. Nõnda pidid need kaks vaenlast teineteise silma all külg külje ääres elama. Aga Mossal ei olnud kullist suurt karta, sest see oli üsna raskesti haavatud. Ta ei võtnud süüa ja lamas maas. Silmi ei sulgenud ta ometi mitte, vaid jälgis vahetpidamata rebast. Ja kui see püüdis talle läheneda, ajas ta enda kui surev vägilane jalule, et astuda võitlusse vaenlasega, kes ihkab tema hinge. Ja oli ükskõik, millega ta rebast ähvardas, kas oma kõvera nokaga või küüntega, ikka taganes see.

«Kas kull ei jää magama nagu see esimene vares, kel Mossa võttis pea otsast?» küsis Ats emalt.

«Kull ei jää,» vastas ema. «Tema hoiab oma nahka.»

«Kas ta siis kunagi ei maga?» imestas Ats.

«Ta magab ainult siis, kui ka Mossa magab,» seletas ema.

Nõnda kestis see paar päeva. Siis oli kull surnud. Ta lamas kuidagi losakil maas, kõvera nokaga pea rindu tõmbunud, könksus küüntega jalad välja sirutatud. Mossa istus mõttes tema juures, nagu oleks ta tema auvahiks. Vahetevahel pistis ta oma pika nina tema noka ja küünte juurde, nagu tahaks ta katsuda, kas need kargavad veel kinni. Aga ei, need ei teinud Mossale enam midagi ja nõnda võis ta rahulikult kulli juures edasi istuda. Ka Piitsu tuli surnut nuusutama. Aga Mossale see ei meeldinud, ta ähvardas temale kallale karata. Piitsu ei saanud sellest põrmugi aru. Ta näitas Mossale pisut hambaid vastu ja läks heitis eemale puhkama. Tema ei pidanud surnud kulli nii tähtsaks, et selle pärast maksaks kakelda.

«Kull suri ikkagi ära,» ütles Ats emale, «mis see aitas, et ta ei maganud.»

«Aga näe, pea jäi otsa,» vastas ema.

See pani Atsi mõtlema. Mis on küll surnud kullil parem, kas see, et tal pea otsas või otsast ära? Aga kui isa koju tuli, sai Ats varsti aru, et peaga surnud olla on palju parem kui peata. Sest isa võttis surnud kulli rebase juurest ja hakkas tal nahka seljast maha kiskuma.

«Mis sa nahaga teed?» küsis Ats uudishimulikult.

«Mis muud, kui topin täis,» vastas isa.

«Kuidas sa topid ta täis?» päris poiss veel suuremas uudishimus.

«Nõnda, et ta oleks kui elus kull,» seletas isa.

«Silmad peas ka?»

«Silmad ka,» kinnitas isa.

«Aga kui Mossa oleks kullil pea otsast ära võtnud, kas sa siis ka oleks tema naha täis toppind?» küsis Ats nüüd.

«Siis mitte,» vastas isa. «Sest mis kull see on, kel pole pead otsas. Pea ja kõver nokk on need kõige ilusamad.»

«Aga küüned?» küsis Ats.

«Küüned muidugi ka,» ütles isa.

Nüüd Ats jäi natukeseks mõtlema ja ütles siis:

«Vaat, mis hea nüüd kullil, et Mossa ei närind tal pead otsast, ta topitakse täis!»

«Jah, Mossa tegi surnud kullile suure heateo, et jättis talle pea otsa,» kiitis isa nõus olles ja lisas natukese aja pärast, kuna endal jooksid jämedad higitilgad mööda otsaesist alla: «On see aga üks töö, see kulli naha umbselt võtmine. Kui sina mul siin abiks poleks, siis ta jääkski võtmata.»

*

Kui isal viimaks kulli nahk käes, hakkas ta teda kohe täis toppima. Selleks ta tarvitas põhku. Täistoppimine ise oli nii huvitav toiming, et Ats tahtis oma silmad peast ära vahtida. Näha, kuis kulli nahast saab jällegi nagu elus kull, ainult et ta ei lenda, midagi imelisemat polnud Ats üldse varemalt näinud. See hakkas tema südamesse nii väga kinni, et ta otsustas siinsamas: kui tema suureks saab, siis hakkab ka tema kullidel nahku seljast ära võtma ja neid täis toppima. Aga isale ei söandanud ta otseteed oma unistust avaldada, vaid ütles nõnda:

«Kas mina ka oskaks kullil naha seljast ära võtta?»

«Miks mitte, kui sa õpid,» vastas isa.

See vastus ei meeldinud Atsile hästi. Isa andis üldse vastuseid, mis ei meeldinud. Tema tuli kohe oma õppimisega, aina õppimisega. Sellepärast Ats armastas ennem emaga juttu ajada, sest tema vastused olid palju paremad. Nõnda Ats läks tänagi ema juurde ja esitas talle sama küsimuse, mis isalegi.

«Kasva enne suureks, küll sa siis hakkad kulle nülgima ja täis toppima,» ütles ema ja see oli Atsi meelest juba hoopis teine asi. Peab lihtsalt kasvama, muud midagi. Ainult et kasvamine võtab aega ja peab pisut ootama.

«Ma tahaks rutem suureks saada,» ütles Ats.

«Siis pead tubliṣti sööma ja hästi magama, küll sa siis kasvad,» seletas ema.

«Kas see siis aitab?» päris Ats.

«Kuis siis muidu,» ütles ema. «Mis siis veel aitab, kui mitte söömine ja magamine.»

Nüüd Ats läks isa juurde tagasi ja küsis:

«Kas ma siis oskan kulli naha täis toppida, kui ma suureks saan?»

«Ei suurus aita igakord ühtigi,» vastas isa. «On palju suuremaid mehi kui mina, aga ei nad oska linnul nahka seljast ära võtta ega teda ka täis toppida. Pead kasvama ja ka õppima, siis oskad. Nõnda on siin ilmas. Aina peab õppima, kui tahad midagi osata.»

«Kas rebane ka peab õppima?» küsis Ats.

«Aga kuis siis rebanegi muidu saab,» vastas isa. «Näe, Mossa pole noorelt midagi õppind, sest oli kogu aeg keti otsas, nüüd ei oskagi muud, kui tuleb ketị otsa tagasi. Kõik peavad õppima. Linnud õpivad laulmagi, muidu ei oska nad midagi. Vanad laulavad ees ja noored lasevad järele.»

See tegi Atsi meele üsna raskeks. Tähendab, ikka peab õppima, kasva suureks või ära kasva. Üks lohutus oli ometi: kui kõik peavad õppima, eks siis tema õpi ka, ega siis temagi viletsam ole kui Mossa keti otsas või linavästrik toaharjal. Aga mis peaasi — Ats unustas õppimismured seks korraks üsna varsti, sest isa oli oma tööga lõpul ja läks kulli kuuri alla üles riputama, kus vuhises vahetpidamata tuul, mis pidi aitama kulli naha ära kuivatada, et ta ei läheks halvaks.

«Kas ta jääbki siia?» küsis Ats isalt.

«Kui nahk kuiv, siis paneme tuppa kapi otsa, las ta istub seal, tiivad laiali.»

Selle vastusega Ats oli üsna rahul, sest tema küsimusel oli oma tagamõte. Tema oleks tahtnud teada, mis teeb Mossa, kui temale paneks ette täistopitud kulli. Siit kuuri alt ei saaks Ats teda kuidagi kätte, sest selleks oleks vaja püstitada raske redel, mis käib temal üle jõu. Kulli aga toast kapi otsast maha võtta, sellega ta saaks juba toime. Teda huvitas ainult veel üks küsimus ja sellepärast ütles ta isale:

«Küll see võib aga raske olla.»

Isa oli juba astunud paar pulka mööda redelit ülespoole, kui kuulis Atsi sõnu. Ta tuli nüüd redelilt maha, sirutas kulli, mis rippus nööri otsas, Atsi poole ja ütles:

«Säh, võta nöörist kinni ja katsu, kas jäksad hoida.»

Aga kui Ats oli ühe käega katsunud, ütles ta:

«Ei mina jäksa.»

«Võta kahe käega,» käskis isa. «Mis mees sa nõnda oled, kui ei jäksa täistopitud kulligi hoida.»

Nüüd võttis Ats kahe käega nöörist kinni ja ennäe! kull ei olnudki nii hirmus raske. Ta jäksas teda ilusasti hoida.

«Las ta kuivab, küllap läheb veelgi kergemaks,» ütles isa.

Ja läkski kergemaks. Sest kui isa kulli paari nädala pärast maha võttis, et teda tuppa kapi otsa asetada, andis ta tema korraks jällegi Atsi kätte.

«Oh kui kerge!» hüüdis Ats rõõmsalt. Iseendas mõtles ta samal ajal: «Nüüd ma jäksan ta väga hästi kapi otsast maha võtta ja Mossale näha viia,» sest oma endist kavatsust ta polnud veel unustanud.

Oli veel üks mure: kuidas varuda oma mõtte teostamiseks paras aeg? See andis oodata. Mõnikord Atsil kippus kannatus katkema ja siis ta haudus võimatuid plaane: mõtles südaööl nii tasakesti asemelt tõusta, et isa ega ema ei kuuleks, mõtles minna toolilt lauale ja laualt upitada kapi otsa kulli järele, selle sealt maha võtta ja kuulmatult uksest välja pugeda.

Aga sellised mõtted tulid tal ainult silmapilguks. Peagi taipas ta, et see kõik on üsna võimata, sest ema on ju nii erga unega, et tema, Ats, ei saa end õieti asemel liigutadagi, kui juba ema küsib või vaatab, mis tal viga. Muidugi, iseasi, kui ema oleks temaga ühes nõus, aga ema ei ole, selles on Ats üsna kindel. Sellepärast peab ta päris üksinda oma eesmärgile püüdma.

Aga viimaks tuli juhus Atsile appi: rebane toodi ühel päeval tuppa.

«Las püüab prussakaid,» ütles ema. «Ainult pliidiuks olgu kinni, muidu Mossa määrib enda uuesti ära.»

Ja kuna Mossa mööda tube ja kööki kolas, tegi ema oma toimetusi, käskides Atsi rebast silmas pidada, et see ei kargaks aknasse ega teeks muud pahandust.

«Karga keti otsa kinni, kui muud ei aita,» õpetas ema poissi, enne kui astus üle ukse välja. Aga ta ei saanud seal kuigi kaua olla, sest kambrist hakkas kostma Atsi hädakisa. Ema jooksis tuppa tagasi.

«Mossa! Mossa! Kas sa kuuled!» karjus Ats suure tõniga, kui ema oli parajasti lävel. See lõi tagasikätt ukse kinni ja jooksis tagatuppa. Alguses ta ei saanud kuidagi aru, mis siin sünnib, sest põrandal lendasid suled, Mossa oli voodi all ja Ats karjus tema juures. Aga äkki ta taipas kõik: täistopitud kull oli rebase käes ja see nähtavasti rappis teda. Kuis oli see võimalik, sellest ei saanud ema alguses kuidagi aru. Ka polnud tal kuigi palju aega mõtlemiseks, sest tal tuli kohe meelde, mis ütleks isa, kui rebane purustaks täistopitud linnu. Sellepärast haaras ema ahjusuu eest ahjuhargi ja kargas poisi kõrvale sängiääre alla vaatama. Ilma pikema jututa andis ta Mossale sellise hoobi, et see jättis linnu jalamaid sinnapaika ja jooksis sängi alt välja. Nüüd ema võttis kulli, et teda lähemalt silmitseda.

«Vaata, kuis kaela pealt lõhki tõmmatud,» näitas ta Atsile. «Mis nüüd isa ütleb!»

Sama mõte käis ka Atsil peast läbi ja sellepärast hakkas ta suure häälega nutma.

«Kuidas sai rebane kulli kapi otsast kätte?» imestas ema.

«Ma tahtsin näha, mis ta teeb, kui ta teda näeb,» nuttis Ats, «aga tema tõmbas näuhti! kulli minu käest ära ja jooksis teisega sängi alla. Ma küll keelasin ja karjusin, aga tema ei kuuland, urises aga ainult.»

«Oli veel hea, et sa karjumagi hakkasid, ma ometi kuulsin ja teadsin appi tulla,» rääkis ema. «Aga nahatäis on sul vist ikkagi soolas, sest isale on see kull nii kallis, ta räägib temast igal pool ja näitab teda kõigile. Parun isegi käis teda kord vaatamas, kui ta rippus alles kuuri all. Keegi tahtis kulli äragi osta, aga isa ei müünud, nii kalliks peab teist. Ja nüüd sina võtad ta kapi otsast maha ja annad Mossa kätte.»

«Ära ütle isale, et mina seda tegin,» palus Ats.

«Mis see aitab,» vastas see, «isa saab ju ikkagi teada, et kull on kellegi käes olnud, sest ta on ju kaelalt puru, näe, põhud paistavad välja. Või arvad, et ma hakkan sinu tempude pärast isale valetama?»

«Ütle ainult, et sina võtsid kulli maha, et hakkasid teda puhastama või et ta oli sul ees ja et siis rebane kargas kallale,» mangus Ats.

«Ei, ei,» ütles ema, «oled oma teo teind, siis kanna ka tagajärjed, muidu saad varsti veel hullemaga toime.»

Aga nüüd Atsil läks selline pill lahti, nagu ta isegi ei mäletanud seda kuulnud olevat mil ega mil ajalgi. Ema ei püüdnud teda põrmugi vaigistada, noomis ainult tõrelevalt. Samal ajal ta ise otsis välja nõela, ajas talle musta niidi silma ja hakkas kulli kaela parandama. Ats ei pannud suure nutuga seda enne tähele, kui kulli kael oli juba üsna terve. Siis alles torkas see äkki talle silma. Aga ta ei võinud sinna midagi parata, et nüüd hakkas nutu asemel talle kippuma naer peale. Silmad olid alles tulvil vett täis, aga nuttu ennast polnud enam kusagilt võtta.

«Ema, nüüd ei saa ju enam sugugi aru, et kull on rebase käes olnd,» ütles Ats, kui ta oli ema tööd lähemalt silmitsenud.

«Küllap juba isa aru saab, kui aga teab vaadata,» vastas ema.

«Ega sa nüüd isale räägi?» ütles Ats.

«Ei, mina mitte, aga sina ise pead rääkima,» arvas ema.

«Miks rääkida, kui kull on terve?» imestas Ats.

«Et sul meelde jääks, et niisukesi asju ei või teha,» ütles ema kindlalt ja jäi oma sõna juurde. Sest kui isa koju tuli, tegi ema varsti juttu, et Atsil olevat üks patt pihtida. See pani poisi südame värisema. Tema oli tahtnud parajat silmapilku valida, aga nüüd pidi ta ettevalmistamatult isa pale ette astuma. Veel enne kui ta suudki sai paotada, läks tal uuesti nutt lahti ja nutuga ta läkski isa juurde. Võttis tükk aega, enne kui isa taipas, milles asi. Aga siis astus ta kapi juurde ja võttis oma kulli maha, et vigastuse suurust hinnata.

«Teo suuruse järele olgu ka karistus,» ütles ta.

«Nüüd pole enam midagi, ema õmbles ilusti kinni,» rääkis Ats, sõrkides isa kannul.

Isa vaatas ja otsis. Viimaks ütles ta:

«Et ema nii ilusa töö teinud, siis saad seekord veel andeks. Aga pea meeles, see on viimane kord. Kui sa veel midagi kurja teed, siis . . .»

Isa jättis ütlemata, mis siis. Nõnda ta oli nii mõnigi kord varemalt teinud. Sellepärast Ats ei pannud sellele kuigi suurt rõhku ega murdnud oma pead. Peaasi, et ta oli tänaseks karistusest pääsenud.

*

Sest ajast saadik, kui Mossa Atsi kõhuvalu tõttu oli esimest korda ketist lahti saanud, õnnestus tal see ka omal jõul paar korda. Nagu oleks Ats talle paha ameti õpetanud. Ema ütleski kord poisile:

«Vaata nüüd, mis sa tegid: õpetasid Mossa oma ketti katki kiskuma.»

Aga isa arvas selle vastu, et rooste sööb kord-korralt ikka rohkem ketilülid läbi, sellest siis see rebase lahtipääs. Juba ammugi lubas ta uue keti tuua, aga ikka veel ei saanud ta sellega hakkama. Uus kett oli seda tarvilikum, et Mossa oli oma viimast vabadust kasutanud kuriteoks: ta oli kuuendikumehel murdnud kana, pealegi veel selle kõige parema kogu karja seast, nagu mees ise kinnitas. Murtud kana olnud puhast itaalia tõugu, mõisast otseteed saadud, sellepärast munenud teine kogu aasta, hauduma pole kippunud, loksuma pole hakanud.

Muidugi, metsavaht pidi sellekohaselt ka murtud kana tasuma. Uue keti muretsemine oleks odavam tulnud kui nii kalliste kanade väljamaksmine. Sellepärast käidi rebast vana keti otsas sagedasti vaatamas, et ta ei saaks seda krupsu ajada ja seega mõnda lüli katki murda. Nõnda läks hulk aega, ilma et rebane oleks kordagi vabadusse pääsenud.

Aga ühel pühapäeval pidi Kirep oma perekonnaga kauemaks ajaks kodust ära minema. Keegi eit pidi tulema küll lehmi lüpsma ja siga söötma, aga rebasega ei tahtnud ta tegemist teha. Pealegi arvati, et kui pererahvas ise kodust ära, siis võib mõni teab kes tulla, rebase lahti lasta või hoopis ära viia. Sellepärast peeti aru, kuhu ta panna, et oleks mureta. Viimaks tuldi otsusele, et kõige parem koht rebasele oleks toapealne — pööning. Nõnda siis viidigi talle sinna toitu ja vett ning tema ise seoti sarika külge. See kõik oli seda lihtsam ja

kergem, et pööningule viis trepp otseteed köögist. Nõnda siis Mossa sai endale uue ajutise asukoha, mis näis teda väga huvitavat. Tema esimeseks tähelepanuks oli see, et lage kattis paks liivakiht, mida ta siit-sealt katsus käpaga kraapida.

«Las tolmutab, kui tahab,» ütles metsavaht ise. «Peaasi, et keegi ei pääse tema juurde ja tema ise ei pääse ka kuhugi.»

«Ega ta ometi uluаlt välja poe, kui ta keti kuidagi katki saab,» tähendas ema.

«Ei pääse, pole karta,» ütles isa.

Nõnda mindigi kodust kõige suuremas südamerahus minema ja kellelgi ei tulnud kogu päev Mossat meeldegi. Aga nende üllatus oli suur, kui õueväravasse tagasi jõudes Ats hüüdis peaaegu hirmunud häälega, ise näidates käega ülespoole:

«Ema, näe, kus Mossa! Näe, kus vahib teine!»

Isa ja ema jäid mõlemad pärani silmil ja ammuli suul peaaegu keeletult vahtima. Nad lihtsalt ei uskunud oma silmi, sest Mossa pea oli läbi laastukatuse väljas, pealegi veel nii kõrgel, et võimata oli mõista, kuis ta võis sinna saada. Istus ta ehk pennil? Aga ei, siis peaks ta pea veel kõrgemal olema. Mille otsas ta võis siis istuda, pööning oli ju keti ulatuses täiesti tühi.

«Seal peab küll vanapergel ise lahti olema,» ütles isa viimaks, sest ta ei jõudnud mingile otsusele. Ja ta ajas Atsi õueväravat lahti tegema, laskis hobuse ukse ette, viskas ohjad vankrile ja läks peiduurkast võtit otsima, et vaadata, kus see rebane küll tõepoolest kükitab, et tema pea vaatab nii kõrgelt läbi katuse välja. Aga vaevalt oli ta trepist üles saanud, kui ta imestusest vilistas ja alles siis hüüdis:

«Tulge ometi vaadake, mis Mossa on teind!»

Aga neid sõnu polnud õigupoolest põrmugi vaja, sest teised tahtsid isegi teada, mis pööningul sündinud. Sellepärast olid nad parajasti trepil ja järgmisel silmapilgul juba ülal.

«Tohoo, kui kõrge kuhi!» imestas Ats pööningule jõudes.

«Eks ole hull väljas!» hüüdis ema. «Ta on ju kõik liiva kokku kraapinud.»

Tõepoolest oligi nõnda: Mossa oli kogu toapealse mulla ühte kuhja ajanud, ise istus ta ikka veel kuhja tipul ja vahtis läbi katuse välja. Kuuldes inimeste hääli,

ta tõmbas korraks pea läbi augu sisse, et vaadata, mis lahti, siis pistis ta tema aga uuesti välja ja jäi rahulikult oma endisse asendisse.

«See meeldib talle,» ütles isa.

«Näeb hästi kaugele,» arvas Ats ja lisas juurde: «Näeb peaaegu sama kaugele kui ülejõe kuuse otsastki.»

«Kus ta siis ikka kohe nii kaugele,» tähendas ema.

«Aga kaugemale ikkagi kui suure kuuse alt maast,» ütles Ats nüüd.

«Seda muidugi,» kinnitas isa. «Aga lähme, las ta olla, ma võtan enne hobuse rakkest lahti ja panen vankri kuuri alla, eks ma siis vaata, mis teha.»

Nõnda tulidki kõik üksteise järele ülalt alla ja Mossa jäi oma mullahunniku otsa istuma, pea läbi katuse väljas.

Samal ajal, kui isa toimetas väljas, hakkas ema köögis toidu eest muretsema, sest juba teel olid kõik tühja kõhtu kurtnud. Kõigepealt tahtis ta pliidi alla tule teha. Aga imelikul viisil ei hakanud korsten kuidagi tõmbama, suits tuli kõik sisse.

«Vanad inimesed ütlevad ikka, et kui päike paistab korstnale, siis ta ei tõmba, aga nüüd on päike juba ammugi metsa varjus, mis hull tõbi sel korstnal siis õige täna on sisse läind,» siunas ema vesiste silmadega ja ajas uksed, aknad pärani.

Isa, kes nägi, et uksest ja aknast ajab suitsu välja, arvas, et on juhtunud õnnetus, jättis hobuse sinnapaika ja tuli uksele vaatama.

«Mis kütist sina siin teed?» küsis ta.

«Pliit ajab suitsu kõik sisse, korsten ei tõmba põrmugi,» vastas ema.

«Mis tal hullul siis on?» imestas isa. «Hommikul ta ju tõmbas.»

«Hommikul tõmbas,» kinnitas ema.

«Kas siibrid on mõlemad lahti?» küsis isa.

«Mõlemad täiesti!» vastas ema.

Aga isa nähtavasti ei uskunud ema sõnu, ta astus ise üle ukse kööki, et oma silmaga asja üle vaadata. Ka tema leidis kõik korras olevat, ainult et suitsu ajas hirmsasti sisse. Nüüd läks ta välja korstent vaatama: sealt ei tulnud suitsu põrmugi.

«Taga hullemaks asi läheb,» ütles ta nüüd nõutult. «Oota natuke, ma saan väljas varsti valmis, siis vaatame, mis temp see on.»

Ema läks köögist õue, sest suits pani silmad kipitama. Aga Ats kinnitas, et temale ei tee suits midagi, ainult ninas näppivat pisut. Sellepärast seegas tema aina õue ja köögi vahet, kus oli nii mõnus paksu suitsu sees olla. Ta ei mäletanud ühtegi nii huvitavat päeva kui tänane: esteks see rebase pea seal ülal läbi katuse, nüüd see paks suits köögis, nii et ei näe seinast seina. Ats võttis kuue seljast ja hakkas sellega vehkima.

«Mis sa teed seal?» küsis ema.

«Ma ajan suitsu köögist välja, mis ta siingi vahib,» vastas Ats.

«Lase sina olla, suits läheb isegi välja,» ütles ema.

Aga Ats arvas, et suits ei lähe ise välja, ja vehkis edasi, pealegi veel nii tähtsa näoga, nagu oleks see mõni teab kui tarvilik toiming. Viimaks küsis ema:

«Mis see on sul seal, uus või vana kuub vehkida?»

Ats tegi, nagu ei kuulekski ta ema küsimust, sest see oli juba ammugi talle käsu annud uued riided seljast ära võtta, aga ta oli selle unustanud.

«Sina viimane võrukael!» hüüdis ema lõpuks, kui ta oli asjata vastust oodanud. «Nüüd ajad oma uued riided suitsu ja tahma täis, nii et nad on veel hullemad kui vanad. Silmapilk kambri ja uks järelt kinni!»

Polnud parata, Ats pidi suitsu peksmise jätma ja tal oli uute riiete äravõtmisega selline kiire, et ta aega ei saanud neid õieti toolilegi asetada, varnast või kapist rääkimata, ja nõnda ema leidis pärast tema uued püksid põrandalt. Ometi polnud Atsil sellest suurest kiirustamisest põrmugi kasu, sest kui ta jõudis uuesti kööki, et vana kuuega suitsule hakata pihta andma, oli see juba ise enamasti kõik läbi lahtise akna ja ukse välja läinud. Uut juurde ei tulnud, sest ema oli veega pliidi all tule kustutanud, et ükskord ometi suitsust lahti saada.

*

Isa, kes hobuse rakkest lahti võtnud ja põllu äärde köide viinud, oli aega saanud kõige üle järele mõelda. Kui ta koju tagasi tuli, küsis ta veel kord korstna tõmbamise üle järele, ja kuuldes, et ema tulegi kustutanud, ta ütles sellele:

«Mina arvan, see pole ilmast. Lähme õige üles ja vaatame, mis selle rebasega seal tõepoolest on.»

Nõnda siis mindigi üheskoos kolmekesi pööningule,

sest ka Ats tahtis näha, mis Mossa teinud ja mis tehakse nüüd tema endaga.

Aga Mossa ei teinud ikka veel midagi muud, kui istus oma mullahunniku otsas ja vahtis läbi katuseaugu välja, nagu oleks ta sinna kinni naelutatud.

«Vaata ometi, mis loomale võib meeldida,» ütles isa. «Naerdi ikka parunit, kui hakkas oma häärbarile torni peale ehitama, aga näe, isegi rebasele meeldib kõrgelt alla vaadata.»

«Ega ta alla vaata, vaid kaugele,» ütles ema. «Parun tahtis ju ka kaugele näha, mitte oma jalge ette.»

«Meie ju ka ronime kuuse otsa, kui tahame vaadata, kus mets põleb,» ütles Ats.

«Sina ikka kohe oma metsapõlemisega,» rääkis ema. «Paljuke see mets põleb! Ja ega siis Mossa mõni metsavaht ole.»

Aga isa, kes oli rebase tööd ja toimetust hoolsamalt silmitsenud, ütles teiste jutu vahele mõtlikult:

«Imelik! Kuidas ta küll nii laialt sai mulla kokku kraapida, tema kett ei ulatunud ju igale poole. Ma panin just meelega keti lühemalt.»

Neid sõnu rääkides isa läks rebase keti juurde ja tõmbas sellest. Aga ta hüüdis otse jahmatanult:

«Kett on ju katki! Rebane on lahti!»

Nüüd tõstis ta teise jala mullahunnikule, mille tipul istus ikka veel rebane, ja nõnda ulatas ta käega ketist kinni, mis jooksis rebasel järele.

«Tule nüüd siia, sa võrukael,» ütles isa ja tõmbas rebase mullahunniku otsast maha. «Aitab sellest vahtimisest, anna nüüd oma majapidamisest aru.»

Aga rebasel polnud muud meeles kui see auk, mis ta teinud laastukatusesse. Sinna ta kippus tagasi. Ometi ei saanud ta oma pead enam kordagi läbi selle augu välja pista ei täna ega ka tulevikus. Ei saanud enam kordagi sealt alla ega kaugele vaadata, kuis kõnnivad murul kukk ja kanad, kuis lendlevad ja laulavad metsas linnud, kuis lähevad mööda maanteed hobused, vankrid, koerad ja inimesed, kes talle võhivõõrad. Ei saanud enam kordagi näha loojeneva päikese verevat vilkumist metsa taga.

Samal ajal, kui isa viis Mossa suure kuuse alla oma paigale, ema ja Ats kõndisid mööda pööningut, imestades tema tööd ja toimetust. Ja enne kui ema teadis aimatagi, Ats oli juba roninud mullahunniku tipule, kus istunud rebane, ja ka oma pea läbi katuseaugu selle eeskujul välja pistnud. Äkki ema kuulis, et keegi hüüab nagu eemalt kaugelt:

«Küll on siit ilus alla vaadata!»

Alles nüüd ema märkas, kus Ats, ja ta hakkas teda ära kutsuma. Aga Ats ei tahtnud mullahunniku otsast alla tulla, nagu meeldiks ka temale seal üle kõige. Ning kui ta lõpuks mõtles oma pea läbi augu tagasi tõmmata, lendas tal müts peast, kuhu? ta isegi ei teadnud. Aga häda oli veelgi suurem!

Pea ühes mütsiga läbi augu välja pista oli tühine töö, aga teda tagasi tõmmata, see oli hoopis täbaram toiming, sest kuivad ja nõelteravad laastude servad tungisid lõuga ja kaela, lõikasid ninaalust ja kõrvu. Ats katsus paar korda õnne pea tagasitõmbamisega, aga iga kord pidi ta sellest loobuma kibeda valu pärast. Kui siis ema lõpuks kurjaga nõudis, et ta ometi kord mullahunnikult alla tuleks, hakkas Ats nutma ja karjus:

«Ma ei saa ju pead tagasi!»

Ema kuulis vaevalt neid sõnu, sest nad hüüti pealpool katust. Selle-eest kostsid nad aga isale selgesti kõrvu, kes tuli hobuse kõietamiselt. Ta tõstis silmad, ja nähes katusel poisipead, talle viirastus üürikeseks, et see on jällegi rebase oma. Ja nagu oleks ta päisepäeva ajal midagi üliloomulikku näinud, ta jäi seisatama ja pärani silmil vahtima. Nõnda kestis see ainult hetke, siis oli tal kõik selge, nimelt: kelle pea see seal on ja miks ta nutab.

Kui ema pööningul nägi, millisesse lõksu Ats oli sattunud, ronis ka tema mullahunniku otsa, nagu peaks kogu perekond rebase eeskujul talitama. Seal murdis ta mõned teravad katuselaastu-servad ja nõnda muutus auk sedavõrd suureks, et Ats sai pea väljast tagasi tõmmata.

«Näita oma kõrvatagused siia,» ütles ema Atsile. Ja kui ta oli neid lähemalt silmitsenud, ta lisas kaastundlikult juurde: «Näe, eks olegi juba nahk maraskil. Pärast paneme joodi peale.»

Aga Ats ei tahtnud joodi peale, sest kõrvatagused paranevat isegi, kui nad mõni päev pesemata jätta.

«Muidugi, sinul on ikka esimeseks mureks, kuidas poleks tarvis ei kõrvu ega kõrvataguseid pesta,» ütles ema.

Samal ajal jõudis isa pööningule ja ütles:

«Kuule, kas ka pliit rebase pärast suitsu sisse ei aja? Mul tuli väljas see meelde.»

«Kuis nii, rebase pärast?» imestas ema. «Rebane oli ju pööningul, kust sai tema pliidi juurde?»

«Miks mitte,» vastas isa. «Kui meie koju tulime, oli trepiuks paokil. Tähendab, rebane võis muu seas ka köögis käia. Ainult — kuis oli pliidiuksega, oli ta kinni või lahti, kui sa hakkasid tuld tegema?»

«Pliidiuks oli lahti,» ütles ema ja ka Ats kinnitas seda.

«Siis on ehk seletus lihtne,» arvas isa ja läks mööda treppi alla, kuhu temale järgnesid teisedki.

Isa kääris särgikäised üles ja hakkas tagumisi pliidirõngaid pealt ära võtma. Kui see tehtud, ta kummardus ja katsus korstnasse vaadata.

«Siin on ju rebase jäljed,» ta ütles, lisades juurde: «Ja ta on siin tuhka korstnasse kraapinud. Oot', oot', ma katsun kohe, saab ehk üsna kergesti korstna tõmbama.»

Ta pistis käe pliidirõngaste avausest sisse ja sõrmitses tuhka. Aga äkki hakkas talle tuha alt midagi kandilist pihku, ja kui ta tema välja võttis, siis osutus see seebitükiks.

«Mis see on?» küsis isa ja pani seebitüki ema ja Atsi ette pliidirauale.

«Kust ta, pime loom, selle on siia toond!» hüüdis ema imestunult.

Aga ta polnud jõudnud veel oma sõnu lõpetada, kui isal oli juba teine seebitükk käes, millele järgnes kolmas, neljas . . . seitsmes, kaheksas.

«Mis hull temp see siis nüüd on!» imestas ema uuesti ja läks mööda treppi pööningule, kus tal oli seebikott riputatud penni. See rippus endisel kohal, aga kuidagi nagu lõdvalt. Lähemale astudes selgus, et kotil oli põhjas auk, ja kui saadi asjale päris otsale, siis mõisteti, et selle augu kaudu olid kõik seebitükid kotist välja kukkunud ning rebane nad ära kannud.

«Mitu tükki sul kotis oli?» küsis isa.

Aga ema ei teadnud oma seebitükkide arvu, ta oli ainult veendunud, et neid pidi tingimata rohkem olema kui kaheksa, mis saadi juba korstnast kätte.

«Puuduvad tükid peavad siis veel korstnas olema või nad on maetud kuhugi mujale,» arvas isa ja hakkas uuesti korstna kallal koukima, esteks palja käega, mis

ei annud tulemusi, pärast muude abinõudega, mis tõid veel kolm tükki seepi päevavalgele.

«Lõhu lõpuks pool pliiti maha,» kirus isa.

Aga seda polnud siiski mitte vaja, sest kui nad nüüd pliidi all peotäie õlgi põlema pistsid, tõmbas korsten mis mühinal. Nõnda siis lepitigi sellega, mis kätte saadud, ja tehti tuli lõplikult pliidi alla. Aga kui isa järgmisel päeval hakkas mulda toa peal laiali ajama, leidis ta veelgi mitu seebitükki. Nüüd oli kõigil üpris hea meel, sest oldi ju kindel, et eile õhtul saadi ikkagi kõik seebitükid korstnast kätte. Ainult murti veel pead: kuidas tekkis kotipõhja auk, nii et seebitükid maha kukkusid? Mossa ei võinud seda teha, sest kott oli selleks liig kõrgel.

«Aga kui ta hüppas, kas ta siis ei saanud hammastega kotipõhja kinni?» küsis isa viimaks.

Jah, sellele mõttele polnud ei Ats ega ema tulnud. Hüpates võis ta muidugi kotipõhja lõhkuda, nii et see enam seebitükke kinni ei pidanud.

«Aga kas siis seebitükid talle pähe ei kukkunud?» muretses Ats äkki. «Kui mõni suur oleks juhtunud otse nina peale, siis oleks ta olnud valmis.»

«Rebasel on hea õnn,» ütles ema, «temal ei kuku ei pähe ega nina peale. Aga kui sina oleks seda teind, siis oleks su nina sama verine olnd nagu su kõrvatagusedki.»

«Kas siis rebasel on parem õnn kui inimesel?» küsis Ats.

«Aga mis sa siis arvad?» vastas ema küsimusega.

Nõnda lõppeski seekordne Mossa jant. Aga ükski ei pannud seda talle pahaks, ennem jäid kõik pikisilmi ootama, millise vembu ta järgmisel parajal silmapilgul viskab. See ei lasknudki väga kaua enese järele oodata, kuid ta lõppes kõigile osavõtjaile kurvemalt, kui ükski oleks seda tahtnud või oletanud.

*

Sellega, et Mossa varem või hiljem ikka koju tagasi tuli, kui ta juhuslikult pääsis ketist, ta võitis kord-korralt ikka suurema usalduse. Varsti oldi tema truuduses sedavõrd kindel, et juleti ta lahtiselt metsa kaasa võtta. Ainult ketijupp jooksis tal kõlinal kannul ja kuulutas, kus kaugel ta praegu ümber jookseb. Atsile oleks meeldinud, et isa paneks selle asemel Mossale väikese kuljuse

kaela, aga isa jäi kõliseva keti juurde, sest tarvilikul korral võis ta selle otsast kinni võtta ja rebast käe kõrval talutada. Ometi arvas ta hiljem, et Ats oli temale oma kuljusemõttega head nõu andnud. Aga sellest sai isa ainult tagantjärele õieti aru, nagu sünnib paljude heade mõtete ja soovidega.

Mossale olid sellised metsas jooksmised suureks pidupäevaks. Et tal ketijupp igal pool järele kõlises ja ronimisel ning pugemisel takistusi tegi, seda ei teadnud ta põrmugi pahaks panna. Kui keegi olekski talle seda meelde tuletanud, siis oleks ta ehk peaaegu pahase meelega vastanud:

«Mis rebane ma siis olen, kui mul ketti järel pole.»

Et Piitsu ilma kaefarihmata ja ketita jooksis, see Mossat ei huvitanud. Ja kuigi ta seda mõnikord tähele pani, siis pidas ta Piitsut õnnetuks loomaks, et tal puudus kõlisev kett, sest kui tal see oleks olnud, siis oleks ta ehk sama väledaks muutunud, nagu oli tema, Mossa. Aga nüüd ei saanud Piitsu temale ligigi. Ka ei tabanud ta rohu seest ühtegi lindu ega hiirt, vaid jooksis üsna kuiva suuga peremehe läheduses. Selle põhjuseks võis olla ainult üks asjaolu: tal ei olnud kõlisevat ketti kannul.

Nagu toaski, samuti Mossa oli metsas kärsitu, püsimatu, väsimatu, uudishimulik. Alguses Piitsu katsus temaga kaasa joosta, aga tüdines peagi. Temale tundus Mossa toiming mõttetuna. Hea küll, et oled huvitatud ja liputad saba, kui leiad tedre, rabakana, põldpüü või jänese jäljed või haistad laanepüüd kusagil kõrgel puus, aga mis mõte on joosta iga konna järele, et temale käpp peale panna või teda lihtsalt ära süüa? Mis mõte on tähelepanu pöörata igale rohutirtsule, väiksemale liblikalegi, mis näitab lenneldes oma kirevaid tiibu?

Kuid Mossat huvitas metsas kõik, mis aga elas ja kuidagi liikus. Iga väikene laululind pani ta alumise lõua ärevusest värisema, nagu oleks teda äkki tabanud külmtõbi. Kraaksuvale varesele võis ta puu otsa silma vahtida ning teda kuulatada, nagu heliseks tema mustast nokast otse jumalik muusika.

Suure ähmiga kippus ta ikka inimestest eemale minema ja sellepärast pidi teda iga natukese aja pärast vilistamisega lähemale kutsuma. Aga oli kordi, kus Mossa sellest hoolimata metsas kaotsi läks ja alles öösel koju tagasi jõudis. Muidu poleks sellest midagi erilist olnud, aga kunagi ei võinud kindlasti teada, kas oli

ta kuhugi ära jooksnud või oli ta ehk kettipidi kusagil kinni jäänud. Sellepärast pidi alati selle ümbrus hoolega läbi otsitama, kus ta juhtus kaotsi minema. Alles paar nädalat tagasi leiti ta nõnda kusagilt kasejuurikate vahelt, ja võimalik, et ta siia oleks kärvanudki, kui Ats teda poleks tabanud, kes oli isal otsides abiks.

Nädalapäevad peale suurt janti seebitükkidega, mis Mossa peitis korstnasse ja mullahunnikusse, võeti ta jällegi metsa kaasa. Olgugi et isa pidas teda alatasa silmas ja hakkas kohe vilistama ning kutsuma, niipea kui ketikõlinat polnud enam kuulda, ometi läks Mossa ka seekord kaotsi. Jälle otsiti teda tükk aega, kuid asjata. Isa tahtis juba mitu korda otsimise lõpetada, aga Atsi mangumisel jätkas ta seda ikka ja jälle uuesti. Ometi ei annud see mingit tagajärge. Kui nad viimaks otsimisest loobusid ja edasi hakkasid minema, oli Atsil tundmus, et Mossa peab tingimata kusagil kõrgete ja alt õõnsate sanglepapõõsaste keskel olema, kus ta paratamatult lõpeb, nii et Ats ei saa teda enam ei surnult ega elavalt näha. Aga isa oli teisel arvamisel, öeldes:

«Küllap tuleb teine koju nagu ikka, mis sa tühja muretsed.»

Ometi ei lohutanud see Atsi ja raske südamega lonkis ta isa kannul, sundides teda vahetevahel vilistama ja kutsuma, sest talle viirastus, nagu oleks ta läbi metsakohina äkki kuulnud Mossa ketikõlinat. Muidugi jäid kõik vilistamised tagajärjeta, sest Mossa oli läinud ja jäigi seks.

Aga õhtu eeli, kui nad pöördusid kodu poole ja otsemat teed valides läksid paarist metsatalust läbi, kuulsid nad äkki suurt kanade ja kukkede kisa ning siis heledat naise häält, mis hüüdis:

«Rebane on kanade kallal! Kärmas! Kärmas! Kus püss?!»

Aga mees, kes tuli lahtistest reiaaluse-väravaist välja, vastas kahetsevalt:

«Püss pole ju langis.»

Samal ajal kahmas ta maast mingisuguse malaka ja jooksis kõigest jõust karjaaia poole, kus oli suur kakutamine ja karjumine. Ka naine jooksis mehele järele ja hüüdis:

«Näe kus teine! Juba kana lõugus! Anna! Anna talle! Viruta!»

Ja mees andiski, sest nähtavasti jõudis ta õigel ajal

jaole. Metsavaht Kirep vaatas seda janti ühes oma poja Atsiga rahulikult pealt, seistes mõnikümmend sammu eemal põlluvaheteel. Nad kuulsid selgesti, kui mees ütles: «Maas!», aga veel selgemini, kui ta hüüdis jahmatanult:

«Mis tükk see siis on?! Rebasel on rihm kaelas ja kett järel!»

Rohkem ei olnud tarvis. Nüüd jooksid mõlemad, isa ja poeg, niipalju kui jalad andsid.

«Ma arvasin kohe, et see on meie Mossa,» lõõtsutas Ats isa kannul, omal alumine huul kõver nagu tuleraud. Aga nüüd oli hilja, sest nüüd mõistis noor peremeeski, kes seisis surnud rebase juures, lepamalakas käes, et ta on tapnud metsavahi Kirepi kalli kodurebase. Ja kui metsavaht ise ligi jõudis, ütles peremees:

«Nüüd näete isegi, mis ma olen teind. Aga jumala eest, ma ei pannud enne rihma ja ketti tähele, kui olin juba ühe talle selle tümmikuga valanud. Ma nägin ainult seda puhast tõugu kana, mis ma mõisast tõin, muud midagi. Eit ka veel karjus omakorda: anna! anna! noh, ja nii ma andsingi.»

«Igatahes tabasid sa hästi — hoobi pealt surnuks,» ütles metsavaht.

«Seda küll,» oli peremees nõus, «suri valuta. Iseendalegi ei soovi paremat surma.»

Sel ajal, kui mehed nõnda rääkisid, seistes üks ühel, teine teisel pool aeda, ronis Ats üle aia ja kükitas rebase ette maha, kelle ninasõõrmeist nirises pisut punast. Seda nähes Ats ei saanud enam nuttu pidada, vaid karjus suure häälega:

«Isa! Kuule, isa! Mossal tuleb ninast verd!»

Nüüd pöörasid kõik oma silmad ninasõõrmeist immitsevale verenirele, nagu oleks see kogu sündmuses kõige tähtsam. Igatahes oli ta Atsile seda ja sellepärast jäi ta temale kauaks-kauaks, peaaegu eluajaks kustumatult meelde. Hiljem nägi ta elus palju verd, aga kunagi ei lõiganud see talle nõnda südamesse, kui need kaks pisitillukest niret, mis tulid Mossa ninasõõrmeist. Need ajasid ta nii haledasti nutma, et haledaks läks noore perenaise südagi. Ta ronis üle aia poisi juurde ja katsus teda lohutada, maksku mis maksab. Aga kõik tema püüded nurjusid, nad said nagu õlivalamiseks tulle. Viimaks tuli isal hea mõte ja ta ütles:

«Tead, Ats, mis me teeme? Me võtame Mossal naha

seljast ära ja topime ta täis, nagu tegime kulligagi. Mis sa arvad, kas võtame?»

Seda juttu Ats jäi kohe kuulama.

«Ja kas tead, kuhu me ta siis paneme,» rääkis isa edasi.

«Kapi otsa kulli juurde,» vastas Ats pisaraid pühkides.

«Õige, kapi otsa kulli kõrvale, nii et nad on meil mõlemad alati silma all,» ütles isa kinnitavalt.

Nõnda siis asutigi kohe Mossa nahka maha võtma, ja kui see sündinud, topiti ta siinsamas ka täis, nii et õhtul läksid nad koju, isal täistopitud Mossa kaenlas. Atski katsus teda pisut kanda, aga temale see ülesanne hästi ei sobinud, sellepärast pidi isa ta jällegi oma kätte võtma. Aga kui nad jõudsid kodu lähedale, pistis Ats kõigest väest jooksma, et esimesena minna kuulutama emale uudist. Nähes ema õuel, hakkas ta juba tüki maa pealt karjuma:

«Me toppisime Mossa täis, me toppisime Mossa täis!»

Ema ei saanud sellest alguses kuidagi aru. Nõnda pidi Ats midagi seletuseks ütlema. Aga tal ei tulnud muud meelde öelda, kui et:

«Mossal tuli ninast veri välja.»

Samal ajal ta alumine huul kiskus valusalt kõveraks ja, peaga emale rüppe joostes, ta hakkas kibedasti nutma. Alles nüüd ema aimas, mis sündinud. Ta võttis Atsil mütsi peast, silitas tema pulstunud juukseid ja rääkis lohutavalt:

«Ära sellepärast nii väga kurvasta. Küll isa toob sulle uue rebase.»

Aga Ats nuttis veel enam.

*

Kadusid aastad, kadus palju aastaid. Ats kasvas suureks, temast sai mees. Ta nägi ilmas nii mõnegi rebase, aga ei ühtegi sellist, nagu oli tema Mossa. Ja talle näis, et aastate voolus ta muutub aina imelisemaks.

Täistopitult ta kõdunes ja visati välja, aga elav Mossa ei kustunud mälestusest. Veel vanas eas Ats tuletas teda kui «meie rebast» meelde ja rääkis temast neile, kes teda polnud oma silmaga näinud.

Järelsõna

A. H. Tammsaare «Kogutud teoste» IV köide sisaldab kirjaniku novellistikat tema loomingu kõrgperioodist — ajavahemikust 1922—1939, ning noorsoojutu «Meie rebane». Kui «Kogutud teoste» kolmes esimeses köites on teosed järjestatud peaaegu täpses vastavuses nende geneesile, siis neljandas köites valitseb žanriline koostamisprintsiip: köide koondab kirjaniku loomingulise kõrgperioodi suhteliselt vähese novellistika, haarates niimoodi ühe žanri peaaegu kahe aastakümne pikkusest ajavahemikust. Neil aastail olid Tammsaare loomingus domineerival kohal romaan ja draama, mis koondatakse «Kogutud teoste» järgnevatesse köidetesse.

1920-ndate aastate algul jõudis A. H. Tammsaare loomingu kõrgperioodi, mida eelkõige märgistas «Juudit» (1921). Samal ajal leidsid aset olulised sündmused kirjaniku elukäigus. 1919. aastal lahkus kirjanik lõplikult Koitjärvelt, kus ta oli veetnud Esimese maailmasõja aastad, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni päevad ja Saksa okupatsiooni aja. Abiellumine ja asumine Tallinna tähistas uue etapi algust kirjaniku elukäigus. Kuigi esialgu tuli kirjanikul võidelda tõsiste majanduslike raskustega, ei võtnud ta vastu pakutavaid töökohti, vaid keskendus ainuüksi kirjanduslikule tegevusele — tõlkimisele, publitsistikale ja ilukirjanduslikule loomingule. Tähelepanelikult jälgis A. H. Tammsaare omaaegse Eesti kultuurielu avaldusi, temast kujunes kiiresti kodanliku ühiskonna kultuurikriitik. Ta hoidus järjekindlalt eemale seltskondlikust tegevusest, kuid säilitas püsiva kontakti kitsa tuttavate ringiga, kuhu

kuulusid peamiselt tema ülikoolikaaslased. Tallinnast lahkus kirjanik suviti ainult lühikeseks puhkeperioodiks, 1930-ndail aastail lubas neidki endale järjest vähem. Tema elu sisuks kujunes üha valdavamalt loominguline tegevus, milles alates 1920-ndate aastate keskelt domineerisid eepilised suurvormid.

1922. a. suvel kirjutas A. H. Tammsaare romaani «Kõrboja peremees», milles kirjanik pärast 15-aastast vaheaega pöördus taas talupojaelu kujutamise juurde. Esimese loomingukümnendi taluelukujutusega võrreldes olid tunduvalt muutunud kunstilised kvaliteedid: tammsaarelik realism oli omandanud erilise nüansirikkuse, psühholoogilise mitmekülgsuse ja läbinägevuse, mis andis romaanile omapärase sugestiivsuse ja hingestatuse. Psühholoogilise realismi meetodil loodud «Kõrboja peremees» kujunes murrangulise tähtsusega teoseks nii Tammsaare enese loominguloos kui ka eesti romaani arengus. Mõne aasta pärast alustas A. H. Tammsaare suurteose «Tõde ja õigus» kirjutamist, milles «Kõrboja peremehe» psühholoogiline realism on liitunud elukujutuse avaruse ja polüfoonilisusega. «Kõrboja peremehes» avalduvad kunstilised kvaliteedid olid Tammsaare kirjanikunatuuriga nii harmoonilises kooskõlas, et need jäid domineerima ka edaspidises eepilises loomingus, kuigi täienesid ja mitmekesistusid, sest Tammsaare loomingumeetod on kirjaniku kõrgperioodilgi pidevas täienemisprotsessis.

A. H. Tammsaare loominguliste otsingute mitmekesisust ja nende hargnemist eri suundadesse näitab novellikogu «Pöialpoiss», mis on kirjutatud «Kõrboja peremehega» samal aastal. Kui «Kõrboja peremehe» kujutamislaadi iseloomustab sisemine tasakaal ja eriline kirkus, siis «Pöialpoisi» kunstiliste vahendite mitmekesisus, sisemine rahutus või isegi tasakaalutus näitab, et psühholoogilise realistina katsetas Tammsaare 1920-ndate aastate algul mitmesuguste väljendusvahenditega. Neljast novellist koosnev «Pöialpoiss», mis jõudis lugejani 1922. a. lõpul, kuigi kandis ilmumisdaatumina järgmise aasta numbrit, jäi A. H. Tammsaare viimaseks ilukirjanduslikuks algupärandiks enne «Tõe ja õiguse» kirjutamist. Varasema novellistikaga võrreldes sisaldas «Pöialpoiss» uudseid elemente nii ainestikus kui ka käsitluslaadis. 1920-ndate aastate algul avas iga valminud teos uusi tahke Tammsaare kirjanikunatuuris ning

seda tegi ka «Pöialpoiss». Selle kogu novelle ühendab eelkõige peategelaste kriisiseisund, mis avaldub nende psüühika erilises pinges või häireolukorras. Paiguti ulatub tegelaste psüühiline tasakaalutus niikaugele, et normaalse inimese loogikaga pole tegelaste käitumisajendeid võimalik mõista. Erandliku saatuse ja psüühikaga tegelased paisatakse piirsituatsioonidesse. Nendest viib välja sügav psüühiline murrang, hingelummusest vabanemine, nagu novellis «Viiul», või siis saabub lahendus peategelase surmaga. Siin-seal on vihjatud psüühiliste kollisioonide tagapõhjale — inimvaimu muserdavale sõjale, kuid ainuüksi ajajärgu ühiskondlike hädadega ei ole kirjanik tahtnud põhjendada tegelaste käitumist.

«Pöialpoiss» tõi kujutamislaadi uuendusena fantastilised motiivid A. H. Tammsaare elukujutusse. Fantastika ja reaalne olustik ei sula «Pöialpoisis» veel harmooniliseks tervikuks, nagu nähtub kogu niminovellist, kuid uue tunnusjoonena Tammsaare proosas on fantastiline liin siin selgesti märgatav. Novellide dramatism ja põnevus toetuvad kahele allikale: tegelaste hingekriisile ja fantastiliste motiividega saavutatud pingele. Tegelaste hingekriiside kujutamisel on Tammsaare rohkem oma kujutamiselemendis kui fantastilise liini arendamisel. Kõige muu kõrval on ilmne, et kirjanik on selle kogu novellides taotlenud novellipärast keskendatust järjekindlamalt kui varasemas loomingus.

Novellis «Matus» lavastatakse peategelase unenäo vahendusel drastiline situatsioon: neitsisuudlus äratab surmaunest kirjanik Vanakamara, kes hakkab matuseseltskonnale pidama süüdistuskõnet. See on kibe tõde eesti kirjaniku saatusest, mille Vanakamar paiskab puusärgist kuulajate kõrvu. Enam-vähem samasuguseid mõtteid oli A. H. Tammsaare arendanud oma publitsistikas. Novelli ideestik on ühiskonnakriitilise tagapõhjaga. Olukord muutub groteskseks, kui Vanakamara sõnavõtu lõpul ei ole matuseliste hulgas enam neitsit, kes kirjaniku uuesti surmaunne suudleks.

Niminovellis «Pöialpoiss» on fantastiliste motiividega mindud kõige kaugemale. Polguülem jutustab loo, milles ta heitleb kummalise pöialpoisiga, kes habemenoaga tapab mõisahoones ööbivaid võõraid. Polguülema päästjaks osutub koer, kes neelab pöialpoisi alla. Olgu mainitud, et ennastsalgav koer oma peremehe päästjana on kirjanduses esinenud sageli, näiteks leidub enam-vähem

paralleelne situatsioon F. Dostojevski romaanis «Idioot». Ühese tõlgenduse andmine pöialpoisile ja novelli fantastilisele liinile poleks õigustatud, sest polguülemgi toonitab, et pöialpoissi nägi ta erilises psüühilises seisundis, lahingutest kurnatud närvikavaga. «Pöialpoisi» geneesi loomingupsühholoogilisi tagamaid aitab mõista A. H. Tammsaare tõdemus, et nii inimpsüühikas kui ka maailmas leidub palju salapärast ja seni tunnetamatut.

Novellikogule «Pöialpoiss» heitsid kriitikud ette ebaühtlust (H. Raudsepp), fantastilise liini ja realistliku elukujutuse vahel nähtuvat disharmooniat ja ebapsühholoogilist põnevustaotlust (E. Hubel). Neis tähelepanekuis olid kriitikud jõudnud tõele küllaltki lähedale, sest A. H. Tammsaare paremate jutustuste ja romaanidega võrreldes on «Pöialpoisi» kunstiline tase tõepoolest ebaühtlane ja eklektiline. B. Linde, kelle kirjastuse vahendusel «Pöialpoiss» jõudis avalikkuse ette, algatas ajakirjanduses vaidluse A. H. Tammsaare loomingu interpreteerimise ja hindamise üle. Ta heitis kriitikutele ette, et A. H. Tammsaare viimati ilmunud teosed — «Juudit», «Kõrboja peremees» ja «Pöialpoiss» pole kriitikute poolt mõistmist ja õiglast hindamist leidnud, kusjuures B. Linde süüdistuste teravik oli suunatud eelkõige F. Tuglase vastu. Järgnenud poleemikas, mille käigus B. Lindele vastasid H. Raudsepp ja F. Tuglas, kes süüdistused tagasi tõrjusid, ei tõusnud esiplaanile esteetilised probleemid. Vaidluskultuur oli madal ja Tuglas süüdistas vastaspoolt isegi kirjandusliku klatši toomises ajaleheveergudele. Järjekordselt oli A. H. Tammsaare teoste ümber puhkenud avalik poleemika, kuid selle tase, laad ja vormid häirisid kirjanikku.

Hiljem on kirjandusloolistes käsitlustes «Pöialpoisile» pööratud vähe tähelepanu; novellikogu on jäänud A. H. Tammsaare kõrgperioodi tippteoste varju.

Pärast «Pöialpoisi» avaldamist eemaldus A. H. Tammsaare novellistikast peaaegu terveks aastakümneks. Romaanižanr, mis Tammsaare eepilisele andelaadile vastas kõige paremini, nõudis nüüd kirjaniku loomingulise energia peaaegu jäägitult. «Tõe ja õiguse» esimeste köidete kirjutamisse keskendus kirjanik nii tähelepanelikult, et teised žanrid jäid kõrvale, välja arvatud publitsistika, milles Tammsaare reageeris elunähtustele ja -probleemidele. Ent ajutine novelliloomingu katkemine ei tähendanud lõplikku seljapööramist sellele žanrile,

«Tõe ja õiguse» kirjutamise aega (1926—1933) mahub siiski kolm novelli: «Itaalia-reis» (1930), «Kitty tahab suureks saada» (1931) ja «Sex appeal» (1932). Neile lisandusid hiljem «Jõulupuu» (1934), «Laps» (1937), «Vanaisa surm» (1939) ja «Elavad nukud» (1939), mis jäi viimseks A. H. Tammsaare ilukirjanduslikuks teoseks. Seejuures on märgatav A. H. Tammsaare novellistika orgaaniline seos tema romaanidega. 1921. aastal avaldatud novelli «Kuiv nurk» (mis on ilmunud «Kogutud teoste» III köites) on ta pisut teisendatult ja varieeritult põiminud «Tõe ja õiguse» IV köitesse Itamite perekonda kujutavasse peatükki. Nimetatud novelli teine osa jäi omaette teosena avaldamata, kuid romaanis kujunes sellest Itamite lapse surma lugu. Ka 1930-ndate aastate novellistikal on mõttelisi ja meeleolulisi paralleele romaanidega, mis loomingupsühholoogiliselt on igati mõistetav.

1930-ndate aastate novellistikat ei jõudnud A. H. Tammsaare ühendavasse kogusse koondada, see jäi paariks aastakümneks ajalehtede-ajakirjade veergudele. 1958. aastal avaldati need (välja arvatud «Vanaisa surm») omaette koguna, mis kandis nime «Elavad nukud». Ilmselt moodustabki 1930-ndate aastate novellistika A. H. Tammsaare lühiproosas omaette kindlailmelise lõigu, sest nende novellide erinevus nii «Pöialpoisi»-nimelisest kogust kui ka varasemast novelliloomingust on selgesti märgatav. Viimasel loomingukümnendil jätkus kirjaniku lähenemine rangestruktuurilisele klassikalisele novellile, missugune protsess oli alanud juba «Pöialpoisi» novellidega. Aga «Pöialpoisi» fantastikast või siis usutavuse piiril asuvaist hingekonfliktidest on kirjanik 1930-ndate aastate novellistikas astunud argipäevaste lihtsate eluküsimuste juurde. Kõik seitse novelli on tähelepanelikult kontsentreeritud ühele sündmusele või eluprobleemile, ent selle taga on tugev mõttepinge ja elutark filosoofiline üldistus. Karakterid joonistuvad välja selgekontuuriliselt, situatsioonid on meeldesööbivad, kuigi sündmustik on tavaliselt vähene. Realistlik olustikukujutus ja psühholoogiline vaatlus ühinevad novellides omapäraseks sulamiks. Tolleaegsest eesti novellikunstist on Tammsaare hilisnovellidele loomingulaadilt kõige lähemal Peet Vallaku meisterlikud lühipalad, kuigi tundub, et elu pisisündmustesse on Tammsaare suutnud vormida avarama ideestiku ja kuns-

tilise üldistuse kui Vallak. Kirjandusloolist üldkonteksti jälgides ei ole raske märgata, et A. H. Tammsaare on koos sammunud eesti novellikultuuri üldise arenguga, mis 1930-ndail aastail tegi märgatavaid edusamme.

Lootuste purunemine ja inimese kavatsuste nurjumine on A. H. Tammsaare teostes sageli kujutamist leidnud. Epopöas «Tõde ja õigus» on see üks läbivaid teemasid. Novellis «Itaalia-reis» on nimetatud teema saanud lühivormis haarava ja samal ajal usutav-lihtsa lahenduse. «Itaalia-reis» on mitmes võõrkeelses novelliantoloogias esindanud eesti novellikunsti. «Kitty tahab suureks saada» ja «Sex appeal» on välistelt sündmustelt linnaelu momentvõtted, milles jäädvustub igapäevane olupilt, olgu see siis vaadatud tänava- või hoovipoolsest küljest. Neis novellides näitab Tammsaare end rahvalike stseenide suurepärase kujutajana, kes pisisündmustele — olgu selleks siis lapse naljakas kapriis või hobuse tujukus — annab erilise kõnekuse. Samuti võib neist selgesti märgata Tammsaare demokraatlikku eluhoiakut, sest tööinimeste igapäevast tegevust jälgib kirjanik ilmse sümpaatiaga.

A. H. Tammsaare kirjanikutee lõpetavad novellid «Vanaisa surm» ja «Elavad nukud» — mõlemad omamoodi üldistavad kokkuvõtted probleemidest, mis kirjanikku olid saatnud neljakümne loominguaasta jooksul. Looduse dialektikat mõista püüdvale Tammsaarele oli selge, et täisvereline elu pole võimalik lakkamatute sündimiste ja suremistega. Aga samuti mõistis ta, et üksikindiviidi aspektist vaadates koondub surma paratamatusse palju muidki kategooriaid: surm võib olla traagiline ja ülekohtune, kannatusterohke ja valus, mõnikord on surm inimesele pääsemine, mõnikord eneseohverdamine, mõnikord julmade olukordade vägivald indiviidi suhtes, mõnikord indiviidi enese vaba valik. Artiklites on A. H. Tammsaare väljendanud mõtet, et surm peaks elutee lõpule jõudnud inimesele saabuma lihtsalt, loomulikult ja valutult. Niisuguses olukorras ongi novellis pime vanaisa, kellel on olnud aega surmamõttega harjumiseks. Vanaisa ei karda surma, ta võtab selle vastu inimese rahuga, kes mõistab, et on elutee lõpuni käinud. Aga ürginimlik on seegi, et normaalsetes tingimustes elav inimene ei saa surmaga harjuda. Inimpsüühika sügava tundjana vihjab Tammsaare kuristikule, mis jääb inimese ja surma vahele ka siis, kui tihane juba koputab aknale. Nii tahaks vanaisa pimedanagi veel elada, sest elu on ilus. Samavõrd sügav sissevaade on novellis antud ka lapse hinge, kes surma tõsidust ei taipa. Uku ihaldab sureva vanaisa keppi ja piipu — asju, millel tema jaoks puudub praktiline väärtus. Õigupoolest on Uku jonnakas omandiiha novellis vapustavamgi kui vanaisa surm, sest viimane on looduse paratamatus. Aga võib-olla on lapse iha asjade järele samasugune paratamatus? Inimpsüühika niisugustel avaldusvormidel puudub tänini seletus, kuid tammsaarelikkuse eripära avaldubki selles, et tema loomingus kajastuvad inimliku psüühika varjatud tagamaad, mida psühholoogia veel ei suuda lahti mõtestada.

Novell «Elavad nukud» jäi A. H. Tammsaare esimeseks ja viimaseks ilukirjanduslikuks reageeringuks alanud Teisele maailmasõjale. Novellis kasutab kirjanik võtet, mis on esinenud tema romaanideski: laste mängudes kajastub täiskasvanute tegevus. Julmal ajal on laste mängudki julmad. Novelli sümboolika kõneles Teise maailmasõja algpäevadel ühtaegu kurvalt, hoiatavalt ja irooniliselt. Omamoodi kajastub novellis kirjanik-humanisti ängistus, kes Esimese maailmasõja kannatused ja hukatuslikud tagajärjed oli raskelt läbi elanud ja nägi uue sõja puhkemist.

A. H. Tammsaare 1930-ndate aastate novellistikat on tammsaareistikas seni interpreteeritud tagasihoidlikult, sest kirjaniku kõrgperioodis on tähelepanu köitvateks teosteks ikkagi romaanid ja draamad. A. H. Tammsaare ja E. Hemingway loomingu filosoofilist tagapõhja ja elutunnetust on omavahel võrreldud (J. Kaplinski), kusjuures Tammsaare-poolseks lähteteoseks on valitud «Vanaisa surm». A. H. Tammsaare ja E. Hemingway filosoofilised seisukohad ja kirjanikunatuurid on tõepoolest suuresti erinevad, sest kirjanikud pärinevad sootuks erinevaist kultuuritraditsioonidest ja rahvustest. «Vanaisa surma» kaudu A. H. Tammsaare mõttemaailma ühendamine idamaise filosoofiaga on vähe põhjendatud. Kuigi «Vanaisa surm» on huvitav ning haarav teos, on see siiski liiga kitsas, et väljendada tammsaarelikkuse kvintessentsi. A. H. Tammsaare kaht viimast novelli analüüsides on eriti rõhutatud nende sügavalt humanistlikku põhihoiakut (L. Siimisker).

1932. aastal avaldas A. H. Tammsaare noorsoojutu

«Meie rebane», mis kirjaniku mahukas loomingus on ainuke otseselt noortele adresseeritud teos. Nagu mõningad novellid, on seegi lihtsakoelise kompositsiooniga lugu kirjutatud «Tõe ja õiguse» loomisepingutuste keskel, täpsemalt öeldes epopöa III ja IV köite vahel. Loomingupsühholoogiliselt on täiesti mõistetav, miks Tammsaare võttis keeruka sisestruktuuriga ja probleemirikka epopöa kirjutamise aastatel ette mõningaid lihtsamaid ilukirjanduslikke töid. Need olid vahelduseks suurteose kirjutamisel, isegi teatavaks puhkuseks epopöa probleemistikust, mis kirjaniku mõtet neil aastail peaaegu lakkamatult hoidsid oma kütkeis. Teisalt on täiesti ilmne, et «Meie rebase» kirjutamisel toetus Tammsaare varematele kogemustele ja tähelepanekutele, mis olid meelde sööbinud Koitjärve metsakülast või isegi kodutalust. Väga suure tõenäosusega võib oletada, et sellegi teose puhul on ajendiks olnud konkreetsed juhtumid, mis sarnanesid teoses kirjeldatuile.

Eesti algupärase noorsookirjanduse traditsioonid olid 1920-ndate aastate algul alles kujunemas. Noorsookirjandusel oli küll suurepärane tippteos — O. Lutsu «Kevade» (1912), kuid selle kunstilise tasemeni ei jõudnud O. Luts oma hilisemates noorsoo- ja lasteraamatutes, rääkimata teistest katsetajatest. Seoses kirjanduselu üldise elavnemisega tõusis 1920-ndate aastate lõpul huvi ka noorsookirjanduse vastu. Ajavahemikul 1926—1931 tuli noorsookirjandusse rida autoreid — J. Parijõgi, J. Jaik, R. Roht ja R. Janno —, kes tõid uusi ainealasid ja rajasid alused uutele arengusuundadele. Nimetatuist jättis eesti noorsookirjandusse sügavaima jälje J. Parijõgi, kelle realistlik elukujutus ja noorte hingeelu tabav jälgimine lubas autoril jätkata noorsookirjanduse realistlik-psühholoogilist liini. J. Parijõe «Semendivabrik» (1926) ja «Jaksuküla poisid» (1930) olid ajajärgu noorsookirjanduse väljapaistvamad saavutused. J. Parijõe realistliku elukujutuse kõrval kirjutas J. Jaik muinasjutuelementidega läbipõimunud teoseid, mis moodustavad selleaegse noorsookirjanduse teise arenguliini. R. Janno rõhutas oma esimeses noorsooraamatus «Kuningas Toom» (1931) seikluslikke elemente, hiljem pöördus temagi realistliku elukujutuse juurde, nagu nähtub «Vutimeestest» (1935). Niisugusel noorsookirjanduse elavnemise ja erisuundade diferentseerumise ajal jõudis avalikkuse ette A. H. Tammsaare noorsoojutt,

«Meie rebane» on järjekindlalt realistliku põhikoega loomajutt, milles teadlikult on välditud muinasjutulisi või fantastilisi elemente, mida sageli esineb nii folkloorsetes kui ka puhtilukirjanduslikes loomajuttudes. Kujutamisfookuses on siin rebane, kes kutsikana inimeste kätte sattunult niivõrd kodustub, et vabadusse pääsenult tuleb ise tagasi inimeste juurde. Rebane harjub isegi ketiga, mida ta metsas enda järel lohistab. Kuid inimeste juures elades ei kaota rebane oma ulukiinstinkte, mis lõpuks saavadki talle saatuslikuks. Nii baseerub jutustus inimese ja uluki suhete, põhitõel, mida tänapäeval järjekindlalt rõhutatakse: inimese juures elav uluk irdub niivõrd oma loomulikust elulaadist, et ulukit kodustades valmistab inimene tegelikult ette looma hukkumist. Rebane hukkub Tammsaare jutus küll juhuse tõttu, kuid ta pole võimeline enam omapäi metsas elama. Niisuguse loodusdialektika mõistmine annab arvestatava elukogemusliku sügavuse jutustuse lihtsakoelistele piltidele, mis jälgivad metsavahipere sekeldusi rebasega.

A. H. Tammsaare kui psühholoogi meisterlikkus avaldub jutustuses lapse hingeelu kujutamisel. Metsavahipere väike Ats, kes kiindub rebasesse, on omamoodi paralleelkuju «Tõe ja õiguse» I köite lastele, aga viimastele on raske leida võrdsügavaid vasteid maailmakirjanduse klassikastki. Väikesele Atsile on loomad tõendiks maailma rikkusest ja mitmekesisusest. Rebases on Atsi jaoks midagi seletamatut ja salapärast, seepärast on tema suhe loomaga hoopis komplitseeritum kui täiskasvanuil, kes rebase eest hoolitsevad utilitaarset eesmärki silmas pidades. Rebase hooldamisel ei suuda Ats kuidagi täita vanemate korraldusi, ta konfliktid algavad sellest, et tahab ise toimida teisiti, kui nõuavad vanemate käsud ja korraldused. Atsi koomika (või tragikoomika) on selles, et tema omapäised ettevõtted lõpevad enamasti alati ebaõnnestumistega. Nii pääseb rebane Atsi käest mitmel korral vabadusse. Lapse tegevuse vastakate ajendite ja hingekonfliktide mõistjana on Tammsaare selles jutustuses andnud köitva psühholoogilise etüüdi. Eelkõige lapse psüühika omapära kujutamise tõttu on «Meie rebane» nauditav ka täiskasvanutele.

Senistes Tammsaare-käsitlustes on «Meie rebasele» osutatud vähe tähelepanu, kuid teos kuulub meie noorsookirjanduse paremate saavutuste hulka. Tammsaare

on jälginud lastekirjanduse üht põhinõuet, mille kohaselt noorsoole tuleb kirjutada niisamasuguse süvenemise ja psühholoogilise täpsusega kui täiskasvanutelegi. «Meie rebases» on märgatavad Tammsaare loomingulisele kõrgperioodile iseloomulikud stiili- ja kujutuselemendid. Teose stiil on rahulikult voogav, dialoogides on meisterlikult tabatud rahvalikku kõnepruuki ja kõik vahendid kokku annavad psühholoogilis-realistliku elu- ja inimkujutuse, mis on omane kirjaniku romaanidele. Ainult arutlevaid kõrvalepõikeid on «Meie rebases» vähem kui romaanides.

Eesti noorsookirjanduse üldises kontekstis tõuseb «Meie rebane» eredalt esile. Tammsaare jutustuse järel elavnes loodusmotiivistiku rõhutamine meie noorsookirjanduses ja suurenes loomajuttude erikaal. Kuigi Tamsaare otsene mõju on raskesti tõestatav, on mitmesuguste loomajuttude esiletõus varsti pärast «Meie rebase» ilmumist mingil määral seotud Tammsaare realistliku loomajutuga. See oli avanud uue aineala, millel kirjanduses on alati virgutav mõju. Paar aastat pärast «Meie rebast» ilmusid E. Männiku ja R. Rohu loomajutud, mille hulgas viimase «Väleküüs ja Tuhknai» (1935) mõne motiivi poolest sarnaneb Tammsaare rebaseloole, kuigi R. Roht on pearõhu asetanud põnevale ja ositi ebausutavale süžeele. Loodus ja loomad on domineerival kohal ka K. Ristikivi lasteraamatutes, millega kirjanik tegi oma nime eesti lugejatele esmakordselt tuttavaks. «Meie rebane» on tänapäevalgi noorsoo lemmikraamatuid.

H. Puhvel

Redigeerimismärkusi

Novelli «Vanaisa surm» ja jutustuse «Meie rebane» käsikiri on säilinud. Mõlema teose alustekstiks on nende esmatrükk, A. H. Tammsaare ei ole nimetatud teoseid uusväljaandeks ise läbi vaadanud. Alusteksti ja käsikirja võrdlemisel selgus, et korrektorid on mõlemas käsikirjas teinud rea parandusi, mis on kandunud kõigisse teistesse järgnevatesse väljaannetessegi. Toetudes tolleaegsele keelepruugile on korrektorid muutnud rea Tammsaare rahvapäraseid väljendeid ja kirjanikule üldomaseid keelendeid. Käsikirja järgi on taastatud need Tammsaare keelendid, mida väljaande tekstoloogilised printsiibid respekteerivad ja mis on jäetud ka varasemate jutustuste tekstidesse. Nii on novellis käsikirja järgi, mis on P. Rummo poolt ka avaldatud 1978. aastal raamatus «Vanaisa surm», taastatud tammsaarelikud sõnakujud *tasakesti, esteks, surmasõnume* ja *ilusti*, samuti on kirjaniku keelepruugi kohaseks redigeeritud ka sõnavormi *omale* tarvitus, mille korrektor on vastavast reeglist lähtudes asendanud vormiga *endale*.

Jutustuses «Meie rebane» on käsikirja järgi taastatud kirjanikule omased vormid, nagu *kusagil* (korrektoril *kuski*), *öösel (öösi), natukene (natuke), väikene (väike), annud (andnud)* jt. Rida verbe on korrektor teinud enesekohaseks, näiteks on Tammsaare käsikirjas *imestas*, korrektoril *imestus*. Neis verbides on taastatud tammsaarelik sõnakasutus. Käsikirja ja alusteksti võrdlemisel ilmnes, et ladumisel on vahele jäänud kaks lauset ja rida üksiksõnu. Kuna kirjaniku tahet väljendab käsikiri, on need taastatud.

Bibliograafilisi andmeid

Matus

1. A. H. Tammsaare. Matus. — «Päevaleht» 1922, 2.—7. jaan., nr. 1—5.
2. A. H. Tammsaare. **Pöialpoiss.** Tallinn, «Varrak», 1923 [tegelikult ilmus 1922. a. lõpul].
3. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
4. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Viiul

1. A. H. Tammsaare. Viiul. — «Päevaleht» 1922, 2.—7. apr., nr. 77—81.
2. A. H. Tammsaare. **Pöialpoiss.** Tallinn, «Varrak», 1923 [tegelikult ilmus 1922. a. lõpul].
3. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
4. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
5. A. H. Tammsaare. Miniatuure, novelle, jutustusi. Tallinn, «Eesti Raamat», 1977.

Naistevõrgutaja

1. A. H. Tammsaare. **Pöialpoiss.** Tallinn, «Varrak», 1923 [tegelikult ilmus 1922. a. lõpul].
2. A. H. Tammsaare. Valitud novellid ja miniatuurid. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1945.
3. Anton Tammsaare. Valitud jutustused. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1949.

4. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
5. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
6. A. H. Tammsaare. Miniatuure, novelle, jutustusi. Tallinn, «Eesti Raamat», 1977.

Pöialpoiss

1. A. H. Tammsaare. **Pöialpoiss.** Tallinn, «Varrak», 1923 [tegelikult ilmus 1922. a. lõpul].
2. A. H. Tammsaare. Valitud novellid ja miniatuurid. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1945.
3. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
4. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Itaalia-reis

1. A. H. Tammsaare. **Itaalia-reis.** — «Olion» 1930, nr. 5.
2. A. H. Tammsaare. Itaalia-reis. — «Sirp ja Vasar», 1954, 29. jaan., nr. 5.
3. A. H. Tammsaare. Itaalia-reis. — «Kalender-teatmik 1957». Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1956.
4. A. H. Tammsaare. Elavad nukud. Novelle. Tallinn, Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastus, 1958.
5. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
6. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
7. A. H. Tammsaare. Jutustusi ja novelle. Tallinn, «Eesti Raamat», 1976.
8. A. H. Tammsaare. Miniatuure, novelle, jutustusi. Tallinn, «Eesti Raamat», 1977.
9. A. H. Tammsaare. Pähklipüha. Jutte ja romaanikatkeid. Tallinn, «Eesti Raamat», 1978.

Kitty tahab suureks saada

1. A. H. Tammsaare. **Kitty tahab suureks saada.** — «Taluperenaine» 1931, nr. 12.
2. A. H. Tammsaare. Elavad nukud. Novelle. Tallinn, Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastus, 1958.

3. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
4. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Sex appeal

1. A. H. Tammsaare. **Sex appeal.** — «Olion» 1932, nr. 1—2.
2. A. H. Tammsaare. Elavad nukud. Novelle. Tallinn, Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastus, 1958.
3. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
4. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Jõulupuu

1. A. H. Tammsaare. **Jõulupuu.** — «Vaba Maa» 1934, 24. dets., nr. 302.
2. A. H. Tammsaare. Elavad nukud. Novelle. Tallinn, Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastus, 1958.
3. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
4. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Laps

1. A. H. Tammsaare. **Laps.** — «Nädal Pildis» 1937, nr. 20.
2. A. H. Tammsaare. Elavad nukud. Novelle. Tallinn, Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastus, 1958.
3. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
4. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

Vanaisa surm

1. A. H. Tammsaare. **Vanaisa surm.** — «Meie Noorus» 1939, nr. 14.
2. Anton Tammsaare. Valitud jutustused. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1949.
3. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallin, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.

4. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
5. A. H. Tammsaare. Jutustusi ja novelle. Tallinn, «Eesti Raamat», 1976.
6. A. H. Tammsaare. Miniatuure, novelle, jutustusi. Tallinn, «Eesti Raamat», 1977.
7. Anton Hansen-Tammsaare. Vanaisa surm. Tallinn, «Eesti Raamat», 1978.

Elavad nukud

1. A. H. Tammsaare. **Elavad nukud.** — «Päevaleht» 1939, 24. dets., nr. 350.
2. A. H. Tammsaare. Elavad nukud. Novelle. Tallinn, Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastus, 1958.
3. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. III. Tallin, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
4. Anton Tammsaare. Jutustused. III. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
5. A. H. Tammsaare. Pähklipüha. Jutte ja romaanikatkeid. Tallinn, «Eesti Raamat», 1978.

Meie rebane

1. A. H. Tammsaare. **Meie rebane.** Lugu noortele. Tartu, «Noor-Eesti», 1932.
2. A. H. Tammsaare. Meie rebane. Tallinn, «Ilukirjandus ja Kunst», 1948.
3. A. Tammsaare. Meie rebane. Lugu noortele. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1955.
4. Anton Tammsaare. Teosed: Jutustused. I. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1959.
5. Anton Tammsaare. Jutustused. I. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus, 1959.
6. A. H. Tammsaare. Meie rebane. Lugu noortele. Tallinn, «Eesti Raamat», 1974.

Sisukord

1923

Pöialpoiss 5
Matus 7
Viiul 34
Naistevõrgutaja 54
Pöialpoiss 80

1922—1939

Novellid 121
Itaalia-reis 123
Kitty tahab suureks saada 130
Sex appeal 140
Jõulupuu 157
Laps 167
Vanaisa surm 173
Elavad nukud 181

1932

Meie rebane 193

Järelsõna 287
Redigeerimismärkusi 297
Bibliograafilisi andmeid 298

А. Х. Таммсааре.
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ IV.
НОВЕЛЛЫ 1922—1939. НАША ЛИСА.
На эстонском языке.
Художник-оформитель Р. Пангсепп.
Таллин, изд-во «Ээсти раамат».
Toimetaja H. Nigols.
Kunstiline toimetaja M. Vannas-Orupõld.
Tehniline toimetaja V. Kohv.
Korrektorid K. Tamm ja T. Laats.
ИБ № 2563.
Laduda antud 16. 01. 79. Trükkida antud 20. 09. 79.
Formaat 84×108/32.
Trükipaber nr. 1. Kiri: žurnalnaja. Kõrgtrükk.
Trükipoognaid 9,5+0,53 (kleebised).
Tingtrükipoognaid 16,85.
Arvestuspoognaid 17,07. Trükiarv 50 000.
Tellimus nr. 168. Hind rbl. 1.80, kilega rbl. 1.90
Kirjastus «Eesti Raamat», 200090, Tallinn, Pärnu mnt. 10.
Trükikoda «Ühiselu», 200001, Tallinn, Pikk 40/42.